

326 Annales Universitatis
Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 1689-9911

Studia Russologica

13 • 2020

Kolegium recenzentów

Dr hab. Anna Bolek (Kraków)
Prof. dr hab. Zofia Czapiga (Rzeszów)
Dr hab. prof. UR Ewa Dźwierzynska (Rzeszów)
Dr hab. prof. UP Janusz Henzel (Kraków)
Prof. dr hab. Krystyna Iwan (Szczecin)
Dr hab. Katarzyna Jastrzębska (Kraków)
Prof. Igor Kim (Nowosybirsk, Rosja)
Prof. dr hab. Ewa Komorowska (Szczecin)
Dr hab. prof. UŚ Jolanta Lubocha-Kruglik (Sosnowiec)
Prof. dr hab. Aleksander Naumow (Kraków, Wenecja, Włochy)
Prof. dr hab. Kazimierz Prus (Rzeszów)
Prof. dr hab. Wasilij Szczukin (Kraków)
Prof. dr hab. Wiesław Witkowski (Kraków)
Dr hab. prof. UG Katarzyna Wojan (Gdańsk)
Prof. dr hab. Władysław Woźniewicz (Poznań)
Dr hab. prof. UWr Włodzimierz Wysochański (Wrocław)

Komitety redakcyjne

Dr hab. prof. UP Bogumił Ostrowski – redaktor naczelny
Dr hab. prof. UP Halina Chodurska – redaktor działów Językoznawstwo i Glottodydaktyka
Dr hab. prof. UP Aurelia Kotkiewicz – redaktor działu Literaturoznawstwo
Prof. zw. dr hab. Tadeusz Szczerbowski – redaktor działu Przekładoznawstwo
Dr Adam Karpiński – sekretarz

Rada Naukowa

Prof. dr hab. Jelena Lwowna Bieriezowicz (Jekaterinburg, Moskwa, Rosja)
Dr hab. Marta Bjelečić (Belgrad, Serbia)
Dr hab. prof. UJ Andrzej Dudek (Kraków, Polska)
Prof. Jelena Iwanowna Kowalowa (Moskwa, Rosja)
Dr hab. Ljubow Wiktorowna Kurkina (Moskwa, Rosja)
Prof. dr hab. Natalja Władimirowna Kuzniecowa (Tiumeń, Rosja)
Prof. dr hab. Jewgienij Nikołajewicz Stiepanow (Odessa, Ukraina)
Prof. dr hab. Olga Wiktorowna Trofimowa (Tiumeń, Rosja)

© Copyright Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2020

ISSN 1689-9911

DOI 10.24917/16899911.13

Wydawnictwo Naukowe UP
Redakcja/Dział Promocji
30-084 Kraków, ul. Podchorążych 2
tel./fax (12) 662-63-83, tel. (12) 662-67-56
e-mail: wydawnictwo@up.krakow.pl

Zapraszamy na stronę internetową: <http://www.wydawnictwoup.pl>

druk i oprawa: Zespół Poligraficzny WN UP

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 1689-9911

DOI 10.24917/16899911.13.1

Studia Russologica 13 (2020)

Od redaktorów

W ręce Szanownych Czytelników oddajemy trzynasty tom prac naukowych wydanych w ramach „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica”, w skład którego wchodzi 18 artykułów (w tym: 10 – w języku polskim, 8 – w rosyjskim), recenzja oraz *Wykaz artykułów i indeks autorów „Filologii Rosyjskiej” i „Prac Rusycystycznych” za lata 1964–1999*.

W dziale „Językoznawstwo i glottodydaktyka” zdecydowaliśmy się zamieścić 11 artykułów. Reprezentują one bardzo zróżnicowaną problematykę (od dyskursu politycznego do pochodzenia wybranych leksemów lub ich grup) i odzwierciedlają zainteresowania naukowe lingwistów z kilku europejskich ośrodków akademickich (Berlin, Glasgow, Szumen, Woroneż, Katowice, Kraków). Odmienne są również stosowane w pracach metodologie badawcze (od tradycyjnych ujęć etymologicznych poprzez pragmatykę językową do kognitywizmu). Na uwagę zasługuje monograficzny artykuł o Stróży, „małej Ojczyźnie” zmarłego w tym roku Józefa Smagi, wybitnego „lacha” – jak nazywa Profesora urodzona „po sąsiedzku” góralka, współautorka artykułu. Autorzy pozostałych tekstów koncentrują się na genezie leksyki substandardowej (a ściślej – na źródłach i pochodzeniu rosyjskiego „matu”), na antroponimach literackich z powieści W. Sorokina *День опричника* i „nickach” miłośników gier komputerowych. W jednym z artykułów podjęta została próba porównania rosyjskich zdań i konstrukcji bezosobowych z powieści R.G. Gallego *Белое на черном* w tłumaczeniu na język polski. Dużą popularnością cieszy się nadal dyskurs polityczny. Różnym jego typom i formom poświęcono trzy artykuły. Współcześni badacze nie unikają bynajmniej (a dowody na to odnajdujemy w naszym wydawnictwie) tematów trudnych i dyskusyjnych, związanych z lingwistyką genderową i funkcjonowaniem w przestrzeni wirtualnej.

Zagadnienia glottodydaktyczne są przedmiotem rozważań dwu artykułów. Pierwszy z nich przedstawia problem konstruktywizmu w nauczaniu języka ojczystego (w tym wypadku – bułgarskiego), w drugim poruszone zostały istotne kwestie autonomii w procesie nauczania języków obcych.

Trzy artykuły literaturoznawcze prezentują badania skoncentrowane na wybranych kwestiach twórczości pisarzy rosyjskich i rosyjskojęzycznych. W tekście *„Островной сюжет” в контексте ностальгической авторефлексии в лирике Александры Петровой* głównym motywem jest nostalgia, omawiana jako zjawisko nie tylko kulturowe, ale przede wszystkim emocjonalne, charakterystyczne dla poezji i światopoglądu Aleksandry Pietrowej. Emigranckie wiersze poetki, eksponujące obraz wyspy, podróży, tułacza, odzwierciedlają proces poszukiwania swojego

prawdziwego „ja”. Niezwykle interesującą próbę interpretacji wybranych utworów poetyckich i dramatycznych Aleksandra Błoka przynosi artykuł *Błok i Freud: figura melancholii*. Jako klucz do rozważań posłużyła tu koncepcja melancholii Zygmunta Freuda. Melancholia jest ucieleśnieniem lęków i przeczuć zranionego ego poety. Własne niezrealizowane pragnienia Błoka okazują się źródłem jego najgłębszego dramatu. Z kolei w studium o charakterze literaturoznawczo-kulturoznawczym *Национальная картина мира в русскоязычной и русской поэзии Казахстана второй половины XX – начала XXI веков* analizie poddano obraz świata, wykreowany w najnowszej poezji rosyjskojęzycznej Kazachstanu. Przemiany, jakie się w niej dokonują, odzwierciedlają zarówno mentalność rosyjską, jak i kazachską, w znaczący sposób wpływając na rozwój współczesnej literatury obu narodów.

Dział „Przekładoznawstwo” reprezentowany jest w niniejszym tomie przez cztery artykuły. Poruszana problematyka dotyczy specyfiki przekładu tekstów o tematyce wojskowej, czy zjawisk ponadstandardowych w przekładzie scenicznym. W dwu pozostałych artykułach tego działu uwaga Autorów skupiona została z jednej strony trudnościach związanych z tłumaczeniem dialogów filmowych zawierających humor słowny, z drugiej – na problematyce artystycznego przekładu na język polski tytułów utworów kultowych bardów: Włodzimierza Wysockiego i Bułata Okudźawy.

W dziale „Recenzje” zamieszczamy artykuł recenzyjny *„Я с мужем, моя сестра с мужем, сестра мужа с мужем...”* inspirowany współautorską monografią W.A. Popowa i A.A. Burkina *Русские термины родства: Опыт исследования коммуникативного дискурса* [Sankt-Petersburg 2019].

W wieńczącym numer dziale „Varia” prezentujemy obszerny *Wykaz artykułów i indeks autorów „Filologii Rosyjskiej” i „Prac Rusycystycznych” za lata 1964–1999* oraz *Alfabetyczny indeks autorów artykułów „Rocznika Naukowo-Dydaktycznego” w serii „Filologia Rosyjska” (1964) i „Prace Rusycystyczne” (1967–1999)*.

Ольга Аллисон

Гендерно-когнитивная специфика языковой личности (на материале аннотирования текстов)

На современном этапе развития лингвистики становится очевидным тот факт, что язык не может быть понят и объяснен вне связи с его создателем и пользователем. Антропоцентрическая парадигма лингвистического знания позволяет рассматривать и изучать явления, затрагивающие различные аспекты языка, с позиции человека, через призму его личности.

При рассмотрении языковой личности на первый план может быть выдвинут тот или иной ее компонент: социальный, возрастной, национальный, этнокультурный. Гендерная идентификация может выступать в качестве ключевого компонента языковой личности.

На сегодняшний день продолжается активное развитие гендерных исследований в лингвистике. Проблема изучения социопсихолингвистического аспекта в лингвистической гендерологии (Е.А. Земская¹, Е.В. Бурвикова², Н. Вязигина³, К.А. Hussey, A.N. Katz, S.A. Leith⁴, N.A. Palomares⁵, Xiufang Xia⁶, а также гендерного своеобразия коммуникативного поведения (И.А. Стернин⁷,

¹ Е.А. Земская, *Особенности мужской и женской речи*, [в:] *Язык как деятельность: Морфема. Слово. Речь*, Изд-во «Языки славянской культуры», Москва 2004, с. 446–492.

² Е.В. Бурвикова, *Язык мой – пол мой*, «Русская речь» 2012, № 3, с. 72–75.

³ Н. Вязигина, *Мужской и женский тип письма в мемуарном тексте*, «Филология и культура. Philology and Culture» 2016, № 1(43), с. 30–35.

⁴ К.А. Hussey, A.N. Katz, S.A. Leith, *Gendered Language in Interactive Discourse*, «Journal of Psycholinguistic Research» 2014, Vol. 44, с. 417–433.

⁵ N.A. Palomares, *Women Are Sort of More Tentative Than Men, Aren't They?: How Men and Women Use Tentative Language Differently, Similarly, and Counterstereotypically as a Function of Gender Salience*, «Communication Research» 2009, № 36(4), с. 538–560.

⁶ Xiufang Xia, *Gender Differences in Using Language*, «Theory and Practice in Language Studies» 2013, Vol. 3, № 8, с. 1485–1489.

⁷ И.А. Стернин, *Общение с мужчинами, женщинами, в семье*, Изд-во «Истоки», Воронеж 2012.

И.В. Коноваленко⁸, A.B. Hancock, B.A. Rubin⁹ и др.), является одной из самых актуальных.

Рассматривая особенности речевой деятельности мужчины и женщины, необходимо учитывать не только гендерную дифференциацию, но и направленность мышления, которая может быть маскулинной (типично мужской), фемининной (типично женской) или андрогинной (сочетать в себе одновременно мужское и женское). Как отмечают исследователи, в мозге человека существуют потенциальные возможности программирования маскулинного или фемининного поведения¹⁰, которые актуализируются в процессе индивидуального развития в зависимости от воздействия психофизиологических и социокультурных факторов.

Объектом данного исследования является русская языковая личность мужчины и женщины с маскулинной, фемининной и андрогинной направленностью мышления.

Предметом исследования выступают тексты-аннотации, созданные русской языковой личностью мужчины и женщины (с маскулинной, фемининной, андрогинной направленностью мышления) в процессе рецептивно-креативной речевой деятельности.

Цель статьи – выявить гендерно-когнитивные особенности аннотирования текста на дискурсивном уровне.

Материалом исследования послужили тексты-аннотации, созданные мужчинами и женщинами с определенной направленностью мышления. 530 информантов, для которых русский язык является родным, выполнили аннотирование рассказа А.П. Чехова *Жених* и коммуникативно завершенного отрывка из книги С.С. Гейченко «Пушкиногорье».

С целью выявления гендерных особенностей языковой личности нами, по возможности, были нивелированы другие факторы, которые могут влиять на процесс создания вторичного текста. Возраст информантов составлял от 22 до 27 лет, когда становление языковой личности уже произошло, однако на нее еще не оказывает столь сильное влияние приобретенный с годами опыт. Реципиенты обладали примерно одинаковым социальным статусом и образованием (полным и неполным высшим).

Направленность мышления гендерной языковой личности была выявлена благодаря методике определения уровня маскулинности, андрогинности и фемининности, разработанной в исследованиях A. Moir, D. Jessel¹¹ и А. и Б. Пиз¹².

⁸ И.В. Коноваленко, *Роль гендерного фактора в коммуникативном поведении мужчин и женщин: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02*, Омск 2003.

⁹ A.B. Hancock, B.A. Rubin, *Influence of Communication Partner's Gender on Language*, «Journal of Language and Social Psychology» 2014, № 34(1), с. 46–64.

¹⁰ К. Кимура, *Половые различия в организации мозга*, «В мире науки» 1992, № 11–12, с. 73–80; A. Moir, D. Jessel, *Brain Sex: The Real Difference Between Men and Women*, Carol Publishing, New York 1992.

¹¹ A. Moir, D. Jessel, *Brain Sex...*

¹² А. Пиз, Б. Пиз, *Язык взаимоотношений. Мужчина и женщина*, Изд-во Эксмо-пресс, Эксмо-Маркет, Москва 2000.

После проведения эксперимента нами был осуществлен сравнительный анализ текста-стимула и текстов, созданных представителями разных полов, а также выявлена специфика каждого из текстов в зависимости от пола и направленности мышления его создателя. Статистические результаты (погрешность – 5%) нашего исследования представлены в таблице 1.

Таблица 1. Сравнительная характеристика использования дискурсивных особенностей мужской и женской языковыми личностями (с определенной направленностью мышления) при аннотировании текста

Пол	Направленность мышления	Пермутация замена активной конструкции на пассивную	Сохранение структуры исходного текста	Фокусировка на деталях	Фокусировка на характеристике предмета		Модуляция от действия к результату
					предикативной	атрибутивной	
	М	-	-	5%	97%	10%	92%
М	А	-	-	20%	92%	13%	85%
	Ф	74%	55%	60%	65%	20%	77%
	М	50%	80%	84%	40%	67%	84%
Ж	А	87%	90%	91%	25%	85%	-
	Ф	91%	98%	95%	10%	94%	-

Примечание. Пол: М – мужской; Ж – женский. Направленность мышления: М – маскулинная; Ф – фемининная; А – андрогинная. % – количество информантов

Методологической основой статьи выступает положение о взаимосвязи языка, человека и его речемыслительной деятельности.

Методы нашего исследования обусловлены объектом анализа, а также целью и задачами работы. Вот почему нами были использованы сопоставительный метод изучения вторичных текстов, созданных представителями разных полов, описательный метод, метод психолингвистического эксперимента по производству языковой личностью вторичных текстов,

социолингвистический метод полевого исследования – анкетирование, метод контент-анализа.

Речевая деятельность представляет собой совокупность продуктивных и рецептивных возможностей репрезентации мысли. Наиболее четкое и достоверное представление о своеобразии речевой деятельности языковой личности можно получить благодаря сравнению исходного текста и текста, воссозданного на его основе. Это связано с тем, что структура вторичного текста предстает как множественность возможных интерпретаций уже имеющегося исходного текста, а процесс его переработки включает в себя важнейшие психолингвистические механизмы восприятия, понимания, интерпретации и воспроизводства существующего априори речевого сообщения. Сопоставление и анализ данных текстов дает возможность наиболее полного выявления гендерно-когнитивных характеристик языковой личности.

Аннотация, наряду с пересказом, конспектом, рефератом, тезисами, стилизацией, пародией, интертекстуальными заимствованиями и т.п., представляет собой вторичное порождение текста.

Процесс создания вторичного текста как речевая деятельность состоит из двух стадий: 1) рецептивной (здесь на первом месте – текст, вокруг которого организуется деятельность языковой личности по восприятию и пониманию) и 2) креативной (на этом этапе на первый план выходит собственно языковая личность, от личностных и языковых (речевых) особенностей которой будет зависеть качество воспроизводимого текста).

Каждую из выделенных стадий, в свою очередь, можно разделить на две ступени. Так, рецептивная стадия включает в себя: 1) восприятие языковой личностью оригинального текста – чувственное постижение текста как разного материала; 2) понимание воспринятого (воспринимаемого) текста – освоение идейно-смысловой и формально-языковой его сторон. Креативная стадия состоит также из двух ступеней: 1) интерпретации текста, то есть отбора из всего массива понятий и воспринятой информации оригинального текста тех его аспектов, которые будут перенесены во вторичный текст; 2) подбора языковых средств для выражения интерпретативного варианта оригинала.

Конечно же, нельзя считать названные элементы стадиями в чистом виде, так как между ними отсутствуют четкие границы. Текст всегда воспринимается в целом – в единстве формы и содержания, так что восприятие текста теснейшим образом связано с его пониманием. Содержание и понимание текста – это две стороны одного и того же явления: преобразование анализирующего текст тезауруса. Как текст существует только в процессе восприятия, так и содержание текста существует только в процессе понимания: конкретный текст содержит то и столько, что и сколько принимает реципиент¹³.

Таким образом, процесс создания вторичного текста можно рассматривать как речевую психоментальную преобразующую деятельность личности по отражению реальной действительности на основе ее способностей интерпретатора с целью передачи системы смыслов (максимально полной, но

¹³ Л.Н. Мурзин, А.С. Штерн, *Текст и его восприятие*, Изд-во УГУ, Свердловск 1991.

всегда частичной [в случае с пересказом и переводом] или максимально сжатой [в случае с аннотацией]), заключенной в исходном сообщении.

Особенность речевой деятельности при аннотировании заключается в том, что языковая личность продуцирует в результате аналитико-синтетической обработки информации первичного текста создает ее компрессивную репрезентацию в виде вторичного текста-аннотации, производство которого зависит от гендерной принадлежности и направленности мышления данной языковой личности.

Языковая компетенция создателя текста-аннотации, его знание мира и социума, психофизиологические и социокультурные особенности, оказывают непосредственное влияние на внешнюю структуру аннотации, включая отбор материала, способ его презентации и количество текста.

Рассматривая вторичные тексты как своеобразные «кодовые трансформации», в основе которых заложен субъективный момент, и подвергая их количественной характеристике, следует заметить, что специфика текста-аннотации связана с упрощением факультативной информации и уменьшением объема текста.

Однако аннотация содержит некоторое количество новой информации, основанной на базе не оригинальных, а уже имеющихся данных. Новым в аннотации являются не новые факты и концепции, а новая интерпретация, новое понимание уже имеющихся знаний и установление новых связей между ними. Это обусловлено тем, что целью аннотации является, прежде всего, облегчение адресату восприятия информации первичного текста.

При создании текста-аннотации действуют речемыслительные механизмы восприятия, понимания, интерпретации и лингвистической экспликации реципиентом содержания текста. В процессе аннотирования происходит восприятие и понимание информации первоисточника, ее включение в смысловое поле реципиента, принятие содержания текста языковой личностью, компрессионная интерпретация информации и ее лингвистическое воплощение. Особенности создания вторичного текста аннотации зависят от гендерной дифференциации языковой личности и направленности ее мышления.

Сравнивая вторичные тексты, созданные представителями разных полов в процессе аннотирования текста-стимула, в общем следует отметить, что аннотации мужчин с маскулинной и андрогинной направленностью мышления меньше по объему и более лаконичны, чем аннотации женщин с типично женским складом ума и женщин-андрогинов.

Информанты акцентируют внимание на различных содержательных аспектах текста. Для представителей мужского пола (особенно для мужчин с типично мужским складом ума и андрогинной направленностью мышления) наиболее важным оказывается предикативная характеристика предмета, поступки, совершаемые человеком, тогда как женщины-информанты (особенно женщины с типично женским складом ума и андрогинной направленностью мышления) фокусируют свое внимание на атрибутивных особенностях предмета, на человеческих качествах. Например, текст-аннотация, созданная информантами мужского пола:

На железнодорожной станции прозвенел звонок. Люди суетились. На станции стояли двое: мужчина и женщина. Женщина уезжала на неделю, и мужчина попросил ее передать деньги знакомому. Они долго прощались, и когда поезд тронулся мужчина вспомнил, что не получил расписку от женщины.

Текст-аннотация, созданная информантами женского пола:

В этом тексте говорится о молодой паре, о сильной любви девушки к парню и недоверии парня к девушке. Страстное прощание, любовь и слезы. Все романтично. Но иллюзию искренности разбивает желание парня взять с любимой девушки расписку за полученные ею деньги.

Текст-аннотация, созданная информантами мужского пола:

В этом тексте рассказывается о женщине, которая работала в музее без специальной подготовки. Она выучила грамоту и знала все о месте, где работала. Александра Федоровна проводила экскурсии, убирала в доме Пушкина, следила за посетителями.

Текст-аннотация, созданная информантами женского пола:

В тексте рассказывается о простой крестьянской женщине, которая была настоящим музейным работником даже без специального образования. Эта женщина была настолько органична атмосфере усадьбы, что ее часто сравнивали с небезызвестной Ариной Родионовной. Александра Федоровна была необыкновенным человеком, очень доброй, порядочной и аккуратной.

В ходе исследования текстов-аннотаций нами было замечено, что женщины, независимо от направленности их мышления, большое внимание уделяют различного рода деталям, что нехарактерно для представителей мужского пола. Например,

Ее часто сравнивали с няней Пушкина – Ариной Родионовной. И даже если была генеральная уборка, все равно всех пускала, только без обуви. Она была добросовестным смотрителем музея и всегда смотрела, чтобы кто-то по забывчивости не закурил. В руках Александры Федоровны от природы была «живая вода» и т.п.

Анализ текстов-аннотаций говорит о том, что такая речемыслительная трансформация, как модуляция, достигаемая за счет изменения точки зрения, освещения, а часто и категории мышления, включающая в себя многочисленные и разнообразные разновидности семантических преобразований, используется представителями обоих полов. Мужчины, независимо от направленности их мышления, и женщины с преимущественно мужским складом ума предпочитают использовать такой тип модуляции, при котором действие, описанное в первичном тексте, заменяется результатом в тексте-аннотации. Например, в первичном тексте:

Она тогда поняла, что служить в доме Пушкина и быть неграмотной — нельзя, что хранить пушкинский дом — это значит не только сберечь его, ценить, любить, но и понимать его и тех, кто приходит сюда.

В тексте-аннотации:

Она знала, что работать в доме Пушкина без знания грамоты нельзя. Она выучила грамоту и знала все о месте, где работала и т.п.

Такое изменение хода мыслей, возможно, связано с психологическими особенностями мужской личности, когда мужчины при решении каких-либо вопросов ориентированы на результат, а не на процесс. Данная черта представителей мужского пола зафиксирована в работах исследователей, изучающих особенности психологического и коммуникативного поведения мужчин и женщин. Они отмечают, что мужчины в коммуникации ориентированы на результат – получение информации, а для женщин характерна коммуникация сотрудничества, основной целью которой является сам процесс разговора, поддержание контакта с собеседником¹⁴.

В ходе изучения процесса аннотирования текста было замечено, что все женщины, в особенности женщины с женским складом ума, предпочитают использовать такой прием, как нулевая трансформация, то есть они стараются придерживаться структуры исходного текста. Например,

Под ее руками все преображалось и оживало. Она грамоту узнала под старость, когда поступила работать в заповедник. В руках Александры Федоровны от природы была «живая вода» и т.п.

Возможно, данная специфика женского речемыслительного механизма связана с психологической склонностью женщин придерживаться готового образца и четким следованием инструкций, определенной дисциплинированностью.

Анализируя рецептивно-креативную речевую деятельность по созданию текста-аннотации, было замечено, что информанты независимо от пола предпочитают использовать такую речемыслительную трансформацию, как пермутация, представляющую собой синтаксическое преобразование хода мыслей, которое заключается во взаимном изменении позиций элементов высказывания (изменение расположения субъекта, предиката, признака, обстоятельств и т.п.). При этом изменение хода течения мысли происходит по-разному, в зависимости от гендерно-когнитивной принадлежности информанта.

Женщины и мужчины с фемининной направленностью мышления и женщины-андрогины предпочитают трансформировать активные конструкции текста-стимула в пассивные конструкции во вторичном тексте. Например,

Ей пришлось обучиться грамоте, чтобы можно было работать в доме Пушкина. Ей нравилось смотреть за музеем. Молодому человеку нужно было, чтобы она передала Мракову деньги. От нее веяло добром и любовью к пушкинским местам и т.п.

Мужчины же с маскулинной и андрогинной направленностью мышления всегда сохраняют активную конструкцию:

¹⁴ Е.А. Земская, *Особенности мужской...*, с. 446–492; И.В. Коноваленко, *Роль гендерного...*

Она выучила грамоту, когда стала работать в усадьбе Пушкина. Она заботливо смотрела за заповедником. Молодой человек передает Мракову деньги через Варю, но забывает получить расписку. Она любила Пушкина и все пушкинское и т.п.

Данная тенденция может быть связана с социокультурными особенностями, в частности, с гендерными стереотипами, когда типичные представители мужского и женского пола стараются соответствовать существующим в обществе гендерным ролям: мужчина занимает активную позицию в социуме, тогда как для женщин традиционно отводится второстепенная роль. Этот факт, также как и психофизиологические особенности, может влиять на специфику коммуникативного и речевого поведения полов. При этом наличие противоположной своему гендеру направленности мышления, вероятно, позволяет противостоять общепринятым стереотипам, что можно наблюдать на примере речевой деятельности женщин с преимущественно мужским и мужчин с преимущественно женским складом ума.

Рассматривая данную особенность, можно провести параллель между женскими вариантами аннотирования текста (это же характерно для мужчин с женской направленностью мышления) и спецификой русской лингвоментальности, о которой говорит А. Вежбицкая¹⁵.

В ситуации выбора между активными и пассивными конструкциями представители мужского пола в центр внимания ставят субъект, отвечающий за свои поступки, совершающий активные действия. Данный факт сближает ментальную репрезентацию реальности у мужчин с мужской и андрогинной направленностью мышления с отражением действительности в западной лингвоментальности. Для женской же речевой деятельности и для речевой деятельности фемининных мужчин характерна актуализация внимания на действии, которое совершается кем-то и синтаксически выражается безличными конструкциями, когда «субъект изображен не как активный контролер жизненных ситуаций, а как пассивный экспериенсер..., не способный сознательно пользоваться накопленным опытом, ибо тот не находится под его контролем»¹⁶. Подобное когнитивное отображение реальности характерно для русской лингвоментальности.

Таким образом, процесс аннотирования текста представляет собой рецептивно-креативную речевую деятельность, осуществляя которую, субъект использует определенные речемыслительные трансформации. Специфика употребления данных трансформаций зависит от гендерно-когнитивных особенностей языковой личности.

Все это позволяет утверждать о том, что каждая русская языковая личность принадлежит к гендерной речевой зоне: мужской или женской. При этом каждая из этих зон дифференцируется на подзоны: ядерную, переходную и периферийную, которые соответствуют направленности мышления языковой личности и имеют логические взаимоотношения как в рамках своей гендерной речевой зоны, так и между зонами. К ядру каждой из гендерных

¹⁵ А. Вежбицкая, *Язык. Культура. Познание*, пер. с англ., Изд-во «Русские словари», Москва 1996.

¹⁶ См. там же, с. 47.

речевых зон относятся типичные представители гендера. Ядерные подзоны между собой находятся во взаимоисключающих, дизъюнктивных отношениях. Переходную подзону гендерной речевой зоны представляют собой андрогинные языковые личности, которые в специфике своей речевой деятельности тяготеют ближе к ядерной подзоне, находясь с ней во взаимоотношениях частичного пересечения. Эти отношения наблюдаются также при связи данной подзоны с периферией. Периферийные гендерные речевые подзоны определяют речевую деятельность языковой личности с направленностью мышления, противоположной ее гендерной принадлежности, и связаны между собой и с андрогинной зоной отношениями частичного пересечения. Тогда как при взаимодействии с противоположным по гендеру ядром периферийная часть находится практически в эквивалентных отношениях равнозначности.

Таким образом, языковая личность предстает как сложный конструкт, проявляющий себя в речевой деятельности и имеющий различные перспективы исследования. Базируясь на глубинных основаниях, гендерная дихотомия и направленность мышления являются фундаментным ядром при дифференциации языковой личности.

Литература

- Бурвикова Е.В., *Язык мой – пол мой*, «Русская речь» 2012, № 3, с. 72–75.
- Вежбицкая А., *Язык. Культура. Познание*, пер. с англ., Изд-во «Русские словари», Москва 1996.
- Вязигина Н., *Мужской и женский тип письма в мемуарном тексте*, «Филология и культура. Philology and Culture» 2016, № 1(43), с. 30–35.
- Земская Е.А., *Особенности мужской и женской речи*, [в:] *Язык как деятельность: Морфема. Слово. Речь*, Изд-во «Языки славянской культуры», Москва 2004, с. 446–492.
- Кимура К., *Половые различия в организации мозга*, «В мире науки» 1992, № 11–12, с. 73–80.
- Коноваленко И.В., *Роль гендерного фактора в коммуникативном поведении мужчин и женщин: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.2002*, Омск 2003.
- Мурзин Л.Н., Штерн А.С., *Текст и его восприятие*, Изд-во УГУ, Свердловск 1991.
- Пиз А., Пиз Б., *Язык взаимоотношений. Мужчина и женщина*, Изд-во «Эксмо-пресс», «Эксмо-Маркет», Москва 2000.
- Стернин И.А., *Общение с мужчинами, женщинами, в семье*, Изд-во «Истоки», Воронеж 2012.
- Hancock A.B., Rubin B.A., *Influence of Communication Partner's Gender on Language*, «Journal of Language and Social Psychology» 2014, № 34(1), с. 46–64, https://www.researchgate.net/publication/275005639_Influence_of_Communication_Partner's_Gender_on_Language [дата обращения: 16.12.2020].
- Hussey K.A., Katz A.N., Leith S.A., *Gendered Language in Interactive Discourse*, «Journal of Psycholinguistic Research» 2014, Vol. 44, с. 417–433, https://www.researchgate.net/publication/261069008_Gendered_Language_in_Interactive_Discourse [дата обращения: 16.12.2020].
- Moir A., Jessel D., *Brain Sex: The Real Difference Between Men and Women*, Carol Publishing, New York 1992.

Palomares N.A., *Women Are Sort of More Tentative Than Men, Aren't They?: How Men and Women Use Tentative Language Differently, Similarly, and Counterstereotypically as a Function of Gender Salience*, «Communication Research» 2009, № 36(4), с. 538–560.

Xiufang Xia, *Gender Differences in Using Language*, «Theory and Practice in Language Studies» 2013, Vol. 3, №8, с. 1485–1489.

Гендерно-когнитивная специфика языковой личности (на материале аннотирования текстов)

Резюме

Статья посвящена изучению особенностей аннотирования текста гендерной языковой личностью на уровне дискурса. Языковая личность рассматривается с точки зрения гендерной дифференциации и направленности мышления. Исследование дискурсивной специфики речевой деятельности языковой личности осуществляется благодаря анализу текстов-аннотаций, созданных представителями разных полов с определенным типом мышления.

Ключевые слова: гендерная коммуникация, языковая личность, речевая деятельность, гендерная дифференциация, аннотирование текста, дискурс

Gender-cognitive Peculiarities of Language Users through Text Summarising Abstract

This article concerns the peculiarities of text summaries created by different gender language users at the discourse level. The language user is examined from the point of gender differentiation and mind orientation. Discovery of discourse features of the language user's speech activity is carried out by means of an analysis of texts written by men and women with different gender mind orientation.

Key words: gendered communication, language user, speech activity, gendered language differences, summary, discourse

Ольга Аллисон, кандидат филологических наук

ORCID: 0000-0002-7156-719X

Университет Глазго

факультет современных языков и культур

Olga Allison, PhD in Russian linguistics

University of Glasgow, School of Modern Languages and Cultures, Hetherington Building

Bute Gardens

Glasgow G12 8RS, UK

e-mail: vatashi80@yahoo.com, Olga.Allison@glasgow.ac.uk

+447875747857

Gabriela Dudek-Waligóra

Typologia gatunków współczesnego dyskursu politycznego (na przykładzie działalności Władimira Władimirowicza Putina)

Zagadnienia dyskursu politycznego niezmiennie przyciągają uwagę naukowców różnych dyscyplin i specjalności. Przedmiotem badań danego artykułu¹ jest typologia gatunków współczesnego dyskursu politycznego analizowana na przykładzie działalności rosyjskiego prezydenta – Władimira Władimirowicza Putina, który, przypomnijmy, już po raz czwarty pełni ten najważniejszy urząd w państwie².

Pomimo faktu, że poruszona problematyka jest aktywnie podejmowana przez badaczy³, w dostępnej polskiej i rosyjskiej literaturze politolingwistycznej brakuje pełnego podziału oraz opisu gatunków wykorzystywanych przez działaczy

¹ Niniejszy artykuł jest rozszerzoną i zmodyfikowaną wersją referatu wygłoszonego 20 września 2018 roku podczas III Sosnowieckiego Forum Językoznawczego.

² Aktywność rosyjskiego prezydenta jest rejestrowana na oficjalnej stronie internetowej Urzędu Prezydenta Rosji: <http://kremlin.ru> [dostęp: 5.10.2019].

³ Zob. np. G. Ożdżyński, *Niektóre cechy gatunkowe orędzia (w świetle zjawisk z kręgu nowomowy)*, „Poradnik Językowy” 1995, nr 1, s. 15–25; M. Kita, *Państwo jako generator gatunków mowy*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 2002, z. LVIII, s. 65–74; K. Ożóg, *Język w służbie polityki. Językowy kształt kampanii wyborczych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2004; J. Fras, *Komunikacja polityczna. Wybrane zagadnienia gatunków i języka wypowiedzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005; R. Przybylska, *Jak stworzyć typologię wystąpień publicznych polityków*, „Język a Kultura” 2008, nr 20, s. 279–285; G. Majkowski, *Ulotka jako gatunek tekstu wyborczego*, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2015; R. Szymula, *Mowy inauguracyjne rosyjskich prezydentów – ewolucja gatunku*, „Bibliotekarz Podlaski” 2017, nr 4, s. 199–213; Е.И. Шейгал, *Семиотика политического дискурса*, Гнозис, Москва 2004; М.В. Гаврилова, *Когнитивные и риторические основы президентской речи (на материале выступлений В.В. Путина и Б.Н. Ельцина)*, Филологический факультет СПбГУ, Санкт-Петербург 2004; М.В. Гаврилова, *Анализ программ российских политических партий начала XX и XXI веков (лингвистический аспект)*, Издательство Невского института языка и культуры, Санкт-Петербург 2011; Т.И. Стеклова, „Послание президента” как жанр политической коммуникации, „Политическая лингвистика” 2012, № 3 (41), s. 58–63; А.М. Чашина, *Политическое интервью как особый жанр политического дискурса*, „Вестник Челябинского государственного университета” 2013, № 37, s. 60–62; Е.В. Дзюба, З.М. Дударева, И.М. Никулина, *Российские и немецкие политические лозунги как объект семантического, лексикографического и лингвопрагматического описания (рецензия на публикацию*

politycznych. Ich kompleksowe opracowanie utrudnia przede wszystkim mnogość interakcji komunikacyjnych w polityce, występująca przy tak szerokim spektrum działań polityków – od działań dyrektywnych do informacyjnych i perswazyjnych⁴. Wyczerpującemu opisowi nie sprzyja również obserwowany nieustanny rozwój komunikowania i jego kanałów pociągający za sobą powstawanie nowych form tekstów politycznych⁵, takich jak np. blogi czy tweety⁶. W procesie porozumiewania się rośnie także rola komunikatów polisemiotycznych⁷.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie najważniejszych właściwości wypowiedzi polityków oraz kryteriów ich podziału, pomocnych w stworzeniu gatunkowej charakterystyki dyskursu politycznego. Zobrazują je komunikaty obecnego przywódcy Federacji Rosyjskiej.

Należy wyjaśnić, że pojęcie gatunku rozumiemy za petersburską uczoną, Mariną Vladimirovną Gavrilovą⁸, opierającą się w swoich rozważaniach na rosyjskiej tradycji badawczej, por.: „[жанр – это] вербальное оформление типических ситуаций социального взаимодействия людей”⁹. Dodajmy, że to właśnie sytuacje, wydarzenia z udziałem głowy państwa są dla M. Gavrilovej (i również dla nas) podstawowym kryterium wydzielania konkretnych gatunków prezydenckich

„Дайте миру шанс! Словарь современных политических лозунгов России и Германии”), „Политическая лингвистика” 2017, № 3 (63), s. 146–151.

⁴ J. Fras, *Komunikacja polityczna...*, s. 118.

⁵ Por.: „Język polityki dysponuje wciąż rozwijającymi się kanałami przekazu i gatunkami tekstów. W kampaniach wyborczych mamy zatem spotkania z kandydatami, ulotki, plakaty, radiowe i telewizyjne klipy, prasowe wywiady i ogłoszenia. Debaty parlamentarne rozwijają takie gatunki, jak wystąpienie, *exposé*, interpelacja. W mediach elektronicznych pojawiają się coraz to nowe formuły programów, gdzie politycy są interwuiowani, mogą przedstawiać poglądy, wyrażać opinie i spierać się. [...] Źródłem informacji dla dziennikarzy są organizowane z woli polityków konferencje prasowe. Szczególne sytuacje komunikacyjne wywołują manifestacje i demonstracje” (J. Bralczyk, *O języku propagandy i polityki*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2007, s. 326).

⁶ Tzw. *tweety* to bardzo krótkie wiadomości tekstowe publikowane w serwisie społecznościowym Twitter.

⁷ J. Maćkiewicz, *Co się zmieniło w komunikowaniu publicznym?*, [w:] *Międzyjęzykowe i międzykulturowe konteksty współczesnego dyskursu publicznego*, red. A. Pstyga, U. Patocka-Sigłowy, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2017, s. 30.

⁸ Transliteracja nazwisk badaczy z języka rosyjskiego w całym artykule jest zgodna z PN-ISO 9:2000.

⁹ M.B. Гаврилова, *Когнитивные и риторические основы...*, s. 15. Por.: „Gatunek to zespół intersubiektywnie istniejących reguł, określający budowę tekstów. Jest on kulturowo oraz historycznie ukształtowany i ujęty w społeczne konwencje komunikowania się ludzi między sobą” (U. Żydek-Bednarczuk, *Typy, odmiany, klasy... tekstów. W poszukiwaniu kryteriów*, [w:] *Stylistyka a pragmatyka*, red. B. Witosz, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2001, s. 121). Zaznaczmy także, że w literaturze naukowej napotkamy na definicję *gatunku wypowiedzi politycznej*, por.: „Gatunek wypowiedzi politycznej (przekazu politycznego) to stosunkowo trwały pod względem treści politycznej, ponadto kompozycji (budowy) i stylu typ wypowiedzi, ukształtowany w zależności od funkcji (główne funkcje: informacyjna, perswazyjna) oraz sytuacji użycia (przede wszystkim oficjalnej)” (J. Fras, *Komunikacja polityczna...*, s. 118).

wypowiedzi¹⁰, por.: „Мы предлагаем в качестве критерия выделения отдельных жанров дискурса президента использовать событийную рамку, т.е. выделить речевые формы, сопровождающие коммуникативные события с участием президента”¹¹.

Szczegółowe czynniki pozwalające wydzielić odrębny typ gatunku ustanawiamy za Aleksandrem Wilkoniem, por.:

- 1) funkcja semantyczno-językowa;
- 2) związek z miejscem i sytuacją wygłoszenia;
- 3) cechy strukturalne tekstu, związane z jego funkcją semantyczną;
- 4) właściwości wersyfikacyjno-kompozycyjne, związane z układem;
- 5) powtarzalność;
- 6) długość tekstu;
- 7) stabilność cech gatunkowych;
- 8) możliwość kształtowania wariantów danego gatunku;
- 9) związek z cechami stylowymi;
- 10) powiązania z innymi gatunkami;
- 11) związek z określoną kulturą;
- 12) historyczne modyfikacje gatunków¹².

Przyjmujemy także, że gatunek ma charakter typologiczny, a więc stanowi wzorzec idealny, uogólniony model¹³. Zjawiska gatunkowe są uwarunkowane historycznie oraz kulturowo¹⁴.

Wieloznaczny termin *dyskurs polityczny* z kolei definiujemy za Vladimirem Il'icem Karasikiem, który odnotowuje: „Политический дискурс представляет собой коммуникативную практику, целью которой является борьба за власть”¹⁵.

Podkreślimy także, że rozróżnienie i obserwacja gatunków dyskursu politycznego powinna uwzględniać nie tylko właściwości tekstowe, ale przede wszystkim kontekstowe¹⁶. Teun Adrianus van Dijk wypunktowuje w postaci poniższego

¹⁰ М.В. Гаврилова, *Когнитивные и риторические основы...*, s. 21.

¹¹ Tamże.

¹² A. Wilkoń, *Spójność i struktura tekstu: wstęp do lingwistyki tekstu*, Universitas, Kraków 2002, s. 198–200.

¹³ U. Żydek-Bednarczuk, *Typy, odmiany, klasy...*, s. 121.

¹⁴ G. Majkowski, *Ulotka jako gatunek...*, s. 32. Przegląd koncepcji gatunku w lingwistyce zob. A. Wilkoń, *Spójność i struktura tekstu...*, s. 197–273; J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Tekstologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 128–146; G. Majkowski, *Ulotka jako gatunek...*, s. 21–34.

¹⁵ В.И. Карасик, *Игра по правилам в политическом дискурсе о России на Западе*, [в:] *Образ России в зарубежном политическом дискурсе: стереотипы, мифы и метафоры. Материалы Международной научной конференции 13–17 сентября 2010*, ред. А.П. Чудинов, Урал. гос. пед. ун-т, Екатеринбург 2010, s. 67.

¹⁶ T.A. van Dijk, *Dyskurs polityczny i ideologia*, „Etnolingwistyka” 2003, nr 15, s. 15. Por.: „Политический дискурс – сумма речевых произведений в определенном паралингвистическом контексте – контексте политической деятельности, политических взглядов и убеждений, включая негативные ее проявления (уклонение от политической деятельности, отсутствие политических убеждений и под.)” (Н.А. Герасименко, *Информация и фасцинация в политическом дискурсе (к вопросу о функционировании бисуб-*

schematu kategorii, do których należą owe kontekstowe właściwości dyskursu politycznego:

- a) globalna domena – polityka;
- b) dokonywane akty globalne – legislacja, planowanie itd.;
- c) okoliczności globalne – parlament, obrady itd.;
- d) akty lokalne – przedstawianie wniosków, oponowanie itd.;
- e) polityczne role uczestników – parlamentarzyści, członkowie partii itd.;
- f) polityczna wiedza uczestników – ich przekonania, ideologie, cele itd.¹⁷.

Analizując same nazwy wypowiedzi publicznych, Janina Fras dochodzi do wniosku, iż udaje się wśród nich wyodrębnić dwa typy: te nazwy gatunkowe znamienne praktycznie wyłącznie dla komunikacji politycznej, jak orędzie czy exposé, oraz te, funkcjonujące również w innych obszarach komunikacji poza polityką, a które mogą zostać uzupełnione o atrybut polityczny, np. komentarz polityczny, debata prezydencka, slogan wyborczy¹⁸.

Małgorzata Kita doprecyzowuje, że reprezentanci państwa i jego instytucji w zakresie genologicznym posiadają cztery możliwości:

- 1) korzystanie z już istniejących gatunków, stworzonych do obsługiwaną aktywności państwa;
- 2) tworzenie nowych gatunków zaspokajających potrzeby komunikacyjne państwa;
- 3) wykorzystywanie gatunków z innych sfer komunikacyjnych;
- 4) ewentualne adoptowanie ich do swoich potrzeb¹⁹.

Niezależnie od genezy gatunki w dyskursie politycznym nabierają specyficznych właściwości. Wypowiedziom działaczy politycznych, w szczególności prezydenta, przypisuje się takie cechy jak oficjalność, publiczność²⁰. Są one związane głównie z faktem, że dyskurs polityczny należy do typu dyskursu instytucjonalnego²¹, por.: „Следует заметить, что каждая языковая личность в своей политической вербальной деятельности представляет определенный институт (например,

стантивных предложений), [в:] *Политический дискурс в России-2. Материалы рабочего совещания 29 марта 1998 года*, Издательство АО „Диалог-МГУ”, Москва 1998, s. 22).

¹⁷ T.A. van Dijk, *Dyskurs polityczny...*, s. 15.

¹⁸ J. Fras, *Komunikacja polityczna...*, s. 119–120.

¹⁹ M. Kita, *Państwo jako generator...*, s. 67.

²⁰ M.B. Гаврилова, *Когнитивные и риторические основы...*, s. 15. Uzupełnijmy, że dla całego społeczeństwa i obserwatorów życia politycznego nie są dostępne wystąpienia polityków mające miejsce w zamkniętym gronie, por.: „Oprócz wypowiedzi publicznych dyskurs polityczny obejmuje także komunikację, która zachodzi wśród polityków i osób polityką zainteresowanych, ale w sytuacjach nieoficjalnych, niepublicznych właśnie, bez zewnętrznych świadków. Badanie tejże „wewnętrznej” komunikacji, np. w łonie członków danej partii, czy też badanie dyskursu politycznego w prywatnych rozmowach Polaków jest zadaniem niezwykle pociągającym, ale i trudnym metodologicznie ze względu na ograniczony dostęp do takich materiałów” (R. Przybylska, *Jak stworzyć typologię...*, s. 279).

²¹ А.П. Чудинов, *Политическая лингвистика. Учебное пособие*, Флинта, Наука, Москва 2008, s. 55.

партию) и, следовательно, мыслит в парадигме его установок”²². Jak podkreśla T.A. van Dijk, prywatna, nieformalna rozmowa polityków z przyjaciółmi pozostaje poza obrębem dyskursu politycznego²³.

Nadmieńmy, że w koncepcji Renaty Przybylskiej nadawca przekazu politycznego może przyjmować określone role społeczne²⁴. Pośród danych ról odnajdziemy następujące:

- rola zbawcy, tj. osoby, która po uzyskaniu władzy wybawi obywateli od wszelkich problemów;
- rola wodza, tj. osoby, której należy się w pełni podporządkować;
- rola profesjonalisty i eksperta, tj. osoby nad wyraz kompetentnej;
- rola „swojego chłopca, równiacha”, tj. zwykłego, przystępnego człowieka, „jednego z nas”;
- rola męczennika za sprawę, tj. osoby, której uniemożliwia się realizację planów służących dobru ogółu²⁵.

Wypowiedzi polityczne są skierowane do odbiorcy masowego. Nawet jeżeli polityk bezpośrednio zwraca się tylko do dziennikarza, innego polityka czy do konkretnego obywatela, np. z publiczności w studiu telewizyjnym, przy pomocy środków masowego przekazu jego wypowiedź może dotrzeć do całego narodu, a także słuchaczy/czytelników zagranicznych. Ostatecznym pośrednim odbiorcą wystąpienia działacza państwowego staje się więc każdy obywatel²⁶, por.:

Высказывание, которое может быть отнесено к политическому дискурсу, всегда оказывается направленным не к личности, а к массам, будь это статья в газете, выступление политического оратора или даже реплика интервью, внешне обращенная к конкретному человеку, но на самом деле апеллирующая к гораздо более обширной аудитории [...]”²⁷.

W literaturze przedmiotu akcentuje się również fakt, że przekazy działaczy państwowych są podporządkowane w znacznej mierze funkcji perswazyjnej²⁸, czyli

²² В.И. Шаховский, *Голос эмоции в русском политическом дискурсе*, [в:] *Политический дискурс в России 1996–2006*, ред. В.Н. Базылев, Государственный институт русского языка им. А.С. Пушкина, Москва 2007, s. 170.

²³ T.A. van Dijk, *Dyskurs polityczny...*, s. 14.

²⁴ R. Przybylska, *Jak stworzyć typologię...*, s. 280.

²⁵ Tamże, s. 281.

²⁶ Tamże.

²⁷ Д.Б. Гудков, *Ритуалы и прецеденты в политическом дискурсе*, [в:] *Политический дискурс в России-2...*, s. 34.

²⁸ Na temat perswazji w tekstach politycznych zob. np. B. Batko-Tokarz, *Perswazja w dyskursie sejmowym*, Wydawnictwo „Scriptum”, Kraków 2008; A. Kampka, *Perswazja w języku polityki*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009; Ю.В. Ключев, *Политический дискурс в массовой коммуникации: анализ публичного политического взаимодействия*, Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, Санкт-Петербург 2010; Ю.И. Плахотная, *Речевое воздействие в диалогическом политическом дискурсе*, „Политическая лингвистика” 2011, № 4 (38), s. 121–124; Р.А. Сафина, Я.Р. Чернова, *Стратегии речевого воздействия в предвыборных выступлениях австрийских политиков*, „Политическая лингвистика” 2017, № 5 (65), s. 147–151. Por.: „Jak się wydaje, groźba szerszego upublicznienia

funkcji wpływania na adresatów, por.: „Политическая речь должна убедить и мобилизовать, настроить аудиторию в пользу автора, а не давать объективную картину мира”²⁹. Politycy chcą przekonać społeczeństwo do nakreślonej wizji rzeczywistości i głoszonego programu. Dążą do zbycia możliwie najszerzego poparcia elektoratu w celu utrzymania lub przejęcia władzy.

Obserwuje się również wzrost znaczenia funkcji ludycznej – elementy rozrywki, gry w dyskursie politycznym przyciągają uwagę odbiorców oraz mogą przyczynić się do wywarcia pożądanego przez polityka wpływu³⁰. Części humorystyczne, ironiczne nadają bowiem tekstom wyrazistości oraz zwiększają siłę przywoływanych argumentów³¹.

Tym samym, dostępne dla ogółu gatunki polityczne realizują się w komunikacji oficjalnej, publicznej, a ponadto instytucjonalnej, masowej i perswazyjnej.

Według Aleksandra Genrihoviča Altunâna budowa i styl tekstów politycznych różnią się znacząco w zależności od zaplanowanego sposobu ich percepcji przez odbiorców – słuchowego lub wzrokowego³². Dlatego w dyskursie politycznym wydzielą się gatunki ustne i pisemne (ros. *устные и письменные жанры*)³³. Gatunki ustne cechuje przede wszystkim duża emocjonalność, podczas gdy pisemne muszą zachować poprawną logiczność wyводу³⁴. Trzeba jednak zaznaczyć, że gatunki te się wzajemnie przenikają – polityk może wygłosić wcześniej przygotowany w formie pisemnej tekst, jak i ustne wypowiedzi polityka mogą zostać zapisane³⁵. Należy więc uwzględnić pierwotną publiczną wersję przekazu. Przykłady wymienionych gatunków zaczerpnięte z dyskursu W.W. Putina stanowią (w porządku alfabetycznym):

- gatunki *pisemne*: artykuł (ros. *статья*), hasło wyborcze (ros. *лозунг*), kondolencje (ros. *соболезнования*), odezwa powitalna/powitanie (ros. *приветственное послание/приветствие*), wywiad pisemny (ros. *письменное интервью*), życzenia/gratulacje (ros. *поздравление*)³⁶;

wypowiedzi polityka sprawia, że zawsze jednym z celów, a czasem wręcz celem nadrzędnym staje się chęć, żeby „dobrze wypaść” w oczach szerokiego odbiorcy, potencjalnego przyszłego wyborcy, by zyskać jego akceptację. Ten cel komunikacyjny, wymuszony przez wszechobecność mediów, sprawia, że ewentualne cele merytoryczne wypowiedzi schodzą nieraz na plan dalszy” (R. Przybylska, *Jak stworzyć typologię...*, s. 283).

²⁹ А.Г. Алтунян, *Анализ политических текстов. Учебное пособие*, Логос, Москва 2006, s. 94–95.

³⁰ J. Maćkiewicz, *Co się zmieniło...*, s. 26.

³¹ А.А. Горностаева, *Иронические метафоры в политическом дискурсе*, „Вестник РУДН. Серия: Лингвистика” 2018, № 226, cs 111.

³² А.Г. Алтунян, *Анализ политических...*, s. 24. Por.: „Устное слово оставляет за оратором инициативу (ввода новой темы, интерпретации, повторения, регулирования эмоционального напряжения и т.д.), в то время как во время чтения инициатива принадлежит читателю. Читатель решает, когда начать и когда закончить, что прочесть внимательно, а что пропустить” (tamże).

³³ Tamże, s. 22. Tłumaczenie z języka rosyjskiego G. D.-W.

³⁴ А.Г. Алтунян, *Анализ политических...*, s. 24–25.

³⁵ М.В. Гаврилова, *Когнитивные и риторические основы...*, s. 16.

³⁶ Należy uzupełnić, że gatunki *зачения* i *powitanie* w dużo rzadszych przypadkach można spotkać w formie ustnej.

- gatunki *ustne*: linia bezpośrednia z Władimirem Putinem (ros. *прямая линия с Владимиром Путиным*)³⁷, konferencja internetowa (ros. *интернет-конференция*), konferencja prasowa (ros. *пресс-конференция*), mowa inauguracyjna (ros. *инаугурационная речь*), negocjacje (ros. *переговоры*), odezwa/orędzie (ros. *обращение*), odpowiedzi na pytania dziennikarzy (ros. *ответы на вопросы журналистов*)³⁸, orędzie noworoczne (ros. *новогоднее обращение к гражданам России*), oświadczenie (ros. *заявление*), oświadczenie dla prasy (ros. *заявление для прессы*), posiedzenie (ros. *заседание*), posiedzenie plenarne (ros. *пленарное заседание*), posiedzenie rozszerzone (ros. *расширенное заседание*), orędzie do Zgromadzenia Federalnego (ros. *послание Федеральному Собранию Российской Федерации*), orędzie budżetowe (ros. *бюджетное послание Федеральному Собранию*), przysięga (ros. *присяга*)³⁹, replika (ros. *реплика*), rozmowa (ros. *беседа*)⁴⁰, słowo wstępne (ros. *вступительное слово*), słowo końcowe (ros. *заключительное слово*), spotkanie (ros. *встреча*), spotkanie robocze (ros. *рабочая встреча*), sprawozdanie (ros. *отчет*), toast (ros. *тост*), wielka konferencja prasowa W.W. Putina (ros. *большая пресс-конференция Владимира Путина*)⁴¹, wideokonferencja (ros. *видеоконференция*), wspólna (tj. z innym politykiem) konferencja prasowa (ros. *совместная пресс-конференция*), wystąpienie (ros. *выступление*), wywiad (ros. *интервью*), zebranie (ros. *совещание*), zebranie operacyjne (ros. *оперативное совещание*).

Gatunki ustne, które są zdecydowanie częściej używane przez rosyjskiego prezydenta, mogą dopuszczać elementy spontaniczności oraz natychmiastową i bezpośrednią reakcję polityka na słowa, które padły. Gatunki pisemne powinny posiadać nienaganną kompozycję, aby czytelnik nie zatracił istoty wywodu.

Ze względu na nadrzędną funkcję przekazu z kolei Elena Iosifovna Šejgal dzieli gatunki dyskursu politycznego na trzy grupy: rytualne (ros. *ритуальные/эпидейктические жанры*), w których przeważa fatyczność; orientacyjne (ros. *ориентационные жанры*), nastawione na informowanie oraz na agonalne (ros. *агональные*

³⁷ *Linia bezpośrednia* to specjalny coroczny program telewizyjny transmitowany „na żywo” przez kilka rosyjskich kanałów, w którym V.V. Putin przez ok. 4 godziny odpowiada na pytania obywateli.

³⁸ Odpowiedzi na pytania to gatunek, w którym rosyjski przywódca udziela odpowiedzi na pytania dziennikarzy poza wcześniej zorganizowanym i zaplanowanym wywiadem czy konferencją prasową, a np. podchodząc do prasy po skończonym spotkaniu.

³⁹ Dodajmy, że *przysięga* przy obejmowaniu urzędu, tak jak *mowa inauguracyjna* i *orędzie do Zgromadzenia Federalnego*, to gatunki, które w rosyjskim dyskursie politycznym ma prawo wygłaszać wyłącznie prezydent (M.B. Гаврилова, *Когнитивные и риторические основы...*, s. 21).

⁴⁰ *Rozmowa* jako odrębny gatunek jest wykorzystywana przez W.W. Putina przede wszystkim w bezpośrednich kontaktach z ludnością, np. z uczniami czy mieszkańcami odwiedzanych miejscowości.

⁴¹ Podczas corocznej *wielkiej konferencji prasowej* rosyjski prezydent przez kilka godzin odpowiada na pytania akredytowanych (w liczbie ponad tysiąca) przedstawicieli mediów krajowych i międzynarodowych.

жанры), które mają pobudzać do działania⁴². Do poszczególnych grup można przyporządkować poniższe pozycje z aktywności prezydenckiej W.W. Putina (w porządku alfabetycznym):

- gatunki *rytualne*: kondolencje, mowa inauguracyjna, odezwa/orędzie, odezwa powitalna/powitanie, orędzie noworoczne, przysięga, rozmowa, toast, życzenia/gratulacje;
- gatunki *orientacyjne*: artykuł, linia bezpośrednia z W.W. Putinem, konferencja internetowa, konferencja prasowa, negocjacje, odpowiedzi na pytania dziennikarzy, orędzie budżetowe, orędzie do Zgromadzenia Federalnego, oświadczenie, oświadczenie dla prasy, posiedzenie, posiedzenie plenarne, posiedzenie rozszerzone, replika, słowo końcowe, słowo wstępne, spotkanie, spotkanie robocze, sprawozdanie, wideokonferencja, wielka konferencja prasowa W.W. Putina, wspólna (tj. z innym politykiem) konferencja prasowa, wystąpienie, wywiad, wywiad pisemny, zebranie; zebranie operacyjne;
- gatunki *agonalne*: hasło wyborcze.

W działalności W.W. Putina obserwujemy przewagę gatunków orientacyjnych, w których polityk informuje społeczeństwo o prowadzonych i planowanych działaniach oraz wyjaśnia ich przyczyny, skutki. Dopytuje także innych działaczy o detale omawianego stanu rzeczy. Rzadsze są gatunki rytualne mające głównie na celu podtrzymanie kontaktu z obywatelami i integrację prezydenta z nimi. Gatunki agonalne z kolei są charakterystyczne dla kampanii wyborczych, kiedy W.W. Putin walczy o poparcie i głosy Rosjan. Gatunki agonalne są więc ograniczone czasowo, a terminy ich użycia regulują odpowiednie ustawy. Por.:

[...] в дискурсивной практике президента наблюдается тенденция к увеличению количества новых жанров, призванных удовлетворить возросшие потребности информационного общества, тенденция к диалогическому открытому общению с гражданами страны, открытость для прессы. Жанры президентской риторики контекстно обусловлены, подчеркивают высокий социальный статус говорящего, обслуживают основные властные функции главы государства⁴³.

Pod względem objętości natomiast Anatolij Prokop'evič Čudinov rozgranicza gatunki małe (ros. *малые жанры*), średnie (ros. *средние жанры*) oraz duże (ros. *крупные жанры*)⁴⁴. Na podstawie danego kryterium wypowiedzi W.W. Putina można podzielić następująco (gatunki w porządku alfabetycznym):

- gatunki *małe*: hasło wyborcze, kondolencje, odezwa powitalna/powitanie, orędzie noworoczne, przysięga, replika, słowo końcowe, toast, życzenia/gratulacje;
- gatunki *średnie*: artykuł, konferencja internetowa, konferencja prasowa, mowa inauguracyjna, negocjacje, odezwa/orędzie, odpowiedzi na pytania dziennikarzy, orędzie budżetowe, orędzie do Zgromadzenia Federalnego, oświadczenie, oświadczenie dla prasy, posiedzenie, posiedzenie plenarne, posiedzenie rozszerzone, rozmowa, słowo wstępne, spotkanie, spotkanie robocze, sprawozdanie,

⁴² Е.И. Шейгал, *Семиотика политического...*, s. 246.

⁴³ М.В. Гаврилова, *Когнитивные и риторические основы...*, s. 24.

⁴⁴ А.П. Чудинов, *Политическая лингвистика...*, s. 38.

wideokonferencja, wspólna (tj. z innym politykiem) konferencja prasowa, wystąpienie, wywiad, wywiad pisemny, zebranie, zebranie operacyjne;

- gatunki *duże*: linia bezpośrednia z W.W. Putinem, wielka konferencja prasowa W.W. Putina.

Jak zostało zaprezentowane, w aktywności rosyjskiego przywódcy dominują gatunki średnie. Najmniej wykorzystywaną grupę stanowią gatunki duże – coroczne kilkugodzinne wypowiedzi w ramach programu „Linia bezpośrednia” i wielkiej konferencji prasowej. Przyczyną rzadkiego wykorzystywania gatunków dużych przez polityków może być trudność w utrzymaniu stałej wysokiej uwagi widzów, słuchaczy czy czytelników dla prezentowanych kwestii.

Uwzględniając zaprezentowane najważniejsze właściwości politycznych wypowiedzi (oficjalność, publiczność, instytucjonalność, masowość, perswazyjność) oraz ich typologię ze względu na sposób percepcji, główną funkcję i objętość, badacze mogą dogłębnie opisać poszczególne gatunki z danego obszaru komunikacji. Warto jednak pamiętać, że gatunki te wciąż się rozwijają. Artykuł ten powinien przyczynić się do lepszego zrozumienia fenomenu gatunków politycznych i pozwolić na ich całościową charakterystykę w przyszłości.

Literatura

- Batko-Tokarz B., *Perswazja w dyskursie sejmowym*, Wydawnictwo „Scriptum”, Kraków 2008.
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., *Tekstologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Bralczyk J., *O języku propagandy i polityki*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2007.
- Dijk T.A. van, *Dyskurs polityczny i ideologia*, „Etnolingwistyka” 2003, nr 15, s. 7–28.
- Dudek-Waligóra G., *Modalność epistemiczna w strategii argumentacyjnej. Na materiale tekstów reprezentujących współczesny rosyjski dyskurs polityczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2017.
- Fras J., *Komunikacja polityczna. Wybrane zagadnienia gatunków i języka wypowiedzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005.
- Jaskólski A., *Dyskurs polityczny w Rosji. Analiza pragmatyngwistyczna*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 2014.
- Kampka A., *Perswazja w języku polityki*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
- Kita M., *Państwo jako generator gatunków mowy*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 2002, z. LVIII, s. 65–74.
- Maćkiewicz J., *Co się zmieniło w komunikowaniu publicznym?*, [w:] *Międzyjęzykowe i międzykulturowe konteksty współczesnego dyskursu publicznego*, red. A. Pstyga, U. Patocka-Sigłowy, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2017, s. 23–32.
- Majkowski G., *Ulotka jako gatunek tekstu wyborczego*, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2015.
- Ożdżyński G., *Niektóre cechy gatunkowe orędzia (w świetle zjawisk z kręgu nowomowy)*, „Poradnik Językowy” 1995, nr 1, s. 15–25.
- Ożóg K., *Język w służbie polityki. Językowy kształt kampanii wyborczych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2004.
- Przybylska R., *Jak stworzyć typologię wystąpień publicznych polityków*, „Język a Kultura” 2008, nr 20, s. 279–285.

- Szymula R., *Mowy inauguracyjne rosyjskich prezydentów – ewolucja gatunku*, „Bibliotekarz Podlaski” 2017, nr 4, s. 199–213.
- Wilkoń A., *Spójność i struktura tekstu: wstęp do lingwistyki tekstu*, Universitas, Kraków 2002.
- Żydek-Bednarczyk U., *Typy, odmiany, klasy... tekstów. W poszukiwaniu kryteriów*, [w:] *Stylistyka a pragmatyka*, red. B. Witosz, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2001, s. 114–125.
- Алтунян А.Г., *Анализ политических текстов. Учебное пособие*, Логос, Москва 2006.
- Гаврилова М.В., *Когнитивные и риторические основы президентской речи (на материале выступлений В.В. Путина и Б.Н. Ельцина)*, Филологический факультет СПбГУ, Санкт-Петербург 2004.
- Гаврилова М.В., *Анализ программ российских политических партий начала XX и XXI веков (лингвистический аспект)*, Издательство Невского института языка и культуры, Санкт-Петербург 2011.
- Герасименко Н.А., *Информация и фасцинация в политическом дискурсе (к вопросу о функционировании бисубстантивных предложений)*, [в:] *Политический дискурс в России-2. Материалы рабочего совещания 29 марта 1998 года*, Издательство АО „Диалог-МГУ”, Москва 1998, s. 20–23.
- Горностаева А.А., *Иронические метафоры в политическом дискурсе*, „Вестник РУДН. Серия: Лингвистика” 2018, № 226, s. 108–125.
- Гудков Д.Б., *Ритуалы и прецеденты в политическом дискурсе*, [в:] *Политический дискурс в России-2. Материалы рабочего совещания 29 марта 1998 года*, Издательство АО «Диалог-МГУ», Москва 1998, s. 30–36.
- Дзюба Е.В., Дударева З.М., Никулина И.М., *Российские и немецкие политические лозунги как объект семантического, лексикографического и лингвопрагматического описания (рецензия на публикацию „Дайте миру шанс! Словарь современных политических лозунгов России и Германии”)*, „Политическая лингвистика” 2017, № 3 (63), s. 146–151.
- Зуева С.А., *Словарь блогов в политической газете (на материале газеты „Гардиан”)*, „Политическая лингвистика” 2017, № 3 (63), s. 63–68.
- Карасик В.И., *Игра по правилам в политическом дискурсе о России на Западе*, [в:] *Образ России в зарубежном политическом дискурсе: стереотипы, мифы и метафоры. Материалы Международной научной конференции 13–17 сентября 2010*, ред. А.П. Чудинов, Урал. гос. пед. ун-т, Екатеринбург 2010, s. 66–69.
- Клюев Ю.В., *Политический дискурс в массовой коммуникации: анализ публичного политического взаимодействия*, Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, Санкт-Петербург 2010.
- Мехта А., *Русская политическая торжественная речь: содержание, композиция, стилистические особенности*, Экон-Информ, Москва 2017.
- Плахотная Ю.И., *Речевое воздействие в диалогическом политическом дискурсе*, „Политическая лингвистика” 2011, № 4 (38), s. 121–124.
- Сафина Р.А., Чернова Я.Р., *Стратегии речевого воздействия в предвыборных выступлениях австрийских политиков*, „Политическая лингвистика” 2017, № 5 (65), s. 147–151.
- Стексова Т.И., *„Послание президента” как жанр политической коммуникации*, „Политическая лингвистика” 2012, № 3 (41), s. 58–63.

Чащина А.М., *Политическое интервью как особый жанр политического дискурса*, „Вестник Челябинского государственного университета” 2013, № 37, s. 60–62.

Чудинов А.П., *Политическая лингвистика. Учебное пособие*, Флинта, Наука, Москва 2008.

Шаховский В.И., *Голос эмоции в русском политическом дискурсе*, [в:] *Политический дискурс в России 1996–2006*, ред. В.Н. Базылев, Государственный институт русского языка им. А.С. Пушкина, Москва 2007, s. 168–174.

Шейгал Е.И., *Семиотика политического дискурса*, Гнозис, Москва 2004.

Типология жанров современного политического дискурса (на примере деятельности Владимира Владимировича Путина) Резюме

В статье анализируется типология речевых жанров в современном политическом дискурсе. Материалом для исследования служат высказывания Владимира Путина. Определяется концепция речевого жанра и перечисляются его особенности. На основе исследований польских и российских политолингвистов были выделены наиболее важные черты политических текстов, такие как: официальность, общественность, принадлежность к институциональной, массовой и убеждающей коммуникации. Автор представляет также критерии разделения речевых жанров, используемых в политическом дискурсе (способ восприятия, основная функция текста и объем информации), и на этой основе делит высказывания российского президента на письменные и устные; ритуальные, ориентационные и агональные, а также на малые, средние и крупные. Анализ приводит к выводу, что в дискурсе В.В. Путина преобладают устные, ориентационные и средние жанры.

Ключевые слова: политическая лингвистика, политический дискурс, политические речи, российский политический дискурс, жанр

The Typology of Speech Genres of Contemporary Political Discourse (On the Example of Speeches of Vladimir Vladimirovich Putin) Abstract

This article analyzes the typology of speech genres in contemporary political discourse. The material for research is served by the utterances made by Vladimir Vladimirovich Putin. The concept of a speech genre was defined and its features were listed. Based on the research of Polish and Russian politolinguists, the most important features of political texts were highlighted, such as: officiality, public, being part of the institutional, mass and persuasive communication. The author also presents the criteria available in the scientific literature for the division of speech genres used in political discourse (way of perception, main text function and length) and on this basis, divides the Russian president's statements into written and oral; ritual, indicative and agonal as well as into small, medium and large. The analysis leads to the conclusion that V.V. Putin's discourse is dominated by oral, indicative and medium genres.

Key words: political linguistics, political discourse, political speeches, Russian political discourse, genre

Gabriela Dudek-Waligóra, dr
ORCID: 0000-0001-7951-8870
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej

Gabriela Dudek-Waligóra, PhD
Jagiellonian University in Kraków
Institute of Eastern Slavonic Studies
e-mail: gabriela.dudek@uj.edu.pl
+ 48 126632510

Marcin Dziwisz

Rosyjskie pseudonimy graczy komputerowych – na przykładzie wybranych gier ze sfery e-sportu

W ostatnich latach obserwowane jest niezwykle dynamiczne przenoszenie tradycyjnych sfer ludzkiej działalności do przestrzeni wirtualnej. Dotyczy to takich sfer jak zakupy, nauka, rozrywka czy właśnie sport. Znajomość realiów wirtualnych rozgrywek nie jest jeszcze powszechna i dotyczy raczej osób urodzonych po 1990 roku. Jednakże omawiana branża rozwija się niezwykle prężnie, a jej obroty liczone są już w milionach dolarów¹.

Pod pojęciem e-sportu rozumiana jest pewna forma rywalizacji, w której przedmiotem zainteresowania zawodników są gry komputerowe. Podobnie jak w sporcie tradycyjnym rozgrywki mają charakter towarzyski lub przybierają postać międzynarodowych turniejów, w których pula nagród osiąga bardzo wysokie sumy. Wśród najważniejszych tytułów gier, które stanowią niejako rdzeń rozgrywek e-sportowych, można wymienić takie pozycje jak: *StarCraft*, *Counter-Strike*, *Quake*, *Warcraft II: Tides of Darkness* czy *League of Legends*, *Dota 2*. To właśnie ten ostatni tytuł stał się źródłem pozyskania materiału badawczego na potrzeby niniejszego tekstu. Sama gra polega na rywalizacji pomiędzy dwiema pięcioosobowymi drużynami, które wybierają z dostępnej puli określone postacie (awatary). Następnie starają się one zdobyć jak najwięcej złota, doświadczenia i niezbędnych artefaktów, aby w końcowej fazie rozgrywki zniszczyć bazę przeciwnika. Wybór danej gry został podyktowany przede wszystkim popularnością, jaką cieszy się ona w Rosji, na Ukrainie i w większości państw byłego ZSRR. Szacuje się, że jednocześnie w rozgrywkach uczestniczy od 200 000 do nawet 500 000 młodych Rosjan².

Warunkiem uczestnictwa w rozgrywkach jest założenie konta, które wiąże się wyborem loginu czy też nicku³ – widocznego dla innych graczy znaku

¹ Informacja za: *Dota 2 – The International* (ang.). Valve Corporation, <https://www.dota2.com/international> [dostęp: 20.03.2020].

² Według danych serwisu Steamcharts rekord aktywności graczy przypadł na marzec 2018 roku i wyniósł milion 291 tys. użytkowników. Informacja za: <https://www.championat.com/cybersport/news> [dostęp 24.03.2020].

³ W języku internetowym nick i pseudonim są niekiedy zastępowane terminem login, wchodzi on z nimi w szereg synonimiczny; por. A. Naruszewicz-Duchlińska, *Pseudonimy internetowe (nicknames) jako forma autoreklamy*, „Prace Językoznawcze” V, 2003 s. 85–98; L. Szymański, *Leksyka czatu internetowego. Studium empiryczne*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2013.

rozpoznawczego, swoistej wizytówki użytkownika serwisu. W odróżnieniu od tego typu nominacji używanych np. na forach internetowych, te dotyczące e-sportu, a konkretnie gry *Dota* mają charakter dynamiczny – gracz może je modyfikować w dowolnym momencie, zmieniając ustawienia w ramach przypisanego mu stałego konta.

Celem niniejszego artykułu jest opisanie aktualnych tendencji w wyborze czy też kreowaniu nicków przez rosyjskich graczy komputerowych. W związku z tym, zgromadzony materiał zostanie poddany analizie w kilku aspektach. Będą to: semantyka nominacji, określenie motywacji, jaką kierował się twórca pseudonimu (jeśli to będzie możliwe), funkcja, jaką nominacja może pełnić na tle innych opisywanych nazw. Materiał badawczy stanowi prawie sześćset przykładów, które zostały pozyskane z trzech źródeł:

- z wirtualnych kont użytkowników serwisu *Steam*,
- z kanałów komunikacji (czatów), wykorzystywanych przez graczy,
- nazwy zebrane bezpośrednio podczas trwania rozgrywki.

Jeżeli chodzi o zagadnienie pseudonimów internetowych, to wciąż stanowi ono ciekawy przyczynek do badań, nie tylko lingwistycznych, ale także socjologicznych i psychologicznych. Z grona badaczy, zajmujących się daną problematyką można wymienić takie nazwiska jak: A. Siwiec, L. Szymański, R. Łobodzińska, M. Peisert, B. Czopek-Kopciuch i wiele innych, których nie sposób tu przytoczyć. Niniejszy opis będzie miał zatem charakter uzupełnienia wcześniejszych badań o wnioski, dotyczące pseudonimów sieciowych graczy ze sfery rosyjskiego e-sportu.

Podstawową cechą aktywności w Internecie jest anonimowość. Z tego względu użytkownicy czatów, portali internetowych czy też gracze pozwalają sobie na zachowania oraz wyrażanie opinii w sposób, który w realnym świecie spotkałby się z dezaprobatą otoczenia. Jak zauważa A. Siwiec:

Internet jako stosunkowo nowe środowisko komunikacyjne oparte na globalnym systemie powiązanych sieci komputerowych, które wytworzyło charakterystyczny dla siebie sposób przekazu i wymiany informacji w warunkach kontaktu językowego i w ogóle znakowego przez medium elektroniczne⁴.

Jedną z manifestacji obecności użytkownika w sieci są nicki⁵, wymagane najczęściej do logowania w określonych serwisach. Wymagania w tym względzie są bardzo różne, zależne od administratora danego systemu.

Forma językowa takich nazw zależy od pomysłowości ich dysponentów, każdy internauta musi się jednak liczyć z ograniczeniami narzucanymi przed administratorem usługi, które mogą dotyczyć np. ilości i typu znaków. Nick może składać się ze znaków dostępnych z poziomu klawiatury w liczbie ograniczonej najczęściej do dwudziestu, literowych

⁴ A. Siwiec, *Pseudonimy internetowe vel nicki – charakterystyka onomastyczna i uzus*, „Roczniki Humanistyczne” 2014, t. LXII, z. 6, s. 102.

⁵ „Terminem używanym synonimicznie w stosunku do pseudonimu internetowego jest *nick*, będący skróceniem angielskiego słowa *nickname* w znaczeniu ‘przezwyśko’, ‘przydomek’. Pojawił się on w polszczyźnie wraz z nowym sposobem komunikowania się ludzi w przestrzeni wirtualnej”. A. Siwiec, *Pseudonimy internetowe...*, s. 103.

i nieliterowych. Zasady konstruowania nazw przez użytkowników programów komunikacyjnych różnią się między sobą⁶.

Jeśli chodzi o omawianą grę, to jej twórcy pozostawili graczom pełną dowolność w językowym kreowaniu swojego „sieciowego wizerunku”. Ów wizerunek wyrażany jest za pomocą nicku, który jest „indywidualną osobową nazwą własną używaną dla potrzeb komunikacji w Internecie, rozumianą jako identyfikator dostępu do usług, odnoszących się do internetowych kanałów komunikacyjnych”⁷. Jeśli chodzi o e-sport, to nick jest tym ważniejszy, że za nim stoi postać gracza, sportowca, który, jak w każdym sporcie, jeśli osiągnie sukcesy, staje się rozpoznawalny w środowisku, z czym wiążą się wymierne korzyści finansowe. Widać zatem, że dobór takiego pseudonimu ma dość istotne znaczenie już na początku kariery. Należy jednak podkreślić, że zdecydowana większość graczy uprawia ten sport rekreacyjnie, postrzegając go jako formę spędzania wolnego czasu, dlatego też ich kreatywność w odniesieniu do tworzenia podobnych nominacji jest praktycznie nieograniczona.

R. Łodzińska i M. Peisert przytaczają najważniejsze cechy danego typu nominacji:

- są one tworzone lub wybierane przez samych nosicieli;
- mają na celu ukrycie prawdziwej tożsamości osoby;
- kreują wizerunek nosiciela, dostarczają informacji o jego zainteresowaniach, uznawanych wartościach,
- pełnią funkcję identyfikacyjną, często także ekspresywną;
- mają zdecydowanie nieograniczony charakter – internauta może korzystać z bardzo wielu nicków jednocześnie⁸.

Cechy pseudonimów internetowych omawia także M. Rutkowski, podkreślając ich „wtórność i zastępczy charakter, zwracając uwagę na świadomość nazwo-twórczą użytkownika, wybór pomiędzy anonimowością, a całkowicie świadomym kształtowaniem autowizerunku”⁹. O nadrzędnej roli twórcy nazwy wspomina również I.A. Sławkina, która charakteryzuje nick internetowy jako: – „именной замeнитель, который используется при общении в чате; это без преувеличения художественный, вымышленный образ, который создает пользователь”¹⁰.

Niezwyczajnie istotną cechą nominacji internetowych jest ich forma. Mogą one przybierać postać pojedynczych liter, cyfr, pojedynczych leksemów, związków wyrazowych, krótkich zdań. R. Kucharzyk podkreśla, że

⁶ Tamże, s. 114.

⁷ Tamże, s. 103.

⁸ R. Łodzińska, M. Peisert, *Nazwy własne w przestrzeni wirtualnej*, [w:] *Metodologia badań onomastycznych*, red. M. Biolik, Olsztyn 2003, s. 649.

⁹ M. Rutkowski, *Internet jako przedmiot opisów onomastycznych i medioonomastycznych*, „Onomastica” 2018, R. LXII, s. 102.

¹⁰ А.А. Лунгуль, И.А. Славкина, *Лексико-грамматические особенности никнеймов*, „Научный альманах” 2016, nr 4-4 (18), s. 330.

w przypadku pseudonimów internetowych ważnym aspektem jest postać graficzna, niejednokrotnie odbiegająca od naszych przyzwyczajęń. Warto zwrócić uwagę, iż – pomimo że są to nazwy własne – pisownia wielką literą nie jest wcale dominująca. Nazwy napisane małą literą są chyba nawet częstsze, ale to nie dziwi, gdyż ortografię tekstów publikowanych przez użytkowników Internetu cechuje daleko posunięta dowolność¹¹.

Owa dowolność widoczna jest także w materiale będącym przedmiotem niniejszego opisu. W związku z tym zgromadzone przykłady zostały podzielone na kilka głównych grup, a zaproponowany podział obejmuje najczęściej spotykane typy nominacji. Jako pierwsze zostaną zaprezentowane wybrane przykłady nawiązujące do znanych postaci ze świata rozrywki, polityki, literatury oraz kultury popularnej. Wszystkie przytoczone pseudonimy zostały przeniesione do tabel w oryginalnej formie autorskiej.

Tabela 1

Pseudonim	Postać, do jakiej pseudonim nawiązuje
Александр Григорьевич	Aleksander Łukaszenko
бабушка Путина	Władimir Putin
ВладВладПут	Władimir Putin
ВИЛен	Włodzimierz Ilicz Lenin
запах Сталина	Józef Stalin
Владимир Путин	Władimir Putin
Дональд Трррамп	Donald Trump
Дмитрий Анатольевич Медведь	Dmitrij Miedwiediew
Ельцин – пьяница	Borys Jelcyn
Иван Васильевич Грозный	Iwan Groźny/ nawiązanie do filmu <i>Иван Васильевич меняет профессию</i>
Иван Грозный идет по миду	Iwan Groźny + nawiązanie do realiów samej gry
бацька	satyryczne określenie prezydenta Białorusi, w tym przypadku zapisane w języku białoruskim
Иисус Христос	Jezus Chrystus
Владимир Владимирович	Władimir Putin
Путин разебет Европу	Władimir Putin
сын Сталина	Józef Stalin
сучка Путина	Władimir Putin
Никитка Хрущев	Nikita Chruszczow
Ленин всегда живой	Włodzimierz Lenin
П-у-т-и-н всех победит	Władimir Putin
Путин Первый Великий	Władimir Putin/Piotr I
Пью водку с Жириновским	Władimir Żyrinowski

¹¹ R. Kucharzyk, *Cechy dialektalne w pseudonimach internetowych*, „Onomastica” 2016, R. LX, s. 206.

Pseudonim	Postać, do jakiej pseudonim nawiązuje
Сон Сталина	Józef Stalin
Че-бурашка	Che Guevara/Чебурашка
Александр Пушкин	Aleksander Puszkin
Алла Борисовна	Ałła Pugaczowa
Алла Киркорова	Ałła Pugaczowa/Filip Kirkorow
Крокодил Гена	postać z popularnej bajki
Раскольников и процентщица	bohater powieści Zbrodnia i Kary
сука Горбачев	Michaił Gorbaczow
Капитан Джек Поскорей	Kapitan Jack Sparrow (Воробей)
СантаШляуз	Santa Claus
Геральт из Ривии	Gerałt z Rivii – bohater książek A. Sapkowskiego

Powyższe zestawienie nie pokazuje, że osobistością, której personalia najczęściej leżą u podstawy pseudonimów internetowych z badanego obszaru, jest Władimir Putin. Co ciekawe, oryginalny antroponim bywa wykorzystywany w formie niezmienniczej oraz z różnego typu modyfikacjami np. *ВладВладПут* czy też jako komponent związków wyrazowych lub krótkich zdań np. *Путин разебѣт Европу*, *П-у-т-и-н всех победѣт* lub *Путин Первый Великий* – co jest bezpośrednim nawiązaniem do cara Piotra Pierwszego, jednego z najważniejszych władców w historii Rosji. Inne nominacje również pokazują stosunek ich twórców do osoby prezydenta, który przedstawiany jest jako pewna przeciwwaga dla Europy lub jako osoba, która dokona jej podboju.

Kolejnymi postaciami z rosyjskiej historii, które znalazły odbicie w nickach internetowych są Włodzimierz Lenin, Nikita Chruszczow, Iwan Groźny, Dmitrij Miedwiediew, Borys Jelcyn oraz Józef Stalin. Warto zaznaczyć, że, podobnie jak w przypadku Putina, internauci również tutaj wyrażają swój stosunek do wymienionych postaci np. *Ленин всегда живой*, *Ельцин – пьяница*, *Пью водку с Жириновским* czy *Иван Васильевич Грозный* – nominacja nawiązująca do filmu *Иван Васильевич меняет профессию*.

Nieco mniejszą podgrupę stanowią pseudonimy oparte na personaliach osób ze świata kultury popularnej (zarówno postaci autentycznych jak i literackich czy filmowych) np. *Алла Борисовна*, *Алла Киркорова*, *Крокодил Гена*, *Капитан Джек Поскорей* – modyfikacja /nazwiska pirata – bohatera serii filmów „Piraci z Karaibów”, *СантаШляуз* – zmodyfikowane zapożyczenie angielskiego *Santa Claus*. *Геральт из Ривии* – bohater książek A. Sapkowskiego.

Jak widać, powyższe przykłady są bardzo różnorodne, jednakże pokazują określony stosunek ich twórców do znanych osobistości czy też postaci fikcyjnych. Z drugiej strony, są pewnym wskaźnikiem tego, co na chwilę obecną można uznać za popularne wśród użytkowników Internetu.

Innymi przykładami nominacji, które odznaczają się w ramach badanego materiału pewną powtarzalnością, są antroponimy zbudowane w oparciu o wulgaryzmy.

Tabela 2

хуесос	срчка
хуй	сука
задница	хуйкин
похуй	шлюшка
рожа пингвина	хотите пососать?
чмо ебанное	царь жопа
выебу вас в очко	идиот на дебиле
ебать амрикосов	задница
а мне срать на всех	ебать Вас
мать твою раз...бал	безумный драчун
большой член	бомбардир твоей жопы
готовы соснуть?	ебашувкашу
заведующий шлюхами	мне нужна пизда
трахну всех	трахать в очко
черная пизда	зубодер ёбанный
козьи яйца	писа куницы
трахни меня	хуй бычий с головой птицы
сказочный долбоеб	сосу за еду

Pojęcie wulgaryzmu najczęściej rozumiane jest jako „wyraz lub wyrażenie wulgarne, ordynarne, uznawane za nieprzyzwoite, grubiańskie”¹². Jeśli chodzi o funkcjonowanie elementów języka pospolitego w przestrzeni wirtualnej, to różni się ono nieco od tego, z którym mamy do czynienia w świecie realnym. Przede wszystkim ma to związek z anonimowością użytkowników sieci, których zachowania językowe nie są weryfikowane przez znane im z życia codziennego otoczenie. Wulgaryzmy z Internetu „ujawniają się w różnego rodzaju wpisach internautów [...] oddziałując na reprezentacje wulgaryzmu powstałe w świadomości innych internautów, którzy z kolei będą albo je reprodukować, albo renegocjować przez modyfikowanie treściowe”¹³. Co więcej „używane są one w celu obrażania innych, manifestacji postaw, chęci zwiększenia siły oddziaływania, wyrażenia stanów emocjonalnych”¹⁴. Przytoczone podejście ilustrują także zgromadzone w powyższej tabeli przykłady np. *ебать Вас, ебать амрикосов, трахну всех, выебу вас в очко, бомбардир твоей жопы*. Prowadzone obserwacje pozwalają dostrzec interesującą sytuację, w której obraźliwa treść wulgaryzmu, użyta w funkcji pseudonimu internetowego, skierowana jest w stronę swojego twórcy, stając się sposobem jego identyfikacji np. *хуесос, срчка, сука, хуй, хуйкин, задница, шлюшка, чмо ебанное, сосу за еду czy хуй бычий с головой птицы*. Widać zatem, że dla użytkownika gry najważniejsze wydaje się przyciągnięcie uwagi, może nawet w pewnym stopniu zszokowanie innych graczy. Można zatem mówić o pewnej „rywalizacji nazewniczej” pomiędzy użytkownikami. Co ciekawe, nicki zawierające w swojej strukturze wulgaryzmy nie zostały

¹² Uniwersalny słownik języka polskiego, red. S. Dubisz, Warszawa 2008, s. 547.

¹³ P. Zbróg, Z. Zbróg, *Reprezentacja społeczna wulgaryzmów w świetle wypowiedzi polskich internautów*, „Socjolingwistyka” 2017, t. 31, s. 207.

¹⁴ Tamże, s. 227.

zaobserwowane wśród nominacji używanych przez graczy-profesjonalistów, traktujących e-sport jako drogę do kariery i regularne źródło dochodu. Gracze ci wykorzystują najczęściej własne personalia lub pseudonimy o zabarwieniu neutralnym np. imię, imię plus liczebnik, nazwę pospolitą użytą w charakterze nazwy własnej. Jednakże stanowią oni zaledwie niewielki procent wszystkich grających.

Znacznie mniej liczną grupę stanowią pseudonimy składające się z nazwy pospolitej lub własnej (często prawdopodobnie autentycznego imienia gracza) w połączeniu w liczebnikami. Wybrane przykłady takich rozwiązań zostały zaprezentowane w poniższej tabeli.

Tabela 3

Андрей Сергеевич 12	Олег Валентинович 2000
Юра 2005	Павел 2003
Арте́м 1990	Лена 1999
котэ́ 321	3,2,1 старт
Шатун_97	Сатана 666
ляля_3	уха_19
агент 004	Агент 007
Путин 2020	игрок № 99
Смазка WD_40	лютик_1
собака 1000	бритва 3
король 17	Мать_22

Jak widać, liczebniki w takich przypadkach stanowią przede wszystkim drugi komponent nominacji. Znacznie rzadsze są przypadki odwrotne, kiedy liczebnik znajduje się przed nazwą pospolitą lub własną. Niekiedy mogą one wskazywać na rok urodzenia użytkownika lub mieć odniesienie do tekstów kultury np. *Агент 007*, *Сатана 666* lub realnie istniejących wytworów ludzkiej działalności np. *Смазка WD_40*.

Znacznie ciekawsze wydają się pseudonimy odnoszące się do realiów samej gry. Zostały one zaprezentowane w tabeli nr 4.

Tabela 4

бустер на дарк сире	ебашу на пудже
директор доты	вы все в муте
МИД ор фид	как играть в доту
ливайте дебилы	вы все раки
ебашу по МИДу	нуб
я по миду	дайте рампагу
идите в трон	ульта твоей мамы
из лайн	пикайте по быстрее

Powyższe nicki wymagają krótkiego objaśnienia, gdyż zawierają one dużą dawkę żargonu graczy, wykorzystywanego podczas rozgrywki. I tak:

– *бустер на дарк сипе* – pierwszy komponent nicku został oparty na angielskim słowie *boost* – zwiększać, podnosić. W kontekście gry dany związek wyrazowy oznacza – *jestem dobry w graniu Dark Seerem* – Dark Seer – jedna z postaci w grze.

– *МИД оп фуџ* – obydwa leksemy również odsyłają do języka angielskiego – *mid* – środek, *feed* – karmić. W kontekście gry takie połączenie oznacza, że jeśli gracz nie będzie mógł grać w środkowej części mapy, zacznie popełniać samobójstwa, pozwalając drużynie przeciwnej na zdobycie przewagi.

– *ливайте дебилы* – związek wyrazowy utworzony od angielskiego czasownika *to leave* – opuszczać. W danym kontekście przytoczona nominacja oznacza *opuszczenie gry/wynoście się debile*. W rzeczywistości gry oznacza to, że jeśli któryś z graczy opuści rozgrywkę, jego drużyna gra w osłabieniu lub mecz zostaje unieważniony.

– *ебашу по МИДу* – leksem *ебашу* ma zdecydowanie wulgarny charakter, którego wydźwięk jest porównywalny z polskim *napierdalam*. Cały związek wyrazowy oznacza zatem – *napierdalam na midzie*. Chodzi tu o wspomnianą wcześniej środkową część mapy. Warto dodać, że zapożyczenie *mid* funkcjonuje także wśród polskich graczy.

– *я по миду* – podobnie jak wyżej chodzi o określone miejsce na mapie rozgrywki.

– *ебашу на пудже* – związek wyrazowy zbudowany analogicznie do *бустер на дарк сипе*, znaczący dosłownie *napierdalam Pudgem*, gdzie *Pudge*, to imię jednej z dostępnych w grze postaci.

– *вы все в муте* – ten pseudonim nawiązuje kolei to leksemu *mute* – cichy, niemy i oznacza wyciszenie wszystkich graczy, tak, aby nie słyszeć tego, co mówią lub piszą.

– *нуб* – transkrypcja angielskiego słowa *noob*, które w kontekście gier online oznacza osobę o niskich umiejętnościach, słabego gracza.

– *дайте рампагу* – transkrypcja z modyfikacją fleksyjną angielskiego słowa *rampage*, które oznacza zabicie przez jednego z graczy wszystkich graczy z drużyny przeciwnej. Co ciekawe, oryginalny leksem pojawia się również w oficjalnym przekładzie gry, gdzie jest tłumaczony na rosyjski jako *буйство*.

– *ульта твоей мамы* – słowo *ульта* bezpośrednio odnosi się do angielskiego wyrazu *ultimate* i oznacza najpotężniejszą umiejętność danej postaci (każda dysponuje czterema lub pięcioma umiejętnościami). Wśród polskich graczy funkcjonuje termin nieodmienny *ulti* lub w oficjalnym przekładzie gry – umiejętność ostateczna.

– *из лайн* – w żargonie graczy dane wyrażenie jest używane bardzo często i w różnych kontekstach. Na wspomnianej wcześniej mapie gra toczy się głównie na trzech ścieżkach (ang. *lanes*). Stąd też omawiane zapożyczenie. Natomiast komponent *из* został utworzony na bazie wymowy angielskiego słowa *easy* – łatwo. Wyrażenia typu *из лайн*, *из имџ*, *из зейм* są obraźliwymi zwrotami kierowanymi w kierunku graczy drużyny przeciwnej.

– *никайте по быстпее* – związek wyrazowy utworzony od czasownika *to pick* wybierać. Chodzi o możliwie szybkie wybranie postaci, które będą uczestniczyć w grze.

Zaprezentowane nominacje pokazują wpływ języka angielskiego na żargon graczy komputerowych, którzy wykorzystują jego elementy do kreacji swoich oryginalnych pseudonimów internetowych.

Niewielką, aczkolwiek interesującą grupę nominacji stanowią nawiązania do bieżących wydarzeń. Poniższa tabela przedstawia wybrane przykłady takich leksemów. Jak widać, uwagę graczy przyciągnęła kwestia związana z pandemią wirusa COVID-19.

Tabela 5

вирус	карэнавирус
корона вирус	короНаВирус
ебать эпидемию	ебать вирус
карантин	охотник на вирусов
карантин парни	коронаМинус
КоВид-19	вирус всех убьет

Już tych kilka przykładów pokazuje, że środowisko graczy nie pozostaje obojętne na aktualne wydarzenia. Ciekawe, że osoby stojące za powyższymi antroponimami mają zupełnie różny stosunek do danego problemu; od lekceważącego np. *Ебать эпидемию*, poprzez neutralny np. *Корона вирус*, *КоВид-19*, *Карантин* aż po skrajnie pesymistyczny np. *вирус всех убьет*.

Niezwykle ciekawą, a zarazem najbardziej niejednorodną pod względem semantycznym grupę stanowią nietypowe połączenia wyrazowe. Wybrane przykłady takich pseudonimów zostały zaprezentowane w tabeli nr 6.

Tabela 6

Стальной кулак	Пышная красавица
Отчаянный корсар	Пьянящий аромат
Железный повелитель	Маленькая истеричка
Морской волк	Крестная фея
Темный субъект	Всадник смерти
Малиновая леди	Всемогущий лекарь
Колючая карамелька	Скрытый партизан
Медовая сладость	Ящик пандоры
Жесткий нагибатор	Черная дыра
Ходячий сатанист	ЗлойШкольник
Сытый тролль	Безмерный космос
Ярый убийца	Всевидающий орел
Неубиваемый король	Хитрый лис
Кровавый тисак	Пышная красавица.
Гинеколог твоей мамы	Папа антилопы
ДобротаТвоегоДруга	Собака сутулая
Последнее слово 4ебурашки	Последнее слово чебурашки
Американо с молоком	Грязь из-под ногтей
Классный череп	Домгагающаяся панда

Мистер соль	Лишённая души
Нанюханное чмо	стремная гусеница
Адский ангел	4еловек с нелепым ухом
колючая карамелька	Летучий Олень
Кусочек сыра с паштетом	Крытый медным тазом
Обитель страха	Твоя бывшая
Я_сын_маминой_подруги	4 дауна по кд
Бубка гоп	Врайсной Лескинг
Володя тракторист	Гигантский гном
Шальная черепаха	КиСлый_пельмешек
Шаман-наркоман	Визуальный обман
Сильвестр в столовой	Бабушкин_Домофон
Утка_в_тапках	Тараканище_без_зубастое
Чудесный Хобот	Злой зелёный таракан
Оператор отбойного молотка	Дюжина_ножей_в_спину_революции

Związki wyrazowe wykorzystywane w charakterze nazw własnych reprezentowane są bardzo licznie. Jeśli chodzi o ich semantykę, to jest ona bardzo różnorodna. Z tego względu nie da się jednoznacznie wyodrębnić na tym polu wspólnych cech przytoczonych przykładów. W niektórych przypadkach można jedynie mówić o nietypowych, autorskich połączeniach wyrazowych np. *Последнее слово чебурашки*, *Колючая карамелька*, *Утка_в_тапках*, *Кусочек сыра с паштетом* itd. Ogniwnami łączącymi dane nominacje mogą być natomiast ich struktura (postać związku wyrazowego) oraz funkcja – wyróżnienie konkretnego nicku na tle pseudonimów innych graczy. Szczególną uwagę zwraca również dowolność zapisu – wykorzystywanie małych i wielkich liter w dowolnej pozycji w słowie np. *Домгагающаяся панда*, zastępowanie liter cyframi np. *Последнее слово Чебурашки*, brak spacji pomiędzy komponentami nominacji np. *ДобротаТвоегоДруга*. Warto wspomnieć, że omawiana grupa antroponimów jest reprezentowana najliczniej.

Zaproponowany podział pseudonimów nie obejmuje jednak wszystkich zgromadzonych jednostek. Wśród nazw kont graczy można odnaleźć także nominacje składające się z pojedynczych liter, cyfr, symboli, kombinacji liter i cyfr, które nie układają się w żadną logiczną całość czy też połączenie liter, cyfr z dostępnymi na klawiaturze komputera symbolami, np. я%, 333@, 7юю&, иии! 888п itd. Prowadzone obserwacje pozwoliły na wskazanie 72 takich nazw.

Podsumowanie

Na materiał badawczy składało się 561 jednostek pozyskanych z kont internetowych oraz kanałów komunikacji wykorzystywanych przez użytkowników gry *Dota 2* oraz systemu *Steam*. Ze względu na swoją różnorodność zgromadzona leksyka została podzielona na 7 grup, które objęły wszystkie pozyskane nominacje. Poniższa tabela pokazuje zestawienie wyników prowadzonych obserwacji.

Typ Nominacji	Liczba jednostek	Zestawianie procentowe
nietypowe połączenia wyrazowe	156	28%
nawiązania do realnie istniejących osób	104	18%
pseudonimy zbudowane na bazie wulgaryzmu	90	16%
połączenia nazwy własnej lub pospolitej z liczebnikami	64	11%
pseudonimy odnoszące się do realiów gry	45	9%
nawiązania do bieżących wydarzeń	30	5%
pseudonimy niedające się jednoznacznie sklasyfikować	72	13%

Powyższa statystyka pokazuje różnorodność nominacji tworzonych przez graczy komputerowych. Jak widać, procentowe wyniki są do siebie zbliżone, co świadczy o braku jednego dominującego sposobu kreowania nicków, a także wizerunku użytkowników wirtualnych serwisów związanych z e-sportem. Jeśli chodzi o samą formę nominacji, to, jak wykazały prowadzone obserwacje, jest ona niezwykle różnorodna. Ciekawe, że wśród tworzonych nazw obecne są także te odzwierciedlające bieżące problemy społeczne oraz takie, które odnoszą się do realiów konkretnej gry, co daje możliwość bliższego przyjrzenia się językowi samych graczy. Takie podejście otwiera możliwości prowadzenia dalszych badań np. w kierunku porównania zasad tworzenia pseudonimów internetowych oraz zasobu leksykalnego i funkcjonowania żargonu e-sportowców na gruncie polskim i rosyjskim.

Literatura

- Czopek-Kopciuch B., *Nick – nowa kategoria onomastyczna*, [w:] *Współczesne odmiany języka narodowego*, red. K. Michalewski, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2004, s. 106–111.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2008.
- Gra komputerowa pt. *Dota 2* oraz Serwis *Steam*.
- Kucharzyk R., *Cechy dialektalne w pseudonimach internetowych*, „*Onomastica*” 2016, R. LX, 201–213, <https://onomastica.ijp.pan.pl/index.php/ONOM/article/view/213/150> [dostęp: 16.12.2020].
- Łobodzińska R., Peisert M., *Nazwy własne w przestrzeni wirtualnej*, [w:] *Metodologia badań onomastycznych*, red. M. Biolik, Wydawnictwo Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, Olsztyn 2003, s. 644–653.
- Naruszewicz-Duchlińska A., *Pseudonimy internetowe (nicknames) jako forma autoreklamy*, „*Prace Językoznawcze*” V, 2003 s. 85–98.
- Rutkowski M., *Internet jako przedmiot opisów onomastycznych i medioonomastycznych*, „*Onomastica*” 2018, R. LXII, s. 99–112, <https://onomastica.ijp.pan.pl/index.php/ONOM/article/view/27/15> [dostęp: 16.12.2020].
- Siwiec A., *Pseudonimy internetowe vel nicki – charakterystyka onomastyczna i uzus*, „*Roczniki Humanistyczne*” 2014, t. 62, z. 6, s. 101–122, <https://ojs.tnku.pl/index.php/rh/article/view/6155/5950> [dostęp: 16.12.2020].
- Szymański L., *Leksyka czatu internetowego. Studium empiryczne*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2013.
- Zbróg P., Zbróg Z., *Reprezentacja społeczna wulgaryzmów w świetle wypowiedzi polskich internautów*, „*Socjolingwistyka*” 2017, t. 31, s. 205–230, <https://socjolingwistyka.ijp.pan.pl/index.php/SOCJO/article/view/122/59> [dostęp: 16.12.2020].

Вакулик И.И., Швидченко А.В., *Сетевое имя (никнейм) как современная реалья в интернет-пространстве*, „Філологічні науки: Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування” 2013, вип. 186 (2), s. 94–98, http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvnau_fil.n_2013_186%282%29_16.pdf [dostęp: 16.12.2020].

Лунгуль А.А., Славкина И.А., *Лексико-грамматические особенности никнеймов*, „Научный альманах” 2016, nr 4-4 (18), s. 330–336, <https://ukonf.com/doc/na.2016.04.04.pdf> [dostęp: 16.12.2020].

Никнеймы российских игроков – на примере игр из области киберспорта Резюме

Настоящая статья посвящена вопросу происхождения сетевых имен в сфере киберспорта. Предпринимается попытка представить типологию никнеймов в зависимости от того, что входит в основу номинации (реальное имя, словосочетание, элементы просторечия, реалии самой игры, текущие события). Анализу подвергается около трехсот примеров, которые разделяются на несколько групп.

Ключевые слова: никнейм, киберспорт, интернет, ономастика

Russian Nicknames of Computer Players – at Esports Sphere Games Conventions Abstract

The article focuses on the origin of e-sports names. An attempt is made to present a typology of nicknames depending on what is included in the basis of the nomination (real name, phrase, elements of vernacular, the realities of the game itself, current events). About three hundred examples, divided into several groups, were analysed.

Key words: nickname, internet, e-sports, onomastics

Marcin Dziwisz, dr
ORCID: 0000-0002-8604-2353
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
Instytut Neofilologii

Marcin Dziwisz, PhD
Pedagogical University of Cracow
Institute of Neophilology
tel.: +48 500876174
e-mail: dziwismarcin1985@gmail.com

Jadwiga Grunwald

Agresja werbalna w Sejmie**(na przykładzie wypowiedzi posłów Sejmu VI kadencji)**

Zjawisko agresji omawiane jest szeroko w naukach społecznych i humanistycznych. Każda dyscyplina nauki opisuje je z wykorzystaniem odpowiedniej dla niej metodologii badań skierowanej na realizację przyjętego przedmiotu opisu i wyznaczonego celu badań. Tak na przykład w naukach pedagogicznych prowadzone są badania na temat agresji w rodzinie, w pracy, w najbliższym otoczeniu itd. Nauki psychologiczne wnikliwie rozpatrują cechy osobowościowe agresora i ofiary, ich intencje, budowanie obrazu rzeczywistości itd. Natomiast nauki socjologiczne, najogólniej mówiąc, interpretują skutki społeczne sytuacji agresywnych. Językoznawstwo zaś bada wykładniki językowe agresji w powiązaniu z sytuacją pozawerbalną. Warto jednak podkreślić, że każda z wymienionych dziedzin korzysta z badań innych nauk. Trudno bowiem oddzielić język agresji od osób, które uczestniczą w akcie interakcji społecznej, od ich nastawień względem siebie, typów osobowościowych, intencji ich działania i skutków, które tego typu działanie może spowodować.

Przedmiotem analizy w danej pracy stanie się agresja werbalna posłów Sejmu VI kadencji. Korpus badawczy stanowi siedem pierwszych posiedzeń Sejmu VI kadencji, mających miejsce w przedziale od listopada 2007 do stycznia 2008 r. Łączna objętość sprawozdań stenograficznych z danych posiedzeń Sejmu przekracza 1200 stron, stąd konieczność ograniczeń i wyboru tych środków agresji językowej, które najwyraźniej rysuje zgromadzony materiał badawczy. Podstawę opisu stanowić będzie metodologia pragmalingwistyczna, która, jak sędzę, najpełniej pozwala opisać agresję werbalną w powiązaniu z intencją i sytuacją komunikacyjną.

Prześledzenie wypowiedzi posłów reprezentujących określone kluby poselskie i związane z nimi poglądy polityczne pozwala już na samym początku określić na jakich płaszczyznach odbywać się będzie walka werbalna. Do Sejmu VI kadencji¹ należało 460 posłów, którzy zostali wybrani w wyborach o dwa lata wcześniejszych (na skutek przedterminowego rozwiązywania Sejmu). Poza dziewięcioma niezrzeszonymi, posłowie reprezentowali cztery kluby poselskie. Koalicję tworzyły partie Platforma Obywatelska (PO) oraz Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL), natomiast do opozycji należały Prawo i Sprawiedliwość (PiS) oraz Lewica i Demokraci – koalicja czterech

¹ Sejm VI kadencji obradował od listopada 2007 r. do listopada 2011 r.

partii lewicowych (LID)². Jak pokazuje zatem zestawienie partii można mówić tutaj o płaszczyźnie agresji między partiami rządzącymi a opozycją.

Pragnę zaznaczyć, że praca ma charakter analizy lingwistycznej, toteż podstawą mojego opisu stają się różne strategie językowe posłów VI kadencji, które noszą znamiona agresji werbalnej. Abstrahuję w pracy od jakichkolwiek ocen politycznych i nie będę również wymieniać nazwisk osób, uczestniczących w tego typu dyskusjach, lecz uwaga moja zostanie zwrócona tylko na aspekty lingwistyczne wypowiedzi. Celem bowiem mojej pracy nie jest przedstawienie poglądów i tendencji politycznych w ówczesnych dyskusjach w Sejmie, lecz pokazanie sposobów przejawiania się agresji werbalnej w tego typu sytuacjach społeczno-politycznych.

Zagadnienie agresji werbalnej mieści się w dziedzinie badań nazywanej politolingwistyką czy inaczej lingwistyką polityczną. Do polskiej literatury przedmiotu termin politolingwistyka wprowadzony został ponad trzydzieści lat temu przez Walerego Pisarka w artykule pt. *Szkic wstępu do politolingwistyki*³. S. Sojda definiuje politolingwistykę jako „ogół badań o charakterze językoznawczym, dotyczących sfery życia politycznego”⁴. W kolejnej części pracy uściśla ten termin pisząc, że politolingwistyka jest „dyscypliną lingwistyczną zajmującą się badaniem języka politycznego, a zatem języka polityki i języka polityków”⁵. Język polityki realizowany jest w dyskursie politycznym. Dyskurs polityczny to m.in. suma „wszystkich aktów mowy, wykorzystywanych w dyskusjach politycznych”⁶. A zatem mówiąc o języku agresji posłów wkraczamy w zagadnienia politolingwistyczne z wykorzystaniem aspektów dyskursu politycznego. Wypowiedzi posłów budowane są bowiem często na wiedzy historyczno-politycznej rozmówców, dzięki której staje się możliwe odczytanie zawartej w nich illokucji agresji. Agresja werbalna w wypowiedziach posłów realizowana jest z wykorzystaniem różnorodnych środków pragmatycznych oddziaływania na odbiorcę. Jak pisze E. Komorowska „dla każdego typu illokucji istnieje pewien zestaw warunków koniecznych, zwanych przez Searle’a *warunkami przygotowawczymi*, które muszą zostać spełnione, aby illokucja odniosła skutek”⁷. Przy interpretacji agresji werbalnej podstawowym warunkiem koniecznym stają się różnice poglądów przedstawicieli opozycyjnych partii politycznych, a ich konkretne wypowiedzi stanowią często zapowiedź illokucji agresji. Przyjmuję założenie, że w sytuacjach wystąpień sejmowych posłów zjawisko agresji werbalnej wiąże

² Partia LID została rozwiązana 22.04.2008 roku.

³ W. Pisarek, *Szkic wstępu do politolingwistyki*, „Prace Filologiczne” 1986, t. XXXIII, s. 55–60.

⁴ Cyt. za: P. Tomanek, *Publicystyka polityczna Dmytra Doncowa z lat 1910–1944 w świetle politolingwistyki*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2020, s. 45.

⁵ S. Sojda, *Słowacka i polska politolingwistyka*, [w:] *Z warsztatu współczesnego słowacysty. Studia słowacystyczne dedykowane pamięci profesor Marii Honowskiej*, red. H. Mieczkowska, A. Hudymač, Z. Babik, Kraków 2010, s. 95–100.

⁶ В.А. Маслова, *Политический дискурс: языковые игры или игры в слова?*, [в:] *Политическая лингвистика*, Екатеринбург 2008, s. 43–48.

⁷ E. Komorowska, *Gratulacje jako akt mowy we współczesnym języku polskim. Aspekt pragmalingwistyczny*, [w:] *Silva rerum. Rzecz o współczesnej polszczyźnie. Księga Jubileuszowa Pana Profesora Kazimierza Ożoga*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2021 (w opracowaniu).

się bezpośrednio z zamierzoną intencją wypowiedzi i językowym jej wyrażaniem. Za akt agresji werbalnej uważam każdą intencjonalną wypowiedź z zamiarem urażenia adresata.

Niniejsza praca nie pretenduje do miana całościowego opisu środków agresji werbalnej posłów VI kadencji, lecz stanowić będzie jedynie prześledzenie wybranych sposobów budowania agresji werbalnej, będącej dziedziną politolingwistyki, a korzystającej z metod opisu pragmalingwistycznego.

1. Strategia pozornej grzeczności językowej

Jest to jedno z podstawowych działań strategicznych, stosowanych przez posłów VI kadencji. Wynika ona z powagi miejsca, w którym odbywają się obrady sejmowe i które to obrady są zwykle transmitowane przez program telewizyjny, czyli w swym założeniu docierają powszechnie do społeczeństwa. Tak więc posłowie powinni starać się o zachowanie grzeczności komunikacyjnej. Analiza materiału badawczego – zebranych wypowiedzi posłów VI kadencji – pokazuje, że jedynie z pozoru ich wypowiedzi cechowała duża ostrożność i powściągliwość językowa. Posłowie dokładali starań, aby swojej krytyce (często bardzo ostrej) nadać pozory grzeczności. Np. wypowiedź jednego z posłów:

Bardzo się cieszę, że posłowie [...] zaczęli czytać konstytucję.

to na pozór uprzejme zdanie, które nie zdradza na pierwszy rzut oka negatywnego znaczenia. Formalnie jest to zwykłe zdanie oznajmujące, niezawierające żadnych wyrażen o charakterze deprecjonującym, a wręcz przeciwnie wyrażenie „bardzo się cieszę”, stanowiące wykładnik grzeczności językowej, sugeruje wystąpienie aktu mowy pochwały czy aprobaty. Odczytanie jednak kontekstu sytuacyjnego, czyli zwracania się reprezentanta jednej partii opozycyjnej do drugiej, a więc presupozycji ‘jesteśmy w obozach przeciwnych’ pozwala odczytać właściwą illokucję wypowiedzi, którą jest obraza – zarzucenie braku wiedzy przedstawicielom partii opozycyjnej na temat konstytucji czy w ogóle przygotowania merytorycznego członków danej partii do prowadzenia dyskusji na temat zawartych w konstytucji zasad. Nadawca stosuje zatem strategię pozornej grzeczności językowej, ironizując swoją wypowiedź. Strategiczne użycie przez nadawcę presupozycyjnego czasownika ‘zaczęli’ zakłada *apriori* jako pewnik brak wcześniejszych działań w tym kierunku. Odczytanie właściwej intencji wypowiedzi, a tym samym rozszyfrowywanie strategii komunikacyjnej wymaga odpowiedniego poziomu kompetencji komunikacyjnej odbiorcy. Zwykle w Sejmie takie działania językowe są prawidłowo, w sensie illokucyjnym, odczytywane i odbierane jako agresja werbalna. Analogicznie zbudowana jest wypowiedź innego z posłów:

Przypomnę, że Polska dobrowolnie przystąpiła do Unii Europejskiej, a ja sobie nie przypominam, żeby można było sowiecką dominację nad Polską uznać za rezultat dobrowolnie wyrażonej kiedykolwiek woli naszego narodu, chyba że pan ma na myśli wybory z 1947 r. **To gratuluję głębokiej wiedzy i erudycji.**

Podobnie jak w zdaniu cytowanym uprzednio, nadawca nadaje swej wypowiedzi pozory aktu grzecznościowego. W tym wypadku są nim gratulacje, jednak

aktem illokucyjnym nie jest bynajmniej wyrażenie radości z powodu zaistnienia pozytywnego zdarzenia, które nadawca uważa za korzystne⁸. Wręcz przeciwnie, „przypomnienie” ze strony posła informacji na temat przystąpienia Polski do UE dowodzi, że nadawca tej wypowiedzi w rzeczywistości przypisuje swojemu koledze brak wiedzy.

Szczególnie gorące debaty charakteryzują się dodatkową aktywnością posłów, którzy nie zostali wywołani do zabrania głosu przez marszałka Sejmu. W stenogramach znajdziemy wtedy dużą ilość wtrąceń, opisanych jako „głos z sali” bądź „głosy z sali”. Oczywiście, głośne komentowanie czyjegoś przemówienia zakłóca porządek obrad i zaprzecza zasadom grzeczności językowej, pomimo że wypowiedzi z sali zaczynają się od słów: *Ja bardzo przepraszam...; ja nie chciałbym naruszać programu, ale...; Wybaczcie mi...; ale itd.*

2. Strategiczne używanie metaforycznych eksplikacji semantycznych

Innym sposobem strategii werbalnej agresji jest zastępowanie bezpośrednich określeń agresji werbalnej poprzez wypowiedzi aluzyjne, które mają charakter metaforycznych eksplikacji. Zamiast np. używać słowo „komunizm” lub jego pochodnych, używane są określenia, zawierające nazwiska znanych komunistycznych polityków bądź formacji, przykładowo:

Swoją drogą dziwię się, że pan jako **polityczny wnuczek Jaruzelskiego** uczy nas demokracji.

„**Polityczny wnuczek Jaruzelskiego**” to wyraźna sugestia „narzucenia szaty komunisty” wraz z wiążącymi się z tym słowem konotacjami negatywnymi na adresata. Podobną presupozycję przynależności do obozu (post)komunistycznego znajdziemy w innej wypowiedzi:

Ofiar, moi drodzy, to wy nam nie przypisujcie. Ofiary **waszych starszych kolegów**, przypomnę: Bieruta, Bermana, Gomułki, Gierka, Jaruzelskiego, z których dziedzictwa czerpicie, są niepolityczne. Ofiary samobójcze również.

Często ocena działań partii prowadzi do uogólnienia i podsumowana zostaje określeniami o wysoce pejoratywnym znaczeniu:

Takimi metodami rządził [...] poprzez swoich funkcjonariuszy [...]. **Stalinizm XXI wieku** – rządził przez strach...

Porównanie to stanowi hiperbolizację, w której poszczególne działania jednej partii w państwie demokratycznym porównane zostają do terroryzmu uprawianego w ustroju jednopartyjnym.

3. Gra słów i wierszowanki

Bardzo wyrafinowaną aluzję do komunizmu znajdujemy w wypowiedzi jednego z posłów. Podsumowuje on program rządu partii przeciwnej za pomocą trzech

⁸ Por. M. Marcjanik, *Gratulacje*, [w:] *Polska grzeczność językowa*, Kielce 1997, s. 73.

słów, których pierwsze litery tworzą akronim identyczny do akronimu Polskiej Partii Robotniczej, która kojarzona jest z negatywnym wizerunkiem Polski w latach powojennych:

Dziś bowiem, proszę państwa, jeżeli w paru słowach ująć program tego rządu, nie ten deklarowany, ale ten, który wynika z analizy, to będzie to **pacyfikacja, petryfikacja i restauracja – PPR. A reszta jest cudem.**

Nierzadko posłowie odwołują się do znanych dzieł literackich bądź przysłów. Dokonując zmian w ich semantyce prowadzą do ośmieszenia przedmiotu debaty:

I tak, obserwując te ostatnie lata, tośmy się zastanawiali, czy tego hasła nie trzeba zmienić: „**gość w dom, podsłuch w ruch**”. Ale to też nie było do końca precyzyjne, bo i goście podsłuchiwali, nie gospodarze podsłuchiwali.

Mamy tutaj do czynienia z całkowitym odwróceniem symboliki powiedzenia „gość w dom, Bóg w dom”. Pierwotne przysłowie stanowi metaforę jak najlepszego traktowania swoich gości, oddawania im tego, co najlepsze. Jego modyfikacja zapisana w stenogramie stanowi aluzję do karygodnego zachowania, polegającego na podsłuchiowaniu. Z różnorodnymi formami gry słów mamy do czynienia bardzo często. Posługując się znanymi biblizmami bądź skrzydlatymi słowami posłowie prowadzą do ośmieszenia swoich oponentów:

I myślę, że czas jest, żebyśmy teraz o tym pomyśleli, może nawet czas temu sprzyja, bo to jest czas adwentowy. Wiemy, jest powiedzenie: **prostujcie ścieżki wasze** – to można różnie rozumieć, nawet bardzo liberalne ścieżki.

Nadawca tej wypowiedzi sugeruje, że posłowie liberalni potrzebują nawrócenia. Podobnie w innym miejscu posłowie za pomocą aluzji literackiej zarzucają swoim kolegom brak działania:

Zacznę od niespodzianki, od cytatu z ulubionego Norwida. **Norwid** mówił tak: **Klaskaniem mając obrzękłe prawice, znudzony pieśnią lud wołał o czyny. Od kilku go-dzin wołamy o czyny**, również pana koledzy [...].

4. Rozszerzenie semantyczne leksemów poprzez ich nowe nacechowanie

Podczas obrad sejmowych pojawiają się leksemy, które nabierają nowego znaczenia poprzez nowe ich nacechowanie. Do takich leksemów należy: „postkomunista”. Pierwotnie używano tego określenia dla polityków, którzy przed transformacją należeli do partii komunistycznej. Obecnie słowo to przejęło funkcję *etykiety*⁹. Mimo że niewielu obecnych polityków ma za sobą komunistyczną przeszłość, termin ten często używany jest zamiennie z terminem „lewica”:

[...] gotowe jest na kompromis, jeśli chodzi o treść uchwały, ale propozycje **lewicy**, propozycje zgłoszone przez **postkomunistów** nie mają nic wspólnego z kompromisem.

⁹ Por. J. Bralczyk, *O języku polskiej polityki lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, Warszawa 2003, s. 96.

Na debatach sejmowych określenie „postkomunista” samoistnie przylgnęło do posłów partii lewicowych niezależnie od ich przeszłości politycznej:

Po drugie, w kontekście także wciąż małej wiedzy, także w środowiskach opiniotwórczych, o najnowszej historii Polski – czego przykładem są dyskusje czy zdania, wygłaszane szczególnie przez **postkomunistów**, na temat stanu wojennego – na pewno istnieje potrzeba środków na opracowywanie i przede wszystkim wydawanie jak największej ilości archiwaliów.

Zarzut bycia „postkomunistą” zostaje uogólniony na całą partię, a nawet na ideologię i kierunek polityczny:

Mam pytanie do posła sprawozdawcy: Czy te dwa mniejszościowe projekty nie wpisują się przypadkiem w politykę przemilczenia prawdy historycznej, politykę kłamstwa o tamtych czasach i ludziach, którą od lat prowadzi **postkomuniści**?

W wypowiedziach posłów często używany jest przymiotnik „liberalny”, który służy do określenia ideologii politycznej, jednak posłowie opozycji usiłują najwyraźniej wzbudzić skojarzenie słowa „liberalny” z negatywnymi właściwościami. Słowo „liberał” zestawione zostaje z trudnymi do sprecyzowania pojęciami („kręgi”, „zakłęcia”, „ścieżki”, itd.), przez co staje się coraz trudniejsze do zdefiniowania:

W wielu lewicowych i **liberalnych kręgach** poprawność polega na atakowaniu i ośmieszeniu [...]

To jest bardzo ważne pytanie, bo to jest pytanie o pryncypia, **zakłęcia liberalne i wskaźniki**. Dzisiaj na tej sali nie znaleziono 500 mln dla niepełnosprawnych, teraz są nauczyciele, a jutro pacjenci.

Wiemy, jest powiedzenie: prostujcie ścieżki wasze – to można różnie rozumieć, nawet bardzo **liberalne ścieżki**.

Przymiotnik „liberalny” i jego pochodne poddane zostają – podobnie jak uprzednio „postkomuna” i „komuna” – przyrostowi konotacji nad denotacją¹⁰, stają się więc również przedmiotem „znakowania”.

Podobnie jak posłowie próbują skojarzyć słowo „liberalny” z negatywnymi cechami, negatywne konotacje przypisywane są do czasownika „prywatyzować”, np.:

I dzisiaj, jak słyszałem pana ministra finansów, że wszystko trzeba **prywatyzować**, by największy był z tego zysk, by uzyskać największe pieniądze, to bardzo się boję, że **sprywatyzujecie niedługo świętego Mikołaja**, ale zapewniam was, że to się wam nie uda.

Poprzez hiperbolizację: „wszystko trzeba prywatyzować”, „sprywatyzujecie niedługo świętego Mikołaja” przedstawione są działania opozycji jako niepoważne i niemalże śmieszne. Np.

Państwo **potraktowaliście ten budżet jak jakiś naprawdę wirtualny byt, jak świętego Mikołaja**, na zasadzie: moja droga, moja obwodnica, moja kolej, moja stacja, mój peron.

¹⁰ Tamże, s. 105.

5. Środki stylistyczne: metafory i porównania

Kolejną strategią stosowaną przez posłów w celu zamaskowania krytyki jest stosowanie różnych środków stylistycznych, w tym metafor i porównań, np.:

Patrzę, miny nietęgę. A dlaczego nietęgę? Bo to **liberalne ukąszenie** jeszcze nie nastąpiło, ale uważajcie, w was jest nadzieja, w was. [...].

Pół godziny przerwy – ocalcie chociaż jedną komisję, zróbcie coś. Nie idźcie pod tę **liberalną gilotynę**. Proszę was o to.

Rzeczowniki „ukąszenie” i „gilotyna” kojarzone są z uszczerbkiem na zdrowiu bądź śmiercią, metafora prowadzi więc do negatywnego nacechowania przymiotnika „liberalny”. Podobnie w połączeniu z leksemem „zakłęcia”:

Jeżeli z tego napiętego budżetu udało się koalicji rządzącej wycisnąć dodatkowe pieniądze [...] to jest pytanie o pryncypia, **zakłęcia liberalne** i wskaźniki. Dzisiaj na tej sali nie znaleziono 500 mln dla niepełnosprawnych, teraz są nauczyciele, a jutro pacjenci.

Emocje w dyskusji podczas obrad sejmku, szczególnie dotyczące spraw finansowych kraju, wzmagają liczbę surrealnych wypowiedzi, których celem jest ośmieszenie przeciwników politycznych:

Mówił pan o wzroście płac i obniżaniu podatków. **Być może do rządu należałoby zaprosić Harry’ego Pottera, żeby te cuda zrealizować.**

Podwyżki, które dzisiaj państwo proponujecie, starczą chyba tylko i wyłącznie na **zakup różdżki i kapelusza czarodzieja**, żeby móc czynić cuda, o których państwo mówicie.

Absurdalne bądź ośmieszające metafory pojawiają się w przemowach posłów w stosunku do współtworzących Sejm innych partii. Posłowie używają metafor takich jak „margines polityczny”, „wielka mistyfikacja”, „świecące pudełko” bądź „modliszka”. Jedną z powołanych komisji, liczącą siedem osób, nazwana zostaje ironicznie epitetem „siedmiu wspaniałych”, co stanowi aluzję do znanego westernu. Powszechne jest obwinianie poprzedników za błędy popełnione w przeszłości, ale również zarzucanie partiom obecnie zasiadającym w Sejmie powtarzania błędów poprzedników. Krytyka ta wyrażana jest często za pomocą metafory „wchodzenia w czyjeś buty”:

Ale ze zdziwieniem przyjmuję to i pytam w tej chwili pana ministra [...], dlaczego dzisiaj [...] **weszła w buty** [...] i de facto popiera ten zły [...] budżet [...]

[...] koledzy, **wchodźcie dokładnie w buty** [...], godząc się na tego typu rozwiązania. I to budzi nasze zdziwienie i niepokój.

Jeśli **wchodźcie w takie buty po poprzednikach**, w ten sposób będziecie prowadzili rząd i w ten sposób będziecie realizowali założenia budżetowe i swoje obietnice, to bardzo szybko w podobny sposób, panie przewodniczący, skończycie [...]

W funkcji metafory użyte mogą zostać nazwy państw, przywodzące na myśl skojarzenia z wielkim dobrobytem bądź też, wręcz przeciwnie – ogromnym ubóstwem i niehumanitarnymi warunkami pracy:

Nauczyciele, lekarze, pielęgniarki będą musieli pracować na dwóch etatach, by wyżywić rodzinę. To wstyd. **Gdzie ta Irlandia? Chyba Bangladesz.** A dobrobyt się od nas po prostu oddala o lata świetlne.

Podobnie najwyższe góry świata symbolizować mogą wyżyny czegoś:

Czy zdaniem pani poseł nie są to – w tej chwili także stopniuję – **Himalaje Himalajów hipokryzji?**

Innym popularnym środkiem stylistycznym jest powtórzenie (w tym wypadku w połączeniu z kolejną metaforą: „potok słów”):

Minęło siedem miesięcy i wiemy coś więcej? Nie. **Słowa, słowa, potok słów** i ciągłe zapewnienia panów byłych ministrów o szybkim wyjaśnieniu dramatu. A co mamy? **Kręctwo, kręctwo i jeszcze raz kręctwo** i sprzeczne informacje panów posłów [...]

Posłowie nader chętnie używają również wyrafinowanych porównań wywołujących na sali rozbawienie:

Jeden z komentatorów, zresztą bardzo znany socjolog, powiedział, że [...] tak bardzo nie lubi państwa, ale teraz tym państwem kieruje. To tak, **jakby wegetarianin został dyrektorem rzeźni.**

Panie prezesie, **z panem zawrzeć koalicję, to tak jak wejść do smoczey jamy.**

Dzisiaj pan [...] pokazał mi, jak szanuje demokrację i Polskę. Oceniając moim [...] okiem, **zachowywał się podobnie, jak zachowuje się pięciolatek, któremu zabiera się zabawki i który rzuca wszystko i wychodzi.** I pan [...] **wszedł, powiedział, co ma do powiedzenia, zapłakał, że zabrali mu zabawki i wyszedł. Pięciolatek idzie wtedy do mamy, nie wiem, gdzie poszedł pan [...].**

Pojawiają się również liczne leksemy nacechowane negatywnie, np. słowo *bałagan*.

Chodzi o standardy państwa, chodzi o likwidację tego **bałaganu**, który wprowadził [...].

[...] na skutek **bałaganu**, który został wprowadzony przez poprzedni rząd, rolnicy stali w gigantycznych kolejkach.

W wypowiedziach sejmowych pojawiają się również leksemy i wyrażenia nacechowane czy konotowane pejoratywnie, obraźliwie, odnoszące się nie do działań, ale do osób np. *ubek*, *zdrajca ojczyzny*, *kolaborant*¹¹ itd.

¹¹ „Ubek” to wyraz bliskoznacznym *ubecji*, którą SJP definiuje jako: „*pogard*. «o aparacie bezpieczeństwa w PRL»”.

Czy dobrze rozumiem hasło [...]: By żyło się lepiej. Wszystkim? Czy to oznacza, że [...] chce, by żyło się lepiej także **ubekom, zdrajcom ojczyzny, kolaborantom?**

Inwektywy te nie są w powyższej wypowiedzi stosowane jako formy adresatywne, chociaż jasno czytelna jest intencja urażenia nimi konkretnej grupy osób. Podobnie próbuje zawoalować swoją obelgę inny poseł, mówiąc:

To jest tak, jak ja bym mówił o panu, o pańskich kolegach, którzy jeździli do Pinocheta do Londynu: **wy faszyci, wy nacjonaści, wy poplecznicy morderstw** w Chile. A tego nie mówię.

6. Strategia uogólnienia

W tekstach politycznych, szczególnie w tekstach reklamowych i propagandowych, stosowana jest strategia językowa uogólnienia z jej leksemowymi wykładnikami, takimi jak *każdy, wszyscy, zawsze, nigdy, inni, zwykle, często, zazwyczaj, kiedyś* itd. Użycie kwantyfikatora *wszyscy* w wypowiedziach posłów ma przekonać elektorat ich partii, że ich program wyraża życzenia i dążenia zwykłego, przeciętnego człowieka¹², np.:

Dlatego na podstawie art. 184 proszę o zmianę sposobu prowadzenia obrad i bycie naprawdę marszałkiem **wszystkich** posłów, reprezentowanie tej Izby w taki sposób, aby nie stwarzać wrażenia, które, niestety, myślę, mają **wszyscy** oglądający nasze obrady, iż pan marszałek jest osobą stronnictwą.

Niekiedy posłowie uzurpują sobie prawo do reprezentowania ogółu społeczeństwa i wypowiadania się w jego imieniu. Insynuują ponadto, że ich poglądy podzielają również ci, którzy oglądają obrady. Stąd też pojawiające się w wypowiedziach wyrażenia przedstawiające siebie jako reprezentanta nie tylko własnej partii, ale całego narodu: „Nas, wszystkich Polaków”. Np.

Proszę, panie [...], z taką swadą, z jaką zawsze pan wygłasza swoje przemówienia, **nam, wszystkim Polakom**, powiedzieć, kiedy to będzie zrealizowane, że te wagony będą czyste, że dworce będą [...]

Podobnych uogólnień dokonują posłowie za pomocą przysłówka *zawsze*. Mogą to być zarówno zapewnienia o wzorowej postawie i działaniach, podejmowanych w przeszłości bez względu na wszelkie trudności:

Zawsze dawaliśmy szansę rządowi na przedstawienie projektu, na wprowadzenie zmian, na wprowadzenie przez kluby poselskie poprawek.

jak i deklaracji o podejmowaniu podobnych działań w przyszłości:

Będziemy prowadzili tę politykę rozważnie, to musi być rozważny marsz, ale chcę, aby był to marsz **zawsze** w jednym kierunku, **zawsze** w kierunku niższych podatków i **zawsze** w kierunku rezygnacji z nadmiernych, często zbędnych danin publicznych, jakie obywatel płaci na rzecz administracji,

¹² J. Bralczyk, *O języku polskiej polityki...*, s. 67–79.

Chcemy pomóc, także poprzez wzrost płac, nie tym, którzy najskuteczniej potrafią walczyć o swoje prawa, ale tym, którzy są pozbawieni szansy twardego egzekwowania swoich praw i korzyści. Sprawiedliwe państwo bierze pod opiekę **zawsze** najsłabszych, **nigdy** najsilniejszych.

Przysłówek „zawsze” używany jest również w celu ukazania w złym świetle przeciwników politycznych:

Chcę wam powiedzieć jedno, panie i panowie z [...], że demokracja ma swoje oblicza i ma swoich obrońców, a **wy zawsze zakładacie maski**.

Analogicznie przysłówek „nigdy” służyć może bądź do krytykowania oponentów:

Liberałowie udowodnili, że nie mają żadnych, najmniejszych kwalifikacji ekonomicznych i **nigdy** w żadnej koalicji, gdyby do takiej kiedykolwiek doszło, nie mogą obejmować resortów ekonomicznych, bo zrujnują kraj,

bądź do zapewniania o własnych przymiotach:

W przeciwieństwie do niektórych, **nigdy** nie obiecywałem i dzisiaj też nie będę obiecywał, że to rząd będzie budował mieszkania,

czy też do formułowania deklaracji:

Nigdy partie [...] nie dawały najmniejszego powodu, aby budzić w tej kwestii jakieś emocje czy atmosferę dwuznaczności.

Kwantyfikatory tego typu wykorzystywane są często w wypowiedziach posłów ze względu na swoją wysoką rolę manipulacyjną. Słowa te ujmują temat na tyle nieprecyzyjnie, że umysł poddaje się manipulacji, w wyniku czego część wypowiedzi może zostać uznana za prawdziwe. Ich nadmierne użycie w wypowiedziach może prowadzić do eskalacji emocji. Staje się to widoczne przy analizie liczebności użycia poszczególnych kwantyfikatorów na kolejnych posiedzeniach Sejmu:

Numer posiedzenia Sejmu	Częstość użycia danego kwantyfikatora								
	<i>wszyscy</i>	<i>każdy</i>	<i>inni</i>	<i>zawsze</i>	<i>często</i>	<i>zwykle</i>	<i>zazwyczaj</i>	<i>kiedyś</i>	<i>nigdy</i>
1.	21	25	4	20	14	2	0	6	7
2.	84	120	5	46	41	18	2	6	27
3.	32	25	1	26	57	4	0	5	12
4.	52	30	6	22	39	4	0	6	18
5.	14	10	3	1	36	2	0	5	0
6.	32	21	6	36	74	3	2	3	11
7.	48	41	9	41	62	4	1	8	22
Ogółem na wszystkich posiedzeniach	283	272	34	192	323	37	5	39	97

Jak wskazuje analiza materiału badawczego, do najczęściej używanych kwantyfikatorów należą słowa *często* (323 użycia), *wszyscy* (283) oraz *każdy* (272), a także *zawsze* (192) oraz *nigdy* (97). Stosunkowo rzadko posługują się posłowiem kwantyfikatory *inni* (34), *zwykle* (37), *kiedyś* (39) oraz *zazwyczaj* (5).

7. Strategia „My” i „Oni”

Wyraźnie zarysowane są w Sejmie różnice pomiędzy poszczególnymi partiami. Najsilniejsze antagonizmy dostrzegalne są pomiędzy koalicją rządzącą, a opozycją. Posłowie pragną stworzyć jak najlepszy wizerunek swojej własnej partii oraz przedstawić w jak najgorszym świetle osiągnięcia i działania partii oponentów. Czasami zabiegi te przybierają przejrzystą formę wyrażaną za pomocą zaimków osobowych:

[...] **waszą intencją**, intencją [...], a te intencje były wielokrotnie formułowane i są one jasne – że **wy zrobilibyście wszystko**, żeby w terminie nie uchwalić budżetu i dać prezydentowi możliwość rozwiązania parlamentu. Zapewniam, [...], że **uchwalimy** budżet w terminie [...].

W wypowiedzi wyekscerpowanej powyżej wyraźny jest domniemany konflikt interesów poszczególnych partii. W obrazie budowanym przez wypowiadającego się pośta jedna partia dąży do osiągnięcia czegoś, druga natomiast dokłada wszelkich starań, aby jej w tym przeszkodzić. W innych przypadkach zarzuca się również negatywną w skutkach niezaradność przeciwników:

Tak wiele mówiliście o bezpieczeństwie energetycznym kraju, o potrzebie dywersyfikacji dostaw gazu, ropy naftowej. **Wasze pomysły** i projekty, choć słuszne i właściwe, pozostały tylko i wyłącznie w fazie nie do końca przemyślanych koncepcji. **Tak wiele mówiliście** o potrzebie dialogu społecznego, o potrzebie pracy Komisji Trójstronnej. **Wy zaniechaliście** dialogu z partnerami społecznymi, uciekaliście od trudnych projektów, bo **nie byliście zdolni** do żadnych kompromisów.

Podobnie winą za ewentualne niedociągnięcia własnej partii odnoszona jest również do oponentów: „Do głosu w komisji nas **nie dopuszczaliście**”; „**Zabranialiście nam** mówić”.

Zarzut dokonania błędów w przeszłości należy do częstych strategii mających na celu osłabienie opozycji. Jawny atak z użyciem zaimków osobowych stwarza kontrast pomiędzy pełną błędów i niedopatrzeń polityką przeciwników, a działaniami własnej partii, w domyśle zawsze właściwymi:

W niektórych ministerstwach **wasi ministrowie** na odchodnym zafundowali podwyżki sięgające 20–30%. A ile pańscy koledzy zaproponowali nauczycielom? 3,3% – tyle **zaproponowaliście**.

Ale co **państwo zrobili**? Trzeba się przyznać, że **zepsuliście** najpierw.

Z wizjami tymi kontrastują zapewnienia o przedsiębiorczości i efektywności partii, do których należą nadawcy wypowiedzi: „**My** nie tylko **zapowiadaliśmy**, ale **pracowaliśmy**”; „**I zadbaliśmy** o to, o co **wy nie mogliście zadbać**”.

8. Prawda i kłamstwo jako elementy strategii językowej

Innym nader częstym zarzutem jest insynuowanie kłamstwa. Czasami przybiera on stosunkowo delikatne formy:

Panie pośle [...], mało tego. Obserwując pańską pracę w parlamencie – wszyscy mamy okazję obserwować się – widzę, że bardzo często **czyta pan gazety** podczas obrad, przez co chyba **nie słyszy pan i nie pamięta pan**, jakie programy przyjmowaliśmy w tej właśnie Izbie, bo w tej Izbie przyjęliśmy jako program wieloletni, nie jednoroczny, ale wieloletni, program dożywiania dzieci.

W swoim sprostowaniu, poseł przemawiający zarzuca swemu koledze podawanie fałszywych informacji, ale i naganną postawę podczas posiedzeń Sejmu i brak kompetencji. Np.:

[...] Po trzecie, **ktoś pana [...] wprowadził w błąd** [...] mówiąc, że z Poznania prędzej dojedzie się do Warszawy niż do Berlina.

Panu posłowi [...], odpowiadając o przepływie informacji, powiem tak: Panie pośle, trzeba uczestniczyć w pracach komisji, żeby mieć wiedzę na temat pracy komisji rodziny i żeby **nie opowiadać bzdur**.

Częstym elementem strategicznym w stosunku do partii opozycyjnej jest zarzucanie jej członkom mówienia niepełnej prawdy, kłamstw i wprowadzania w błąd, co staje się działaniem celowym deprecjonowania przeciwnika politycznego Np.:

Sprowokowany wypowiedzią pana posła [...], słuchając jego wielu wystąpień, muszę stwierdzić, że **mówi dosyć często tylko częściową prawdę**.

Państwo często powtarzaliście, że [...] zmniejszaliście obciążenia fiskalne obywateli. **Otóż to nie jest prawda**, bo nawet w tym zakładanym budżecie widać wyraźnie, że wzrasta fiskalizm państwa. [...].

Dzisiaj wydaje się, że wyjaśnienia pana ministra i szefa służb **mijały się z prawdą**. Chciałbym zapytać: Czy to będzie przedmiotem tej analizy? Czy Wysoka Izba otrzymała wtedy **niepełne informacje** czy też **kłamliwe informacje** w tej sprawie?

Panie marszałku, chcę złożyć wniosek formalny o przerwę [...] ponieważ pan [...] **wprowadza w błąd** opinię publiczną i **podaje nieprawdziwe informacje**.

Natomiast chcę powiedzieć bardzo mocno. Pan poseł [...] próbuje opinię publiczną **wprowadzić w błąd** [...]

Zarzuty podawania nieprawdziwych informacji padają często w przemówieniach posłów na mównicy, ale również spontanicznie, pod postacią komentarzy i docinków: „**Bajka** bardzo ładna”; „**Trzeba mówić prawdę**”; „Proszę się nie **mijać z prawdą**”; „**To nieprawda**, panie pośle” itd.

Podsumowanie

Podsumowując powyższe rozważania, należy stwierdzić, że posłowie Sejmu VI kadencji wykorzystywali bardzo zróżnicowane formy agresji werbalnej. W celu krytykowania i obrażania przeciwników politycznych stosowali, między innymi, strategię pozornej grzeczności językowej, grę słów i wierszowanki, rozszerzenia semantyczne leksemów poprzez ich nowe nacechowanie, jak również strategiczne używanie metaforycznych eksplikacji semantycznych, bogactwo metafor i porównań, a także strategię „my” i „oni” czy uogólniania w celu deprecjonowania poglądów przeciwnika politycznego.

Literatura

- Bralczyk J., *O języku polskiej polityki lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2003.
- Komorowska E., *Gratulacje jako akt mowy we współczesnym języku polskim. Aspekt pragmatylingwistyczny*, [w:] *Silva rerum. Rzecz o współczesnej polszczyźnie. Księga Jubileuszowa Pana Profesora Kazimierza Ożoga*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2021 (w opracowaniu).
- Marcjanik M., *Gratulacje*, [w:] *Polska grzeczność językowa*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, Kielce 1997.
- Pisarek W., *Szkic wstępu do politolingwistyki*, „Prace Filologiczne” 1986, t. XXXIII, s. 55–60.
- Pisarek W., *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność*, Universitas, Kraków 2002.
- Sojda S., *Słowacka i polska politolingwistyka*, [w:] *Z warsztatu współczesnego słowacysty. Studia słowacystyczne dedykowane pamięci profesor Marii Honowskiej*, red. H. Mieczkowska, A. Hudymač, Z. Babik, Kraków 2010, s. 95–100.
- Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu RP VI kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/StenoInter6.nsf/main?OpenForm>.
- Tomanek P., *Publicystyka polityczna Dmytra Doncowa z lat 1910–1944 w świetle politolingwistyki*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2020.
- Маслова В.А., *Политический дискурс: языковые игры или игры в слова?*, [в:] *Политическая лингвистика*, Екатеринбург 2008, s. 43–48.

Słowniki

PSWP = H. Zgółkowa (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, Poznań 1995–2005.

Вербальная агрессия в Сейме (на примере заявлений депутатов Сейма 6-го созыва) Резюме

В статье рассматривается словесная агрессия в нижней палате польского парламента (сейм) в первые три месяца 6-го созыва (ноябрь 2007 г. – январь 2008 г.). Тогдашний правящий Сейм стал результатом выборов, которые состоялись 21 октября 2007 года после того, как депутаты предыдущего созыва решили закончить свой срок в 2007 году, а не в 2009 году. Сейм состоял из 460 депутатов: 451 депутат представлял четыре политические партии, 9 депутатов не принадлежали ни к одной фракции.

Коалиционное правительство было сформировано двумя партиями: Гражданской платформой (Platforma Obywatelska, PO) и Польской народной партией (Polskie Stronnictwo Ludowe, PSL). Оппозицию сформировали «Право и справедливость» (Prawo i Sprawiedliwość, PiS) и «Левые и демократы» (Lewica i Demokraci, LiD). Депутаты Сейма 6-го созыва употребляли очень разнообразные формы словесной агрессии. Чтобы критиковать и оскорблять политических оппонентов, они использовали стратегию мнимой языковой вежливости, игры слов, семантические расширения лексем через их новую характеристику, стратегическое использование метафорических семантических объяснений, а также множество метафор и сравнений, стратегию «Мы» и «Они», обобщения с целью обесценить политического противника.

Ключевые слова: прагмалингвистика, политолингвистика, словесная агрессия, языковые игры

Verbal Aggression in the Sejm at the Example of Speeches of the Members of the Polish Parliament During the 6th Term

Abstract

This article examines verbal aggression in the lower house of Polish Parliament (Sejm) in the first three months of the 6th term (November 2007 – January 2008). The then-governing Sejm was the result of elections which took place on Oct 21st, 2007, after the deputies of the previous term decided to end their term in 2007 instead of 2009. The Sejm consisted of 460 deputies: 451 deputies represented four political parties. 9 deputies didn't belong to any fraction. Coalition government was formed by two parties: Civic Platform (Platforma Obywatelska, PO) and Polish People's Party (Polskie Stronnictwo Ludowe, PSL). The opposition was formed by Law and Justice (Prawo i Sprawiedliwość, PiS) and by Left and Democrats (Lewica i Demokraci, LiD). In order to criticize and insult political opponents, they use, among other things, a strategy of apparent language politeness, wordplay and verse, semantic extensions of lexemes through their new characterization, strategic use of metaphorical semantic explanations, as well as a wealth of metaphors and comparisons, as well as „We“ and „They“ and generalizations to depreciate the political adversary.

Key words: political language, verbal aggression, verbal abuse, speech acts, performative, linguistic labels

Jadwiga Grunwald, mgr
ORCID 0000-0003-2483-1258
e-mail: jadwiga@eufrutki.net
+4917683309767

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 1689-9911

DOI 10.24917/16899911.13.6

Studia Russologica 13 (2020)*Józefa Kobylińska**Ewa Młynarczyk*

Stróża – rodzinna wieś Profesora Józefa Smagi

Stróża to rodzinna wieś profesora Józefa Smagi, do której często wracał wspomnieniami. W niniejszym tekście pragniemy przypomnieć pewne językowo-kulturowe fakty związane z tą miejscowością, a zwłaszcza z jej nazwą.

Na początek garść informacji encyklopedycznych.

Stróża to wieś leżąca w dolinie potoku Stróża – dopływu potoku Stradomka. Krajobraz jest tam górzysty, z łagodnymi stokami i szerokimi garbami. Jak czytamy na stronie internetowej gminy Dobra, z otaczających wzniesień rozciąga się rozległa panorama – na północ: na Ciecień, Grodzisko, a nawet Chorągwicę i Kraków; na południe: widoki na Dobrą, Porabkę i góry Łopień, Mogielicę oraz Ćwilin¹.

Pierwsze wzmianki o miejscowości pochodzą z końca XII wieku. Była to wieś rycerska stanowiąca początkowo własność Ratoldów, a później innych potężnych rodów szlacheckich. Następnie tereny przeszły na własność opactwa cystersów z pobliskiego Szczyrzycy. Ostatni właściciel wsi, Ludwik Lazar, w 1920 roku rozparcelował tereny między mieszkańców i sprzedał dwór wraz z ogrodem z przeznaczeniem na szkołę.

Wcześniej w dworze tym mieściła się jedna z placówek Pierwszej Oficerskiej Szkoły Związku Strzeleckiego, której kierownikiem był Józef Piłsudski i w której prowadził zajęcia². W 1933 roku w ścianę pałacu (szkoły) została wmurowana tablica pamiątkowa. Na terenie wsi znajduje się również inne miejsce pamięci narodowej – krzyż poświęcony partyzantom zastrzelonym na Zakopcu w październiku 1943 roku.

Na terenie Stróży od 1957 funkcjonował samodzielny rektorat, należący do parafii w Skrzydlnej, a w 1982 erygowana została parafia pod wezwaniem Najświętszego Serca Jezusowego, do której należy murowany kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa. Obecnie wieś zamieszkuje ok. 500 mieszkańców³.

¹ <https://gminadobra.pl/pl/1404/0/stroza.html> [dostęp: 12.02.2020].

² Por. Z. Cygał-Krupa, *Pierwsza Oficerska Szkoła Legionów Polskich w Stróży w 1913 roku. Tradycje historyczne i patriotyczne ziemi limanowskiej*, [w:] *Niepodległa wobec języka*, red. R. Przybylska, B. Batko-Tokarz, S. Przeczek-Kisielak, Kraków 2019, s. 365–375; E. Wojtas-Ciborska, *Księga limanowian. Biografie ludzi związanych z Ziemią Limanowską*, cz. 1, Limanowa 2006, s. 492.

³ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Str%C3%B3%C5%BCa_\(powiat_limanowski\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Str%C3%B3%C5%BCa_(powiat_limanowski)) [dostęp: 12.02.2020].

Nazwa wsi *Stróża* jest przykładem toponimu kulturowego, którego etymologia stanowić może podstawę do omówienia szerszych zjawisk językowych i kulturowych. W Wykazie Urzędowych Nazw Miejscowości znajduje się aż 12 nazw miejscowych *Stróża* (miejscowości lub ich części), 11 o postaci *Stróże* (w tym: *Stróże Małe* i *Stróże Wielkie*) oraz jeszcze kilkanaście innych, mających bardziej rozbudowaną pod względem słowotwórczym postać: *Stróżany*, *Strózek*, *Stróżewice*, *Stróżewko*, *Stróżewo*, *Stróžki*, *Stróżna*. Ponadto odnotowano kilka nazw o postaci *Straż*, *Strażnica*, *Strażnik*⁴. Warto byłoby dodać, że nazwa ta została utrwalona również w krakowskiej urbonimii: jedna z podgórszych ulic nosi nazwę *Stróża Rybna* i nawiązuje do realiów związanych z handlem rybami.

Władysław Lubaś w pracy zatytułowanej *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa krakowskiego*⁵ wymienia dwie wsi o nazwie *Stróża*. Pierwsza z nich to *Stróża* koło Myślenic, w powiecie myślenickim, nazywana także *Starą Stróżą*: (1254, KPol III nr 28; 1348 KMłp nr 225; villa sub parochia de Myslimicze sita 1470 – 80 DŁB II 130); druga to *Stróża* koło Skrzydlniej (na pld. – wsch.), parafia Skrzydlna, powiat limanowski, odnotowana w r. 1447 x /SGH/, 1470 – 80 DŁB II 130: villa sub parochia Krzydlna sita⁶.

Nazwa *Stróża* pochodzi od apelatywu *stróża* ‘straż’. Była ona nadawana miejscowościom, wsiom, lokowanym przy traktach prowadzących do miast, usytuowanym przed tymi miastami. Wsi te były jak gdyby strażnicami owych miast, stały na ich straży, kontrolowały przyjeżdżających i prawdopodobnie również pilnowały ściągania myta. Tak było w przypadku obu wymienionych w pracy W. Lubasia wsi o nazwie *Stróża*, które „strzegły” miast położonych w pobliżu.

Pierwsza z wymienionych wsi stała na straży miasta Myślenice (daw. Myślimice), leżącego przy ważnym ruchliwym trakcie, prowadzącym ze Spisza, poprzez dolinę nowotarską, Mszanę Dolną, Myślenice do Krakowa. Druga *Stróża*, ta koło Skrzydlniej, miała stać na straży lokowanego właśnie miasta Skrzydlna. Skrzydlna jednak, podobnie jak leżąca niedaleko od niej Mszana Dolna, nie rozwinęła się w miasto, nie miała ku temu odpowiednich warunków i pozostała wsią. Tak więc *Stróża* w powiecie limanowskim, rodzinna wieś Profesora Józefa Smagi, jest dziś jedynym świadectwem „miejskości” Skrzydlniej. Pisał o tym swego czasu Feliks Kyrk w pracy *Lokacje miejskie nieudane, translacje miast i miasta zanikłe w Małopolsce do połowy XVII stulecia*⁷.

Wsie Skrzydlna i *Stróża* etnograficznie należą do lachów, bowiem granica między góralami (zagórzanami) a lachami (w tym skrzydłanami) przebiega, jak ustaliła na podstawie danych językowych Ludwika Wajda⁸, pomiędzy Kasiną Wielką (górale) a Skrzydlną (lachy). Z etnograficznego punktu widzenia Profesor Smaga był więc lachem, nie góralem, jak go niekiedy nazywano.

⁴ http://ksng.gugik.gov.pl/urzedowe_nazwy_miejscowosci.php [dostęp: 12.02.2020].

⁵ W. Lubaś, *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa krakowskiego*, Wrocław – Warszawa–Kraków 1968, s. 144.

⁶ Tamże.

⁷ F. Kyrk, *Lokacje miejskie nieudane, translacje miast i miasta zanikłe w Małopolsce do połowy XVII stulecia*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1980, R. 28, nr 3, s. 373–374.

⁸ L. Wajda, *Pogranicze gwarowe góralsko-lachowskie*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Językoznawcze III” 1976, z. 58, s. 273–290.

O apelatynie będącym podstawą nazwy *Stróża* możemy przeczytać w *Słowniku etymologicznym języka polskiego* Wiesława Borysia (dalej SEBor)⁹, gdzie nie ma wprawdzie oddzielnego hasła *stróża*, ale wymieniono je pod hasłem *straż*, odnotowanym w XV w. w znaczeniu ‘strzeżenie, pilnowanie, dozór’, a także ‘człowiek lub grupa ludzi strzegąca czegoś lub kogoś, posterunek’¹⁰, obok wyrazu *straża*. Autor podaje, że staropolska *straża* jest zapożyczeniem ze staroczeskiego *straže/-á* ‘straż, warta, opieka, strzeżone miejsce’ i pochodzi, podobnie jak pol. *stróża*, z ps. **storža*, a to od czasownika **stergti*, z przyrostkiem **-ja* (dawna deklinacja żeńska na **-ja*). Staropolskie *stróża* i *stróżować* miały kontynuację w dialektach w znaczeniu ‘pilnowanie wsi przez chłopów (nocą)’. Tak też było na terenie zagórzańskim.

Wszystkie wymienione tu wyrazy zawierają znaczenie związane z czasownikami *pilnować* i *strzec*. *Pilnować* to według SJPD (też SL) ‘strzec czego, czuwać nad czym, dbać o kogo lub o co’. Natomiast czasownik *strzec* to ‘mieć pod strażą, pod opieką, dozorować, pilnować kogo, czego, opiekować się czym, kim’.

Jeśli chodzi o wpływy czeskie w języku polskim, to Zenon Klemensiewicz w *Historii języka polskiego* stwierdził, iż przetrwały one jeszcze po połowie XVI w.:

Dwór, duchowieństwo, profesorowie i szkoła, słowem cała góra społeczna lgnie do czeszczyzny, której znajomość w pewnej mierze staje się znamięm wykształcenia, ogłady, wytworności¹¹.

Szczególnie silnie przejawiały się te wpływy właśnie w XVI wieku, o czym może świadczyć Dworzanin Łukasza Górnickiego. Klemensiewicz przytacza zresztą szereg wyrazów, które zdomowiły się w polszczyźnie, a są pożyczkami z języka czeskiego, bohemizmami, jak *hołota*, *istota*, *kuchnia*, *masarz*, *serce*, *szata*, *wesele*, *wesoły*, *własny* i wiele innych¹².

Jeśli chodzi o różnicę fonetyczną omawianych wyrazów, *stróża* i *straża*, to ma ona związek z procesem metatezy prasłowiańskiej grupy TorT: psł. **storža*, która w języku polskim (zachodniosłowiańskim) dała prostą przestawkę – TroT: *stróża*, *stróż*, w języku czeskim (jak w językach południowsłowiańskich) rozwinęła się w postać TraT: *straža*, *straž*, natomiast w językach ruskich (wschodniosłowiańskich) w jej miejsce pojawił się pełnogłos ros. *storozh* ‘stróż’.

W. Boryś w SEBor podaje również czasownik, od którego pochodzą omawiane rzeczowniki. Miał on postać prasłowiańską. **stergti*, wystąpiła tu zatem grupa TerT, która również uległa metatezie i dała polską grupę TrzeT: *strzec*. W rdzeniu tych wyrazów widoczna jest oboczność apofoniczna: w czasowniku występowała samogłoska *-e-*, w rzeczowniku samogłoska *-o-*.

SJPD¹³ obok haseł czasownikowych (*strzec*, *stróżować*, *strażować*) przytacza też liczne derywaty. Są wśród nich *nomina actionis* (*strzeżenie*, *stróżowanie*, *strażowanie*), *nomina agentis* (*stróż*, *strażak*), *nomina feminativa* (*stróżka*, *strażniczka*),

⁹ Rozwiązania skrótów słowników znajdują się na końcu artykułu.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1981, s. 337.

¹² Tamże; zob. też T. Lehr-Spławiński, *Język polski. Pochodzenie. Powstanie. Rozwój*, Warszawa 1951, s. 271 i nast.

¹³ Słownik przywołuje też wcześniejsze leksykony: SL, SW i SWil.

nomina loci (*stróżówka, strażnica*), nie pojawiają się natomiast *nomina instrumenti*. Wszystkie te wyrazy grupują się wokół centrum, czasownika, tworząc gniazda słowotwórcze. Dziś wiele z nich jest archaizmami (*straża, strażowanie*), były nimi właściwie już w momencie rejestracji w SJPD.

Znaczenie 'pilnować' ma jeszcze jeden wyraz – *wartować*, utworzony od zapożyczonego z języka niemieckiego *warta* (śrwniem. *wart(e)* 'strzeżenie, pilnowanie', niem. *Warte* 'strażnica, wieża strażnicza', SEBor). Jest to właściwie dublet wobec czasownika *stróżować*. Zdomowił się on w języku polskim, zwłaszcza w słownictwie wojskowym. Również od niego utworzono wiele derywatów, jak chociażby *warta, wartownik, wartownia, wartownicza, wartownica*.

Zatrzymajmy się przy wyrazie *warta*, występującym w gwarze omawianego regionu, a niegdyś często używanym. Ma on kilka znaczeń: 'pełnienie warty, pilnowanie', 'ludzie stojący na warcie, pełniący wartę', a także 'niewielka wystrugana deseczka z rączką, przekazywana z chałupy do chałupy jako znak – wezwanie do nocnej warty we wsi'. Istotę *warty* w tym znaczeniu opisał Władysław Orkan w obrazku pt. *Warta*¹⁴:

Wartę przynieśli! – wzbudziło w chałupie rozgruch. To, co dzieci, a i starsi zwali oną „wartą”, był to znak. Naprzód róg wołowy, potem krótka drewniana trąba, a gdy tę stracono ('zgubiono') – zwyczajnie wyciosany z drewna półkrążek z rączką, niby ciosek ('przyrząd do wygarniania węgla z pieca'), na którym wyrżnięte było literami niezgrabnymi: WARTA. Posyłany okółką ('po kolei, do wszystkich chałup') po wsi, znaczył, gdzie go ostatnio podano, że spod tego numeru mają iść na wartę. Zwykle dwa numery sąsiadujące ze sobą pełniły wartę¹⁵.

W definicjach słownikowych wyrazów *pilnować* i *strzec* pojawiają się blisko-znaczniki, które znaczeniowo łączą się z omawianymi tu wyrazami (*stróża, straż, warta*), jak: *czaty, czatować, (o)chronić, (o)chrona*. Nie omawiamy ich tu, jako że nie są one pełnymi synonimami, każdy z nich zawiera jakiś różnicujący komponent, np. *czatować* to nie tylko 'pilnować', ale 'czaić się, śledzić z ukrycia, wyczekiwać, stać na czatach' (SJPD), a *(o)chroni(a)ć* to nie tyle 'pilnować', co raczej 'zabezpieczać, osłaniać, strzec kogo lub co przed niebezpieczeństwem, szkodą, zniszczeniem itd.' (SJPD).

Wracając do *Stróży*, rodzinnej wsi prof. Józefa Smagi – jak wspomniano na wstępie – jest to dzisiaj samodzielna wieś i nie pełni bynajmniej funkcji „usługowej” wobec Skrzydłnej. Skrzydlna nie stała się miastem, ale była i jest dużą, prężną wsią. Odbływały się w niej słynne jarmarki. To do Skrzydłnej mieszkańcy terenów zagórzańskich, Mszany i okolic, jeździli lub chodzili, jak mówiono: *na świnię*, czyli na kupno prosiąt do chowu; kupowali *cycoka, powróscoka*, a czasem nawet podrośniętego *wieprzka*, rzadziej *maciorę* [macióró]. I taki zakup, jeśli nie mieli furmanki, dźwigali w worku na plecach. Natomiast odchowanie już wieprzki, świnię, sprzedawali na miejscu, na jarmarku w Mszanie Dolnej, przeważnie „ropcanóm” (rabczanom), masarzom z Rabki¹⁶.

¹⁴ W. Orkan, *Warta*, [w:] *Listy ze wsi i inne pisma społeczne*, Kraków 1970, s. 279–282.

¹⁵ Tamże, s. 279.

¹⁶ Por. W. Orkan, *Jarmark; Żydzi*, [w:] *Listy ze wsi...*, s. 236–246.

Te i podobne wspomnienia z dzieciństwa miał też zapewne profesor Smaga, który często w rozmowach wracał pamięcią do swojej małej ojczyzny.

Rozwiązanie skrótów

SEBor – W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.

SGG – Kobylińska Józefa, *Słownik gwary gorczańskiej (zagórzańskiej)*, Kraków 2001.

SGP PAN – *Słownik gwar polskich (A–hyżki)*, red. M. Karaś (Źródła i t. I), J. Reichan (t. II–IX, z. 2), S. Urbańczyk (t. II–V), J. Okoniowa (t. VI–IX, z. 2), B. Grabka (t. VII–X, z. 1), R. Kucharczyk (t. IX, z. 2 – t. X, z. 1), Wrocław–Warszawa–Kraków 1977–2018.

SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I–XI, Warszawa 1958–1969.

SL – S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Warszawa 1807–1814.

SW – *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927.

SWil – A. Zdanowicz i in., *Słownik języka polskiego*, Wilno 1861.

Literatura

Cygał-Krupa Z., *Pierwsza Oficerska Szkoła Legionów Polskich w Stróży w 1913 roku. Tradycje historyczne i patriotyczne ziemi limanowskiej*, [w:] *Niepodległa wobec języka*, red. R. Przybylska, B. Batko-Tokarz, S. Przęczek-Kisielak, Kraków 2019, s. 365–375.

Kiryk F., *Lokacje miejskie nieudane, translacje miast i miasta zanikłe w Małopolsce do połowy XVII stulecia*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1980, R. 28, nr 3, s. 373–374.

Klemensiewicz Z., *Historia języka polskiego*, Warszawa 1981.

Lehr-Spławiński T., *Język polski. Pochodzenie. Powstanie. Rozwój*, Warszawa 1951.

Lubaś W., *Nazwy miejscowe południowej części danego województwa krakowskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968.

Orkan W., *Warta*, [w:] *Listy ze wsi i inne pisma społeczne*, Kraków 1970, s. 279–282.

Orkan W., *Jarmark; Żydzi*, [w:] *Listy ze wsi i inne pisma społeczne*, Kraków 1970, s. 236–246.

Wajda L., *Pogranicze gwarowe góralsko-lachowskie*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Językoznawcze III” 1976, z. 58, s. 273–290.

Wojtas-Ciborska E., *Księga limanowian. Biografie ludzi związanych z Ziemią Limanowską*, cz. 1, Limanowa 2006.

Źródła internetowe

<https://gminadobra.pl/pl/1404/0/stroza.html> [dostęp: 12.02.2020].

[https://pl.wikipedia.org/wiki/Str%C3%B3%C5%BCa_\(powiat_limanowski\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Str%C3%B3%C5%BCa_(powiat_limanowski)) [dostęp: 12.02.2020].

http://ksng.gugik.gov.pl/urzedowe_nazwy_miejscowosci.php [dostęp: 12.02.2020].

Stróża – rodzinna wieś Profesora Józefa Smagi**Streszczenie**

Artykuł przedstawia językowo-kulturowe fakty związane z miejscowością Stróża, szczególnie z jej nazwą. Analizę etymologiczną toponimu, ukazaną w powiązaniu z danymi leksykologicznymi, historycznymi i geograficznymi, uzupełniają informacje o charakterze wspomnieniowym.

Słowa kluczowe: toponimia, etymologia, Stróża

Stróża – a Family Village of Professor Józef Smaga**Abstract**

The paper presents linguistic-cultural facts connected with the village Stróża, particularly with its name. The etymological analysis of the toponym, depicted in connection with lexicological, historical and geographical data, are complemented by memories.

Key words: toponymy, etymology, Stróża

Józefa Kobylińska, prof. dr hab.

ORCID: 0000-0002-7582-7702

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

e-mail: werwino@gmail.com

Ewa Młynarczyk, dr hab. prof. UP

ORCID: 0000-0002-8838-7910

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

e-mail: ewa.mlynarczyk@up.krakow.pl

Anna Paluch

Представление российских элит через призму ономастической языковой игры (на материале повести В. Сорокина *День опричника*)

Использование языковой игры в именовании литературных персонажей – явление, как известно, довольно старое, примеры обращения к такой разновидности имятворчества фиксируются еще в памятниках Древней Руси¹. Правда, на протяжении многих столетий языковая шутка, применяемая к антропонимам, в основном приводила к образованию так наз. «говорящих» имен, характеризующих героя произведения в каком-то главном его качестве. Вместе с тем реальные имена собственные использовались в качестве отправной точки игрового имятворчества достаточно редко. И только ближе к концу XX века – во многом вследствие экспансии литературы постмодернизма, как известно, склонной к выражению игрового начала, – языковые смещения, в основе которых лежит звучание слова, начинают активно появляться в художественных текстах, публицистике, а позже проникают в Интернет, оказываются отражением массового речевого творчества². В российской литературе особую склонность к такой разновидности ономастической игры проявляет Владимир Сорокин. На фоне всего творчества этого автора особо яркие примеры «деформации» паспортных и разговорных именовании героев дает повесть *День опричника*, ономастикон которой и послужил материалом для анализа.

Произведение отличается большим разнообразием именных формул, каждая из которых как бы «приписывается» к какому-то конкретному слою общества, представленному в тексте повести. Персонажи опричники именуется в соответствии с дохристианской практикой – некрестильными именами-прозвищами (Бубен, Игла, Нечай)³; знатные люди названы согласно

¹ См. В.З. Санников, *Русский язык в зеркале языковой игры*, изд-во Языки славянской культуры, Москва 2002, с. 513.

² См. Е. Калистратидис, *Экспрессивный ономастикон неформальной политической Интернет-коммуникации*, [в:] *Культура во вкусе научных парадигм*, ред. О.А. Кравченко, Н.Е. Каика, вып. 5, изд-во ДонНУ, Донецк 2017, с. 153–154.

³ Подробнее см. А. Палух, Имена членов «братства опричного» в повести В. Сорокина «День опричника», [в:] *Материалы по русско-славянскому языкознанию*, вып. 33, Наука-Юнипресс, Воронеж 2016, с. 343–358.

традиции трехчленного имянаречения – по имени, отчеству и фамилии, причем последние, как правило, соотносятся со славными династиями российских дворянских и княжеских родов (князь Терентий Богданович Бутурлин, граф Трифон Багратионович Голицын, князь Собакин); выведенным в повести простолюдинам присущи одночленные имена, приводимые нередко в уничижительной форме (Танька, Тимоха, Трофим). Совершенно иначе подходит Сорокин к представлению своих героев, за которыми кроются его современники – известные персоны из литературной, культурной и политической жизни России. Практически все они выведены в повести с большей или меньшей долей иронии, а то и злой насмешки, а в распознавании прототипа читателю прежде всего помогает оним, закамуфлированный Сорокиным при обращении к разным способам маскировки, но обязательно что-то имеющий в себе от настоящего именованного прообраза.

Из всего широкого диапазона средств преобразования антропонимического материала, использования автором разных механизмов игры слов для рассмотрения в этой статье выбраны имена собственные, несущие на себе печать не самой сильной конспирации – своеобразной «мимикрии» на фонетическом уровне. Такую разновидность онимической игры отражают в повести в числе прочих именованья: Ананий Мемзер, Владислав Сырков, Иродиада Денюжкина, Михаил Швеллер, Савватий Шаркунов и Хапенский.

Ананий Мемзер – «седой, угрюмо-озабоченный» заместитель Председателя Писательской Палаты. За этим антропонимом, конечно же, кроется Андрей Немзер, литературный критик⁴. Имя персонажа подвергается полной замене. Вводя именованье Ананий, восходящее к древне-еврейскому имени⁵, Сорокин лишний раз подчеркивает еврейскую национальную принадлежность прототипа героя. Впрочем, на это указывает уже подлинная фамилия литературоведа (ее происхождение возводят к названию города Небез Виленского уезда⁶, где основную часть населения составляли представители этой древней нации). Таким образом Сорокин показывает российского критика в образе писателя с еврейским ярлычком. Направленность искажения фамилии (Немзер → Мемзер) говорит об обращении к эхо-приему, заключающемуся в передразнивающем повторении слова, созвучного с исходным (по модели доктор-шмоктор, закон-шмакон, анализы-мамализы)⁷. Такое игровое сопоставление придает обыгрываемому выражению несерьезный, шуточный оттенок и говорит о фактической незначимости осмеиваемого субъекта.

⁴ Андрей Семенович Немзер (род. 1957) – литературный критик, автор рецензий, статей, обзоров и книг, посвященных анализу литературы рубежа XX и XXI веков. Публиковался и публикуется в ведущих российских литературных журналах. Является членом Союза российских писателей.

⁵ Имя Ананий восходит к др.-евр. *hănanyā* (см. А.В. Суперанская, *Современный словарь личных имен*, изд-во Айрис-пресс, Москва 2005, с. 34).

⁶ См. A. Beider, *A Dictionary of Jewish Surnames from the Russian Empire*, Vol. 1, NJ: Avotaynu, Bergenfield 2008, s. 28.

⁷ См. Е.А. Земская, *Игровое словообразование*, [в:] *Язык в движении. К 70-летию Л.П. Крысина*, ред. Е.А. Земская, М.Л. Каленчук, изд-во Языки славянской культуры, Москва 2007, с. 187–188.

Попытку снижения образа критика Немзера-Мемзера можно расценивать как личную месть Сорокина за отрицательные отзывы в адрес его произведений. В литературной среде ни для кого не является тайной, что Немзер не принимает Сорокина как писателя, обвиняет его в клонировании стилей других авторов и шаблонности текстов, в отсутствии вкуса, нехватке таланта, пренебрежении читателем и сквернословии⁸.

Игра Сорокина с фамилией Немзер у технически осведомленных читателей может ассоциироваться с названием двигателя – МЕМЗ (Мелитопольский моторный завод, предприятие со столетней традицией существования). Такая параллель имеет достаточно логичное обоснование. Если проследить деятельность Немзера на ниве литературной критики, то сравнение с работой безотказного моторного устройства не окажется преувеличением. Немзер – особенно в 90-е годы прошлого века – сильно влиял на развитие литературной критики, непрерывно публикуя рецензии, очерки и книги о писателях и произведениях современной русской литературы.

Владислав Сырков. Прототип этого образа более чем очевиден – Владислав Сурков⁹, до недавнего времени главный идеолог политики В. Путина. Не очень заботясь в этом случае о словесной маскировке, Сорокин искажает лишь фамилию политического деятеля заменой буквы «у» на «ы». Эта буквенная манипуляция ассоциативно связывает именование со словом *сырок*, привнося в оном отчетливый каламбурный оттенок. Возможно, игровая переделка антропонима будет ассоциироваться у читателя с фразеологизмом «как сыр в масле», показывающем неуязвимость положения Суркова при нынешней власти и пребывание в достатке, а, может, обнаружится переключка с жаргонным словом *сырник* – определением «толстого, холеного лица»¹⁰ или же с эпитетом *сырой*, означающим тучного, дебелого человека. Все эти характеристики соотносятся со статусом и внешним видом Суркова, тeneвым, но очень влиятельным политиком, ухоженным, можно сказать, холеным мужчиной.

Еще одну интерпретацию именования предусматривает характеристика Сыркова в повести, вполне, впрочем, соответствующая реальному «портрету» прототипа: этот персонаж у Сорокина «мрачноват, седовлас, сутул, на филина чем-то похож [...] сильно в себя погруженный». Известно, что Сурков еще в начале своей политической карьеры при В. Путине получил неофициальное прозвание «серого кардинала Кремля», а также имел репутацию беспощадного

⁸ В своих рецензиях Немзер не сдерживается от язвительно-ироничной оценки произведений Сорокина, называя их «нескладухой» и «капустником», а самого писателя обвиняет в «клонировании всего, что попадет под руку» (см. А.С. Немзер, *Клону – клоново: Владимир Сорокин верен себе*, «Время новостей» 2005, № 81, с. 10).

⁹ Владислав Юрьевич Сурков (род. 1964) – российский государственный деятель. С 1999 г. работал в Администрации Президента. После череды многочисленных смен постов в верхних эшелонах государственной власти – с «вечных замов» на «вечных помощников» – в январе 2020 года был освобожден от должности помощника Президента РФ. Более всего известен тем, что разрабатывал идеологию партии «Единая Россия», под его руководством создана целая сеть организаций, поддерживающих В. Путина.

¹⁰ См. В.С. Елистратов, *Словарь русского арго*, изд-во Русские словари, Москва 2000, с. 457.

человека, который ради карьерного роста способен пожертвовать даже благосклонными ему людьми¹¹. Во время его работы в администрации и правительстве было распространено мнение, что его больше боятся друзья, нежели враги¹². Интересно, что Сорокин сравнил «своего» Сыркова с филином – ночной птицей, чье поведение отражает манеру действий политика – человека очень наблюдательного, с проницательным, зорким взглядом, атакующего свою жертву неявно, исподтишка. В народе филина называют пугачом, что позволяет провести параллели с ситуацией, когда Сурков запугивал депутатов Думы в 2003–2004 гг. – для голосования «как надо»¹³.

В повести Сыркову приписана поэма *Детство Государя*. Представление Суркова в качестве поэта является ничем иным, как насмешкой Сорокина над художественной деятельностью политика. Хотя известно, что «серый кардинал Кремля» с особым увлечением пишет стихи и сочиняет музыку¹⁴, к серьезной литературе его сочинения никто никогда не относил. Из перечисленных Комягой поэтов при осмотре новинок «поэзии российской» цитирования в повести удостоился лишь Сырков – здесь приводится фрагмент поэмы, посвященной Государю. При этом отмечается, что это отнюдь не творческий дебют: Комяга свидетельствует, что «о юности и зрелости поэт Сырков уже давно написал». Это замечание можно расценивать как намек автора на режиссуру политических кампаний В. Путина, которые до последнего времени формировал и контролировал именно В. Сурков. Открытым текстом об этом заявляет Комяга, когда говорит, что Сырков «действительно выпукло» моделирует образ правителя на политической арене и в СМИ. Ко времени написания повести процесс «вылепки» образа президента Путина длился уже почти 7 лет и охватывал два президентских срока, которые и можно условно

¹¹ Считается, что именно Сурков был человеком, который инициировал дело М. Ходорковского, под руководством которого прежде работал в банке «Менатеп». Из-за интриг «будущего серого кардинала Кремля» со своего поста был также смещен А. Волошин, глава Администрации Президента РФ, который и предложил кандидатуру банкира Сыркова на должность своего заместителя.

¹² «О Суркове говорить в открытую боятся почти все, кто с ним соприкасался в бизнесе и политике и до сих пор от него зависят. Ссориться не хотят: отмечают, что он злопамятный и жесткий, не дай Бог стать его врагом. Если кто-то когда-то его в чем-то обидел, он может крепко насолить человеку»; см. З. Светова, *Политтехнолог всяя Руси. Владислав Сурков – человек с тысячью лиц*, «The New Times (Новое время)» 2011, № 8, <https://web.archive.org/web/20110307214831/http://newtimes.ru/articles/detail/35589> [дата обращения: 28.03.2020].

¹³ В ноябре 2004 года в Интернет-издании «Газета.ru» была опубликована информация о запугивании высокопоставленными членами Администрации Президента РФ депутатов Госдумы: «...приказ, сопровождавшийся личными оскорблениями, «голосовать беспрекословно, поскольку мы все повязаны», депутатам-единороссам отдал замглавы администрации президента Владислав Сурков»; см. Е. Руднева, Ф. Румянцев, *Кремлевские аргументы: «феня», угрозы, мат*, «Газета.ru», https://www.gazeta.ru/2004/11/03/oa_138469.shtml [дата обращения: 28.03.2020].

¹⁴ В. Сурков является автором музыки и песен, которые исполнял Вадим Самойлов из рок-группы «Агата Кристи». Произведения эти вошли позже в альбомы *Полуостров* и *Полуостров 2*, вышедшие ограниченным тиражом «для друзей».

трактовать как «юность» и «зрелость». В кривом зеркале повести к уже существующей диалогии надо было бы дописать первую часть – «детство»¹⁵, и здесь Сырков оказался на высоте положения. В конце упоминаемой сцены Комяга, прочитав фрагмент произведения, констатирует: «Ну что ж, неплохо. Излишне эмоционально, как всегда у Сыркова». Эту ремарку можно соотнести с эмоциональной аурой поэтических текстов Сыркова, а также с его публичными высказываниями, которые также характеризуются экспрессивностью.

Образ Сыркова-поэта несет в себе отчетливые пародийные черты, о чем свидетельствует такое представление персонажа: «Сырков [...] Стоит на берегу морском, на горизонт глядит, а у ног его о камень волны морские бьются и бьются, бьются и бьются». Эта сценка вызывает у читателя в памяти представление А.С. Пушкина на картине И. Айвазовского и И. Репина *Прощание Пушкина с морем*. При этом в описании Сорокиным пейзажного фона сценки можно усмотреть переключку с фрагментами пушкинского стихотворения *К морю*, описывающими прощание поэта со стихией. Построенные таким образом ассоциативные параллели «Сырков-поэт – Пушкин-поэт» усиливают комизм столь несурового и несоразмерного сравнения.

Выведение в повести В. Сыркова в смешном ракурсе и под насмешливым псевдонимом можно объяснить как некую форму сорокинского ответа за причастность политика к акции пропутиновского движения «Наши», во время которой молодежь бросала книги Сорокина в пластмассовый унитаз, установленный перед зданием Большого театра в Москве. В. Сырков считался не только «духовным отцом» «нашистов» и других молодежных движений, но также главным координатором их действий.

Под антропонимом *Иродиада Денежкина* в повести кроется писательница Ирина Денежкина¹⁶. Сорокин, пользуясь игрой слов, превращает имя писательницы в библейский оним Иродиада, вызывающий отрицательные ассоциации. Как известно, Иродиада, имевшая злую славу как виновница гибели Иоанна Крестителя, прослыла также распутницей, в чем и упрекал ее казненный святой. Возможно, такой, а не иной модификацией имени Сорокин намекает на тематику произведений Денежкиной, в которых половые сношения героев описываются весьма детально и откровенно. Фамилия же писательницы подвергается небольшим изменениям. Подлинную форму, ассоциирующуюся со словом «денежка», Сорокин искажает, меняя в ней букву «е» на «ю», тем самым выводит на первый план внутреннюю форму производящего слова, т. е. прямое значение именованного. Образ жестокой Иродиады дополняется скрытым в фамилии намеком на пристрастие к деньгам. Они в довольно

¹⁵ Тема детства, юности и зрелости Государя как лейтмотив поэтической деятельности поэта Сыркова вызывает ассоциации со знаменитой трилогией Л.Н. Толстого *Детство*, *Отрочество*, *Юность*. Введение в повесть этого мотива можно считать не случайным, поскольку Л.Н. Толстой является любимым писателем В. Сорокина.

¹⁶ Ирина Денежкина (род. 1981) – писательница молодого поколения, обретшая славу в 2002 году после публикации сборника рассказов *Дай мне*, который выдвигался на премию «Национальный бестселлер». Книга была переведена на несколько языков, но после этой вспышки успеха Денежкина забросила писательскую карьеру. В 2015 году вернулась к творчеству со сценарием к сериалу *Озабоченные или любовь зла* снятым для ТНТ4.

большом количестве появились у Денежкиной после публикации ее первой книги *Дай мне*. В повести Сорокина Денюжкиной приписано сочинение под заглавием *Друг мой сердечный*. Можно полагать, что писатель стремится отождествить это заглавие с темой, затронутой в романе *Дай мне*. Представленные в произведении персонажи почти полностью списаны с настоящих друзей Денежкиной, в чем она сама признается.

Михаил Швеллер – под этим незначительно искаженным именованием фигурирует в повести Михаил Иосифович Веллер¹⁷ – писатель, литературовед и философ. В произведении автор упоминает его в разговоре Комяги с лотошником, предлагающим опричнику «приобрести новинки российской изящной словесности». Из текста читатель узнает, что Михаил Швеллер является автором «учебника по столярному воспитанию для церковно-приходских школ, а также учебника по слесарному воспитанию». Эта информация вполне соотносима с данными биографии прототипа. Выпускнику филфака Ленинградского университета довелось работать столяром в Государственном музее истории религии и атеизма ныне Казанском соборе. В краткой характеристике Сорокину удастся напомнить читателю об эпизоде из жизни литератора и одновременно пошутить над его сегодняшней творческой деятельностью, приравняваемой к обыкновенной работе столяра или слесаря, не требующей умственных усилий. Следует обратить внимание на то, что эти рабочие профессии перекликаются со значением оригинальной фамилии прототипа, восходящей к немецкому слову «weller» и означающей вид строительных материалов, вмещающих в себя, в частности, дерево с примесью глины и соломы, используемых в средневековье для ремонта или возведения разных старинных зданий¹⁸. Эта перекличка, ловко вплетенная в текст произведения, не является единственным примером обыгрывания эпизодов из жизни Михаила Иосифовича. Искжая фамилию литературоведа путем прибавления буквы «ш» и делая из Веллера Швеллера, Сорокин каламбурным образом воспроизводит слово, имеющее два значения. По первому из них «швеллер» – это вид пз-образной металлической балки, применяющейся при строительстве кровельных прогонов, между тем в числе прежних занятий писателя значится также профессия кровельщика¹⁹. Во втором значении «швеллер» это вид педали в церковном или концертном органе, регулирующей качество издаваемого звука²⁰. Внимательный читатель может уловить здесь подспудную ссылку к «церковному» прошлому Веллера – его работе в Государственном музее

¹⁷ Михаил Иосифович Веллер (род. 1948) – писатель, публицист, философ, теоретик энергоэволюционизма, радиоведущий на радиостанциях «Радио России» и «Эхо Москвы». В юном возрасте много путешествовал и занимался разными видами деятельности – был учителем, рабочим-бетонщиком, вальщиком леса. Наиболее значимыми произведениями Веллера считаются: *Все о жизни, Рандеву со знаменитостью, Приключения майора Звягина, Легенды Арбата* и др.

¹⁸ См. G. Minke, *Building with Earth. Designe and Technology of a Sustainable Architecture*, Birkhäuser – Publishers for Architecture, Berlin 2006, с.74.

¹⁹ М. Веллер в 1985 г. занимался кровельным ремеслом.

²⁰ См. K. Zacharski, *Amatorski leksykon organowy*, e-book, Wadowice 2009, с. 84, <http://www.leksykon.organy.net.pl> [дата обращения: 28.03.2020].

истории религии и атеизма при Казанском соборе. В искусно подобранном, а, вернее, обыгранном ониме автор повести умело манипулирует значениями и фактами, объединяя их в единое целое. Следует также отметить, что способ образования фамилии в повести напоминает уже обозначенный раньше эхо-прием – Веллер-Швеллер.

Савватий Шаркунов – этот антропоним относится к Сергею Шаргунову²¹ – журналисту и писателю. Введенные Сорокиным изменения, как видим, касаются и имени, и фамилии носителя. Имя Сергей автор заменяет на Савватия, которое вызывает у русского читателя архаично-церковные ассоциации. Оно было популярным среди авторитетных православных священнослужителей и епископов²². Два Савватия причислены к лику святых православной церкви (преподобные Савватий Тверской и Савватий Соловецкий). Таким образом, архаичное именование персонажа органично вписывается в исторический контекст повести и одновременно реализует недекларируемую, однако очевидную цель писателя. Наделяя героя таким именем, Сорокин шутит над корнями его прототипа, намекая на связь с церковью. Как известно, отец Сергея Шаргунова – Александр Шаргунов является священнослужителем РПЦ. Причастной к церковной жизни является также и мать Сергея, занимающаяся писанием и реставрацией икон. Подлинная фамилия Шаргунова подвергается небольшим формальным, но значащим изменениям. Меняя букву «г» на «к», Сорокин придает оному каламбурную семантику. Вместо начального *шарг-* появляется *шарк-*, которое ассоциируется с презрительным *шаркун* или *шаркунок*. Слово *шаркун* несет значение «светский человек, щеголь, модник, который умеет льстить»²³, а свою внутреннюю пустоту прикрывает «внешним лоском и изысканностью манер»²⁴. В современном арго встречается также значение «подхалим и подлиза, банкетный человек»²⁵. Слово *шаркунок* означает берестяную погремушку для детей, выполненную горошинками. Играя намеками, акцентированными в фамилии персонажа, Сорокин в насмешливом виде подчеркивает те черты облика Шаргунова, что созданы в СМИ

²¹ Сергей Шаргунов (род. 1980) – писатель, журналист и политический деятель, депутат Государственной думы, главный редактор журнала «Юность». На канале «Россия-24» ведет авторскую программу *Двенадцать*. Работал журналистом во многих периодических изданиях. Член фракции Политической партии КИРФ. Автор книг: *Малыш наказан, 1993, Катаев. Погоня за вечной весной, Свои*.

²² Вот неполный список известных священнослужителей XIV–XX веков: Савватий Тверской и Оршинский, Савватий – митрополит Астраханский и Тверской, иеромонах Савватий (Тейша), Савватий Соловецкий (см. *Русский биографический словарь*, ред. А.А. Половцов, т. 18, «Типография В. Демакова», Санкт-Петербург 1904, с. 222–224). Современные священники высокого ранга, носящие это имя: Савватий (Антонов) – епископ и митрополит Улан-Удэнский и Бурятский, Савватий (Загребельный) – епископ Русской православной церкви, епископ Тарский и Тюкалинский, Савватий (Перепёлкин) – епископ Русской православной церкви, епископ Ванинский и Переяславский.

²³ В.И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, изд-во Русский язык, Москва 1982, т. 4, с. 622.

²⁴ См. *Словарь русского языка в 4 томах*, под ред. А. П. Евгеньевой, т. IV, изд-во Русский язык, Москва 1984, с. 702.

²⁵ См. В.С. Елистратов, *Словарь русского арго...*, с. 549.

стараниями отдельных критиков в высказываниях о его литературной и политической деятельности. Известно, что Сергей Шаргунов, блеснув как юный литератор, получил в 2001 году премию «Дебют» за повесть *Малыш наказан*. Потом его интересы переключились на политику. С течением времени оказалось, что Шаргунов не является надежным членом ни одной партийной группировки, а меняет партии в зависимости от их рейтинга. Поэтому и упрекали его в раскручивании собственного пиара и участии в политических вечеринках²⁶. Прозаическая деятельность Шаргунова также получила от критиков не слишком позитивные отзывы, приравнивалась к «фанфаронству»²⁷ – пустословию, которое не вносит ничего существенного в литературу. Как видим, за косметической «правкой» онама стоят старания Сорокина представить нелцеприятный портрет политика и писателя, скрывающийся за его внешним глянцевым обликом.

Хапенский – эта фамилия в повести намекает на популярного российского актера Константина Хабенского²⁸. Заменяя букву «б» на «п», Сорокин добивается каламбурного эффекта, «пробуждая» в фамилии прямые ассоциации с глаголами *хапать*, *хапнуть* в значении ‘присваивать неблаговидным способом’²⁹. Если Сорокин и указывает на неумную страсть Хабенского к «присвоению», то касается это отнюдь не склонности к взяточничеству. Значение ‘жадно и много нахватать чего-нибудь’ реализуется, возможно, в намеке на быстрое обогащение актера, который буквально «нахапал денег» в начале 2000 годов, когда после проката *Ночного* и *Дневного дозоров* его популярность набрала обороты, сделав его самым дорогим актером в России. В повести Хапенский представлен как «немолодой актер», который «уж лет двенадцать играет Пушкина». Между тем известно, что ни в кинематографии, ни на театральных подмостках Хабенский никогда не перевоплощался в образ великого поэта³⁰. Можно полагать, что Сорокин приписывает прототипу роль

²⁶ См. В. Огрызко, Р. Сенчин, *Кто рвется в большую политику*, «Литературная Россия» 2007, № 10, <https://litrossia.ru/item/8636-oldarchive/> [дата обращения: 28.03.2020].

²⁷ Там же.

²⁸ Константин Юрьевич Хабенский (род. 1972) – российский актер театра и кино, кинорежиссер. Выступал на подмостках театров Санкт-Петербурга и Москвы, с 2003 года входит в труппу МХТ имени А.П. Чехова. Зрителям запомнился креацией Антона Городецкого в фильмах *Ночной* и *Дневной дозор*. Кроме того, актер снимался также в фильмах *Дом для богатых*, *Ирония судьбы. Продолжение*, *Адмиралъ*, *Выкрутасы* и др.

²⁹ См. В.И. Даль, *Толковый словарь...*, т. 4, с. 542. Ассоциирование фамилии персонажа со вторым значением глагола, возможно, усиливается из-за переклички со старым идиоматическим оборотом «хапен зи гевейзен», популярным в сфере юристов и встречавшимся в литературе с тем же значением (см. В.И. Макаров, «*Хапен зи гевейзен*» и другие названия взяточничества в юрислингвистическом фразеологическом словаре, «Вестник Новгородского государственного университета» 2015, № 4(87), ч. 1, с. 172–173).

³⁰ Эту роль много лет исполнял другой знаменитый актер С. Безруков в московском театре под руководством М. Ермоловой в постановке *Александр Пушкин*. В роли Пушкина актер снимался также в фильмах: *Пушкин. Последняя дуэль* (2006), *Гоголь. Ближайший* (2009), а также в сериале *Одна любовь души моей*. (2007). В фильме *За-*

Пушкина по внешнему сходству, а также исходя из принципа, согласно которому знаменитому актеру пристало бы сыграть роль великой личности.

Сорокинский персонаж числится «в фаворитах у Государыни». Именно по этой причине режиссер не желает «омолодить актера», исполняющего главную роль «в небольшом литературном номере „Здравствуй душа моя, Арина Родионовна!“». Такой нюанс в представлении актера можно соотнести с особой популярностью прототипа-Хабенского у прекрасного пола, а также с ролями любовников и амантов, которых ему доводилось играть в разных спектаклях и фильмах. Намек на необходимость замены актера на более молодого можно связывать с ситуацией из актерской практики Хабенского: роль Калигулы он исполнял в Санкт-Петербургском театре им. Ленсовета почти 10 лет. При этом, как известно, Калигула умер на 28 году жизни, а Хабенский в этом возрасте только начал воплощать образ императора в одноименном спектакле³¹.

Как видим, модифицируя фамилию прототипа и давая ее носителю те, а не иные характеристики, автор в данном случае заметно утрирует реальные черты. Такой ракурс рассчитан на усиление комического эффекта, направленного, впрочем, на осмеяние не самого Хабенского, а той театрально-кинематографической среды, в которой ради получения ролей, а, значит, популярности и больших денег актеры способны на многое...

В целом можно заметить, что фонетические преобразования, которым подверглись в повести именованная герои, отражают характерный для Сорокина прием работы с ономастическим материалом. Онимические переделки автора, как правило, строятся на использовании фонетического сходства реальных фамилий прототипов с какими-то близкими по звучанию русскими словами. Модифицированные таким образом онимы реализуют в тексте свою примарную функцию – камуфляжа, который чаще всего сопряжен со снижением образа персоны, стоящей за искаженным именованием. Придавая антропонимам ту, а не иную форму, Сорокин старается дозировать заряд сатиры, иронии и комизма. Юмористический эффект, возникающий при сопоставлении прототипа и его «отражения» в произведении, существенно усиливается, если знания читателей позволяют соотнести скрытые за литературным образом намеки с данными из жизни реального адресата сорокинских юмора, иронии и сатиры. Впрочем, чаще всего сам автор повести стремится подкрепить сугубо ономастическую игру целым рядом под-сказок – аллюзий на факты из биографий прототипов, указанием на сферу их деятельности, манеру творчества... Продемонстрированный Сорокиным фонетический эксперимент, показывающий нестандартный подход к креации литературного антропонимикона, открывает весьма оригинальный путь создания новой категории «говорящих» имен собственных в художественном тексте.

поведник (рабочее название – *Пушкин. Виски. Рок-н-ролл*), сюжетные линии которого связаны с русским поэтом, С. Безруков сыграл автора песен и гитариста Константина.

³¹ Интересно, что многие годы спустя актер сам признался в том, что эту роль должны играть молодые актеры. См. разговор В. Познера с К. Хабенским в программе «Познер», выпуск на «Первом канале» от 23.04.2018.

Литература

- Даль В.И., *Толковый словарь живого вкликорусского языка*, т. IV, изд-во Русский язык, Москва 1980.
- Елистратов В.С., *Словарь русского арго*, Русские словари, Москва 2000.
- Земская Е.А., *Игровое словообразование*, [в:] *Язык в движении. К 70-летию Л. П. Крысина*, ред. Е.А. Земская, М.Л. Каленчук, изд-во Языки славянской культуры, Москва 2007, с. 176–193.
- Калистратидис Е., *Экспрессивный ономастикон неформальной политической Интернет-коммуникации*, [в:] *Культура во вкусе научных парадигм*, ред. О.А. Кравченко, Н.Е. Каика, вып. 5, ДонНУ, Донецк 2017, с. 153–160.
- Макаров В.И., *«Хапен зи гевейзен» и другие названия взяточничества в юрислингвистическом фразеологическом словаре*, «Вестник Новгородского государственного университета» 2015, № 4(87), ч. 1, с. 171–175.
- Немзер А.С., *Клону – клоново: Владимир Сорокин верен себе*, «Время новостей» 2005, № 81, с. 10.
- Огрызко В., Сенчин Р., *Кто рвется в большую политику*, «Литературная Россия» 2007, № 10, <https://litrossia.ru/item/8636-oldarchive> [дата обращения: 28.03.2020].
- Палюх А., Имена членов «братства опричного» в повести В. Сорокина «День опричника», [в:] *Материалы по русско-славянскому языкознанию*, вып. 33, Наука-Юнипресс, Воронеж 2016, с. 343–358.
- Руднева Е., Румянцев Ф., *Кремлевские аргументы: «феня», угрозы, мат*, «Газета.ру», https://www.gazeta.ru/2004/11/03/oa_138469.shtml [дата обращения: 28.03.2020].
- Санников В.З., *Русский язык в зеркале языковой игры*, изд-во Языки славянской культуры», Москва 2002.
- Светова З., *Политтехнолог всея Руси. Владислав Сурков – человек тысячью лиц*, «The New Times (Новое время)» 2011, № 8, <https://web.archive.org/web/20110307214831/http://newtimes.ru/articles/detail/35589> [дата обращения: 28.03.2020].
- Словарь русского языка в 4 томах*, под ред. А. П. Евгеньевой, т. IV, Русский язык, Москва 1984.
- Суперанская А.В., *Современный словарь личных имен*, Айрис-пресс, Москва 2005.
- Русский биографический словарь*, ред. А.А. Половцов, т. 18, Типография В. Демакова, Санкт-Петербург 1904.
- Beider A., *A Dictionary of Jewish Surnames from the Russian Empire*, Vol. 1, NJ: Avotaynu, Bergenfield 2008.
- Minke G., *Building with Earth. Design and Technology of a Sustainable Architecture*, Birkhäuser – Publishers for Architecture, Berlin 2006.
- Zacharski K., *Amatorski leksykon organowy*, e-book, Wadowice 2009, <http://www.leksykon.organy.net.pl> [дата обращения: 28.03.2020].

**Представление российских элит
через призму ономастической языковой игры
(на материале повести В. Сорокина *День опричника*)
Резюме**

На страницах повести В. Сорокина *День опричника* присутствуют или упоминаются многие персонажи, за которыми скрыты представители современной политической, культурной, в том числе литературной жизни России. Именования реальных прототипов автор подвергает искажению на разных языковых уровнях. В статье рассматриваются механизмы фонетических модификаций антропонимов, а также выявляется целый спектр заложенных в литературные имена аллюзий на современников писателя.

Ключевые слова: литературная ономастика, антропонимы, языковая игра

**Characterization of Russian Elites
through Onomastic Interplay
(A Case Study of 'Den' Oprichnika' (*The Oprichnik's Day*)
by V. Sorokin)
Abstract**

V. Sorokin's novelet *Den' oprichnika* describes or mentions numerous characters disguising actual Russian political or cultural figures, including those of modern literature. The writer juggles their real names at various language levels. The paper looks into the devices used for the phonetic modifications of anthroponyms and identifies the real contemporary figures behind the literary allusions.

Key words: literary onomastics, anthroponyms, language interplay

Anna Paluch, mgr

ORCID: 0000-0003-2466-4891

Uniwersytet Jagielloński, Instytut filologii wschodniosłowiańskiej (filologia rosyjska)

Jagiellonian University, Institute of Eastern Slavonic Studies (Russian Philology)

e-mail: anna.1.paluch@uj.edu.pl

+48 126632510

Joanna Patyk

**Безличные предложения с безличными
и личными глаголами в безличном значении
в переводе с русского на польский язык
(на материале произведения Р. Гальего *Белое на чёрном*)**

Безличными предложениями являются такие односоставные предложения, главный член которых называет действие или состояние. Они характеризуются тем, что возникают независимо от активного деятеля. Субъект действия не может быть выражен формой именительного падежа, более того – в такого рода предложениях он вообще не существует¹. Кроме значительного отсутствия подлежащего, безличность в русском языке можно передать с помощью безличных глаголов, что отличает эти конструкции от других односоставных предложений, то есть обобщённо-личных и неопределённо-личных. Безличные глаголы называют состояние или действие вне отношения к субъекту этого действия и представляют действие, как явление, которое происходит само собой и не зависит от деятеля². Базой для морфо-синтаксического анализа и сравнения русских безличных предложений с безличными и личными глаголами в безличном значении³ и их польских эквивалентов нами были выбраны предложения из автобиографического романа Рубена Давида Гонсалеса Гальего *Белое на чёрном*. В результате проведенных исследований в обоих текстах выявлено одинаковое количество такого рода структур.

¹ A. Gułak, *Składnia współczesnego rosyjskiego języka literackiego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie, Olsztyn 1977, s. 29, 506; *Русский язык, энциклопедия*, глав. ред. Ю.Н. Караулов, Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», Москва 1997, с. 45.

² *Русский язык, энциклопедия...*, с. 45, 47.

³ Безличные предложения можно отнести к двум основным группам: глагольным и наречным. В настоящей статье мы анализируем первый тип. Мы выделили разные типы глагольных безличных предложений, базируя на учебнике Нины Валгиной (Н.С. Валгина, *Синтаксис современного русского языка: Учебник*, Московский государственный университет печати, Москва 2000, <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook089/01/part-024.htm> [дата обращения: 1.02.2020]). Кроме того, следует подчеркнуть, что в придаточных предложениях мы исследуем исключительно безличное предложение и его эквивалент в польском языке.

Анализ начнем с безличных предложений с глаголами, обозначающими состояние природы и окружающей среды. Такого вида безличные предложения возникли из праславянского языка. Обязательным компонентом в их структуре является глагол в форме 3-го лица в функции сказуемого, иногда выступающего вместе с инфинитивом. Другие элементы предложения – это факультативные компоненты, которые исполняют функцию обстоятельства (Стемнело --> Рано стемнело --> В лесу рано стемнело)⁴. В нашем материале такие предложения были переведены на польский язык аналогично, например:

1а. *Хуже всего то, что **снега намело** совсем немного, (...).*

1б. *Najgorsze jest to, że **śniegu napadało** niewiele (...).*

2а. ***Темнеет**, можно сколько угодно смотреть в окно, есть колбасу.*

2б. ***Ciemnieje**, można dowolnie patrzeć w okno, jeść kiełbasę.*

Единственным примером, в котором русскому безличному предложению с безличным глаголом в форме среднего рода единственного числа в прошедшем времени соответствует личное предложение с подлежащим (субъектом) в форме именительного падежа, является нижеследующее предложение:

3а. ***Смеркалось**.*

3б. ***Zapadał zmierzch**.*

Следует подчеркнуть, что эквивалентом русского предложения могло бы быть также безличное предложение с глаголом *zmierzchać się*. С. Шобер пишет, что «Однако бывают случаи, когда либо не хотим, либо не можем выразительно обозначить подлежащее; тогда мы указываем на него только обобщенно с помощью окончания 3-го лица глагола, как например в предложениях: *grzmi, błyska się, stuka, straszy, zmierzcha się, ciemni się, świta, dnieje* итп.»⁵. По мнению лингвиста, такие предложения можно было бы называть *предложениями с неопределенным подлежащим (zdania z nieokreślonym podmiotem)*. Обычно их называют *предложениями без подлежащего (zdania bezpodmiotowe)*, однако такое название является нечетким. Это можно объяснить тем, что «в этих предложениях тоже существует подлежащее, только скрытое в самом значении глагола». К примеру, в безличном предложении с главным членом в форме 3-го лица единственного числа «подлежащим является значение этих глаголов, в то время как сказуемым – их форма»⁶. Польский ученый приводит следующие примеры: *grzmi = co, grzmi | grzmot; zmierzcha się = zapada | zmierzch; błyska się = błyskawica | się błyska*.

В материале обнаружены также примеры безличных предложений с глаголами, обозначающими психическое или физическое состояние человека. Интересным, с точки зрения синтаксиса и семантики, является перевод безличных предложений с модальным компонентом *хочется (хотелось)*. Этот

⁴ A. Doros, *Verbalne konstrukcje bezosobowe w języku rosyjskim i polskim*, «Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie» 1975, z. 19, Filologia, c. 86–87.

⁵ S. Szober, *Gramatyka języka polskiego*, oprac. W. Doroszewski, wyd. 11, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969, s. 303.

⁶ Там же.

компонент дает различные возможности переводу безличного предложения с русского языка на польский, что подтверждают приведенные ниже примеры. В состав главного члена с компонентом *хочется* (*хотелось*) обязательно входит инфинитив.

Русские безличные предложения, в которых субъект выражается местоимением или существительным в форме дательного падежа, можно трансформировать на двусоставные предложения с глаголом *chcieć*, *potrzebować*, *zapraszać* в личной форме и скрытым подлежащим (*ja*). Модальный глагол вместе с инфинитивом выступают в функции составного глагольного предложения:

4а. **Мне** очень **хочется** **узнать**, о чем поют люди на пластинках.

4б. *Bardzo **chciałbym** **dowiedzieć się**, o czym śpiewają ludzie na płytach.*

5а. В тот момент **мне** сильно-сильно **захотелось** **взять** острый нож в правую руку и **буть** лезвием в ее толстый живот.

5б. *W tamtej chwili z całej duszy **zapragnąłem** **chwycić** w prawą rękę ostry nóż i **wbić** ostrze w jej tłusty brzuch.*

Эквивалентом безличного предложения может являться двусоставное предложение с глаголом *chcieć* в личной форме и местоимением или существительным в именительном падеже в роли подлежащего. Как видно, главный член состоит из трех элементов, так как его эквивалент в переводе – сказуемое, выраженное модальным глаголом с личным окончанием, инфинитивом и числительным.

6а. Только **никому** не **хотелось** **быть** первой.

6б. *Tyle **że** **żadna** nie **chciała** **być** pierwsza.*

В анализируемом нами материале есть также примеры, в которых русский безличный глагол *хочется* (*хотелось*) был заменен конструкцией *mieć ochotę* с глаголом *mieć* выступающим в личной форме. В первом безличном предложении мы имеем дело с субъектом, выраженным существительным в форме дательного падежа, который в переводе на польский выражается формой именительного падежа (7б). Во втором варианте перевода появляется скрытое подлежащее (*ty*) (8б):

7а. Оказывается, им на полдник дали по сухарику, а **Майе** **хотелось** еще.

7б. *Okazuje się, że na podwieczorek dawali po sucharku, a **Maja** **miała** **ochotę** na więcej.*

8а. **Не хочется** **драться**, совсем не хочется, но надо.

8б. ***Nie masz** **ochoty** **się** **bić**, zupełnie nie masz ochoty, ale trzeba.*

Авторы книги *Kultura języka polskiego*, отмечают, что конструкции *mieć sposobność*, *mieć ochotę* используются в литературном стиле, в то время как в разговорном польском языке их эквивалентами являются модальные глаголы *chcieć*, *moć*⁷. Компонент *ochota*, взятый со структуры *mieć ochotę*, стал даже подлежащим в форме именительного падежа в нижеследующем примере:

⁷ D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, *Kultura języka polskiego*, Warszawa 1973, с. 325.

9а. Если **захочется**, (...).

9б. *Jeśli **przyjdzie ochota**, (...).*

Следует добавить, что эквивалентом безличного предложения в переводе с русского языка на польский может также являться безличное предложение с предикативным центром *chciało się* и субъектом, представленным в форме местоимения в дательном падеже:

10а. Сначала очень **хотелось есть**, потом привык.

10б. *Z początku bardzo **chciało mi się jeść**, potem się przyzwyczaiłem.*

11а. Теперь я делал все правильно, только все время **хотелось спать**, (...).

11б. *Teraz już postępowałem właściwie, tyle że cały czas **chciało mi się spać**, (...).*

По нашему мнению, следует обратить внимание на глагол *нравиться* в переводе на польский язык. Как мы заметили, существуют разные способы перевода безличного предложения с этим компонентом. К первой группе принадлежат безличные предложения с субъектом в форме местоимения в дательном падеже, в которых главный член выражен глаголом в безличной форме. Хотя в переводе меняется время (с прошедшего на настоящее), то безличность сохраняется:

12а. Напишу, что **тебе** здесь очень **понравилось**, (...).

12б. *Napiszę, że bardzo **ci się tu podoba**, (...).*

Безличные предложения, состоящие из главного члена в форме безличного глагола и субъекта, выраженного существительным или местоимением в дательном падеже, могут трансформироваться на двусоставные:

- 1) предложения с личным глаголом в роли сказуемого и существительным (в форме именительного падежа) в роли подлежащего;

13а. **Мне нравилось учиться** в школе, там все было понарошку.

13б. ***Lubiłem uczyć się** w szkole.*

- 2) предложения с личным глаголом в роли сказуемого и скрытым подлежащим.

14а. **Маме** очень **нравится**, когда ты рисуешь.

14б. ***Mama** bardzo **lubi** twoje rysunki.*

При определенных обстоятельствах возможен перевод безличного предложения на придаточное изъяснительное. В приведенном ниже примере (15а) главный член состоит из двух компонентов: глагола в безличной форме и инфинитива. В переводе на польский эквивалентом первого члена является глагол с личным окончанием (главное предложение), а эквивалентом второго также глагол с личным окончанием, но в придаточном предложении:

15а. Любил он свое орудие, **нравилось ему иметь** под рукой абсолютную гарантию личной неприкосновенности.

15б. *Kochał tę swoją broń, **cieszył się**, że **ma** pod ręką absolutną gwarancję nietykalności osobistej.*

В некоторых безличных предложениях, обозначающих физическое состояние человека, невозможно идентифицировать субъект, который оказывал бы влияние на описанное действие. Хотя в русском предложении он не выражен, то в переводе на польский появляется в виде местоимения в дательном падеже.

16а. *He widите, как **скрутило**?*

16б. *Nie widzicie, jak mnie **zmogło**?*

17а. *He **тянет** совсем.*

17б. *Wcale **mnie tam nie ciągnie**.*

В следующих структурах обращает на себя внимание ситуация, в которой субъект действия выражен формой существительного в винительном падеже, а причина состояния этого субъекта – предложно-падежной формой (*om* + существительное в родительном падеже). Такое предложение легко трансформировать на двусоставное со сказуемым и подлежащим.

18а. *От резкого толчка **Аллу разворачивает**, (...).*

18б. *Pod wpływem gwałtownego szarpnięcia **Ałła spada** ze stopnia (...).*

В большинстве переводов безличные глаголы трансформируются на глаголы в личной или безличной формах, однако, бывают случаи, когда эквивалентом безличных глаголов становится инфинитив. В нижеследующих структурах мы имеем дело с придаточными предложениями с обстоятельством цели. В подчиненной части такого предложения объектом является существительное в форме родительного падежа.

19а. *По мере тренировок в протез наливали свинца, чтобы **не повело** спину, не перекосило позвоночник на здоровую сторону.*

19б. *W miarę postępów w treningu protezy napełniano ołowiem, żeby **nie skrzywić** pleców, **nie przegiąć** kręgosłupa na zdrową stronę.*

К группе безличных предложений с глаголами, обозначающими чувственные восприятия и другие ощущения, принадлежат, прежде всего, безличные предложения с глаголом, указывающим на обонятельное восприятие, выраженное глаголами *пахнуть, вонять*:

20а. ***Воняет** все сильнее.*

20б. ***Cuchnie** coraz bardziej.*

В нижеследующих предложениях употреблены слова с субъектной семантикой, которые не исполняют роли грамматического подлежащего. Они выражены формой творительного падежа. Следует отметить, что некоторые конструкции с дополнением в творительном падеже, которые А. Дорос представляет при помощи схемы (*Va + Si + F*), могут характеризоваться присутствием так называемого *локализуемого члена* (*człon lokalizujący*), обычно выражаемого существительным с предлогом (изредка наречием)⁸.

⁸ A. Doros, *Verbalne konstrukcje...*, с. 94.

- 21а. В коридоре было темно, **пахло сыростью и мышами**.
 21б. W korytarzu było ciemno, **cuchnęło wilgocią i myszami**.
 22а. **От нее пахнет духами и еще чем-то домашним**, не больницей.
 22б. **Pachnie od niej perfumami i czymś domowym**, nie szpitalem.

Глаголы в форме 3-го лица единственного числа настоящего времени (*пахнет*) или в форме среднего рода прошедшего времени (*пахло*). Глаголы, обозначающие запах, в польском переводе сохраняют свою безличность. Однако, нужно отметить, что их семантика может измениться (*пахнуть* в значении *pachnieć* и *cuchnąć*).

В рассматриваемом нами материале появились также предложения с глаголами, обозначающими наличие, отсутствие, недостаток чего-либо (типа *хватает, остается*). Как и в оригинале, так и в переводе на польский, их эквивалентом является безличное предложение с глаголом, семантически указывающим на отсутствие, нехватку чего-либо. Субъект может быть выражен предложно-падежной формой местоимения (24а). Интересно, что в таком переводе меняется падеж местоимения (с родительного падежа на дательный). Нередки случаи, когда субъекта вообще нет (23а–23б):

- 23а. Когда в тетрадке **не осталось чистого места**, он закричал.
 23б. Kiedy w zeszytce **zabrakło czystego miejsca**, zaczął krzyczeć.
 24а. Слабая я, **сил у меня не хватало**, чтобы хлеб выплунуть.
 24б. **Słaba jestem, sił mi nie starczy**, żeby chleb wypluć.

В следующем примере, эквивалентом безличного предложения (*стало меньше*) в польском языке является двусоставное предложение с подлежащим в виде существительного в именительном падеже. Подлежащее заменяет объект, который в тексте оригинала был выражен в родительном падеже:

- 25а. **Пьянок стало гораздо меньше**.
 25б. **Popijawy zdarzały się rzadziej**.

Исследования подтверждают, что только определенные виды личных предложений при отрицании (с отрицательным словом *нет, нету* в форме настоящего времени и *не было, не будет* прошедшего и будущего) могут трансформироваться на безличные. А. Дорос пишет, что: «Такая трансформация является возможной в этом случае, только когда глагол, употребляемый в функции сказуемого в личном предложении (V), соответствует таким критериям: а) является непереходным, б) имеет экзистенциальное значение (в широком смысле этого слова)»⁹.

Сейчас рассмотрим возможные варианты перевода такого типа предложений. Наиболее простым является дословный перевод, как и в нижеперечисленных безличных предложениях. Предикативным центром русских предложений является слово *нет* и его эквиваленты в прошедшем времени – *не было*, и в будущем – *не будет*. К характерным элементам такого рода структур можно отнести существительное или местоимение в функции дополнения,

⁹ Там же, с. 88.

которое указывает на отсутствие живого существа, предмета или абстрактного понятия:

26а. Ты думаешь, если у него **родителей нет** и заступиться за него некому, так его вообще кормить не надо?

26б. *Myślisz, że jak **nie ma rodziców** i nie ma kto się za nim wstawić, to w ogóle można mu jeść nie dawać?*

При переводе предложений на польский язык, вместо слова *нет* может употребляться глагол *mieć* в личной форме. Местоимение в форме дополнения заменяет так называемое скрытое подлежащее (*ty*).

27а. Если у **тебя нет родителей** – надейся на свои руки и ноги.

27б. *Jeśli **nie masz rodziców**, polegaj na swoich rękach i nogach.*

Если русское безличное предложение является частью придаточного определительного предложения, то мы можем заметить субъект, который может быть выражен предлогом с местоимением в родительном падеже (у кого?). В переводе вместо предложно-падежной формы появляется местоимение в именительном падеже (*którzy, kto*), а вместо главного члена *не было* сказуемое в форме личного глагола (*nie mieć*):

28а. Те, у **кого не было** одной руки, накачивали мускулы единственной.

28б. *Ci, **którzy nie mieli** jednej ręki, wyrabiali muskuły drugiej.*

29а. Те, у **кого не было** только кистей рук, могли развивать свои культы для драки в протезах.

29б. *Ten, **kto nie miał** tylko dłoni, mógł przygotowywać swoje kikuty do walki w protezach.*

Иногда существует возможность, чтобы трансформировать безличное предложение на двусоставное с подлежащим в форме существительного в именительном падеже, и сказуемым, выраженным личной формой глагола. Такая ситуация может возникнуть при необходимости передачи определенного контекста или колорита, как в нижеследующем предложении:

30а. **Автобусов не было**, жара стояла страшная.

30б. ***Autobusy nie jeździły**, paliło słońce.*

В материале появился один пример переведенного предложения, в котором не сохранилось отрицание, использованное в тексте оригинала:

31а. Генка задумался. В детдоме умнее **Генки никого не было**.

31б. *Gienka zamyślił się. **Był najmądrzejszy** w domu dziecka.*

В данном случае в безличном предложении предикативный центр концентрируется возле главного члена *не было*. Субъект выражен формой местоимения в родительном падеже. Эквивалентом безличного предложения является двусоставное предложение со скрытым подлежащим (*ty*) и составным именным сказуемым.

К группе глаголов, обозначающих действия мифической, ирреальной силы, мы отнесли глаголы, которые В. Брицын определяют как функторно-бытийные. Например: *(не)повезло, (не)повезет, (не)пришлось, (не)придется, (не)приходится, (не)удалось, (не)удается*, сочетающиеся с субъектом, выраженным в дательном падеже¹⁰. При переводе с русского языка на польский безличные предложения содержат эквивалентные компоненты (32а–33б). Однако, иногда может изменяться структура главного члена или форма выражения субъекта (34а–34б):

32а. *У него не получалось.*

32б. *Nie udało mu się.*

33а. *Получается, если один плюс «ха» равен трем, «ха» равно двум?*

33б. *Wychodzi, że jeśli jeden plus „ha” równa się trzy, to „ha” równa się dwa*?*

34а. (...), быстро **ползти не получается**.

34б. *Zabiera to dużo czasu.*

Интересным с точки зрения передачи предикативного центра является перевод структур с компонентом *повезло*, выражающим семантику удачи/неудачи. В примерах, рассмотренных нами ниже, субъект выражен местоимением в форме дательного падежа. В тексте перевода мы нашли несколько различных видов такого типа предложений. Вот некоторые из них:

1. Дословный перевод фразы *мне повезло*, с использованием глаголов *rozszczyć się, powieść się*, а также *iść dobrze*. Субъект как в тексте оригинала, так и в тексте перевода, выражен формой местоимения в дательном падеже:

35а. *Мне повезло.*

35б. *Poszczyło mi się.*

36а. Больше всего **везло нянечкам**, работающим с нами, неходячими.

36б. *Najlepiej szło niańkom, które pracowały u nas, niechodzących.*

37а. После возвращения, если **им повезет** и они вернутся с гор без потерь, (...).

37б. *Po powrocie, jeśli im się powiedzie i powrócą z gór bez strat, (...).*

2. Перевод предложения с глаголом *spotkać, dopisać* в форме 3-го лица единственного числа в роли сказуемого и существительным *szczęście* (или другое) в роли подлежащего. Объект действия выражен формой местоимения (в дательном или винительном падежах), которое выполняет функцию дополнения.

38а. Теперь вы понимаете, дети, как **вам повезло** родиться в нашей стране?

38б. *Teraz już rozumiecie, dzieci, jakie spotkało was szczęście, że urodziłyście się w naszym kraju?*

39а. В общем, **мне повезло**.

39б. *Ogólnie rzecz biorąc, dopisało mi szczęście.*

40а. Но **повезло мне** гораздо больше.

40б. *Ale spotkało mnie coś lepszego.*

¹⁰ В.М. Брицын, *Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке*, Наукова думка, Киев 1990, с. 84.

3. Перевод безличного предложения с компонентом *повезло* на двусоставное со скрытым подлежащим (*ja*) и глаголом с личным окончанием. В таком случае компонент *szczęście*, который несет семантику главного члена в безличном предложении, выступает в характере дополнения:

41а. **Мне повезло:** *когда я был совсем маленький, то жил в небольшом детдоме в сельской местности.*

41б. **Miałem szczęście:** *kiedy byłem całkiem mały, mieszkalem w niedużym domu dziecka na wsi.*

К группе безличных предложений с глаголами, имеющими модальное значение необходимости, мы отнесли такие глаголы, как: *приходиться, следовать, полагаться*. Данные глаголы, с точки зрения семантики, можно сравнить со словами категории состояния *нужно, надо, необходимо*.

Особое внимание обращает на себя глагол *пришлось (приходится)*, несколько раз появляющийся в анализируемом материале. Эти глаголы объединяются в группу с инфинитивом, образуя в безличном предложении главный член. Как утверждает В. Брицын: «Глагол „пришлось” обычно определяет денотат инфинитива как вынужденно реализованный, а „приходится” как вынужденно реализуемый, в том числе и периодически; эти же свойства, но гораздо реже, демонстрируют предикативы „довелось”, „доводится”»¹¹. Если в таких предложениях существует субъект, то он будет выражен формой существительного или местоимения в дательном падеже. В переводе на польский язык эквивалентом безличного предложения может стать структура, в которой главный член переводится как: *trzeba będzie, przyjdzie (mi)* в будущем времени, *trzeba było, przyszło (mi)* в прошедшем времени (возможен также вариант с модальным предикативом *można*):

42а. *Про то, как я плакал, когда мне сказали, что надо возвращаться в Россию и коляску **придется оставить**.*

42б. *O tym, jak płakałem, kiedy powiedziano mi, że pora wracać do Rosji i że wózek **trzeba będzie zostawić**.*

В переводе компонента *приходится* в безличной форме допустим модальный глагол *musieć*, который вместе с инфинитивом создает составное глагольное сказуемое в двусоставном предложении со скрытым подлежащим или с подлежащим в форме существительного/местоимения в именительном падеже:

43а. **Нянечкам приходится тащить** *коляску с намертво закрепленным колесом.*

43б. **Niańki muszą taszczyć** *wózek z kołem unieruchomionym na amen.*

При переводе на польский язык нередко случаи, когда вместо глагола *придется* используется другой глагол (в данном случае *mieć*), который при добавлении инфинитива к нему создает составное глагольное сказуемое. Например:

¹¹ Там же, с. 87.

- 44а. (...) *a парням* опять *придется не спать* по ночам от криков дурачка?
 44б. (...), *a chłopaki* znowu *mają nie spać* po nocach od krzyków głuptaka?
 45а. (...), пацану *приходилось делать* вид, что он решил написать письмо.
 45б. (...), „starszy” *zaczynał udawać*, że bierze się do pisania listu.

В результате анализа предложений с элементом *приходится* было выявлено, что данный элемент может быть опущен при переводе на польский язык. В приведенном нами ниже примере, польский глагол в личной форме является эквивалентом русского инфинитива, который в безличном предложении входит в состав главного члена:

- 46а. Немного смешно, но текст этот *мне приходилось слышать*¹² во всех учреждениях Советского Союза, в детдомах, больницах, доме престарелых.
 46б. *Trochę to śmieszne, ale tekst ten słyszałem* we wszystkich instytucjach Związku Radzieckiego – w domach dziecka, szpitalach, domu starców.

Безличное предложение с главным членом, состоящим из компонентов *следует/следовало* + инфинитив, можно трансформировать на:

- 1) безличное предложение, в котором эквивалентом *следует/следовало* является слово категории состояния *należy/należało*:

- 47а. *Ненавидеть следовало* все капиталистические страны, но Америку особенно.
 47б. *Należało nienawidzić* wszystkich krajów kapitalistycznych, ale Ameryki szczególnie.

- 2) двусоставное предложение, в которых эквивалентом *следует/следовало* является модальный глагол *powinien* или *mieć*:

- 48а. В таком случае *тебе следовало бы учиться* во вспомогательной школе.
 48б. W takim razie *powinieneś uczyć się* w szkole specjalnej.
 49а. На сороковой день после смерти *родственникам следует делиться* едой, (...).
 49б. Czterdziestego dnia po śmierci członka rodziny *mają podzielić się* jedzeniem.

Формы, выраженные кратким страдательным причастием среднего рода с суффиксом -н-, -ен- или -т-, характеризуются тем, что могут управлять только существительным в винительном падеже, которое является объектом

¹² Согласно коммуникативной грамматике, интерпретация безличных предложений как односоставных не корреспондирует с языковой реальностью. Как читаем в работе *Коммуникативная грамматика русского языка* «Только морфологический предрассудок против неноминативного подлежащего мешает увидеть в этих предложениях [безличных – Автор] два организующих компонента, как во всякой синтаксической модели предложения: субъект и предикат, или имя предикативного признака состояния и имя его носителя». В безличных предложениях фиксируются эти два компонента в виде 1) личного имени субъекта в дательном либо винительном падеже 2) слов категории состояния на -о, глаголов состояния (в форме 3-его лица или среднего рода), а также инфинитива (эти формы фиксированы в предикате). Кроме того, не меняется порядок компонентов: субъект находится в препозиции (Г.А. Золотова, Н.К. Онипенко, М.Ю. Сидорова, *Коммуникативная грамматика русского языка*, Москва: Изд-во МГУ 1998, с. 122–123).

результативного состояния¹³. Возможны несколько вариантов перевода таких предложений. В первом из них, в языке оригинала и перевода присутствуют схожие структуры, в которых глагол с окончанием -но, -то выступает в функции главного члена. Отсутствие субъекта в таких предложениях часто встречающееся явление. В русских предложениях допускается присутствие следующих компонентов: *было* (указывает на прошедшее время) и *будет* (указывает на будущее время). В переводе на польский язык элемент *будет*, в случае передачи будущего времени, может остаться, в то время как элемент *было*, может быть пропущен, однако, лишь в ситуации передачи прошедшего времени. Иногда в такого типа структурах объект выражен в форме дательного падежа:

50а. Учителям **было запрещено говорить** с нами об этом.

50б. *Nauczycielom zakazywano rozmawiać z nami na ten temat.*

51а. То, что **написано** в умных книжках с красивыми картинками, их не интересовало.

51б. *Nie interesowało ich, co napisano w mądrych książkach z pięknymi obrazkami.*

Вторым из возможных вариантов перевода безличного предложения с формой на -но, -то, может быть его трансформация в польском языке на двусоставное предложение с составным именным сказуемым (глагол *być* + полное страдательное причастие). В таком предложении выступает скрытое подлежащее или подлежащее в именительном падеже:

52а. Если инвалидности были неравны, **разрешено было мстить**.

52б. *Jeśli stopień kalectwa był nierówny, dozwolona była zemsta.*

53а. С костей **было** тщательно **срезано мясо**, но при достаточной ловкости что-то еще можно было срезать.

53б. *(Kości należały się tylko weteranom wojennym). Były starannie obrane z mięsa, ale przy pewnej zręczności dało się z nich jeszcze coś wydłubać.*

В третьем варианте перевода возможным эквивалентом безличного предложения с формами на -но, -то, в зависимости от контекста, может являться конструкция, принадлежащая к другой группе безличных предложений. В нижеследующих примерах мы имеем дело с 1) главным членом, указывающим на отсутствие чего-либо (56б); 2) главным членом, в состав которого входит компонент *wolno* (57б):

54а. (...), если **написано** без ошибок, (...).

54б. (...), **jeśli nie było** w nim błędów, (...).

55а. **Приносить** продукты в детдом **было запрещено**, (...).

55б. *Do domu dziecka nie wolno było przynosić jedzenia (...).*

Эквивалентами безличных предложений с возвратным глаголом, употребляемым в форме 3-го лица единственного или множественного числа, могут являться:

¹³ І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Грищенко, *Грамматика української мови*, Радянська школа, Київ 1982, с. 244.

- 1) безличные предложения с возвратным глаголом в форме 3-го лица единственного и множественного числа, например:

56a. (...), *что жизнь прекрасна и **каждому найдется** место на земле*, (...).

56b. (...), *że życie jest piękne i że **dla każdego znajdzie się** miejsce na świecie*, (...).

- 2) безличные предложения с составным сказуемым (глагол *być* + полная форма страдательного причастия), например:

57a. *В этой книге **говорилось***, (...).

57b. *W tej książce **było napisane***, (...).

- 3) двусоставные предложения со сказуемым в личной форме и скрытым подлежащим (если в тексте оригинала субъект был выражен формой местоимения в дательном падеже), например:

58a. *Никуда **мне** от этого **не деться***.

58b. *Nigdy od tego **nie ucieknę***.

Подводя итоги, в переводе русских безличных предложений на польский язык выделяется три основных направления: безличные предложения → 1) безличные предложения; 2) двусоставные предложения; 3) безличные предложения → придаточное предложение (редко). Главный член, состоящий из двух или трех компонентов, в большинстве случаев сохраняет количество компонентов. В переводе они могут оставаться частью главного члена или выступать в функции составного глагольного предложения. Некоторые компоненты, входящие в состав главного члена в безличном предложении, в переводе на польский язык могут выступать в другой синтаксической функции (например: составного глагольного предложения, сказуемого). Обычно в тексте оригинала субъект выражен формой местоимения или существительного в дательном падеже. Иногда он вообще не выступает в структуре предложения. В польском переводе в двусоставных предложениях зафиксировано скрытое подлежащее или подлежащее, выраженное формой существительного в именительном падеже. По нашему мнению, в перспективе дальнейших исследований стоит обратить внимание на безличные предложения и их эквиваленты в сфере семантического синтаксиса и когнитивной лингвистики.

Источники

Гальего Р.Д.Г., *Белое на черном*, Издательство К. Тублина, Лимбус Пресс, Санкт-Петербург 2012.

Gallego R.D.G., *Białe na czarnym*, przeł. K.M. Janowska, Wydawnictwo Znak, Kraków 2005.

Литература

Брицын В.М., *Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке*, Научная думка, Киев 1990.

- Валгина Н.С., *Синтаксис современного русского языка: Учебник*, Московский государственный университет печати, Москва 2000, <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook089/01/part-024.htm> [дата обращения: 1.02.2020].
- Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П., *Граматика української мови*, Радянська школа, Київ 1982.
- Русский язык, энциклопедия*, глав. ред. Ю.Н. Караулов, Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», Москва 1997.
- Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю., *Коммуникативная грамматика русского языка*, Москва: Изд-во МГУ 1998.
- Buttler D., Kurkowska H., Satkiewicz H., *Kultura języka polskiego*, Warszawa 1973.
- Doros A., *Werbalne konstrukcje bezosobowe w języku rosyjskim i polskim*, «Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie» 1975, z. 19, Filologia, s. 83–113.
- Gułak A., *Składnia współczesnego rosyjskiego języka literackiego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie, Olsztyn 1977.
- Szober S., *Gramatyka języka polskiego*, oprac. W. Doroszewski, wyd. 11, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969.

Безличные предложения с безличными и личными глаголами в безличном значении в переводе с русского на польский язык (на материале произведения Р. Гальего *Белое на чёрном*)

Резюме

Главной целью настоящей статьи является сравнение безличных предложений с безличными и личными глаголами в безличном значении в переводе с русского на польский язык. Материалом для исследования служат безличные предложения, обнаруженные в произведении Рубена Гальего *Белое на чёрном*, и их эквиваленты в польском языке. Безличные конструкции на русском языке проанализировано прежде всего с точки зрения субъекта и предикативного центра предложения. В результате анализа выявлены были основные сходства и различия.

Ключевые слова: безличные предложения, перевод, главный член, субъект, синтаксис

Non-nominative Constructions with Impersonal Verbs and Personal Verbs in Impersonal Sense Translated from Russian into Polish (Based on the Work of Gallego R. *White on Black*)

Abstract

The main aim of this article is to compare Russian non-nominative constructions with impersonal verbs and personal verbs in impersonal meaning from the original works of Ruben Gallego White on Black, as well as their equivalents in Polish translation. The Russian non-nominative constructions were analyzed with the main focus on how they were presented in the translation. The particular attention was focused on the predictive centre of the sentence and on the subject. Similarities and differences in both sentences were attempted to discern.

Key words: non-nominative constructions, translation, impersonal verbs, subject, syntax

Joanna Patyk, mgr
ORCID: 0000-0002-8201-3088
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej

Joanna Patyk, master's degree
Jagiellonian University in Kraków, Institute of Eastern Slavonic Studies
joanna.patyk@uj.edu.pl
+48 126632510

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 1689-9911

DOI 10.24917/16899911.13.9

Studia Russologica 13 (2020)

Monika Wrońska

Прямая линия с Владимиром Путиным как предмет новостей польских СМИ

Тексты, связанные с политической тематикой, в настоящее время широко востребованы как специалистами в этой области, так и широкой массовой аудиторией. В связи с тем, что политический дискурс является частью повседневной жизни, данные тексты находят свое распространение в разных каналах информации – в прессе, интернет-сайтах, на телевидении и др. К одному из видов политического дискурса принадлежит Прямая линия с Владимиром Путиным, на особенностях которой, в том числе в переводческом аспекте, остановимся подробнее.

В этом контексте стоит обратить внимание на то, что представляет собой данный вид политического дискурса. Итак, это ежегодная специальная программа, которая выходит в эфире самых популярных российских телеканалов. Это форма взаимодействия политического лидера с гражданами посредством видеосвязи в прямом эфире. Раз в год данное событие создает впечатление того, что жители России – живущие как в стране, так и за ее пределами – могут обозначить существенные для них проблемы и высказать свое мнение по разным вопросам. До них в определенном плане доводится информация о положении дел в обществе и государстве, а также позиция России по вопросам международной обстановки.

Вместе с тем Прямая линия является удобным форматом для власти. С одной стороны, в ходе телемоста дается отчет о проблемах, имеющихся в стране. При этом президент как бы не скрывает, что некоторые проблемы существуют и их надо решать. Но, с другой стороны, главный акцент делается на позитивных аспектах работы президента и правительства, т.е. особо подчеркивается, какие успехи были достигнуты и какие позитивные сдвиги произошли за определенный период времени.

Благодаря Прямой линии В. Путин представляет себя как политического лидера, который умеет общаться с народом, доступно и понятно отвечать на вопросы, а также объяснять происходящее простой и грамотной речью. Таким образом, телемост позволяет формировать позитивный образ президента как открытого лидера, которому не безразличны проблемы граждан и который в курсе всего того, что происходит. У граждан создается впечатление, что все находится в надежных руках человека, который двигается в правильном направлении. Возможно, поэтому Прямые линии, хотя и представляют собой

сочетание жанров интервью, пресс-конференции и ток-шоу, выглядят не как политический диалог, а монолог, посредством которого гражданам навязывается определенная точка зрения.

В. Путин когда-то сказал, что Прямая линия – это

самый мощный социологический опрос, [который] даёт возможность посмотреть реально, чем же люди озабочены, [...] даёт возможность донести до людей позицию руководства страны и мою собственную по некоторым ключевым проблемам, дать оценку того, что происходит¹.

Так, в Прямой линии якобы не ограничен тематический диапазон вопросов. Однако на самом деле задаваемые гражданами вопросы тщательно отбираются. Заранее готовятся ответы на них, а адресанты старательно выбирают. В результате зрители могут увидеть хорошо подготовленный спектакль.

Традиционную Прямую линию с россиянами Владимир Путин уже в 17-й раз провел 20 июня 2019 года. Глава государства должен был отвечать на большое количество вопросов по самым актуальным общественно-политическим темам. Президент общался с россиянами больше четырех часов. В том году граждане могли задать вопрос посредством телефонного звонка, написать СМС- и ММС-сообщение либо воспользоваться специальным приложением «Москва Путину».

Некоторые политологи считают, что Прямая линия 2019 года показала совершенно другой от привычного образ Путина. Президент на этот раз отошел от позиции «защитника народа» от произвола чиновников и встал на позицию «защитника системы». Отвечая на вопросы, он объяснял россиянам, кто и за что в сложившейся системе власти несет ответственность. Самое главное – он дал понять, что никаких перемен в системе, которую он возглавляет, не будет².

Следует отметить, что Прямая линия с Владимиром Путиным находит отклик и на международной арене. О ней говорилось также в польских СМИ. Мы посчитали интересным проанализировать, какую информацию для читателя выбрали журналисты и что можно было узнать на эту тему из одних из самых читаемых польских информационных интернет-порталах. Мы приняли во внимание тексты таких интернет-порталов, как: Onet³, Interia⁴, Polsatnews⁵ и TVN24⁶.

¹ <http://kremlin.ru/events/president/news/49261> [дата обращения: 2.04.2020].

² <https://sneg.tv/18492-prjamaja-linija-illjuzij-putin-prizval-rossijan-ne-zhdaj-pere-men> [дата обращения: 1.10.2019].

³ <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/wladimir-putin-w-raporcie-o-katastrofie-male-zyjskiego-boeinga-nie-ma-dowodow-winy/ve1z969> [дата обращения: 1.10.2019].

⁴ <https://fakty.interia.pl/swiat/news-telekonferencja-putina-z-obywatelami-rosji,-nld,3054375> [дата обращения: 1.10.2019].

⁵ <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2019-06-20/putin-rosja-nie-dazy-do-tego-aby-byc-supermocarstwem/?fbclid=IwAR0Y39eWabnTNgi83fHMbCWIRcEZtda7ncbcUGip-Grbuti0pfw2D0e6LPHs> [дата обращения: 1.10.2019].

⁶ <https://tvn24.pl/swiat/wladimir-putin-rosyjski-prezydent-rozmawial-z-narodem-ra945784-2312047> [дата обращения: 1.10.2019].

Само название программы, Прямая линия с Владимиром Путиным, в польских СМИ чаще всего переводится как *Telekonferencja W.P. z obywatelami*, другие варианты: *z narodem*, *z rodakami*. Таким образом, в отличие от русского варианта, в польской версии указываются оба участника общения. При этом слово *telekonferencja* прямым способом говорит о том, что ее участники находятся друг от друга на большом расстоянии. В тексте статьи портала TVN24 было использовано еще выражение: *dialog z narodem*.

Стоит также упомянуть о том, что исходный текст Прямых линий первоначально передается в устной форме. Однако он также доступен в письменном виде. Для нужд польского общества Прямые линии не переводятся в полном объеме, но каждый год представляется отобранная информация. Она дается как в виде устного перевода, к примеру, в информационных или публицистических передачах либо в письменной форме в печатных изданиях. Подчеркнем, что отбор сведений является общепринятой практикой в работе журналиста. Фильтрация информации уже неоднократно и подробно была описана в научной литературе. Для названия данного процесса применяется термин *gatekeeping*⁷.

Процесс отбора информации осуществляется на разных уровнях, в частности, именно на субъективном уровне (образование и потребности журналистов), организационном (цели редакции и издательства), идеологическом (место медийной системы в демократии, четвертая власть), внешнем (отношения медийного предприятия с властью), а также рутинном уровне (технические условия работы редакции, совместные решения журналистов)⁸.

На основании рассматриваемого нами материала по телемосту 2019 года мы сделали некоторые выводы, которые представим в дальнейшей части настоящей статьи.

В самом начале обратим внимание на заголовки рассматриваемых нами статей, так как каждый из них несет другую смысловую нагрузку.

Портал Interia непосредственно доносит до сведения читателя факт о том, какое событие имело место: *Telekonferencja Putina z obywatelami Rosji*. Данный заголовок имеет чисто информационный характер, не навязывая никакой точки зрения. От этого заголовка читатель ожидает, что узнает, о чем шла речь при общении такого рода.

TVN выводит на первый план общественно-социальную значимость Прямой линии, ср.: *Półtora miliona pytań do «ostatniego okna nadziei». Putin odpowiedział na 81 z nich*. Заголовок статьи включает в себе определенную долю загадочности. Заключение в кавычки выражение *ostatnie okno nadziei* по сути отражает характеристику отношения россиян к В. Путину – т.е. он представлен как тот, кто решает безнадежные дела. Это также подчеркивается информацией об огромном количестве поступивших вопросов в первой части

⁷ M. Howiecki, *Krzywe zwierciadło. O manipulacji w mediach*, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „Gaudium”, Lublin 2003, с. 175.

⁸ S. Michalczyk, *Teoria wartości informacji: historia i współczesność*, «Studia Politicae Universitatis Silesiensis» 2013, т. 10, с. 144 (пер. авт.), <https://journals.us.edu.pl/index.php/SPUS/article/view/6356/4496> [дата обращения: 23.12.2020].

заголовочной конструкции. Вместе с тем вторая часть заголовка оформлена в иронической тональности, поскольку отмечается, что президент России смог дать ответы на меньше ста вопросов, что по сравнению с предыдущим числом (полтора миллиона) выглядит довольно комично.

В свою очередь, Onet на первый план выдвигает одну из обсуждаемых В. Путиным тем внешней политики: *Władimir Putin: w raporcie o katastrofie malezyjskiego boeinga nie ma dowodów winy Rosji*. Таким образом, сразу вырисовывается хорошо известный польской аудитории образ российского президента, отрицающего причастность к катастрофам, которые не остались незамеченными международной общественностью.

В заголовке статьи на Polsat используется прямая цитата В. Путина о том, как, по его словам, Россия позиционирует себя на международной арене: *Putin: Rosja nie dąży do tego, aby być supermocarstwem*.

На фоне сказанного отметим, что базой для создания всех статей послужил главным образом материал Польского агентства печати (польск. Polska Agencja Prasowa). Однако представление материала в данных текстах отличается, что можно отметить уже на уровне приведенных нами заголовков. Каждый из порталов по-своему пытается привлечь внимание читателя. Один из них стремится показать наиболее объективное отражение информации, а три используют своего рода сенсационные мотивы, навязывая определенную точку зрения.

Разный подход к рассматриваемому событию проецируется, безусловно, и на содержание статей. Несмотря на то, что Прямая линия главным образом посвящалась положению дел в обществе и государстве, внутренним проблемам страны, в исследуемых интернет-порталах было обращено внимание прежде всего на затронутые вопросы внешней политики России. К примеру, это:

- 1) вопрос о стремлении России к статусу сверхдержавы и ее позиция на международной арене;
- 2) катастрофа малайзийского «Боинга»;
- 3) санкции со стороны США и западных стран, отношение к президенту Соединенных Штатов – Дональду Трампу;
- 4) санкции по отношению к Ирану;
- 5) Китай: атака на Huawei, увеличение таможенных тарифов на товары;
- 6) проблемы с Украиной (отрицание оккупации Донбасса).

Не во всех анализируемых нами статьях было выделено место для представления положения дел внутри России. В наибольшей степени это заметно на портале TVN24, где говорится о вопросах следующее: «Większość z nich dotyczyła problemów w kraju». Там же отмечается, что в России «życie stało się cięższe» и перечисляются некоторые из затронутых гражданами темы, к примеру, об уровне зарплат в РФ. Кроме того, упоминается о деле журналиста Голунова, который незаконно был задержан в связи с подозрением оборота наркотиками. Interia, в свою очередь, тоже отметила, что жить россиянам стало хуже, однако не вдаваясь в подробности. Авторы остальных статей не считали нужным говорить о внутренних проблемах российского населения.

Нельзя не заметить, что TVN24 старается начертить контекст данного мероприятия и объяснить читателю его суть. Так, в статье на этом портале

представляется информация об идее Прямой линии, выясняются источники вопросов, показывается, насколько существенна для россиян возможность пообщаться с президентом и напрямую задать вопрос.

Выбор преобладающей тематики, адресованной польскому адресату, приводит к тому, что на первый план выдвигается не образ населения России и положения дел в стране, а портрет президента РФ, а также то, как он позиционирует себя и свое государство на международной арене. Польский читатель встречается с образом политического лидера, который:

- 1) не берет на себя ответственности и отрицает причастие к международным конфликтам;
- 2) представляет другие страны виновными и не признает своей вины в разных конфликтах;
- 3) противоречит сам себе: с одной стороны, утверждает, что РФ не стремится к статусу сверхдержавы, но, с другой стороны, считает, что незаслуженно и намеренно сдерживается развитие России другими ведущими странами. Именно поэтому, по мнению Путина, в данных условиях она вынуждена бороться за «достойное место под солнцем»;
- 4) дает понять, что он готов идти на диалог, но исключительно на своих условиях;
- 5) пытается вызвать страх, связанный с достижениями в военной промышленности.

В конце хотелось бы сказать несколько слов о способе передачи данного выступления с русского языка на польский язык. В переводах фрагментов выступления В. Путина в программе Прямая линия в текстах исследуемых нами польских интернет-порталов можно отметить некоторые общие тенденции.

К одной из них принадлежит краткое и понятное изложение обширного высказывания главы РФ, таким образом, чтобы оно было более доступным для вторичного читателя. Парафразирование и сокращение являются одними из способов передачи исходной информации на другой язык.

Приведем пример.

В. Путин: Диалог всегда хорош, он всегда востребован. И, разумеется, если американская сторона проявляет к этому интерес – я уже об этом много раз говорил, – мы готовы к этому диалогу настолько, насколько наши партнёры к этому готовы. Но мы понимаем с вами, видим же, что там происходит в сфере внутренней политики в США. Даже если Президент хочет сделать какие-то шаги навстречу, хочет о чём-то говорить, существует масса ограничений, связанных с деятельностью других властных институтов. Тем более что сейчас всё время действующий глава государства будет оглядываться на требования избирательной кампании, в которую он уже вступил. Поэтому думаю, что не так всё будет просто и в наших отношениях, имея в виду, что часть американского истеблишмента спекулирует на российско-американских отношениях и пытается для себя чего-то выловить в этой мутной воде, придумывая, как здесь говорили, фейки, которые не подтверждаются, тем не менее с усилиями, достойными лучшего применения, всё продолжается, и продолжается одно и то же. Поэтому, как только наши коллеги будут готовы, пожалуйста, мы тоже ответим на это таким же образом. Тем более что нам есть о чём поговорить и в сфере международной безопасности, разоружения, имею в виду, что у нас за-

канчивается договор СНВ-3 в ближайшее время, да и с точки зрения налаживания нормальных межгосударственных отношений во всех областях, в том числе и в экономике. (...) Но что касается санкций, то это, на мой взгляд, большая ошибка со стороны Соединённых Штатов. Надеюсь, когда-то это осознание придёт, и это будет исправлено⁹.

Pytany o wypowiedzi Donalda Trumpa na temat ich możliwego spotkania, Putin ocenił, że możliwość spotkania nie zawsze zależy od osobistej chęci prezydenta USA. Zapewnił, że gdy strona amerykańska będzie gotowa do dialogu, to Rosja „odpowie w ten sam sposób”. Jak dodał, obie strony „mają o czym rozmawiać”. (...) Sankcje nałożone na jego kraj przez Stany Zjednoczone są „wielkim błędem” – powiedział Putin. Wyraził przekonanie, że Waszyngton kiedyś uświadomi sobie ten błąd i zdoła go naprawić. (Interia)

Передача фрагмента речи Путина убедительно показывает, что в изложение его высказывания на польском языке добавляются глаголы речевого действия либо сочетания с ними с разным семантическим наполнением. Они выражают оценку (*ocenił*), ту или иную степень уверенности (*zapewnił*, *wyraził przekonanie*), структурируют сведения (*dodał*). С помощью данных глаголов и глагольных конструкций авторы статьи дистанцируются от слов главы российского государства. Таким образом, польское сообщение приобретает информационно-отчетный характер. При этом журналисты не вдаются в подробности, например, не выявляют, какие именно факторы, по мнению В. Путина, препятствуют встрече лидеров двух мировых держав. Та же самая ситуация наблюдается в аспекте тем возможного разговора. В статье журналисты используют прямую цитату президента: «mają o czym rozmawiać». Больше внимания журналисты уделяют затронутым темам, чем содержанию высказывания.

Вторая тенденция заключается в том, что в выборочном переводе на польский язык очень часто вводится более широкий контекст, если он, по мнению польских журналистов, необходим для понимания данной части высказывания. Проиллюстрируем это положение следующим примером.

W sprawie Ukrainy również padały pytania. Jedno z nich dotyczyło wymiany osób przetrzymywanych w Rosji i na Ukrainie, w tym uwolnienia 24 marynarzy ukraińskich, aresztowanych 25 listopada ub. roku przez Rosjan w rejonie Cieśniny Kerczeńskiej. Moskwa twierdzi, że trzy okręty, na których znajdowała się załoga, przekroczyły nielegalnie granicę rosyjską. Kijów z kolei uważa marynarzy za jeńców wojennych, którzy nie mogą stawać przed sądem. – Kwestie tego rodzaju powinny być rozwiązywane kompleksowo. Przed ich rozwiązaniem powinniśmy pomyśleć o tym, jak rozstrzygnięty zostanie los osób, które nie są nam obojętne – w tym obywateli Federacji Rosyjskiej znajdujących się w analogicznej sytuacji na Ukrainie – oświadczył Putin. (TVN24)

Zgodnie z prognozami ekspertów, w czasie telekonferencji padło też pytanie o dziennikarza śledczego Iwana Gołunowa z portalu Meduza. Został on zatrzymany 6 czerwca w Moskwie pod zarzutem obrotu narkotykami. Adwokaci dziennikarza utrzymywali, że

⁹ Все приведенные примеры на русском языке почерпнуты из: <http://kremlin.ru/events/president/news/60795> [дата обращения: 4.10.2019].

znalezione przy nim narkotyki zostały mu podrzucone. Sąd zdecydował o umieszczeniu Gołunowa w areszcie domowym. Jego zatrzymanie wywołało duży rozgłos, w obronie reportera stanęli dziennikarze innych redakcji. 11 czerwca rosyjskie MSW oznajmiło, że sprawa przeciwko dziennikarzowi Meduzy została umorzona z braku dowodów winy. Odpowiadając na pytanie w temacie Gołunowa Putin wyraził nadzieję, że zostaną przeprowadzone śledztwa w stosunku do wszystkich osób odpowiedzialnych za tę sprawę. – Porozmawiam z prokuraturą generalną, FSB i MSW – obiecał. Przypomniał, że generałowie moskiewskiej policji, odpowiedzialni za doprowadzenie do „tej nienormalnej sytuacji”, zostali przez niego zwolnieni. (TVN24)

Введение информации, предвещающей слова Путина, позволяет читателю вспомнить события, о которых идет речь. Это также обусловлено и тем, чтобы польский реципиент не воспринял описываемую ситуацию сквозь призму иного подхода, даже если передаваемые на польский язык высказывания российского президента будут точно пересказаны.

Последняя выявленная нами тенденция связана с использованием цитат, которые помогают составить некоторое представление об излагаемых В. Путиным мыслях. Эти краткие цитаты чаще всего отражают идеологическую направленность высказываний и содержат яркие запоминающиеся фразы. К примеру, в данном ниже фрагменте они связаны с военной тематикой.

В. Путин: (...) Поэтому, если мы хотим занять достойное нас место под солнцем, мы должны просто становиться сильнее, в том числе и прежде всего в сфере экономики. (...) Но что любопытно и на что мы должны, безусловно, обратить внимание и чем должны гордиться, что, несмотря на эти достаточно скромные военные расходы, мы обеспечиваем не только военный и ядерный паритет, но оказываемся ещё на два-три шага впереди наших конкурентов, потому что ни у одной страны мира нет такого современного технологичного оружия, как наше, имею в виду нашу гиперзвуковую ракетную технику.

Na telekonferencji rosyjski prezydent przekonywał, że Rosja musi stać się silniejsza, przede wszystkim gospodarczo, jeśli chce zająć „godne miejsce pod słońcem”. Wspominał także o sile militarnej; ocenił, że mimo „dość skromnych wydatków wojskowych” Rosja nie tylko zapewnia „parytet militarny i jądrowy”, ale jest także „dwa kroki przed konkurentami”. (Onet)

Подытоживая, отметим, что рассмотренные нами некоторые переведенные фрагменты выступления В. Путина в польских СМИ показывают, что их выбор и способ представления отвечает ожиданиям польской аудитории. Вместе с тем заметно и выдвижение на первый план разных функций заголовков статей, а также иное акцентирование тем в зависимости от интернет-портала, на котором размещается информация.

В заключение можно сказать, что Прямые линии представляют большое поле для исследования. Они интересны также с точки зрения изменений, которые можно проследить на протяжении разных лет в плане отбора информации и ее перевода для польского читателя.

Литература

Hołwiecki M., *Krzywe zwierciadło. O manipulacji w mediach*, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „Gaudium”, Lublin 2003.

Michalczyk S., *Teoria wartości informacji: historia i współczesność*, «Studia Politicae Universitatis Silesiensis» 2013, т. 10, с. 131–146, <https://journals.us.edu.pl/index.php/SPUS/article/view/6356/4496> [дата обращения: 23.12.2020].

Прямая линия с Владимиром Путиным как предмет новостей польских СМИ

Резюме

В статье анализируется, каким образом *Прямая линия с Владимиром Путиным* 2019 года была представлена в польских СМИ. Материалом для исследования послужили тексты статей одних из самых читаемых польских информационных интернет-порталов. Мы обратили внимание на создаваемый польскими СМИ образ России в сознании польской аудитории. В статье рассмотрены способы передачи текста, являющегося одним из видов политического дискурса, в том числе в его переводческом аспекте.

Ключевые слова: *Прямая линия с Владимиром Путиным 2019*, интернет-статья, отбор информации, телеконференция, перевод, СМИ

Direct Line with Vladimir Putin as a Subject of News from the Polish Media Abstract

This article discusses the way *Direct Line with Vladimir Putin* from 2019 was illustrated in Polish media coverage. The research is based on the articles taken from most common news portals. Image created by the coverage among Polish readers is the main point of focus. Additionally, the means by which the message is created as a political discourse is covered while taking translation techniques into account.

Key words: *Direct line with Vladimir Putin 2019*, online article, information selection, teleconference, translation, mass media

Monika Wrońska, mgr

ORCID: 0000-0001-7000-9391

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Humanistyczny, Instytut Językoznawstwa

University of Silesia in Katowice, Faculty of Humanities, Institute of Linguistics

email: wron.mon@gmail.com

+48 519114285

Halina Zajac-Knapik

Autonomia w nauczaniu języków obcych – wybrane założenia teoretyczne i propozycje w zakresie praktycznego nauczania

Od niemal 40 lat koncepcja autonomii cieszy się zainteresowaniem w metodyce nauczania języków obcych. Autonomia zyskała sobie popularność po reformie związanej z przyjęciem metody komunikacyjnej. To słowo-klucz w nauczaniu języków obcych. Badania nad autonomią są prowadzone w szkołach podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych oraz wśród studentów kierunków filologicznych. Wciąż pracuje się nad metodami służącymi wdrażaniu autonomii do procesu kształcenia. Ukazało się na ten temat wiele publikacji w Polsce i na całym świecie. Zagadnieniu autonomii poświęca się w całości konferencje naukowe.

Rozwój autonomii warunkują następujące czynniki: model edukacyjny występujący w danym kraju, status nauczanego języka obcego, współpraca między szkołą a domem rodzinnym oraz sytuacja materialno-bytowa uczniów¹. Czynniki te działają na płaszczyźnie interpersonalnej i indywidualnej. Pierwsza dotyczy takiej instytucji, jaką jest szkoła z jej pozytywnymi i negatywnymi aspektami. Te ostatnie kójarzą się młodemu człowiekowi ze sprawdzianami i kolejnymi latami nauki.

Tymczasem (samo)kształcenie współczesnego człowieka w zasadzie nigdy się nie kończy, a nauka języka obcego winna być tego dobitnym przykładem. Rozwój autonomizacji na płaszczyźnie indywidualnej nie zostanie uwieńczony sukcesem, jeśli nie będzie ku temu sprzyjających warunków na płaszczyźnie interpersonalnej, a szczególnie instytucjonalnej².

W literaturze fachowej można znaleźć wiele definicji autonomii z uwzględnieniem różnych aspektów. Koncepcje autonomizacji przedstawiają uczącego się jako osobę, która jest zdolna do kierowania własną nauką, przy czym ważną rolę odgrywają tu aspekty motywacyjne³. Jak pisze J. Janoszczuk,

¹ Zob. K. Nerlicki, *Rozwijanie autonomii u studentów neofilologii w kontekście ich dotychczasowych doświadczeń w nauce języków obcych*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo UAM, Poznań–Kalisz 2004, s. 138–139.

² Tamże, s. 139.

³ Zob. J. Janoszczuk, *Autonomia – teoria a rzeczywistość*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń a nauczyciel*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo PWSZ w Koninie, Poznań–Kalisz–Konin 2011, s. 83–93.

Wrodzona może być potrzeba autonomii, podobnie jak potrzeba kontaktu z innymi. Dlatego powinniśmy przygotowywać uczących się do działań autonomicznych, a następnie wspierać ich w tych działaniach⁴.

Według H. Komorowskiej,

Autonomia oznacza umiejętność pracy bez nadzoru, umiejętność przenoszenia (transferu) opanowanych umiejętności w nowe sytuacje oraz umiejętność odejścia od utartego, mechanicznie stosowanego wzoru wyuczonego zachowania⁵.

Koncepcję autonomii w nauczaniu języka obcego obszernie przedstawia W. Wilczyńska⁶. Jej zdaniem, wychowanie do samodzielności to proces długotrwały. Jest to działanie, które powinno być zintegrowane międzyprzedmiotowo. Należy wdrażać uczniów do umiejętności samoobserwacji i samokontroli, do samodzielności w uczeniu się, co sprzyja rozwijaniu umiejętności komunikacyjnych w zakresie poszczególnych języków.

Według W. Wilczyńskiej,

autonomia wydaje się pojęciem dość ogólnym czy wręcz nieostrym. Bywa najczęściej definiowana jako zdolność do przyjmowania odpowiedzialności za własne sprawy, co może obejmować oczywiście zakres szerszy niż interesujące nas tu uczenie się języka obcego. Zaznaczmy od razu, że autonomia w sensie absolutnym nie jest dostępna dla wszystkich, nie musi ona przejawiać się we wszelkich działaniach danej osoby, nie jest zresztą we wszystkich wypadkach w pełni pożądana. Nie można zatem oczekiwać, że każda osoba ucząca się osiągnie (czy powinna osiągnąć) pełną autonomię. Byłoby to sprzeczne ze stopniowalną naturą tej cechy, zakładającą elastyczne samookreślanie się w konkretnych warunkach⁷.

W innym opracowaniu pisze ona, iż

Autonomia jest pojęciem deskryptywnym i wyraża rzeczywistą zdolność osoby do samodzielnego kierowania poszczególnymi aspektami swego życia⁸.

Według A. Janowskiego,

autonomia to tyle, co możliwość podejmowania decyzji i prowadzenia działań nakierowanych na osiągnięcie celów, które osoba dysponująca autonomią traktuje jako ważne⁹.

⁴ Tamże, s. 84.

⁵ H. Komorowska, *Autonomia ucznia w procesie uczenia się*, „Linguodidactica” 2000, z. IV, red. R. Hajczuk, A. Potyra, s. 7.

⁶ W. Wilczyńska, *Uczyć się czy być nauczonym. O autonomii w przyswajaniu języka obcego*, PWN, Warszawa 1999; też, *Podmiotowość i autonomia jako wyznaczniki osobistej kompetencji komunikacyjnej*, [w:] *Autonomizacja w dydaktyce języków obcych. Doskonalenie się w komunikacji ustnej*, red. W. Wilczyńska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2002, s. 51–67.

⁷ W. Wilczyńska, *Uczyć się...*, s. 131.

⁸ W. Wilczyńska, *Podmiotowość...*, s. 54.

⁹ A. Janowski, *Autonomia nauczyciela, autonomia ucznia*, „Języki Obce w Szkole” 2008, nr 6, s. 48.

Według M. Pawlaka,

uczący się mogą być autonomiczni w różnym stopniu, a autonomia w nauce języka obcego ma wymiar indywidualny i kontekstualny, co oznacza, że może się ona przejawiać na różne sposoby zależnie od wieku, postępów w nauce, przekonań i potrzeb, konkretnych sytuacji czy też wykonywanych zadań¹⁰.

M. Pawlak, powołując się na P. Bensona¹¹, pisze, że autonomię definiuje się

w odniesieniu do trzech poziomów kontroli, tj. *kontroli nad procesem uczenia się* (tj. kierowanie samodzielną nauką, stosowanie odpowiednich strategii uczenia się i posiadanie pewnych kompetencji i umiejętności), *kontroli nad procesami kognitywnymi* (tj. zdolność skupiania uwagi na zdaniu, umiejętność refleksji nad swą nauką i podejmowanie odpowiednich działań oraz wykształcenie niezbędnej wiedzy metakognitywnej o procesie uczenia się i samym sobie jako osobie uczącej się) oraz *kontroli nad przedmiotem nauki* (tj. określenie celów, które mają być osiągnięte, co ma silny wymiar społeczny i polityczny, wiąże się z redefinicją ról nauczyciela i ucznia)¹².

K. Pawłowska, powołując się na H. Holeca¹³, konstatuje:

Autonomia została określona przez niego jako zdolność uczącego się do przejścia odpowiedzialności za własne uczenie się, co z kolei implikuje umiejętność określania celów, treści i progresji, umiejętność wyboru metod uczenia się, technik oraz umiejętność ich oceny, jak i oceny rezultatów swoich działań¹⁴.

Według K. Drożdżał-Szelest, autonomia oznacza

niezależność, czy też gotowość ustanawiania norm dla samego siebie. [...] umiejętność przejścia kontroli nad procesem własnego uczenia się, połączoną z chęcią do przejścia takiej kontroli oraz wiedzą, w jaki sposób to może nastąpić¹⁵.

E. Koralewska uważa, że

Metoda autonomii byłaby próbą holistycznego spojrzenia na dydaktykę języków obcych, która stawia sobie za cel *wychowanie* autonomicznej jednostki i która oprócz umiejętności komunikowania się w języku obcym, po zakończeniu oficjalnej edukacji,

¹⁰ M. Pawlak, *Badania empiryczne nad autonomią w nauce języka obcego – cele, metodologia, perspektywy*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń...*, s. 68.

¹¹ P. Benson, *Teaching and researching autonomy in language learning*, Pearson Education, Harlow 2001.

¹² M. Pawlak, *Badania empiryczne...*, s. 67–68.

¹³ H. Holec, *Autonomy in foreign language learning*, Pergamon, Oxford 1981.

¹⁴ A. Pawłowska, *Wspieranie autonomii uczących się na poziomie zaawansowanym a błąd językowy*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń...*, s. 218.

¹⁵ K. Drożdżał-Szelest, *W poszukiwaniu autonomicznego nauczyciela języków obcych*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń...*, s. 381.

będzie w stanie sama kierować swoim dalszym rozwojem, znajdować materiały i okazje do nauki oraz z nich umiejętnie korzystać¹⁶.

Autonomia to popularny termin stosowany w badaniach glottodydaktycznych. Badania te rozwijają się na dwu różnych poziomach. W. Wilczyńska wyróżnia dwa sposoby pojmowania autonomii: jako cechę ogólną i jako typ postawy. W znaczeniu pierwszym oznacza ona pojęcie abstrakcyjne, cechę osobowości określaną jako „samodzielnność”, „niezależność”, „samowystarczalność”. Postawa autonomiczna jest to „zdolność do *samookreślenia się podmiotu*, swoista wolność wewnętrzna powiązana z odpowiedzialnością”¹⁷. Zachowania autonomiczne na poziomie wewnętrznym są konsekwencją autonomii wewnętrznej dotyczącej samooceny i samookreślenia się jednostki, rozumienia specyfiki drogi życiowej, określenia celów życiowych i przyjęcia odpowiedzialności za ich osiągnięcie. Aby autonomia była możliwa, niezbędny jest poziom dojrzałości psychicznej (umysłowej), emocjonalnej i społecznej¹⁸.

W literaturze glottodydaktycznej podejmowana jest kwestia współzależności autonomii ucznia i autonomii nauczyciela. Autonomiczne podejście do procesu edukacji zakłada, iż uczeń ma prawo wyboru sposobu uczenia się i niezbędnych materiałów, jest odpowiedzialny za podejmowane przez siebie decyzje, kontroluje i ocenia swoje postępy w nauce¹⁹.

Autonomia jest naturalnym czynnikiem rozwoju indywidualnego i społecznego. Za przygotowaniem uczniów do autonomicznej pracy przemawiają następujące argumenty: sprzyjanie skutecznemu procesowi uczenia się, sprzyjanie doborowi strategii uczenia się, sprzyjanie dyscyplinie w klasie, sprzyjanie transferowi umiejętności, sprzyjanie indywidualizacji²⁰.

Autonomia ucznia, pojęcie

rozumiane jako znajomość efektywnych technik i metod przyswajania wiedzy, zajmuje ważne miejsce wśród nowoczesnych tendencji edukacyjnych, gdzie nie sama wiedza, ale umiejętności pozwalające na jej zdobywanie i poszerzanie stają się głównym przedmiotem zainteresowania nauczyciela i ucznia²¹.

Według K. Myczko,

Autonomiczny uczeń to uczeń, który zna siebie, potrafi określić swoje słabe i mocne strony, swoją wiedzę, zna luki w niej istniejące i wie, w jaki sposób je uzupełnić. Taki uczeń to uczeń odpowiedzialny i kompetentny, który bez trudu poradzi sobie w bogatym środowisku uczeniowym, którego stworzenie ułatwiają np. nowe media. Stąd też

¹⁶ E. Koralewska, *Porozmawiajmy o ... metodzie autonomii*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń...*, s. 17.

¹⁷ W. Wilczyńska, *Autonomia jako przedmiot badań glottodydaktycznych*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń...*, s. 51.

¹⁸ Zob. tamże, s. 51–54.

¹⁹ K. Drożdżał-Szelest, *W poszukiwaniu...*, 381.

²⁰ Zob. H. Komorowska, *Autonomia...*, s. 8–9.

²¹ R. Kozieł, *Koncepcja uczenia się zorientowanego na działanie i produkcję jako przyczynnik do rozwijania autonomii ucznia*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń...*, s. 35.

często zwraca się uwagę, że obraz autonomicznego ucznia jest obrazem ucznia idealnego, motywowanego i wytrwałego²².

Można wyróżnić następujące cechy autonomicznego ucznia: ma wpływ na dobór strategii powiązanej ze stylem uczenia się, aktywnie podchodzi do zadań, posiada gotowość do podejmowania ryzyka mimo popełnianych błędów, posiada umiejętność zgadywania i domyslenia się, posiada umiejętność wykorzystania kontekstu uczenia się oraz umiejętność samodzielnego budowania systemu reguł, jest pozytywnie i tolerancyjnie nastawiony do przedmiotu uczenia się²³.

Koncepcja autonomicznego uczenia się jest oparta m.in. na: 1) koncepcji ukierunkowania na ucznia, 2) postulatach holistycznego, samosterowalnego, otwartego i holistycznego uczenia się oraz na 3) koncepcji uczenia się zorientowanego na działanie i produkcję²⁴.

Koncepcja uczenia się oparta na działaniu jest proponowana od końca lat 80. w literaturze fachowej jako uzupełnienie pracy z tekstem.

Formy pracy zorientowane na produkcję bazują na wymyślaniu bądź przewidywaniu treści tekstu, na transformacji jednego gatunku w inny, rekonstrukcji tekstu oryginalnego oraz na tworzeniu tekstów analogicznych. Formy zorientowane na działanie obejmują zarówno dramę, pantomimę, jak i monolog wewnętrzny czy dialog²⁵.

W podejściu zorientowanym na działanie tekst oryginału może być przez ucznia „zmieniany, przekształcany, poprawiany, skracany lub uzupełniany o inne elementy”²⁶. Można wyróżnić 4 podstawowe formy pracy z tekstem literackim: 1) zadania ucznia, których celem jest wyprodukowanie nowego wariantu tekstu, jako reakcji na tekst oryginalny, prezentowany na lekcji, 2) interpretacja sceniczna, 3) interpretacja plastyczna, 4) interpretacja muzyczna²⁷.

Jak pisze K. Drożdżiał-Szelest, „autonomiczny uczeń jest sam w stanie podejmować wszystkie decyzje dotyczące procesu uczenia się, w którym uczestniczy, czy też chce uczestniczyć, co oznacza przejęcie odpowiedzialności za sterowanie tokiem uczenia się i jego organizację”²⁸. W autonomicznym podejściu do procesu edukacji podkreśla się, iż uczeń „ma m.in. prawo wyboru sposobu uczenia się oraz niezbędnych materiałów; jest odpowiedzialny za podejmowane decyzje, np. odnośnie celów i treści uczenia się; kontroluje i ocenia swoje postępy w nauce”²⁹.

²² K. Myczko, *Od aktywizacji do autonomii ucznia w kształceniu językowym*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – co osiągnęliśmy i dokąd zmierzamy*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo UAM i PWSZ w Koninie, Poznań–Kalisz–Konin 2008, s. 30.

²³ Zob. A. Pawłowska, *Wspieranie autonomii...*, s. 220.

²⁴ Zob. R. Kozieł, *Koncepcja uczenia się...*, s. 35.

²⁵ Tamże, s. 38.

²⁶ Tamże, s. 39.

²⁷ Zob. tamże, s. 40.

²⁸ K. Drożdżiał-Szelest, *W poszukiwaniu...*, s. 381.

²⁹ Tamże.

Tradycyjnie rozumiana aktywizacja ucznia podporządkowana była rozwijaniu sprawności produktywnych (głównie sprawności mówienia). Obecnie, według K. Myczko,

Aktywizacja to stymulowanie uczącego się do aktywności mentalnej w różnych zakresach związanych z procesem uczenia się. [...]. Celem aktywizacji w takim ujęciu będzie rozwijanie umiejętności organizowania własnego uczenia się w obrębie realizacji celów kształcenia językowego. Aktywizacja ucznia jest warunkiem wspierania i rozwijania autonomii ucznia w procesie dydaktycznym³⁰.

Może ona przybierać następujące formy: stymulowanie ucznia do formułowania celów uczenia się, stymulowanie ucznia do odkrywania związków i zależności językowych, stymulowanie ucznia do „wspólnego konstruowania znaczeń w interakcjach językowych”³¹ oraz stymulowanie ucznia do uświadamiania sobie strategii uczenia się (głównie tendencji metakognitywnych)³².

Refleksje nad autonomią w polskim kontekście edukacyjnym prezentuje A. Pietrzykowska. Píše ona:

Z moich obserwacji wynika, że coraz więcej nauczycieli przestaje odgrywać w klasie rolę mającego zawsze rację i decydującego o wszystkim głównodowodzącego. Uczniowie przestali z kolei tylko wykonywać polecenia nauczycieli. Coraz częściej mają wpływ na to, jak prowadzona jest lekcja [...]³³

A. Pietrzykowska podaje sprawdzone przykłady kształtowania autonomii na lekcjach języka angielskiego. Oto one: 1. Zdrowe śniadania – uczniowie samodzielnie przygotowują zdrowe pełnowartościowe śniadania, opisując sposób ich przygotowania, z wykorzystaniem wcześniej poznanego słownictwa. Wypowiedzi uczniów są prezentowane na forum klasy. Uczniowie korzystają przy tym z innych źródeł (Internet, szkolna biblioteczka anglojęzyczna, itp.).

2. Lekcje o zainteresowaniach uczniów – raz w tygodniu jeden z uczniów na 45-minutowych zajęciach przedstawia swoje hobby, któremu poświęca najwięcej wolnego czasu. Wcześniej scenariusz lekcji jest prezentowany nauczycielowi. Istotną rolę odgrywa tutaj motywacja. Nawet ci uczniowie, którzy mają trudności z językiem angielskim, chętnie prezentują swoje pasje.

3. Czytanie samodzielne – uczniowie w ciągu dwóch miesięcy mieli przeczytać w domu samodzielnie wybraną pozycję z literatury anglojęzycznej dostępnej w bibliotece szkolnej. Ich zadaniem było opowiedzenie, co się w danej lekturze spodobało i przeczytanie wybranego przez siebie fragmentu na forum klasy z uzasadnieniem jego wyboru. Za wykonanie zadania uczniowie byli oceniani³⁴.

Należy także określić granice autonomii ucznia, którymi, według M. Wysockiej, są: 1) wiek – im młodszy uczeń tym mniejsza umiejętność własnych stylów i strategii

³⁰ K. Myczko, *Od aktywizacji...*, s. 23.

³¹ Tamże, s. 26.

³² Zob. tamże.

³³ Pietrzykowska A., *Autonomia ucznia w praktyce*, „Języki Obce w Szkole” 2019, nr 2, s. 22.

³⁴ Zob. tamże, s. 22–24.

uczenia się; 2) cechy osobowości poszczególnych jednostek – rozwój zachowań autonomicznych może przebiegać z opóźnieniem, gdy uczeń ma lęk przed samodzielnym podejmowaniem decyzji, lęk przed podejmowaniem ryzyka w komunikowaniu się w języku obcym; 3) stosowane przez uczniów strategie przetrwania – odnoszą się do sytuacji w szkole, np. przeciwstawienie się władzy, „taktyka mamrotania” stosowana w nauczaniu języków obcych; 4) negatywny wpływ egzaminów na proces uczenia się – dążenie do osiągnięcia pozytywnych wyników sprawdzianów i egzaminów (nie ma tutaj mowy o postawach twórczych ucznia i o indywidualnym poszukiwaniu własnych rozwiązań); 5) autonomiczny nauczyciel – funkcjonuje według wypracowanego przez siebie stylu dydaktycznego. Jak pisze M. Wysocka, „autonomiczny nauczyciel z natury i z konieczności ogranicza autonomię uczniów”³⁵.

Według A.R. Trada,

Autonomia uczniowska nie da się ująć jako statyczny twór, zespół jakichś cech czy umiejętności, właściwy jakiejś grupie osób o określonym poziomie dojrzałości intelektualnej. Takie podejście do autonomii kłóci się bowiem z dynamicznym charakterem procesów uczenia się, które trwają całe życie. Bez właściwego zrozumienia istoty autonomii uczniowskiej niemożliwe jest osiągnięcie w edukacji szkolnej ważnych celów pedagogicznych i dydaktycznych³⁶.

Jego zdaniem, „Autonomia uczniowska jako zadanie polityki edukacyjnej na miarę XXI wieku przyczynia się do rozwoju kultury uczenia i nauczania zgodnej z duchem czasu i bardziej efektywnej”³⁷.

Istnieje wiele definicji autonomii nauczyciela, które ulegają ciągłej modyfikacji w rezultacie badań prowadzonych nad nauczaniem autonomicznym. W potocznym rozumieniu autonomię nauczyciela „postrzega się [...] w powiązaniu z możliwością wyboru oraz okazją do poszukiwania nowych rozwiązań, jak również wyjścia poza sztywne ramy określone przez system edukacyjny”³⁸. Na autonomię nauczyciela trzeba spojrzeć z dwóch stron: pierwsza dotyczy rozwoju zawodowego i indywidualnego nauczyciela i sprawowania kontroli nad swoim rozwojem; druga – funkcjonowania w procesie dydaktycznym, w którym wspiera rozwój autonomii ucznia. P. Benson³⁹ wprowadził rozróżnienie na autonomię techniczną, psychologiczną i polityczną. Autonomia techniczna obejmuje umiejętność kierowania nauczaniem danego przedmiotu w klasie; autonomia psychologiczna obejmuje gotowość przejęcia odpowiedzialności za proces uczenia się; autonomia polityczna

musi [...] oznaczać gotowość nauczyciela-ucznia do zrzeczenia się (całkowitego bądź częściowego) tej kontroli i akceptację udziału uczniów w procesie decyzyjnym. Należy

³⁵ M. Wysocka, *Granice autonomii nauczyciela języków obcych i jego uczniów*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – co osiągnęliśmy...*, s. 16.

³⁶ A.R. Trad, *Autonomia uczniowska a nauczanie na studiach wyższych filologicznych*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego...*, red. M. Pawlak, s. 71.

³⁷ Tamże, s. 73–74.

³⁸ K. Drożdżał-Szelest, *W poszukiwaniu...*, s. 382.

³⁹ P. Benson, *The philosophy and politics of learner autonomy*, [w:] *Autonomy and independence in language learning*, red. P. Benson, P. Voller, Longman, New York 1997, s. 18–34.

przy tym pamiętać, iż oddanie autonomii w ręce uczniów nie zawsze jest możliwe, ze względu na istniejące ograniczenia instytucjonalne, bądź też postawy samych uczniów⁴⁰.

Autonomia techniczna wiąże się z umiejętnością opracowywania programów nauczania, tworzenia materiałów dydaktycznych, zarządzania klasą i samooceny⁴¹.

Autonomiczny nauczyciel:

zdaje sobie sprawę z tego, na czym polega uczenie się języka i jakie są odczucia uczniów związane z tym procesem; stara się nauczać w sposób refleksyjny – refleksyjne nauczanie i autonomiczne uczenie się są postrzegane jako *dwie strony medalu*; wierzy, iż każdy uczeń posiada zdolność do uczenia się, tzn. potencjał uczeniowy; chce wspomagać rozwój autonomii swoich uczniów; akceptuje podporządkowanie procesu nauczania procesowi uczenia się (przejmuje rolę osoby wspierającej procesy uczenia się)⁴².

Autonomiczny nauczyciel sprawuje kontrolę nad własnym rozwojem zawodowym, wspiera rozwój autonomii ucznia w procesie dydaktycznym, wybiera sposób nauczania i niezbędne materiały do funkcjonowania w tym procesie, jest odpowiedzialny za podejmowane przez siebie decyzje w zakresie celów i treści samokształcenia oraz w zakresie nauczania w procesie edukacyjnym⁴³.

Można wyznaczyć następujące granice autonomii nauczyciela: 1. Przekonania i postawy nauczycieli, w które został wyposażony podczas studiów. „Istnienie takich przekonań bardzo trudno jest zmienić: w trakcie pracy nauczyciel może nawet naginać rzeczywistość, po to, aby szukać ich potwierdzenia”⁴⁴. 2. Nauczycielskie strategie przetrwania, np. strategia terapii zajęciowej, w której dostarcza uczniom pracy i nie myśli o innych rozwiązaniach, strategii rutyny (stosowanie tych samych wypróbowanych rozwiązań), strategii wycofywania się (brak reakcji na to, co dzieje się w klasie). 3. Konflikt ról pełnionych przez nauczycieli – nauczyciele świadomie wybierają te role, w których się sprawdzają, a inne odrzucają, co prowadzi do zachowań rutynowych. 4. Przepisy i ustalenia władz – nauczyciel świadomie oceniać będzie się starał skoncentrować na tym, jak sprostać wymaganiom i najlepiej wypaść, a nie na oryginalnych pomysłach świadczących o jego autonomicznym zachowaniu. 5. Negatywny wpływ egzaminów na proces nauczania – ograniczanie autonomii nauczyciela przez wzorce egzaminów i testów podawane w podręcznikach i innych źródłach⁴⁵.

Autonomia szkolna bywa ukazywana w dwóch przeciwstawnych sobie perspektywach teoretycznych: pozytywistyczno-behawiorystycznej i konstruktywistyczno-interpretatywnej. W modelu pozytywistyczno-behawioralnym naturalnym środowiskiem uczenia się jest klasa szkolna, w której dominuje nauczanie, a nie samodzielne zdobywanie wiedzy poza szkołą.

⁴⁰ K. Drożdżiał-Szelest, *W poszukiwaniu...*, s. 384.

⁴¹ Zob. tamże.

⁴² Tamże, s. 385.

⁴³ Zob. tamże, s. 382.

⁴⁴ M. Wysocka, *Granice autonomii...*, s. 16.

⁴⁵ Zob. tamże, s. 16–18.

Tak więc samodzielność ucznia nie jest w modelu pozytywistyczno-behawiorystycznym wewnętrzną jego potrzebą, tylko jedną z cech, jakie nauczyciel chce w nim wykształcić, i wpisana jest zarówno w całoroczny plan wynikowy, jak też w scenariusz danej lekcji. Tak kształtowana samodzielność jest rozumiana jako umiejętność pracy bez pomocy nauczyciela (uczeń *samodzielnie* rozwiązuje zadanie)⁴⁶.

Koncepcja konstruktywistyczno-interpretatywna w szkole to unikanie gotowych definicji, samodzielne konstruowanie wiedzy przez ucznia.

Oznacza to, że podawanie uczniom gotowych sposobów rozumowania nie ma większego sensu, gdyż nie wiemy, jak oni widzą świat i istniejące w nim problemy. Wiedza w modelu interpretatywnym odnosi się do indywidualnych kompetencji uczniów i sposobów wykorzystania tych kompetencji w różnych sytuacjach problemowych⁴⁷.

Nie ma jednej drogi dochodzenia do wiedzy. Nauczyciel przyjmuje wiele możliwych propozycji od uczniów, respektuje się ich indywidualizm, różnorodność stylów i strategii uczenia się.

W działaniach autonomicznych istotne znaczenie ma nauczanie zadaniowe i nauczanie projektowe. Według *ESOKJ*,

Zadanie definiuje się jako każde celowe działanie, uważane za konieczne, by rozwiązać jakiś problem, wypełnić zobowiązanie lub zrealizować dążenie; ta definicja obejmuje całą gamę działań, takich jak np.: przesuwanie szafy, pisanie książki, uzyskiwanie określonych warunków drogą negocjacji, grę w karty, zamawianie posiłku w restauracji, tłumaczenie tekstu z języka obcego lub przygotowanie gazetki szkolnej przez grupę uczniów⁴⁸.

Podejście zadaniowe kładzie nacisk na aktywność uczącego się, która powinna być świadoma i celowa. Wyrazem takiej aktywności są strategie uczenia się i strategie komunikacyjne. *ESOKJ* traktuje strategie jako nieodłączny element wszystkich czynności językowych. Strategie pozwalają uczącemu się skutecznie wykorzystywać zadania, realnie oceniać swoje kompetencje i sprawności, oceniać stopień trudności zadania i pod tym kątem dobierać odpowiednie strategie⁴⁹.

Traktowanie uczącego się jako „odpowiedzialnego podmiotu społecznego, wykonującego odpowiednie zadanie przy użyciu wszelkiego możliwego potencjału [...]”⁵⁰, sprawia, że autonomia koreluje z podejściem zorientowanym na działanie i dotyczy ona uczących się i nauczycieli. Postawy autonomiczne łączą się ze strategiami. „Uczeń autonomiczny to ten, który potrafi umiejętnie skorzystać z wszelkich

⁴⁶ M. Wawrzyniak-Śliwska, *Czy autonomiczny nauczyciel jest gwarantem autonomii uczniowskiej? Między ograniczeniami a wolnością wyboru*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń...*, s. 396.

⁴⁷ Tamże, s. 397.

⁴⁸ *Europejski system opisu kształcenia językowego: uczenie się, nauczanie, ocenianie*, Wydawnictwo Centralnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli, Warszawa 2003, s. 21.

⁴⁹ Zob. S. Piotrowski, *O autonomii w perspektywie podejścia zorientowanego na działanie*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń...*, s. 28.

⁵⁰ Tamże, s. 25.

zasobów, skutecznie szuka potrzebnych informacji, dostosowuje strategie do zadań”⁵¹.

Zadania i strategie są nieodłączne w procesie nauczania/uczenia się języka obcego. W podejściu zorientowanym na działanie w centrum uwagi jest zadanie, które ma do wykonania uczący się języka obcego z wykorzystaniem przy tym wszelakich kompetencji, sprawności i strategii. W *ESOKJ* zagadnieniom strategii poświęca się wiele miejsca. Podejście ukierunkowane na działanie kładzie nacisk na aktywność uczącego się. Przejawem tej aktywności są strategie uczenia się, które „są niezwykle ważne w perspektywie rozwijania kompetencji komunikacyjnej, zwiększają zaufanie uczącego się do siebie, pobudzają do bardziej autonomicznego zaangażowania się w proces uczenia się języka obcego”⁵².

Strategie uczenia się są podstawowymi umiejętnościami autonomicznego ucznia. „Strategie uczenia się języka, postrzegane jako klucz do autonomii ucznia, stały się ważnym elementem edukacji językowej”⁵³. Zdolności kognitywne ucznia zapewniają mu umiejętność klasyfikowania, abstrahowania, generalizowania, różnicowania i dostrzegania analogii. Umiejętności te sprzyjają własnym strategiom uczenia się. „Strategie definiuje się jako działania uczniów właściwe dla ich indywidualnego stylu uczenia się, ukierunkowane na dany przedmiot uczenia się, służące pobieraniu, strukturyzowaniu, przetwarzaniu, przechowywaniu i odtwarzaniu wiedzy”⁵⁴. Wyróżnia się strategie kognitywne, metakognitywne, afektywne i socjalne.

Strategie kognitywne polegają na rozwiązywaniu konkretnego zadania. Należą do nich powtarzanie, porządkowanie, kategoryzowanie i abstrahowanie. Są one odpowiedzialne za przyswajanie słownictwa, wymowy, gramatyki i rozwijanie umiejętności pisanie, rozumienia tekstu czytanego lub słuchanego.

Strategie metakognitywne są odpowiedzialne za organizację procesu uczenia się. Dotyczą one „wytęczenia celu, planowania czasu nauki, kontroli procesu uczenia (realizacja zaplanowanych działań) oraz ewaluacji wyników według ustalonych kryteriów”⁵⁵. Według K. Nerlickiego,

Strategie metakognitywne umożliwiają uczącym się dostrzeganie problemów, stawianie hipotez dotyczących ich powstawania oraz rozwiązywania, weryfikację tych hipotez, indywidualne sterowanie procesami rozwiązywania problemów, ewaluację własnych sukcesów i porażek⁵⁶.

Strategie metakognitywne na poziomie zaawansowanym związane są z re-strukturyzacją dotychczas zdobytej wiedzy i dotyczą następujących ważnych zadań: 1) uczący się musi zdawać sobie sprawę z deficytów w dotychczas zdobytej wiedzy; 2) studenci powinni dążyć do poszerzenia swojej wiedzy poprzez zastępowanie znanych struktur językowych strukturami mniej znanymi; 3) studenci powinni

⁵¹ Tamże, s. 29.

⁵² Tamże, s. 28.

⁵³ K. Drożdżał-Szelest, *Strategie uczenia się języka obcego: badania a rzeczywistość edukacyjna*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego...*, red. M. Pawlak, s. 32.

⁵⁴ A.R. Trad, *Autonomia uczniowska...*, s. 71.

⁵⁵ Tamże, s. 72.

⁵⁶ K. Nerlicki, *Rozwijanie autonomii...*, s. 145.

umieć abstrahować z cudzych wypowiedzi nowe konstrukcje; 4) student powinien posiadać umiejętność systematyzowania wiedzy⁵⁷.

Strategie afektywne dotyczą odprężania się podczas nauki, np. w wyniku słuchania muzyki; strategie socjalne to umiejętność współpracy z innymi ludźmi, nawiązywanie kontaktów z rodzimymi użytkownikami języka obcego⁵⁸.

Dydaktycy rozróżniają autonomię językową oraz autonomię metodologiczną. Autonomia językowa uwarunkowana jest autonomią metodologiczną. Rozwijaniu postawy autonomicznej przyszłego nauczyciela sprzyja poznawanie strategii, stylów i technik uczenia się. Poznanie swojego stylu uczenia się pozwala zrozumieć trudności w opanowywaniu różnych sprawności językowych. Według M. Cichoń, „Strategie uczenia się definiuje się jako zbiór operacji mentalnych, uruchamianych przez uczącego się, aby zrozumieć, zapamiętać i ponownie użyć dany element językowy”⁵⁹.

Oto strategie ułatwiające skuteczne uczenie się języka obcego:

Strategia 1: Weź naukę języka obcego w swoje ręce. [...]. Strategia 2: Pracuj systematycznie. [...]. Strategia 3: Bądź kreatywny. [...]. Strategia 4: Stwarzaj własne okazje do ćwiczenia języka obcego. [...] Strategia 5: Naucz się funkcjonować w niepewności. [...]. Strategia 6: Używaj technik ułatwiających zapamiętywanie. [...]. Strategia 7: Nie bój się popełniać błędów. [...]. Strategia 8: Wykorzystaj znajomość innych znanych ci języków. [...]. Strategia 9: Zwracaj uwagę na kontekst. [...]. Strategia 10: Naucz się odgadywać znaczenie słów. [...]. Strategia 11: Naucz się pewnych wyrażen na pamięć, nie analizując ich językowo. [...]. Strategia 12: Opanuj pewne stałe wyrażenia i formuły. [...]. Strategia 13: Naucz się rozróżniać i stosować różne poziomy językowe [...].

W kontekście tendencji do autonomizowania procesu uczenia się staje się nieodzowne dostarczanie studentom neofilologii wiedzy i umiejętności z tego zakresu i inspirowanie do autorefleksji nad własnymi działaniami.

A. Pawłowska pisze:

Studia filologiczne są zatem nie tylko miejscem zdobywania wiedzy i umiejętności językowych, ale także miejscem zbierania doświadczeń, które mają znaczący wpływ na kształtujący się warsztat pracy przyszłego nauczyciela języka obcego. Stąd też tak istotne okazuje się wdrażanie studentów do autonomii, tym bardziej, że ich praca nad językiem ma charakter nieustanny i w związku z tym nie kończy się wraz z otrzymaniem dyplomu ukończenia studiów⁶⁰.

M. Czernek twierdzi, że osiąganie autonomii przez studentów jest wieloetapowym procesem, który warunkują złożone czynniki. Postawa nauczyciela może zaszczerpić autonomię wśród nauczycieli. „Działania autonomizujące powinny skutkować transferem tradycyjnych ról uczestników procesu edukacyjnego. Nie oznacza

⁵⁷ Zob. tamże, s. 145–146.

⁵⁸ Zob. A.R. Trad, *Autonomia uczniowska...*, s. 72.

⁵⁹ M. Cichoń, *Od autonomii nauczyciela do autonomii ucznia: miejsce autonomii w kształceniu metodycznym studentów neofilologii*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego...*, red. M. Pawlak, s. 328.

⁶⁰ A. Pawłowska, *Wspieranie autonomii...*, s. 221.

to rezygnacji z obecności nauczyciela w ogóle, lecz modyfikację jego udziału w procesie nauczania”⁶¹.

Zdaniem K. Pawłowskiej, „Rozwijanie samodzielności studentów filologii odgrywa istotną rolę w ich przygotowaniu do zawodu nauczyciela, który powinien stać się propagatorem idei autonomii wśród swoich uczniów”⁶².

Rozwój autonomii na poziomie zaawansowanym powinien nawiązywać do doświadczeń, jakie uczący się zdobyli w szkole. Zajęcia praktyczne na studiach i inne zajęcia specjalistyczne powinny przygotowywać studentów do autonomii. Studenci powinni być przygotowywani do autonomicznej pracy w zakresie rozwoju kompetencji komunikacyjnej i językowej⁶³.

Według K. Nerlickiego,

wdrażanie studentów do autonomicznego zdobywania wiedzy musi odbywać się w sposób planowy poprzez dogłębną analizę programów szkolnych oraz właściwe określenie celów, jakie winny służyć praktycznej nauce języka w szkole wyższej. Trafną wydaje się też ewaluacja doświadczeń zdobytych w szkole średniej, jak również w trakcie studiów, którą można wykorzystać nie tylko w badaniach nad poziomem zdobytych przez studentów kompetencji, ale także wnikać w tak ciekawe, a ciągle jeszcze nie do końca zbadane tajniki, jak predyspozycje indywidualne uczących się (np. strach), które w wielu przypadkach mogą stać się przyczyną niepowodzeń w nauce⁶⁴.

Podsumowując, stwierdzić należy, iż organizacja zajęć i form pracy z uczniami i studentami może przyczynić się do ukształtowania ich autonomicznej postawy. Badania prowadzone nad autonomią wskazują na to, iż będzie ona rozwijana, ponieważ współczesne wymagania rynku pracy sprawiają, że coraz więcej osób uczy się więcej niż jednego języka obcego, co wymaga zwiększonej aktywności oraz odpowiedzialności za proces uczenia się ze strony uczących się. Ciekawą propozycją może tutaj być podejście zorientowane na działanie. Formy pracy zorientowane na działanie przyczyniają się do wykształcenia u uczniów i studentów postaw autonomicznych.

Zauważyć również należy, że autonomiczny nauczyciel kieruje rozwojem autonomii własnej i autonomii uczniów. Ponosi on główną odpowiedzialność za rozwój autonomii w procesie nauczania/uczenia się języka obcego. Nauczyciel, mając świadomość istnienia przeszkód i ograniczeń, powinien wypracować indywidualne sposoby pracy pod własnym kierunkiem. Autonomia w przypadku nauczyciela sprzyja samorozwojowi, doskonaleniu swoich umiejętności i kompetencji oraz chroni przed wypaleniem zawodowym. Autonomia w odniesieniu do ucznia kształtuje postawę autonomiczną uczących się.

Autonomiczny nauczyciel to niewątpliwie profesjonalista, refleksyjny praktyk, czy też po prostu dobry nauczyciel, który jest w stanie nie tylko nauczać dla autonomii, wspie-

⁶¹ M. Czernek, *Kształtowanie postaw autonomicznych studentów NKJO na zajęciach z pisanie – co możemy osiągnąć?*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – co osiągnęliśmy...*, s. 360.

⁶² A. Pawłowska, *Wspieranie autonomii...*, s. 217.

⁶³ Zob. K. Nerlicki, *Rozwijanie autonomii...*, s. 143–144.

⁶⁴ Tamże, s. 147.

rając uczniów w procesie autonomizacji, ale także potrafi kierować własnym rozwojem, tak zawodowym, jak i indywidualnym⁶⁵.

Literatura

- Abramczyk A., *Czy rozwijanie autonomii ucznia jest kluczem do sukcesu w nauczaniu języków obcych*, „Języki Obce w Szkole” 2008, nr 6, s. 55–60.
- Autonomia w nauce języka obcego – techniki, strategie, narzędzia*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo PWSZ w Koninie, Konin 2015.
- Autonomia w nauce języka obcego – uczeń a nauczyciel*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo PWSZ w Koninie, Poznań–Kalisz–Konin 2011, s. 379–389.
- Autonomia w nauce języka obcego*, red. M. Pawlak, Wydział Pedagogiczno-Artystyczny UAM w Kaliszu, Poznań–Kalisz 2004, <http://repozytorium.amu.edu.pl:8080/bitstream/10593/1475/1/Autonomia%20w%20nauce%20j%C4%99zyka%20obcego.pdf> [dostęp: 24.12.2020].
- Autonomizacja w dydaktyce języków obcych. Doskonalenie się w komunikacji ustnej*, red. W. Wilczyńska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2002.
- Benson P., *Teaching and researching autonomy in language learning*, Pearson Education, Harlow 2001.
- Benson P., *The philosophy and politics of learner autonomy*, [w:] *Autonomy and independence in language learning*, red. P. Benson, P. Voller, Longman, New York 1997, s. 18–34.
- Cichoń M., *Od autonomii nauczyciela do autonomii ucznia: miejsce autonomii w kształceniu metodycznym studentów neofilologii*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo UAM, Poznań–Kalisz 2004, s. 325–333.
- Czernek M., *Kształtowanie postaw autonomicznych studentów NKJO na zajęciach z pisania – co możemy osiągnąć?*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – co osiągnęliśmy i dokąd zmierzamy*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo UAM i PWSZ w Koninie, Poznań–Kalisz–Konin 2008, s. 357–366.
- Czetwertyńska G., *Autonomizacja nauczania – uczeń dorosły*, „Języki Obce w Szkole” 2008, nr 6, s. 84–88.
- Drożdźiał-Szelest K., *Strategie uczenia się języka obcego: badania a rzeczywistość edukacyjna*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo UAM, Poznań–Kalisz 2004, s. 31–41.
- Drożdźiał-Szelest K., *W poszukiwaniu autonomicznego nauczyciela języków obcych*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń a nauczyciel*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo PWSZ w Koninie, Poznań–Kalisz–Konin 2011, s. 379–389.
- Europejski system opisu kształcenia językowego: uczenie się, nauczanie, ocenianie*, Wydawnictwo Centralnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli, Warszawa 2003.
- Gapińska A., *Autonomia a percepcja własnej kontroli w procesie uczenia się*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – co osiągnęliśmy i dokąd zmierzamy*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo UAM i PWSZ w Koninie, Poznań–Kalisz–Konin 2008, s. 33–43.
- Holec H., *Autonomy in foreign language learning*, Pergamon, Oxford 1981.
- Janoszczak J., *Autonomia – teoria a rzeczywistość*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń a nauczyciel*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo PWSZ w Koninie, Poznań–Kalisz–Konin 2011, s. 83–93.

⁶⁵ K. Drożdźiał-Szelest, *W poszukiwaniu...*, s. 388.

- Janowska I., *Nauczmy uczniów się uczyć – o autonomii*, „Języki Obce w Szkole” 2003, nr 3, s. 30–39.
- Janowski A., *Autonomia nauczyciela, autonomia ucznia*, „Języki Obce w Szkole” 2008, nr 6, s. 48–55.
- Kabzińska A., *Rozwijanie postaw i zachowań autonomicznych ucznia na lekcji języka obcego w podejściu zadaniowym*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – techniki, strategie, narzędzia*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo PWSZ w Koninie, Konin–Kalisz–Poznań 2015, s. 79–94.
- Komorowska H., *Autonomia ucznia w procesie uczenia się*, „Linguodidactica” 2000, z. IV, red. R. Hajczuk, A. Potyra, s. 7–25.
- Komorowska H., *Cele kształcenia językowego – autonomia ucznia*, [w:] *Nauka języka obcego w perspektywie ucznia*, red. H. Komorowska, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2011.
- Komorowska H., *Metodyka nauczania języków obcych*, „Fraszka Edukacyjna”, Warszawa 2002.
- Koralewska E., *Porozmawiajmy o ... metodzie autonomii*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń a nauczyciel*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo PWSZ w Koninie, Poznań–Kalisz–Konin 2011, s. 11–20.
- Kozieł R., *Koncepcja uczenia się zorientowanego na działanie i produkcję jako przyczynek do rozwijania autonomii ucznia*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń a nauczyciel*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo PWSZ w Koninie, Poznań–Kalisz–Konin 2011, s. 35–43.
- Myczko K., *Kognitywna teoria uczenia się i rozwijanie autonomii ucznia w dydaktyce języków obcych*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo UAM, Poznań–Kalisz 2004, s. 19–30.
- Myczko K., *Od aktywizacji do autonomii ucznia w kształceniu językowym*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – co osiągnęliśmy i dokąd zmierzamy*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo UAM i PWSZ w Koninie, Poznań–Kalisz–Konin 2008, s. 21–32.
- Mystkowska-Wiertelak A., Pawlak M., *Autonomia ucznia i nauczyciela w warunkach szkolnych*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – techniki, strategie, narzędzia*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo PWSZ w Koninie, Konin–Kalisz–Poznań 2015, s. 7–26.
- Mystkowska-Wiertelak A., *Rozwijanie autonomii przy użyciu Europejskiego Portfolio Językowego a podnoszenie poziomu poprawności gramatycznej*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – co osiągnęliśmy i dokąd zmierzamy*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo UAM i PWSZ w Koninie, Poznań–Kalisz–Konin 2008, s. 197–206.
- Nerlicki K., *Rozwijanie autonomii u studentów neofilologii w kontekście ich dotychczasowych doświadczeń w nauce języków obcych*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo UAM, Poznań–Kalisz 2004, s. 138–147.
- Paprocka-Piotrowska U., *Autonomizacja studentów neofilologów przez autentyfikację zadań językowych na przykładzie tłumaczenia*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo UAM, Poznań–Kalisz 2004, s. 365–371.
- Pawlak M., *Badania empiryczne nad autonomią w nauce języka obcego – cele, metodologia, perspektywy*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń a nauczyciel*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo PWSZ w Koninie, Poznań–Kalisz–Konin 2011, s. 65–81.
- Pawlak M., *Badania empiryczne nad autonomią w nauce języka obcego – cele, metodologia, perspektywy*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń a nauczyciel*, Wydawnictwo PWSZ w Koninie, Poznań–Kalisz–Konin 2011, s. 65–81.
- Pawłowska A., *Wspieranie autonomii uczących się na poziomie zaawansowanym a błąd językowy*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń a nauczyciel*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo PWSZ w Koninie, Poznań–Kalisz–Konin 2011, s. 217–230.

- Piegiż W., *O autonomii w nauce języka obcego*, „Języki Obce w Szkole” 2003, nr 3, s. 22–29.
- Pietrzykowska A., *Autonomia ucznia w praktyce*, „Języki Obce w Szkole” 2019, nr 2, s. 21–24.
- Piotrowski S., *O autonomii w perspektywie podejścia zorientowanego na działanie*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń a nauczyciel*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo PWSZ w Koninie, Poznań–Kalisz–Konin 2011, s. 21–33.
- Targońska J., *Jak badać autonomię uczących się*, „Języki Obce w Szkole” 2008, nr 6, s. 264–288.
- Trad A.R., *Autonomia uczniowska a nauczanie na studiach wyższych filologicznych*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo UAM, Poznań–Kalisz 2004, s. 69–77.
- Wawrzyniak-Śliwska M., *Czy autonomiczny nauczyciel jest gwarantem autonomii uczniowskiej? Między ograniczeniami a wolnością wyboru*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń a nauczyciel*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo PWSZ w Koninie, Poznań–Kalisz–Konin 2011, s. 391–406.
- Wilczyńska W., *Autonomia a rozwijanie osobistej kompetencji komunikacyjnej*, „Języki Obce w Szkole” 2008, nr 6, s. 5–15.
- Wilczyńska W., *Autonomia jako przedmiot badań glottodydaktycznych*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – uczeń a nauczyciel*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo PWSZ w Koninie, Poznań–Kalisz–Konin 2011, s. 47–63.
- Wilczyńska W., *Autonomizacja jako przedmiot badań glottodydaktycznych*, „Neofilolog” 2001, nr 20, s. 6–12.
- Wilczyńska W., *Podmiotowość i autonomia jako wyznaczniki osobistej kompetencji komunikacyjnej*, [w:] *Autonomizacja w dydaktyce języków obcych. Doskonalenie się w komunikacji ustnej*, red. W. Wilczyńska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2002, s. 51–67.
- Wilczyńska W., *Uczyć się czy być nauczonym. O autonomii w przyswajaniu języka obcego*, PWN, Warszawa 1999.
- Wysocka M., *Granice autonomii nauczyciela języków obcych i jego uczniów*, [w:] *Autonomia w nauce języka obcego – co osiągnęliśmy i dokąd zmierzamy*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo UAM i PWSZ w Koninie, Poznań–Kalisz–Konin 2008, s. 13–32.

Автономия в обучении иностранным языкам – избранные теоретические положения и предложения в области практического обучения

Резюме

В статье на основе лингводидактической литературы обсуждаются дефиниции автономии (Н. Komorowska, W. Wilczyńska, A. Janowski, M. Pawlak, K. Pawłowska, K. Drożdź-Szelest, E. Koralewska). Анализируется проблема взаимозависимости автономии учителя и учащегося. Обращается внимание на пределы автономии ученика и учителя. Презентируются некоторые вопросы, связанные с формированием автономии на уроках иностранного языка. Подчеркивается, что в автономической деятельности существенное значение имеет деятельностный подход, а также стратегии обучения, которые облегчают обучение иностранному языку.

Ключевые слова: дефиниция автономии, автономия ученика, автономия учителя, автономия студента, деятельностный подход, стратегии обучения

**Autonomy in Teaching Foreign Languages –
Selected Theoretical Hypotheses and Proposals
in the Scope of Practical Teaching**
Abstract

In the article, definitions of autonomy on the basis of glossodidactic literature (H. Komorowska, W. Wilczyńska, A. Janowski, M. Pawlak, K. Pawłowska, K. Drożdżał-Szelest, E. Koralewska) are given. The issue of the correlation between the autonomy of the student and the autonomy of the teacher is analysed. The attention is paid to the borders between the student's autonomy and the teacher's autonomy. The issues connected with shaping the autonomy during foreign language lessons are presented. It is emphasized that in the autonomic approach, task approach is the key issue, as well as teaching strategies which simplify foreign language teaching and learning.

Key words: definition of autonomy, teacher's autonomy, pupil's autonomy, student's autonomy, task approach, teaching strategies

Halina Zając-Knapik, doktor nauk humanistycznych
ORCID: 0000-0002-0853-0781

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Instytut Neofilologii (Filologia Rosyjska)
Pedagogical University of Cracow, Institute of Modern Languages (Russian Philology)

e-mail: halinaza@o2.pl

+48 126626740

*Снежанка Добрева Георгиева***Текст рецензии учителя –
грамматические показатели,
дидактические реальности и перспективы**

Современная парадигма конструктивизма в обучении родному языку в Болгарии, ставящая в центре образовательного процесса не знания, а личность обучаемого, предопределяет личностно ориентированное взаимодействие учителя с учеником в процессах преподавание – обучение – оценивание. Текстцентричность образовательной модели по всем учебным дисциплинам (усвоение учебно-содержательных акцентов преимущественно с помощью разнообразных текстовых моделей) актуализирует роль текста в процессах образовательно-воспитательного воздействия в сторону формирования и развития синхронизированной с учебными программами по предмету компетенции. Ученик создает текст в устной или в письменной форме, в чем заключается его обратная связь на поставленное учителем дидактическое задание. Учитель проводит устный анализ или создает письменную рецензию, и это его своеобразные формы обратной связи, направленной к ученику. В процессе обучения такая обратная связь с использованием образовательного потенциала обоих субъектов педагогического взаимодействия – и учителя, и учеников – является целесообразной формой социального взаимодействия.

В настоящей статье рассматривается один из аспектов проблемы обратной связи и оценки в обучении родному языку в Болгарии – учительская рецензия на ученические письменные тексты. В исследовании текст рецензии учителя болгарского языка и литературы характеризуется в двух направлениях – как языковой конструкт и как лингводидактический ресурс для повышения эффективности образовательных мероприятий. Статья освещает вопрос об образовательном потенциале как текста рецензии по отношению к ученическому письменному изложению, так и действий по восприятию, осмыслению, сопоставлению текстов рецензий, по редактированию школьных письменных текстов в соответствии с выявленными в рецензиях учителей недочетов для корректировки учениками и др. На основе представленных результатов проведенного анкетирования приведены и проанализированы модели учительских рецензий, а также эффективных образовательных практик рецензирования / оценивания. Кроме того, в статье обоснованы выводы об эффективности активного включения учеников в процессы оценивания /

самооценивания в процессах объективного, формирующего оценивание владения, а не только знания¹.

Как традиционные, так и современные образовательные модели актуализируют различные формы обратной связи – устные и письменные, прямые и косвенные, от ученика к учителю и от учителя к ученику. Они предназначены для того, чтобы дать информацию об эффективности педагогического взаимодействия, о степени реализации заранее поставленных целей и об уместности выбранных в связи с этим вербальных и невербальных средств, о возможных изменениях и исправлениях, которые предстоит осуществить для личностного развития обучаемых. В этом контексте роль учительской рецензии может осмысляться в качестве часто используемой «обратной связи» для установления уровня достижений и недочетов учеников по выполнению дидактического задания в письменной форме. В методической литературе акцентируется обязательность этого дидактического текста, а также необходимость указывать в нем показатели не только успехов / результативности, но и недочетов². Для установления точек зрения учителя и учеников на тему образовательных возможностей рецензии в конкретной педагогической практике, в период с 2014 по 2018 гг. было проведено анкетирование о роли рецензии как формы обратной связи в современном обучении родному языку. В исследовании приняли участие 139 педагогов (соответственно: 41 – на начальном этапе; 68 – в прогимназии; 30 – в гимназии) и 249 учащихся (соответственно: 123 – в прогимназии; 126 – на гимназиальном этапе). В содержательном отношении анкетные карты для учеников и учителей выполнены как относительно эквивалентные. Это обусловлено задачей провести сопоставительный анализ мнений субъектов образовательного дискурса о значимости рецензии в процессе отработки ошибок, формирования языковых, литературных и коммуникативных видов компетенции, а также их функциональности в процессе современного объективного оценивания. Вопросы были структурированы вокруг нескольких проблемных кругов:

- функции рецензии;
- роль рецензии в мотивации учеников для обучения и результативности;
- ведущие для учителей критерии при оценивании школьных письменных текстов и создании рецензий; отношение учеников к написанной учителем рецензии;
- формы использования рецензии для отработки ошибок и для повышения результативности в процессе обучения.

Анкеты показали, как учителями осмысляется роль рецензии в образовательном процессе. В ответах учителей всех образовательных этапов имплицитно содержится осознанная многофункциональность учительской рецензии как средоточия многообразных функций учителя: обучать, воспитывать, развивать, формировать личность; определять, диагностировать,

¹ А. Петров, *Проблеми на комуникативно ориентираното обучение по български език (5. – 12. клас)*, Булвест 2000, София 2012, с. 214–217.

² М. Георгиева, И. Савова, *Писмените ученически текстове. Част втора. Продуктивни текстове. Съчинения*, Кръгзор, София 2003, с. 30.

контролировать, оценивать, корректировать; прогнозировать, целеполагать, проектировать и т.д. Обработанные данные приводят к следующим выводам. Содержательный критерий выдвинут 87,05% учителей в качестве ведущего при формировании рецензии (80,49% – на начальном этапе; 85,29% – на прогимназиальном этапе; 100% – на гимназиальном уровне). 88,49% учителей отмечают акцентирование в своих рецензиях и позитивных, и отрицательных сторон соответствующей школьной разработки. 3,60% – актуализируют преимущественно позитивы и 7,91% – преимущественно обращают внимание на недочеты. 74,82% преподавателей утверждают, что обязательно рецензируют письменные работы, оцениваемые и на *неудовлетворительно*, и на *отлично*. 89,93% считают, что рецензии на письменные работы на *удовлетворительно* и *хорошо* должны содержать первоначальную констатацию о положительных сторонах в соответствующей школьной разработке.

Учителя были уверены в том, что необходимо, чтобы каждый ученик познакомился с рецензией на его письменную работу, причем 85,61% требуют этого постоянно, 12,95% – иногда и только 1,44% не настаивают на такой деятельности. Мнения относительно реализации дальнейших мероприятий (вследствие написанного в рецензиях) расходятся: только 40,29% учителей регулярно работают над приобретением навыков учащимися прочитывать / понимать рецензию (соответственно, данные по этапам: 48,78% – на начальном этапе; 41,18% – на прогимназиальном; 26,66% – на гимназиальном этапе); 51,08% реализуют подобного рода мероприятия не систематически. Их недостаточность на гимназиальном уровне имеет как объективные причины (объемность учебного содержания и недостаточность предусмотренных учебных часов на развитие коммуникативной компетенции), так и субъективные предпосылки (слабая мотивация преподавателей и учеников; нежелание учителей планировать подобные коммуникативные действия).

45,32% учителей требуют от учеников последующего всеобъемлющего редактирования уже проверенного и рецензированного ученического текста (приоритетная деятельность на начальном этапе – 60,97%); 48,92% требуют частичной редакторской деятельности (с учетом отработки выявленных ошибок). Только 32,69% учителей находят время еще раз проверить отрецензированный учениками текст. На данное учителям предложение выразить свое мнение, помогает ли рецензия ученикам в улучшении своего текста во время будущих редакторских процедур – твердое *да* заявляют 94,24%, в то время как 71,22% конкретизируют, что эффективность деятельности ученика зависит от качества рецензии и мотивации ученика.

Разнонаправленными являются и ожидания учеников от учительской рецензии: 44,98% считают ее мотивирующей оценку; 23,7% – констатирующей недочеты; 18,47% – обосновывающей уровень грамотности / компетенции; 7,63% – рекомендацией деятельности по отработке недочетов. 5,22% имеют отличное от вышеуказанных мнений.

Функция рецензии воспринята учениками следующим образом: направление внимания ученика на его достижения и недостатки (73,09%); ознакомление родителей учащихся с доводами учителя для оценки (16,87%);

обязанность учителя (10,04%). 65,86% из опрошенных учеников воспринимают учительскую рецензию как фактор мотивации к обучению и улучшению коммуникативных умений.

Выведенные анкетные данные говорят о том, что, с одной стороны, заметно стремление учителей, чтобы в процессе оценивания участвовали также ученики. С другой стороны, отмечается беспокойство недостатком времени, необходимого для реализации подобных мероприятий. В то же время обращается внимание на нежелание учащихся прочитать и разобрать рецензию для дальнейшего использования написанного в ней. Эти данные предполагают поиск путей для мотивации учеников, чтобы они ознакомились с учительской рецензией не только как с обоснованием конкретной оценки, но и как с побуждением к развитию их личности, поскольку умение создавать и воспринимать тексты является решающим для коммуникативных взаимоотношений, для личной самоидентификации и социализации индивида.

С целью выявления качества используемых в педагогической практике учительских рецензий был исследован их корпус, состоящий из 784 текстов около 160 учителей болгарского языка и литературы в период с 2010 по 2016 год. Материал показывает, что текст рецензии не характеризуется строго определенной композиционной схемой. Он вбирает в себя и текстолингвистические особенности (конститутивные принципы и критерии для практической оценки текста)³, и шкалы оценок соответствующих типов школьных текстов, и указание на специфику конкретной речевой деятельности. К ним относятся как объективные характеристики текста, например, тема, жанр, так и субъективные: возрастной диапазон учащихся, их интеллектуальные возможности, психологические и эмоциональные особенности, присущие возрасту, а также социально-психологические аспекты взаимоотношений конкретного учителя с учеником.

Исследование материала исходит из предположения, что наибольший образовательный потенциал в статическом аспекте может быть обеспечен путем соблюдения в лингводидактической модели учительской рецензии комплекса требований. Он охватывает:

- информативность / содержательность (соотнесенность констатаций с выявленными в практике критериями оценки соответствующего типа текста);
- экономичность (нахождение оптимального объема – ограничения и чрезмерной лаконичности, и избытка многословности);
- объективность (выводы о положительных и отрицательных чертах конкретного текста, а не оценка субъективных возможностей конкретного ученика);
- эффективность (создает ли написанное в тексте предпосылки для достижения запланированного результата);
- понятность / читабельность (ограничение практики констатации недочетов в общем плане и ориентация учеников на выполнение конкретных практических задач по их устранению);

³ Е. Добрева, И. Савова, Текстолингвистика. *Уводен курс*, Университетско издателство «Епископ Константин Преславски», Шумен 2004, с. 74–107.

- эстетичность (языково-стилистическая культура);
- способность воздействовать (использование языковых маркеров, которые влияют на умственную деятельность, эмоции и на языковое поведение конкретного ученика).

Кроме того, учительская рецензия руководствуется дидактическими критериями, соотносимыми как с основными целями учебных программ, так и с задачами конкретного урока для конкретного типа учеников.

Корпус рецензий был исследован с точки зрения двух типов критериев. Первый, лингвистический, включает показатели информативности, цельности, связности, композиционного оформления, объема и графического оформления, грамматического оформления, стильно-языковой выдержанности. Второй критерий, лингводидактический, соотносится с субъектно-объектной направленностью, функциональностью, понятностью, эффективностью и способностью воздействовать⁴.

В учительских рецензиях встречаются автоцентрическая и текстоцентрическая модели высказывания⁵. Объектом проверки в обеих моделях является ученический текст, однако экспликация преимуществ и недостатков выражается в них по-разному.

Текстоцентрическая учительская рецензия в нейтрально-безличной форме актуализирует положительные и отрицательные стороны в соответствующем тексте, к примеру:

Письменная работа показывает стремление построить ее в соответствии с требованиями жанра. Начало связывает поставленную проблему с актуальным контекстом. Рассуждения являются целенаправленными, но недостаточно убедительными при выявлении личной позиции. Местами оставляют впечатление самоцельности, потому что аргументация не опирается на комментарии произведений... Не усвоен в достаточной степени эссеистический стиль. Допущена повторяемость отдельных суждений. Допущенные языковые ошибки единичны, но разнородны: стилистические, грамматические, пунктуационные.

Автоцентрическая модель представляет достоинства и недостатки текста с помощью языковых маркеров, эксплицирующих роль конкретного ученика в достижении результата. Критические замечания часто сопровождаются указанием на предстоящие действия. Проиллюстрируем это следующим примером:

Ты справилась очень хорошо! Ты должна стремиться к большей самостоятельности. Выражай свое собственное мнение. Работай над своим собственным способом выражаться.

⁴ Из-за ограниченного объема исследования будут представлены только некоторые из выводов, главным образом по показателям проверки грамматического оформления, функциональности, субъектно-объектной направленности.

⁵ Термины используются, по аналогии, с предложенными в исследованиях письменной речи в обучении иностранным языкам. См. А. Радкова, *Оценяването на писмената реч в чуждоезиковото обучение*, София 2010, с. 114.

Рецензии по такой модели свидетельствуют о преодолении излишней «институциональности» в отношениях учитель – ученик. Они звучат более субъективно, но более доверительно. Используя эту модель, учителя выражают критику деликатно, так, чтобы показать «дидактически близкое» социально-педагогическое взаимодействие. При осуществлении обратной связи учитель позволяет себе обращение к ученику, которое соответствует его общему представлению о возможностях учащегося и его эмоциональном облике.

Учитель, рецензирующий текст и оценивающий учеников, проявляет объективность, справедливость, этичность. Как правило, в рецензиях не было языковых маркеров, унижающих достоинство ученика.

В повседневной педагогической практике частотна еще одна модель учительской рецензии, смешанная. В этом случае наблюдается сочетание текстоцентрических и автоцентрических показателей. В сторону текстоцентрической модели направлены предпочтения при констатации положительных аспектов. Присутствие же автоцентрических экспликаторов преобладает в плане выявленных недочетов, часто включая и рекомендации для учащегося по их устранению.

Собранный материал позволяет сделать выводы о предпочтении учителями текстоцентрической и смешанной моделей в представлении преимущественно положительных сторон речевого изложения. При описании недостатков активизируется использование как автоцентрической, так и смешанной модели.

В почти 90% исследованных рецензиях установлена позитивность соответствующего ученического текста, причем это осуществляется с помощью разнообразных вербальных конструкций: простых, сложно-сочиненных и сложных составных предложений. Экспликаторы позитивности, успешного развития направлены на поощрение и возможное самосовершенствование письменной языковой культуры.

В свою очередь, обращение внимания на негативные элементы осуществляется двумя способами. Первый из них указывает на ошибки или причины ошибок; второй – побуждает к действию, к примеру, вспомнить не усвоенные правила создания текста и/или литературные языковые нормы. При констатации недостатков учитель использует разнообразные синтаксические конструкции: вопросительные (касающиеся упущений: *Почему не привела и другие конкретные примеры?*); восклицательные (*Допустил много ошибок!*); содержащие различные морфологические / синтаксические формы негативной оценки (*недостаточно убедительные, не усвоенные, не приспособлены, не обоснованы, не всегда являются ясными, не вывела суждения, неудовлетворительна*); безглагольные предложения (*Пропуски при использовании литературных норм*); информативные предложения (*Допущены пунктуационные, грамматические, лексические ошибки*); безличные предложения (*Нечеткое обособление абзацев*). В тех случаях, когда речь идет об устранении недочетов, используются конструкции в изъявительном наклонении, с использованием будущего времени (*Тебе придется поработать над преодолением пропусков*); побудительные предложения, содержащие формы

повелительного наклонения (*Делай проверку; Не смешивай глагольные времена; Обрати внимание на допущенные ошибки; Обрати внимание на правописание*); предложения с предпочтением условного наклонения (*Мог бы больше рассуждать*); предложения с модальностью необходимости или возможности (*Тебе необходимо использовать большее количество синонимов; Вы должны больше поработать над нормами правописания; Можно было сформулировать более четко тезис*).

Не вызывает сомнений двусторонний объективно-субъективный характер учительской рецензии. Эффективным для практики является перманентная целенаправленная концентрация внимания школьников на приобретение навыков в декодировании конкретной рецензии, что способствует адекватной рекомендациям редакторской работе.

Результаты опросов и анализ учительских рецензий лежат в основе запланированной и осуществляемой автором статьи экспериментальной работы. Она была проведена в течение двух учебных годов (2015/2016; 2016/2017) для установления дидактических перспектив, к которым относятся развитие доцимологических умений учителей и повышение эффективности образовательного процесса в контексте использования рецензии в качестве обратной связи. Целью проведенной экспериментальной работы было также установить, насколько эффективно учителя используют на практике образовательный потенциал рецензии и приводит ли это к повышению эффективности образовательного процесса; насколько перманентно и целенаправленно реализуется деятельность благодаря активному включению учеников в действия по оцениванию/самооцениванию (декодирование рецензий, соотнесение рецензий с критериями оценки, редактирование собственных текстов в соответствии с замечаниями, саморецензирование письменных текстов и др.). Проведенная экспериментальная работа в двух основных и одной средней школе в городе Шумен доказала эффективность образовательных технологий, связанных с повышением активности и креативности учеников в процессе оценивания.

Ответственность за перманентную и качественную реализацию деятельности по оцениванию учеников падает на учителя, который идентифицирует себя в педагогическом дискурсе как многофункционального субъекта: источника информации, помощника при поиске информации, партнера, менеджера, консультанта, помощника при расшифровке информации, предопределяющей оценку учеников. В педагогическом дискурсе он не только объективно оценивает, но и помогает преодолеть недостатки, побуждает, стимулирует, поощряет. Он обязан (в соответствии с нормативными документами) писать рецензии и знакомить учеников с результатами оценивания. Он может стимулировать и мотивировать учеников принять участие в процессах оценивания во время интерактивного педагогического общения.

В нижеприведенной таблице представлены идеи на тему использования рецензирования в динамическом аспекте – как возможности для различных коммуникативных действий, способствующих реализации целей учебных программ, и формирования речевой компетенции учащихся.

Примерные образовательные модели для использования рецензии в обучении родному языку

Модели в направлении учитель – ученик	Модели в направлении ученик – ученик
Создание письменной рецензии учителя, ее запись под школьным текстом	Создание рецензии учеником: • Запись рецензии одного ученика на текст одноклассника (при соблюдении предварительно приведенных критериев для оценки соответствующего типа текста) • Письменное самооценивание собственного текста учеником
Дополнительные вопросы со стороны учителя к ученику, в связи с прочтением написанной на его текст учительской рецензии	Декодирование/сопоставление рецензий: • Соотнесение учительской рецензии с общими выявленными (заранее известными учащимся) критериями • Декодирование учительской рецензии в контексте критериев соответствующего речевого жанра
Обобщение заключений в учительских рецензиях и их обсуждение на уроках по развитию коммуникативных умений, во время обобщенно представленного учителем анализа сильных и слабых сторон деятельности учеников по продуцированию текста (определенного речевого жанра в связи с конкретным дидактическим заданием)	Дополнения в начатой определенным педагогическим субъектом (учитель, ученик) рецензии на конкретный школьный текст, соответствующие учебной программе для определенного класса
Обмен ученическими текстами для рецензирования между учителями одной коллегии (в одной школе)	Соотнесение двух рецензий на один и тот же текст (с вариантами авторства: рецензия учителя и ученика, автора оцениваемого речевого продукта; две рецензии разных учеников; рецензия учителя и другого ученика, и т.д.)

Представленные в таблице примерные образовательные практики, апробированные в процессе экспериментальной работы, соотносятся с разнообразной активностью учеников. Это включение их в процесс оценивания в качестве реципиентов, составителей рецензии, исследователей и аналитиков текстов, а также их редакторов. Модели расшифровки / характеристики рецензируемого ученического текста могут быть разнообразными с точки зрения технологии, степени сложности / самостоятельности и форм осуществления реализации (индивидуальная, групповая). В проведенной автором статьи экспериментальной работе логика включения подобных действий осуществлялась в направлении от более легкого к более сложному, от деятельности с низкой степенью самостоятельности ученика к деятельности с более высокой степенью. Последовательно была апробирована эффективность образовательных задач, таких как: соотнесение констатаций недочетов в учительской рецензии с выделенными конкретными ошибками в ученической письменной разработке; доказательство (конкретные примеры) в не отредактированной, но рецензированной письменной школьной разработке; выявление в учительской рецензии утверждения о несоблюдении основных требований к соответствующему ученическому речевому жанру и литературным языковым нормам и т.д. Все это было дополнено заданиями по редактированию ученического текста при учете указанных в учительской рецензии конкретных типов языковых ошибок, а также по редактированию текста,

в котором указано только число грамматических ошибок без их конкретизации, а при этом поставлено условие обосновать соответствующие редакторские процедуры. Целью подобных образовательных моделей является как осознание значимости учительской рецензии для развития текстовой компетенции ученика, так и формирование и развитие такого ценного умения, как саморефлексия. Самооценка, независимо от того, осуществляется она в учебных или неучебных условиях, полезна для самоосознания индивида, поскольку включает знания человека о себе, умения оценки собственных сил и способностей и открывает путь для объективной самокритичности.

Целесообразность деятельностной модели может быть осмыслена и в контексте теории речевой деятельности с обязательным прохождением основных этапов при продуцировании текста – мотивации, планировании, реализации, контроля. Чтение, восприятие и понимание учительской рецензии является своеобразной формой диалога в педагогической интеракции. Это диалог ученика с текстом (предложенным ему учителем в виде рецензии, и, следовательно, диалог с созданным им самим ученическим текстом), диалог субъектов в связи с текстом (соответственно: учительская рецензия, ученический текст, текст со шкалами критериев и т.д.). Написание рецензии на собственный текст, принятие объективности выполненной учителем оценки на ученический текст, особенно с недочетами и отклонениями от литературной нормы, признание достоинств текста, написанного одноклассником, являются формами развитой степени объективного оценивания / самооценивания. Они побуждают к активности и результативности в обучении родному языку, формируют и развивают ключевые виды компетенции и важные качества. К ним относятся умения общаться, принимать чужое мнения / критическую оценку, работать в группе, а также активность, самокритичность, терпимость и др.

В более широком образовательном контексте направляемая учителем рецептивно-рефлексивная деятельность приводит к самосовершенствованию речевой практики обучаемых, повышению их коммуникативной компетенции в целом и созданию социально-коммуникативного портрета ученика. Так, представленные модели при педагогическом подходе с широко понимаемой активностью ученика соотносят современные формы оценивания, в том числе рецензирование, с многообразными функциями (информирующей, стимулирующей, диагностической, контрольно-оценочной) и ролями учителя как координатора, помощника, посредника, друга, советника, консультанта и т.д. В интерактивной образовательно-воспитательной парадигме направляемые учителем процессы рефлексии учеников, связанные с осмыслением рецензии и последующими их действиями по улучшению собственной речи, содействуют осуществлению не только когнитивных, но также прагматических и коррекционных функций обучения родному языку.

Представленный анализ позволяет сделать вывод, что рецензия является ценным лингводидактическим ресурсом, благодаря которому реализуется динамическая и системная речемыслительная деятельность с высоким образовательным потенциалом. Рецензия, как текст и лингводидактический ресурс, может активно влиять на дальнейшее развитие коммуникативного

портрета ученика. Это влияние связано с преобразованием статического объекта – учительская рецензия в динамическую деятельностьную модель декодирования, понимания, сопоставления, редактирования.

Кроме того, исследуемые в статье анкетные данные и образовательные практики показывают, что эффективная реализация речемыслительной деятельности с помощью рецензий на ученические письменные тексты, при активном соучастии учащихся и учителей, вносит свой вклад в развитие трех аспектов педагогического общения – перцептивного, коммуникативного, интерактивного. В свою очередь, на основании представленных в работе образовательных моделей доказывается, что рецензия, включаемая в совместные действия субъектов образовательного дискурса на разных этапах речевой деятельности, может быть целенаправленно использована для развития ключевой компетенции обучаемых в современных моделях объективного, формирующего, холистического оценивания. Совместная деятельность учителей и учеников в этом плане, возрастающая ответственность учителей в процессе обучения родному языку и доверие к ученикам помогают обучаемым стать активным партнером учителя в педагогической интеракции, в процессах оценивания, в деятельности по преобразованию внешних мотивов во внутреннюю мотивацию. Все это способствует как познавательно-речевому, так и социально-личностному развитию учеников.

Литература

- Георгиева М., Савова И., *Писмените ученически текстове. Част втора. Продуктивни текстове. Съчинения*, Кръгзор, София 2003.
- Добрева Е., Савова И., *Текстолингвистика. Уводен курс*, Университетско издателство «Епископ Константин Преславски», Шумен 2004.
- Петров А., *Проблеми на комуникативно ориентираното обучение по български език (5. – 12. клас)*, Булвест 2000, София 2012.

Текст рецензии учителя – грамматические показатели, дидактические реальности и перспективы

Резюме

В статье рассматривается учительская рецензия на письменные тексты учеников в аспекте современных форм оценки в обучении родному языку в Болгарии. Текст рецензии характеризуется как языковой конструкт и как лингводидактический ресурс для повышения эффективности процесса обучения. Основой для исследования послужили 784 учительских рецензий, написанных около 160 преподавателями болгарского языка и литературы в период с 2010 по 2018 годы. Структурно-грамматические и семантические показатели рецензии представлены с учетом экстралингвистических факторов. Именно они обосновывают целесообразность системной, иерархизированной по сложности деятельности учащихся, направленной на восприятие, осмысление, сопоставление текстов рецензий, на редактирование своих текстов в соответствии с выявленными в рецензиях учителей недочетами и т.д.

Ключевые слова: учительская рецензия (отзыв), языковой конструкт, лингводидактический ресурс, формирующее оценивание, самооценивание

Teacher's Review – Grammatical Features, Didactic Models and Perspectives

Abstract

The article focuses on one aspect of feedback and modern forms of assessment in native language teaching in Bulgaria – the teacher's review of students' written texts. In this study, the review text is characterized in two ways – as a language construct and as a linguodidactic resource for improving the effectiveness of educational activities. The characteristics of the review as a static text, which is complete and coherent, are summarized on the basis of 784 teacher reviews, provided by about 160 teachers of Bulgarian language and literature in the period 2010–2016. The dynamic characteristics of the review are revealed with accents taken from a two-year experimental work conducted in three schools, presenting the importance of systematic, hierarchically complex activities of the students in perception, comprehension, comparison of reviews, editing of students' written texts in accordance with the deficits pointed out in the teachers' reviews, etc. Based on the presented results of a survey with 139 native language teachers and 249 students, effective educational models of formative assessment are summarized and analyzed, related to the active involvement of students in the assessment / self-assessment processes.

Key words: teacher's review, language construct, linguodidactic resource, formative assessment, self-assessment

Снежанка Добрева Георгиева, доц. д-р

ORCID: 0000-0002-1054-1754

Педагогический факультет, Шуменский университет им. Епископа. Константина
Преславского

Snezhanka Dobрева Georgieva, Assoc. Prof., Ph. D.

Konstantin Preslavsky University of Shumen

e-mail: s.dobрева@shu.bg

+359 899952526

Геннадий Ковалев

Откуда же появился русский мат?

Мат сильно распространен в русском народе. Причем в простом народе, особенно деревенском, он не почитался за сквернословие. Были теории, что русский человек-де богобоязнен, а матерщина навязана, дескать, тюрками-иноверцами. Поэт И. Шкляревский в своей поэтической были *Пир* осторожно спрашивает читателя:

А бранились теперешним матом
или с кислую вонью Орда
занесла его к нам в города?

Однако анализ аналогичной лексики в современных славянских языках говорит о всеобщем славянском характере мата. Например, словарь сербской бранной фразеологии, подготовленный Неделько Богдановичем, показывает, что не только лексика, но и модели обценных выражений в сербском и русском очень близки, сравните: «У уста те јебем, Јебем те у дупу, Мајку ти јебем»¹.

То же можно сказать и о моделях бранной лексики словацкого языка: «jebač koho i i bezpred; jebač koho, čo»², или польского: «jebać (kogo), kopulować»³. Кстати, о польском мате Е. Липняцкая высказалась так:

В Польше есть специалисты, способные крыть матом не повторяясь в течение получаса, но эта способность связана скорее с профессией, нежели с национальностью, и тут лидируют военные, водопроводчики и врачи. Правда, если поляк хочет выругаться по-настоящему, он использует русский мат⁴.

Во многом распространению мата способствовало не только отсутствие должного уровня культуры пользования им, но и официальный на него запрет. Запретный плод сладок, особенно для людей, которые только что входят в общественную жизнь. Подросток, употребляя бранную лексику, как бы

¹ Н. Богдановић, *И ја теби. Избор из псовачке фразеологије*, «Просвета», Ниш 1998, с. 18–19, 24.

² B. Hochel, *Slovník slovenského slangu*, Hevi, Bratislava 1993, с. 91.

³ U. Tuftanka, *Zakazane wyrazy. Słownik sprośności i wulgaryzmów*, Wydawnictwo O, Warszawa 1993, с. 37.

⁴ Е. Липняцкая, *Эти странные поляки*, «Эгмонт Россия Лтд», Москва 2001, с. 68.

приобщается к кругу «взрослых» людей, которым «по закону» разрешается выражаться намного свободней, нежели несовершеннолетним. Вместе с тем мощный семантический потенциал неприличных слов, свободное их варьирование, прекрасная словообразовательная разработанность позволяют некоторым людям, вообще не выходя из рамок мата, выразить всё, что они пожелают. На помощь приходят мимика, жест, интонация, а также характерный ситуативный контекст. Например: «Ну, *chu'li* ты? – Да ни *chuja'*! – А *chu'li* делать-то будем? – Да *chuj* с ним! – Ни *chuja'* себе! Это ж *pizde's* полный! – Ни *chuja'*, проврёмся!» (из разговора двух новых русских о сорвавшейся торговой сделке). Интересен случай, имевший место с известным лингвистом А.А. Зализняком. Приведем эту историю со слов А.К. Жолковского. А.А. Зализняк разворачивался перед гуманитарным корпусом МГУ на своем «Москвиче». В это время на него чуть не наехал самосвал, шофер которого высунулся из кабины и заорал матом. А.А. Зализняк так передал фразу, сказанную шофером:

При дамах я не могу буквально повторить то, что он сказал. Поэтому я переведу его реплику на семантический язык или лучше на куртуазный язык «Тысячи и одной ночи»: «О, неосторожный незнакомец! Пожалуй, следовало бы наказать тебя ударом по лицу...» [...] При этом, – продолжал Андрей, – все богатство значений, заданных элементами «неосторожный», «наказать», «удар» и «лицо», было передано с помощью ровно трех однозначных слов, образованных от одного и того корня. Задача имеет одно решение, – торжественно закончил он⁵.

Как видим, шофёр, человек простой, обошёлся всего лишь одной корневой парадигмой великого и могучего русского языка, но сколько экспрессии это позволило ему выразить! И всё было понятно участникам «разговора».

Я занялся историей мата совершенно случайно. В 1981 году, просматривая немецкие книги в самом крупном книжном магазине Варшавы (мне срочно потребовалась *Грамматика* М.В. Ломоносова, изданная факсимильно в Лейпциге), я неожиданно раскрыл брошюрку, изданную в ГДР, но на серболужицком языке. Называлась она на русский слух очень неприлично: «*Objebany skurjenc*». Поскольку я интересовался славянскими языками, мне не стоило большого труда прочитать эту детскую книжечку, как оказалось, это были сказки, а название на русский переводилось: «Обманутый скупец». Меня потрясло, как это древнее слово сохранило старое, почти первичное значение? Хотя и русский «неприличный» глагол тоже удерживает эту семантику. Я стал просматривать славянские словари и практически во всех находил его, но уже с «неприличным» значением.

Откуда же взялся русский мат? Кто к нам его занёс? А никто нам его никогда не приносил. Это наше родное, тщательно скрываемое детище. При этом практически отсутствуют отечественные «официальные» словари, в которых бы матерщина получало соседство с иными словарными статьями. Упоминание о некоторых словах такого типа есть лишь в словаре В.И. Даля,

⁵ А. Жолковский, *Мемуарные виньетки и другие non-fictions*, Изд-во «Журнал Звезда», Санкт-Петербург 2000, с. 64.

да и то, только в редакции Бодуэна де Куртенэ⁶, да ещё в таком специальном лексиконе, как *Этимологический словарь славянских языков*⁷. Упоминание этих двух словарей уже говорит о многом: данная лексика древняя, чисто славянская и глубоко народная. Жизнь неприличных слов напоминает историю человеческого общества: человек рождается голым и нисколько этим не смущается, а если позволяет климат, то и всю жизнь ничем себя не прикрывает. В тех же местах, где человеку необходимо от непогоды защищаться одеждой, выдумали, что голый – это весьма и весьма неприлично. А.А. Ахматова, отметив, что греки своих богов изображали нагими, гневно заявила: «Считать наготу непристойной – вот это и есть похабство»⁸. Та же ситуация с одеждой была потом повторена у славянских народов и закреплена в славянских языках в самой судьбе слов, обозначающих гениталии и процесс порождения потомства.

Общеславянский глагол **jebati/jebti* мог иметь два значения: 1) 'бить, ударять' и 2) 'обманывать'. Значения эти только на первый взгляд кажутся совершенно разными. На самом же деле связь между ними самая прямая: могу *стукнуть*, могу и *обмануть*. В первом случае будет больно, во втором – обидно. Интересно, что в русском языке эта семантика сохранилась, ср.: *jebanut'* – 'ударить, стукнуть'; *objebat'* – 'обмануть'. Указанные значения проявляются практически во всех славянских языках, однако вполне legitimately они присутствуют (и активно функционируют) лишь в лужицких языках. Не будем брать обычные словари (скажем, авторства Арношта Муки, который сродни словарю В.И. Даля в Бодуэновой редакции), возьмём «официальный» орфографический словарь верхнелужицкого языка, там обнаружится следующее: *jebačnu* – 'обманый', *jebak* – 'обманщик', *jebanje/jebanstwo* – 'обман, мошенничество', *jebać* – 'обманывать'⁹. Видимо, и подлинная фамилия чешского поэта-символиста Вацлава *Ебавого* (псевдоним – Оттокар Бржезина, 1863–1929) связана с этим же корнем и с тем же значением.

Интересно, что в словаре верхнелужицкого языка, составленном в 1693–1696 гг. Абрахамом Френцлем, корень глагола *jeb-* обозначен как совершенно невинный – со значением 'обманывать, вводить в заблуждение'. Здесь приводится также семантика, которая впоследствии, возможно, привела этот корень к числу «неприличных»: не только 'обманывающий' – *fraudo, fallo*, но и сам 'заблуждающийся' – *erro*, т.е. 'находящий ошибочный приют'¹⁰. Однако эту семантику применительно к данному слову восточнославянские языки полностью табуировали вследствие перехода лексики, выражающей эти значения, в разряд инвективной. «Похабное» значение глагол **jebati/jebti* мог

⁶ В.И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. 4, Издание т-ва М.О. Волф, Санкт-Петербург–Москва 1909, с. 1244.

⁷ *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, вып. 8, «Наука», Москва 1981, с. 114.

⁸ Л.К. Чуковская, *Записки об Анне Ахматовой*, т. 2, «Согласие», Москва 1997, с. 137.

⁹ P. Völkel, *Prawopisny słownik hornjoserbskeje řeče*, Ludowe nakładnistwo Domowina, Budyšin 1981, с. 145.

¹⁰ *Słownik górnolůžycki Abrahama Frencla (1693–1696)*, oprac. S. Stachowski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław etc. 1978, s. 144.

приобрести уже в общеславянскую эпоху, доказательством чему служит его наличие в целом ряде славянских языков (болгарский, польский, сербский, чешский, все восточнославянские). Семантика эта в современном русском вербализовалась в значительной степени под воздействием кинопереводов, в которых известный английский глагол передавался словом *трахать(ся)*.

Именно в значении, ставшем потом «неприличным» (и, видимо, довольно давно) глагол **jebati/jebti* вошел во фразеологизм *job tvoju mat*¹¹. Выражение это можно отнести к очень древнему периоду: конец эры матриархата и складывание патриархата. И значение его уже в ту пору было отнюдь не похабным, а скорее имущественным. Обладающий матерью рода становился хозяином рода. Поэтому древнее значение выражения *job tvoju mat* необходимо было понимать как: 'я теперь – ваш отец' или 'я теперь – хозяин всех вас и всего, что вам принадлежит'. Кстати, несколько иную, но близкую трактовку данной ситуации давал и Д.К. Зеленин:

Так называемая матерная русская брань равносильна, собственно, бранным выражениям: молокосос, щенок и т.п., подчеркивающим юность и неопытность объекта брани. Ругающийся выставляет здесь себя как бы отцом того, кого он бранит, неприличная формула матерной ругани означает собственно: я твой отец! точнее: я мог быть твоим отцом!¹².

Мы не имеем прямых доказательств этому в ранних письменных источниках, но позднейшие исторические факты красноречиво это предположение подтверждают. Так, великий князь Владимир (святитель Руси) начал править в Киеве после убийства родного брата Ярополка, женившись на его невесте – Рогнеде и взяв в наложницы его жену гречанку (грекыню) Анну, уже беременную и затем родившую ему сына убиенного Ярополка – Святополка. Князь Мстислав (сын Владимира Мономаха), убив касожского (адыгского) князя Редеду, в жены взял себе жену убитого, притом – и это очень важно – уже имевшую от Редеди двух сыновей. Мстислав назвал пасынков Юрием и Романом, а позднее выдал за последнего свою дочь.

Характерен и пример взаимоотношений княгини Ольги с древлянами. Как известно, её муж, князь Игорь, был убит древлянами из-за непомерной жадности при сборе налога с древлян. Ольга трижды жестоко отомстила древлянам. Несмотря на это древляне предпринимали попытки примирения, в частности, засылали сватов к Ольге, чтобы она вышла замуж за их князя Мала: «Реша же Деревляне: Се князя оубихомъ, поимем жену его Вольгу за князь свой Малъ. ... И послаша Деревляне лучшие мужи, числом 20, в лодье къ Ользе»¹³. А делали

¹¹ Кстати, это любимое выражение нобелевского лауреата И. Бродского: только в одной книге С. Волкова знаменитый поэт употребил это выражение около десяти раз. Правда, книга была сделана на основе магнитофонной записи разговора двух мужчин, но вышла на очень широкую публику (С. Волков, *Диалоги с Иосифом Бродским*, Изд-во «Независимая газета», Москва 1998).

¹² Д.К. Зеленин, *Табу слов у народов восточной Европы и северной Азии*, «Сборник Музея антропологии и этнографии», вып. IX, Изд-во АН СССР, Ленинград 1930, с. 18–19.

¹³ *Полное собрание русских летописей*, т. 1: *Лаврентьевская летопись*, Москва 1962, с. 55.

это для того, чтобы «возобладать над киевлянами, ведь брак с Ольгой легализовал бы право Мала на Киев и киевскую землю»¹⁴.

Проницательный знаток истории славянской лексики Р. Брандт, сопоставив глагол **jebati/jehti* с древнеиндийским *jabh (jábhati-te)*, заметил:

Как переходное значение для чешско-лужицкого слова приходится выставить «ругаться по матерному», предполагая существование матерщины у праславян и отказываясь от объяснения ея у русских и у сербов заимствованием у татар и у турок¹⁵.

Наиболее популярным в последнее время оказалось предположение, что ранее выражение *job tvoju mat'* было оскорбительным и вместо предполагаемого «я» агент действия выражался словом «пёс» (*canis*). Об этом говорит Б.А. Успенский, приводя множество примеров, которые все же мало что доказывают¹⁶. В.Ю. Михайлин справедливо полагает, что не в псе дело, а просто мат – это мужской обценный код¹⁷.

Полагаем, что употребление данного выражения с вариантом «пес» в роли субъекта – это уже вторичное переосмысливание анализируемого выражения. Скорее всего, первичным был агент «я». Фраза совершенно не была оскорбительной, хотя и обозначала именно совокупление, однако в подтексте был не секс, не надругательство как таковое, а обладание властью в чужом роду.

То же выражение, но с «псом», будучи позднейшим, имело уже вполне определённую цель: оскорбить весь чужой род, отсюда выражения *сукины дети*, *сукин сын*, польск. *psia krew* (видимо, здесь есть какая-то связь с неоскорбительным восприятием «суки» с capitoлийской «волчицей», которая, по легенде, якобы взрастила Ромула и Рема). Кстати, Собакевич у Н.В. Гоголя в *Мертвых душах* – тоже «сукин сын». Если разложить фамилию *Собакевич* по семантическим элементам, то выясняется, что таковыми являются суть: *собака* ('сука') + *евич* ('сын, потомок') = '*сукин сын*'¹⁸. Это уже в эпоху патриархата, оскорбление таким образом наносилось не столько женщине, сколько мужчине, главе рода, которому наставили рога, видимо, поэтому отсутствует широкое употребление выражения «сукина дочь». Можно вспомнить о весьма показательном замечании М.И. Цветаевой: «Незаконными должны быть только мальчики, вернее – незаконные должны быть только мальчики, „незаконная дочь“ – даже не звучит!»¹⁹.

¹⁴ См. В.В. Пузанов, *От праславян к Руси: Становление древнерусского государства*, Изд-во Олега Абышко, Санкт-Петербург 2017, с. 133.

¹⁵ Р. Брандт, *Кое-что о нескольких словах*, «Русский филологический вестник» 1915, № 3/4, с. 355.

¹⁶ Б.А. Успенский, *Избранные труды в 3 т.*, т. 2: *Язык и культура*, «Языки русской культуры», Москва 1996, с. 109–126.

¹⁷ В.Ю. Михайлин, *Русский мат как мужской обценный код: проблема происхождения и эволюции статуса*, «Новое литературное обозрение» 2000, № 43, с. 348.

¹⁸ Г.Ф. Ковалев, *Истоки именика Н.В. Гоголя*, «Русская речь» 2017, № 2, с. 100.

¹⁹ М.И. Цветаева, *Неизданное*, Эллис Лак, Москва 1997, с. 287.

При такой постановке вопроса нельзя не согласиться с, казалось бы, парадоксальным мнением того же Р. Брандта, что:

матерная брань коренится не в презрении к матерям, а в уважении: при первоначальном, сознательном, ея употреблении, несомненно имелось в виду, что человек сильнее, чем личную обиду, почувствует обиду, нанесённую его матери²⁰.

Понятно, что, неся в себе такое значение, глагол **jebati/jebti* постепенно стал переходить в разряд ругательных и потому в дальнейшем неуклонно табуировался – особенно в восточнославянских языках.

Что же касается «неприличных» наименований гениталий, то и они не позаимствованы из тюркских языков, а имеют глубокие общеславянские корни. Название мужского органа, как известно, состоит в русском языке из трёх букв. Это слово является однокоренным со словами *хвост* и *хвоя* из древнего корня **Xŭ-* с первичным значением 'отросток, побег'. Вот что на этот счет пишет Е. Подвальная:

Известное же для русского языка слово *хуй*, *хуя* этимологически трактуется как родственное лит. *skuja* 'хвоя'; примечательным является рефлекс этого слова в албанском *hu* 'кол, membrum virile'; здесь мы видим то же семантическое развитие, что и в исп. *сагајо*, возводимом к гр. *χαράκιον*, деминутиву от *χαράξ* 'кол'. Данное русское слово относится, таким образом, к группе слов, объединенных вокруг индоевропейского **sko-* 'быть острым' и согласуется с распространенной семантической моделью²¹.

Первая фиксация этого названия мужского полового органа в русском языке сделана ... немцами, которые просто не могли не включить его в свой разговорник, причем снабдили его праславянским синонимом: «*Chuy. Aber. Кур. Meüster manck den schenckeln*»²². А. Фаловски, исследовавший и опубликовавший самые старые немецко-русские разговорники, отметил, что слово *chuj* «несколько позднее зафиксировано у Т. Fenne²³: *зу гуи – mahns gemechte*»²⁴. О лексеме же *кур* автор вполне справедливо пишет: «Относится несомненно к праславянской эпохе как 'gallus, петух'. Значение 'penis' следует признать вторичным по отношению к 'gallus'»²⁵. Далее с опорой на данные болгарского

²⁰ Р. Брандт, *Кое-что о нескольких словах...*, с. 356.

²¹ Е. Подвальная, *Из проблематики русской обценной лексики*, «Язгулямский сборник» 1996, № 1, с. 78.

²² A. Fałowski, «*Ein Rusch Boeck...*». *Ein Russisch-Deutsches anonymes Wörter- und Gesprächsbuch aus dem XVI. Jahrhundert*, Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe B: Editionen Neue Folge Band 3 (18), Böhlau Verlag Köln-Weimar-Wien 1994, с. 33.

²³ Tönnies Fenne's *Low German Manual of Spoken Russian, Pskov 1607*, vol. III: *Russian-Low German Glossary*, Royal Danish Academy of Sciences and Letters, Copenhagen 1985, с. 339.

²⁴ A. Fałowski, «*Ein Rusch Boeck...*» *Rosyjsko-niemiecki anonimowy słownik i rozmówki z XVI wieku. Analiza językowa*, Universitas, Kraków 1996, с. 87.

²⁵ Там же.

и других южнославянских языков, польский ученый делает вывод, что «уже праславяне использовали лексему *kur* в сексуальном значении»²⁶.

Название женского полового органа происходит от общеславянского глагола **pi'sati*. После падения редуцированных глухой *s* перед звонким *d* получил озвончение (*z*). Самая старая фиксация отмечена тем же А. Фаловским в том же немецко-русском разговорнике, где тоже сопровождается синонимом: «*pasta*. Aber. *Manda* meisterine manck den benen»²⁷.

Е. Подвальная, правда, приводит несколько иную трактовку происхождения этой лексемы. Со ссылкой на полабское *reizda* – ‘седалище’ (то же в древнепрусском *peisda*) она полагает:

славянское слово обычно трактуется как имеющее индоевропейское происхождение, причем и семантически совершенно отличное от тюрко-монгольского: оно объясняется либо как приставочное образование от **sed-* [**pi-spd-a*], либо как композит от **pes-* ‘membrumvirile’ [**pe(i)s-(s)th~*]²⁸.

Однако материалы из болгарских диалектов и народной ономастики все же заставляют считать верной все-таки первую из изложенных трактовок: в болгарской гидронимии основа *pisd(a)* применима к названиям любой расщелина в скале, из которой течёт вода, ср. гидронимы *Пизда*, *Пиздина Вода*, *Пиздица*, *Пиздишка рьяка*²⁹. Более обширный список вариантов этого слова в болгарский микрогидронимике дает Й. Заимов: *Пиздина падина*, *Пиздиньковец*, *Пиздиница*, *Пиздица*, *Българска Пиздица*, *Пиздишки кладенъц*, *Пиздишка чешма*, *Пиздичь бунаръ*, *Пиздичка бара*, *Пиздишки дол*, *Пиздишки кайрак*, *Пиздра*, *Пиздрица*, *Пиздулки*³⁰.

Последние находки новгородских берестяных грамот позволяют с уверенностью сказать: слово *пизда* в XII веке на Руси тоже не было похабным. Сравните текст грамоты № 955: *Маренко пей пизда и сѣкыле*³¹ и то, сколь благонаравно звучит перевод, сделанный крупнейшим знатоком берестяных грамот А.А. Зализняком: «Маренка! Пусть же напьется (набухнет) рождающее лоно!».

Относительно лексемы *tanda* польский исследователь А. Фаловский замечает:

Манда является безо всяких сомнений заимствованием из польск. *męda*, *menda*, ‘зоол. phithirius pubis a. pediculus pubis, owad półpokrywy wszowaty’ (*Słownik języka*

²⁶ Там же.

²⁷ A. Fałowski, «Ein Rusch Boech...» *Ein Russisch-Deutsches anonymes...*, с. 33.

²⁸ Е. Подвальная, *Из проблематики...*, с. 78.

²⁹ М. Ангелова-Атанасова, *Топонимия на Горнооряховско*, «Бендида», Велико Търново 1996, с. 338.

³⁰ Й. Заимов, *Български водопис. Географско описание, строеж и произход на имената*, т. 2: К–Р, «Фабер», Велико Търново 2012, с. 503–504.

³¹ А.А. Зализняк, В.Л. Янин, *Берестяные грамоты из новгородских раскопок 2005 г.*, «Вопросы языкознания» 2006, № 3, с. 8.

polskiego, Warszawa 1902, t. II, s. 933). Этимологически связано прасл. *mądo* 'testiculus; jądro' (Brückner 1927, s. 607)³².

Однако в русском языке кроме этого понятия есть ещё слово, обозначающее вообще половой орган (чаще мужской) – *mude* (ср. приводимое М.М. Пришвиным народное название травы: «Кувшинки еще не цветут, торчат острые резакі [мудорез]») ³³. Правда, и *mude*, и *muda* первично обозначали мошонку (мужские яички), отсюда бранное слово *mudak*, прежде обозначавшее мужчину со слишком большой мошонкой, которая мешала ему в хозяйственных работах. Кстати, фамилия *Мудаковы* была довольно распространена у донских казаков³⁴.

Коснемся еще одной «матерной», очень популярной в разговорном дискурсе формулы, использующей исконно славянские названия гениталий (*пошел на х.. и пошла в п....*). Эти выражения в древнюю эпоху также не воспринимались как ругательства, лишь подчеркивали, что люди, к которым обращались таким образом, совсем ничего не умеют делать и поэтому должны вернуться туда, откуда произошли. Согласно такому пониманию, данное выражение более всего синонимично слову *мудак*. Правда, исходя из таких рассуждений, самым обидным в древности должно было быть выражение: «Иди (пошел) в жопу», потому что этот путь не к возвращению к новой жизни, а в никуда.

И, наконец, о слове, которое в современном русском языке постепенно превращается в междометие (*блядь*), оно сейчас повсеместно заменяется эвфемизмом *блин*. О нем и его происхождении хорошо сказал В.В. Колесов:

Кстати, и известное слово, именуемое распутницу, по происхождению – высокий славянизм, и до XV в. оно имело значение 'лжец, обманщик' (что связано с общим значением корня, того же, что и в слове *зablуждение*)³⁵.

И действительно, в русском языке сохранилось слово *блудить*, первым значением которого было 'зablуждаться, стоять на распутьи и не знать истинной дороги', отсюда русск. *блукать*. Второе значение было уже телесным – буквально 'распутничать', отсюда слово *блудница*. Польский язык тоже сохранил первичное значение корня: *bląd* 'ошибка, заблуждение', *bląkać* 'блуждать, бродить без цели', *blędny* 'ошибочный, неверный' и *blędnyk* 'лабиринт, ошибочный или непонятный путь'. Говоря о фиксации этого слова в словарях, В.В. Колесов добавляет:

В прямом значении оно употреблялось долго, но во времена бироновщины исчезло из книг как слово непристойное. Академические словари его не включают, но «Словарь русского языка XVIII века» дает его со всеми производными, оговаривая, что после 30-х годов оно стало непечатным³⁶.

³² A. Fałowski, «Ein Rusch Boech...» *Rosyjsko-niemiecki...*, с. 88.

³³ М.М. Пришвин, *Дневники 1928–1929*, «Росток», Москва 2004, с. 76.

³⁴ С.В. Корягин, *Непристойные фамилии у донского казачества*, «Летопись историко-родословного общества в Москве» 1997, № 4–5, с. 18.

³⁵ В.В. Колесов, *Язык города*, «Высшая школа», Москва 1991, с. 77.

³⁶ Там же, с. 78.

Однако в народе это слово живет полнокровной жизнью, используя при этом в двух значениях: 1) 'распутная женщина', 2) просто междометие, лишённое какого-либо смысла, но повторяемое малокультурными людьми чуть ли не через слово. Обращение к первой из семантик проиллюстрируем примером из победной реляции капитана В. Макова о первом водружении красного полотнища над еще не совсем поверженным рейхстагом: «Куда водружать? На фронтоне увидели конную женскую статую. В ее корону знамя и установили. „Воткнули в голову какой-то немецкой б..." – лаконично доложил по радиации капитан»³⁷.

Конечно, мат, безусловно, должен быть исключен из обычной речи в приличном обществе. Однако с учетом того, вся «нехорошая» лексика – исконно родная, славянская³⁸, связанная тысячами нитей с национальным лексическим богатством – негоже лингвистам отворачиваться от неё.

Литература

- Ангелова-Атанасова М., *Топонимия на Горнооряховско: проблеми на устойчивостта на функциониращата топонимична система*, «Бендида», Велико Търново 1996.
- Богдановић Н., *И ја теби. Избор из псовачке фразеологије*, «Просвета», Ниш 1998.
- Брандт Р., *Кое-что о нескольких словах*, «Русский филологический вестник» 1915, № 3–4, с. 349–361.
- Волков С., *Диалоги с Иосифом Бродским*, Изд-во «Независимая газета», Москва 1998.
- Даль В.И., *Толковый словарь живого великорусского языка*, Издание т-ва М.О. Вольф, Санкт-Петербург–Москва 1909, т. 4.
- Жолковский А., *Мемуарные виньетки и другие non-fictions*, Изд-во «Журнал Звезда», Санкт-Петербург 2000.
- Заимов Й., *Български водопис. Географско описание, строеж и произход на имената*, т. 2: К–Р, «Фабер», Велико Търново 2012.
- Зализняк А.А., Янин В.Л., *Берестяные грамоты из новгородских раскопок 2005 г.*, «Вопросы языкознания» 2006, № 3, с. 3–13.
- Зеленин Д.К., *Табу слов у народов восточной Европы и северной Азии*, «Сборник Музея антропологии и этнографии», вып. IX, Изд-во АН СССР, Ленинград 1930, с. 1–166.
- Ковалев Г.Ф., *Истоки именика Н.В. Гоголя*, «Русская речь» 2017, № 2, с. 93–102.
- Колесов В.В., *Язык города*, «Высшая школа», Москва 1991.
- Корягин С.В., *Непристойные фамилии у донского казачества*, «Летопись историко-родословного общества в Москве» 1997, № 4–5, с. 12–21.
- Липняцкая Е., *Эти странные поляки*, Эгмонт Россия Лтд, Москва 2001.

³⁷ С. Осипов, *Егоров и Кантария были не первыми*, «Аргументы и факты» 2003, № 19, с. 6.

³⁸ Впрочем, глубокие генетические корни ненормативной лексики обнаруживаются не только в славянских языках. Интересно, что такие характерные для политической элиты Великобритании слова, как *виги* и *тори* – обозначение сторонников непримиримых партий – когда-то были непристойными ругательными: *whig* – шотландское 'вор скота', впоследствии – либералы, а *tory* – ирландское 'тупицы', впоследствии – 'консерваторы'.

- Михайлин В.Ю., *Русский мат как мужской обценный код: проблема происхождения и эволюции статуса*, «Новое литературное обозрение» 2000, № 43, с. 347–393.
- Осипов С., *Егоров и Кантария были не первыми*, «Аргументы и факты» 2003, № 19.
- Подвальная Е., *Из проблематики русской обценной лексики*, «Язгулямский сборник» 1996, № 1, с. 70–81.
- Пришвин М.М., *Дневники 1928–1929*, «Росток», Москва 2004.
- Полное собрание русских летописей*, т. 1: *Лаврентьевская летопись*, Москва 1962.
- Пузанов В.В., *От праславян к Руси: Становление древнерусского государства*, Изд-во Олега Абышко, Санкт-Петербург 2017.
- Успенский Б.А., *Избранные труды в 3 т.*, т. 2, «Языки русской культуры», Москва 1996.
- Цветаева М.И., *Неизданное*, Эллис Лак, Москва 1997.
- Чуковская Л.К., *Записки об Анне Ахматовой*, т. 2, «Согласие», Москва 1997.
- Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, вып. 8, «Наука», Москва 1981.
- Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1927.
- Fałowski A., «Ein Rusch Boeck...». *Ein Russisch-Deutsches anonymes Wörter- und Gesprächsbuch aus dem XVI. Jahrhundert*, Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe B: Editionen Neue Folge Band 3 (18), Böhlau Verlag Köln–Weimar–Wien 1994.
- Fałowski A., «Ein Rusch Boeck...». *Rosyjsko-niemiecki anonimowy słownik i rozmówki z XVI wieku. Analiza językowa*, Universitas, Kraków 1996.
- Hochel B., *Slovník slovenského slangu*, Hevi, Bratislava 1993.
- Słownik górnołużycki Abrahama Frencla (1693–1696)*, oprac. St. Stachowski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław etc., 1978.
- Tönnies Fenne's *Low German Manual of Spoken Russian, Pskov 1607*, vol. III: *Russian-Low German Glossary*, Royal Danish Academy of Sciences and Letters, Copenhagen 1985.
- Tuftanka U., *Zakazane wyrazy. Słownik sprośności i wulgaryzmów*, Wydawnictwo O, Warszawa 1993.
- Völkel P., *Prawopisny słownik hornjoserbskeje řeče*, Ludowe nakładnistwo Domowina, Budyšin 1981.

Откуда же появился русский мат?

Резюме

Большинство людей обычно полагают, что вся ругательная лексика, тем более русский мат, это постыдная грязная часть языка. Распространено мнение, что эта лексика проникла извне – как заимствования. Однако исследования славянских языков показывают, что обценная лексика является порождением самих славянских языков. Более того, в глубокой древности самые матерные слова – названия гениталий и самого процесса детопроизводства – были сакральными. В статье рассказывается о происхождении самых известных русских матерных слов и выражений.

Ключевые слова: русский мат, ругательная лексика, названия гениталий, табуирование, этимология

So where did the Russian Dirty Language (*Mat*) come from?

Abstract

Most people usually believe that all abusive vocabulary is a filthy, gross component of any national language, especially in Russian. A widely shared opinion is that the Russian dirty vocabulary (*mat*) is an external borrowing. Studies in Slavic languages show however that their obscene vocabulary is a product of their own. Moreover, in ancient times this vocabulary, including descriptions of genitals and the childbearing process, belonged to the sacred lexis tabooed for anyone except adult men. The article provides a detailed description of the etymology of the most common Russian dirty words and expressions.

Key words: dirty Russian, obscene lexis, descriptions of genitals, tabooing, etymology

Ковалев Геннадий Филиппович, профессор, доктор филологических наук

ORCID: 0000-0001-7708-0326

Воронежский государственный университет

Kovalev Gennadiy Filippovitch, Professor, Doctor of Philology

Voronezh State University, The Department of Slavian Philologi, Russia

e-mail: kovalev@phil.vsu.ru

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 1689-9911

DOI 10.24917/16899911.13.13

Studia Russologica 13 (2020)

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ / THE STUDY OF LITERATURE

Izabella Malej

Błok i Freud: figura melancholii¹

W przeciągu dziejów melancholii, liczących ponad dwa tysiące lat² jedno stało się pewne: melancholia to przypadek graniczny, nie poddający się precyzyjnemu definiowaniu, wskazujący na dualizm człowieka, w którym ciało i duch prowadzą niekończący się dyskurs. W przekonaniu żywionym przez Emila Ciorana, melancholię, percypowaną przezeń jako stan emocjonalny, duchowy, a nie jako choroba, cechuje „rozszerzanie się i próżnia, którym nie sposób zakreślić granicy”³. Także nie bez racji Friedrich Nietzsche konstatował, że „człowiek jest najbardziej melancholijnym ze wszystkich zwierząt”⁴. Filozof niemiecki wskazał na organiczny i uniwersalny charakter fenomenu czarnej żółci⁵, jak zwali stan głębokiego smutku i lęku Starożytni⁶ oraz jego wartość psychiczną, umożliwiającą restytucję „ja”. W swoim ujęciu melancholii połączył Nietzsche swoistą dla jej rozumienia dwubiegunowość, którą dostrzegali wcześniejsi interpretatorzy⁷, a którą cechuje ujęcie jako rodzaju wrażli-

¹ Artykuł stanowi poszerzoną wersję tekstu rosyjskojęzycznego pod tym samym tytułem, który ukaże się drukiem w czasopiśmie „Polilog. Studia Neofilologiczne”.

² Jako pierwszy użył pojęcia melancholii Arystoteles, traktując ją jako stan wzniosły, właściwy dla ludzi wybitnych. Por.: L.F. Földényi, *Melancholia*, przeł. R. Reszke, Warszawa 2011, s. 11, 15.

³ E. Cioran, *Na szczytach rozpacz*, tłum. I. Kania, Kraków 1992, s. 60.

⁴ Cyt. za: P. Dybel, *Urwane ścieżki. Przybyszewski–Freud–Lacan*, Kraków 2000, s. 149.

⁵ Czarna żółć, obok flegmy, żółci (żółtej lub czerwonej) oraz krwi była traktowana w antyku jako sok, naśladujący ziemię, dominujący jesienią oraz w wieku dojrzałym. Mieszanina wszystkich czterech soków określa, w zależności od proporcji, charakter człowieka (flegmatyczny, sangwiczny, choleryczny i melancholiczny). Szerzej czytaj: R. Klibansky, E. Panosky, F. Saxl, *Saturn i Melancholia. Studia z historii, filozofii, przyrody, medycyny, religii oraz sztuki*, tłum. A. Kryczyńska, Kraków 2009, s. 25–35.

⁶ Melancholia, czyli dosłownie czarna żółć (*mélainacholé*) w swym elementarnym znaczeniu odnosiła się do właściwości ciała, miała zatem charakter somatyczny. Jednak w twórczości Starożytnych, zwłaszcza Homera i Sofoklesa natrafiamy na ślady związku czarnej żółci i ducha (umysłu).

⁷ Pierwszym, kto opisał melancholię jako stan chorobowy był Hipokrates i choć jego uwagę zajmowały przede wszystkim objawy fizyczne, to jednak dostrzegał także duchowe skutki działania zatruwającej krew czarnej żółci. Nieprawidłowe proporcje soków w organi-

wości tudzież struktury rozumienia świata i człowieka weń wpisanego. Dynamiczny rozwój badań nad ludzkimi emocjami, tak swoisty dla epoki przełomu XIX i XX w. sprawia, że melancholia zostaje odczytana niejako *ab ovo* jako stan egzystencjalny, psychologiczny i osobniczy zarazem.

Wydatny w tym udział mieli symboliści rosyjscy, konstruujący swoją twórczość na fundamencie emocji odnawiających się i dwoistych, a prokurowanych stanem duszy pragnącej czegoś nieokreślonego, rozkoszującej się samotnością i pogrążonej w cierpieniu tyleż słodkim, co bolesnym. Andriej Bieły postrzegał obraz poetycki jako „model świadomości”, dodając wszakże, że chodzi o „модель переживаемого содержания сознания”⁸. Dlatego też nowa sztuka, jak postulował Bieły, winna orientować się na „образы вымысла”⁹, co oznaczało konieczność przekroczenia granic świadomości. Temu doświadczeniu własnego „ja” połączonemu z podróżą w rewiry dotąd nieodkryte, ku nieświadomości towarzyszy najczęściej odczucie melancholii, będące reakcją na sprzeciw wobec rzeczywistości. Widać to szczególnie wyraźnie u Aleksandra Błoka, podatnego na nastrój melancholii od lat młodzieńczych, w którym szukała schronienia jego własna niemoc wobec tego wszystkiego, co zewnętrzne¹⁰. Wysoki stopień emocjonalności Błokowskiej twórczości decyduje o osobliwym, bo intymnym, sposobie percepcji świata i siebie samego. Jak celnie zauważyła Lidia Kołobajewa „остро личностное, сугубо индивидуальное чувство – влюбленность – становится в его творчестве одной из главных поэтических форм переживания бытия и «вочеловечения» мира”¹¹. Błok niejednokrotnie powtarzał, że „[...] только влюбленный / Имеет право на звание человека”¹². Przekonanie owo stanie się dla poety źródłem marzenia o ideale kobiecości, która w jednakim stopniu będzie w stanie spełnić jego pragnienie o miłości idealnej, jak i przeobrazi świat oraz jego samego, otwierając wrota ku innym wymiarom bytu. Dlatego Błok, zafascynowany sofologicznym konceptem Władimira Sołowjowa¹³,

zmie człowieka prowadzą, zdaniem uczonego, do choroby. „Odnosząca się przede wszystkim do stanu duchowego melancholia (czarna żółć) to specyficzny przypadek zmieszania w złych proporcjach, stworzenia mieszaniny, w której stan cielesny jednoczy się z lękiem i przygnębieniem” (L.F. Földényi, *Melancholia...*, s. 13). Zob. też: J. Starobinski, *La melanconia dei greci*, „Lettera Internazionale” 2006, nr 90, s. 51–54.

⁸ А. Белый, *Литературный дневник. Об итогах развития нового русского искусства*, [w:] tenże, *Критика. Эстетика. Теория символизма: В 2 т.*, т. 2, Москва 1994, s. 236.

⁹ Tamże, s. 237.

¹⁰ Swój diariusz Błok zaczyna od relacji ze snu, w którym doznał rozdwojenia: „Rozdwoiłem się. I oto ja – obdarzony świadomością – czekam na skraju lasu, a ja – ten drugi – dokonuję w dalekich stronach tajemnego wielkiego czynu. I – okropny sen! – niepojęcie zaczynam – ja, oczekujący żałować tego, który dokonuje czyn, i dokonanego czynu...” (A. Błok, *Dzienniki 1901–1921*, tłum. M. Leśniewska, przedm. J. Szymak-Reiferowa, Kraków 1974, s. 9).

¹¹ Л.А. Колобаева, *Русский символизм*, Москва 2000, s. 155.

¹² А. Блок, *Когда вы стоите на моем пути...*, [w:] tenże, *Собрание сочинений в восьми томах*, т. 2, Москва–Ленинград 1960, s. 289.

¹³ Szerzej patrz: В.С. Соловьев, *София. Начала вселенского учения*, „Логос” 1997, № 3, s. 171–199; № 4, s. 275–296; № 5, s. 145–168; В.С. Соловьев, *Философия искусства и литературная критика*, Москва 1991, s. 99–160; Л.А. Конева, *Философия Вл. Соловьева как явление символизма*, Самара 1993; А.Ф. Лосев, *Владимир Соловьев и его время*, Москва 2009; А.П. Козырев, *Смысл любви в философии Владимира Соловьева и гностиче-*

przyzywa „boginię życia” – Wieczną Kobiecość, balansując pomiędzy skrajnymi emocjami, ewokowanymi rozkosznym i bolesnym zarazem oczekiwaniem:

Курятся алтари, дымят паникадила
 Детей земли.
 Богиня жизни, тайное светило –
 Вдали.
 Поют торжественно; победно славословят
 Немую твердь.
 И дланями пустынный воздух ловят,
 Приемля смерть.
 Неуловимая, она не между нами
 И вне земли.
 А мы, зовущие победными словами, –
 Впыли¹⁴.

Od tego momentu dwie siły popędowe, Eros i Tanathos utworzą w wizjach Błoka nierozłączną parę. Prowadzi to do wytworzenia, typowego dla melancholika, stanu rozszczepienia „ja”, sama melancholia zaś przybiera postać mrocznego sobowtóra¹⁵, napędzanego miłosnym uczuciem oscylującym pomiędzy namiętnością i cierpieniem. W ten sposób somatyczny charakter melancholii zostaje zastąpiony przez jej jakość psychiczną, której wiwisekcyjnego objaśnienia podjęli się w XX stuleciu psychoanalitycy z Sigmundem Freudem na czele.

Pojęcie melancholii, pojawiające się w dywagacjach Freuda jest wieloznaczne i pomieszcza w sobie zarówno *stricte* kliniczną jej interpretację, jak też psychologiczną i filozoficzną¹⁶. Melancholia kojarzona przez austriackiego lekarza z rodzajem duchowego kryzysu, który może prowadzić do samobójstwa, ujawnia się przede wszystkim jako problem jednostki, jaki ma ona z innym oraz z samym sobą. W myśleniu Freuda melancholia staje się przeto centralną figurą postrzegania człowieka

ские параллели, „Вопросы философии” 1995, № 7, с. 59–78; А.В. Гунченко, *Софиология В.С. Соловьева и учение о Софии в Священном Писании*, „Соловьевские исследования” 2006, № 2 (13), <https://cyberleninka.ru/article/n/sofiologiya-v-s-solovieva-i-uchenie-o-sofii-v-svyaschennom-pisanii> [dostęp: 20.04.2019]; Е.С. Бужор, *Смысл любви в философии всеединства Вл. Соловьева*, „Общество: философия, история, культура” 2017, № 9, <https://cyberleninka.ru/article/n/smysl-lyubvi-v-filosofii-vseedinstva-vl-solovieva> [dostęp: 29.03.2019].

¹⁴ А. Блок, *Курятся алтари, дымят паникадила...*, [w:] tenże, *Собрание сочинений в восьми томах*, т. 1, s. 59.

¹⁵ J. Kristeva nazwała melancholię mrocznym sobowtorem miłosnej męki. Zob.: таж, *Чёрные солнца. Депрессия и меланхолия*, tłum. M.P. Markowski, R. Ryziński, wstęp M.P. Markowski, Kraków 2007, s. 7.

¹⁶ Freud napisał w roku 1915 esej *Żałoba i melancholia*, w całości poświęcając go temu zagadnieniu, jako lejtmotyw zaś problem melancholii przewija się przez całą jego twórczość. Freudowską koncepcję melancholii rozwinęły później badaczki: Melanie Klein (M. Klein, *Pisma*, t. 1: *Miłość, poczucie winy i reparacja oraz inne prace z lat 1921–1945*, tłum. D. Golec, A. Czownicka, Sopot 2007 [zwł. rozdz. 20: *Żałoba i jej związek ze stanami depresyjno-maniakalnymi*]) oraz Julia Kristeva (*Чёрные солнца...*).

nie tyle jako choroba psychiczna, czy nawet osobliwy stan duchowy, ile sposób odniesienia ego do siebie i świata zewnętrznego na drodze konfrontacji. Ze światem zwierzęcym łączy człowieka jego popędowa natura, atoli rozdziela akt pierwszego wyparcia tego, co libidalne. W akcie tym człowiek staje się – jak chce Freud – melancholikiem, sama melancholia zaś utożsamiana jest przezeń z narodzinami tego, co ludzkie, z pojawieniem się pierwszego pęknięcia w stosunku do siebie. W planie emocjonalnym stan taki rodzi w człowieku poczucie niezborności, niepokoju, utratę stabilności psychicznej: nadłamane ego zaczyna miotać się pomiędzy „wewnętrznym dzieckiem”, dążącym do zaspokajania pragnień w celu odczucia przyjemności (*id*) a sumieniem (*superego*), hamującym społecznie nieakceptowalne impulsy płynące z nieświadomości. Zdaniem Freuda

melancholia pod względem psychicznym wyróżnia się głębokim i bolesnym zniechęceniem, ustaniem zainteresowania światem zewnętrznym, utratą zdolności do kochania, zahamowaniem każdej sprawności i spadkiem samopoczucia, wyrażającym się w formie zarzutów i pretensji kierowanych pod własnym adresem, posuwającym się aż do obłądnego oczekiwania kary¹⁷.

Ów konglomerat cech pozwala, w przekonaniu Freuda, na porównanie stanu melancholii z żałobą. W jego wyniku psychoanalityk zauważa, że żałoba różni się od melancholii tylko w jednym aspekcie –

w wypadku żałoby nie pojawia się zaburzenie samopoczucia. Poza tym wszystko przedstawia się tu tak samo. Głęboka żałoba, reakcja na utratę ukochanej osoby, zawiera identyczny nastrój boleści, związana jest z utratą zainteresowania światem zewnętrznym – o ile nie przywodzi on na myśl osoby zmarłego – utratą zdolności wyboru jakiegokolwiek obiektu miłości – zastępującego osobę opłakiwaną – odwróceniem się od wszystkiego, co nie byłoby związane z upamiętnieniem zmarłego¹⁸

– wyjaśnia uczony. Jeśli jednak w przypadku żałoby to świat opustoszał i zubożał, to w wypadku melancholii opustoszało i zubożało samo „ja”. Melancholia wynika zatem z jakiejś utraty, która dokonała się w obrębie *ego*. Znamienne, że także symbolicznie melancholijna dusza Błoka, spętana przez własne, niezrozumiane i skłócone ze światem „ja” daje wyraz, zwłaszcza we wczesnej twórczości, tęsknocie za pragnieniem, któremu nie będzie dane się ziścić. Mam tu na myśli tom pierwszy utworów, na jaki złożyły się cykle: *Ante Lucem* (1898–1900), *Wiersze o Przepięknej Pani* (*Стихи о Прекрасной Даме*, 1901–1902) oraz wieńczące ów zbiór *Rozstaje* (*Распутья*, 1902–1904).

O poczuciu grawitowania człowieka pomiędzy otchłanią ducha (nieba) i otchłanią ciała (ziemi) pisał Błok, zainspirowany lekturą książki Dmitrija Miereżkowskiego *L. Tołstoj i F. Dostojewski w swoich Dziennikach* w roku 1902:

Tęsknota zawsze zakłada pragnienie połączenia się – jakieś nieprzewyciężone oddalenie, zryw lub nieprzerwane dążenie do zjednoczenia się; jednym z wielkich paradok-

¹⁷ S. Freud, *Żałoba i melancholia*, [w:] tenże, *Psychologia nieświadomości*, tłum. R. Reszke, Warszawa 2009, s. 147.

¹⁸ Tamże, s. 148.

sów, którymi żyją szukający, jest chyba to, że nie ma większej bliskości niż największe oddalenie, nie ma większego smutku niż największa radość. I w naszej poezji często najgorętsze pragnienie równa się zupełnemu uspokojeniu, największa radość – bezustannemu smulkowi. Wszystko zdąża do tego samego szczytu, a na nim my, dzieci ziemi, nie możemy już rozróżnić naszych ziemskich przeciwieństw¹⁹.

Jedynym zatem wyjściem staje się ucieczka w mistyczne marzenia, sytuujące poetyckie „ja” na granicy jawy i snu. Jej egzemplifikacją liryczną czyni Błok projekcję obrazu Wiecznej Kobiecości o wielu obliczach: sołowjowowska Sofia-Mądrość Boża przywdziewa tu maskę Rosyjskiej Wenery, Zorzy, Tajemniczej Dziewicy, czy Wiecznej Żony. Jak zauważa jeden ze współczesnych rosyjskich badaczy

Блок создал цельную всеобъемлющую систему символов. В ее основе лежит простой мотив: рыцарь (инок, юноша, поэт) стремится к Прекрасной Даме. Он стремится к Ней. [...] Герой лирики Блока, какой бы облик он не принимал, оставался близок к духовному облику самого поэта. Можно сказать, что на протяжении всего своего творческого пути Блок оставался единственным лирическим героем Блока²⁰.

Poeta poszukuje jednocześnie odpowiedniczki ideału w otaczającym go świecie i znajduje, jak mu się zdawało, w swojej przyszłej żonie Lubowi Mendelejewej. Początek okresu mistycznych wzlotów i życia na emocjonalnej karuzeli datować należy mniej więcej na połowę roku 1900: „Zaczyna się czytanie książek i historia filozofii. Zaczyna się mistyka”²¹, wspomina Błok tamten okres z perspektywy czasu. Pierwsze wiersze, które wtedy powstają, są kierowane do Przepięknej Pani i stają się świadectwem uwielbienia dla ideału, a zarazem uczucia absolutnego do realnej kobiety. Oba, sprzężone ze sobą, namiętne pragnienia stają się dla Błoka źródłem wybuchów pożądania i najwyższych wzlotów mistycznych:

Одинокий, к тебе прихожу,
Околдован огнями любви.
Ты гадаешь. – Меня не зови. –
Я и сам уж давно ворожу.

От тяжелого бремени лет
Я спасался одной ворожкой
И опять ворожу над тобой,
Но не ясен и смутен ответ.

Ворожкой полоненные дни
Я лелею года, – не зови...
Только скоро ль погаснут огни
Заколдованной темной любви?²²

¹⁹ A. Błok, *Dzienniki 1901–1921...*, s. 16.

²⁰ В.С. Баевский, *История русской литературы XX века: Компендиум*, Москва 2003, с. 49.

²¹ Tamże, s. 262.

²² A. Błok, *Одинокий, к тебе прихожу...*, [w:] tenże, *Собрание сочинений в восьми томах*, т. 1, s. 93.

Предчувствую Тебя. Года проходят мимо –
Всё в облике одном предчувствую Тебя.

Весь горизонт в огне – и ясен нестерпимо,
И молча жду, – тоскуя и любя.
Весь горизонт в огне, и близко появление,
Но страшно мне: изменишь облик Ты,

И дерзкое возбудишь подозренье,
Сменив в конце привычные черты.

О, как паду – и горестно и низко,
Не одолев смертельные мечты!

Как ясен горизонт! И лучезарность близко.
Но страшно мне: изменишь облик Ты²³.

„Ja” liryczne znalazło się pod przemożnym wpływem wrodzonego popędu kierującego się „zasadą przyjemności” i mianowanego przez Freuda *id*²⁴. W oczekiwaniu na spotkanie i erotyczno-duchowe połączenie się z kobietą z marzeń wartościami budującymi stan emocjonalny stają się pospołu nadzieja i obawa. Nagromadzona, w skutek niemożności wyładowania, energia libidalna przemienia się w lęk, bowiem, jak przekonywał Freud „ujście w formie lęku jest najlepszym losem libido, którą spotkało stłumienie”²⁵. Źródłem kultu sofijnego, którego zapisem są wiersze Błoka pomoże nam dociec psychoanaliza uprawiana przez kontynuatorkę Freuda, Karen Horney, która jedną ze swoich prac poświęciła problemowi męskiego lęku przed kobietami²⁶. I choć badaczka wskazuje w tym kontekście na kilka przyczyn, to fundamentalne wydają się dwie: lęk przed powierzeniem męskiego organu płciowego kobiecie (u Freuda był to lęk kastracyjny) oraz obawa przed porażką, także seksualną. Przywdziewając maskę mistycznego kochanka poeta podejmuje grę pozorów, maskując w ten sposób lęk przed innymi, jak i przed samym sobą. Rezultatem tej psychologicznej maskarady staje się gloryfikacja ukochanej, u podstaw której leży lęk nie tyle, jak chciał Freud, przed ojcem - konkurentem w relacjach z matką, ile lęk przed aktem seksualnym z kobietą²⁷. Obawa przed porażką miłosną rodzi

²³ A. Блок, *Предчувствую Тебя. Года проходят мимо...*, [w:] tamże, s. 94.

²⁴ Freud twierdził, że w swym początkowym stadium cała psychika człowieka jest *id*, co znaczy, że jest rządzona przez zasadę przyjemności, która sprawia, że wszystkie potrzeby domagają się natychmiastowego zaspokojenia. Por.: K. Pospiszył, *Zygmunt Freud. Człowiek i dzieło*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, s. 54.

²⁵ Cyt. za: tamże, s. 63.

²⁶ Mam tu na myśli pracę *Lęk przed kobietą (Die Angst von der Frau)*. Patrz szerzej: K. Horney, *Psychologia kobiety*, tłum. J. Majewski, Kraków 2011.

²⁷ Zaraz po ślubie z Lubow Mendelejewą w 1903 r. Bлок stwierdził, że nie potrzebuje bliskości fizycznej z żoną. Niektórzy badacze wiążą to z chorobą weneryczną na jaką cierpiał poeta oraz z zaburzeniami psychicznymi. Zob.: A. Шувалов, *Александр Блок: эксперимент на себе с печальным финалом*, <https://www.psych.ru/aleksandr-blok-eksperiment-na-sebe-s>

zatem w Błoku pragnienie miłości mistycznej, która, pełniąc rolę zastępczą oraz dając męskiemu podmiotowi poczucie, choćby częściowego, bezpieczeństwa stanowi także wytłumaczenie pragnienia nie tylko bycia z kobietą, ale i kobietą²⁸. Dlatego poetyckie marzenie o Wiecznej Kobiecości to także akt wstąpienia na drogę w poszukiwaniu żeńskiej odpowiedniczki własnej duszy.

Charakterystyczne, że nastrojem spajającym w jedną całość te binarne przeżycia staje się dręczące poetę poczucie winy, które z czasem narasta, doprowadzając na skraj obłędu (И я, неверный, тосковал...; Не сердись и прости. Ты цветешь одиноко...; Я медленно сходил с ума...). Motyw pełnego napięcia oczekiwania, naprzemiennych uniesień i zwątpień stanowi kręgosłup emocjonalny ówczesnych utworów Błoka. W tym stanie udręki poeta żyje na granicy, czując się absolutnie samotnym. Ów rodzaj samotności można określić, w ślad za Heinrichem Kleistem jako samotność metafizyczną²⁹, izolującą od wszystkiego, co zewnętrzne. Będąc centrum samego siebie, wyalienowany i zanurzony we własnych emocjach Błok odczuwa przymus uzasadnienia własnego bycia, cierpiętniczą rozkosz, płynącą z wnętrza „ja”, tworzącą jedność z lękiem przed porażką. Uciekając od własnych lęków, poeta wpadał jednocześnie w pułapkę Nad-ja. Te same emocje wtórują zapisom, poczynionym w *Dzienniku* w 1902 r.: „Pragnę nadśłów i nadobjęć. Pragnę TEGO, CO BĘDZIE. [...] To, czego pragnę, spełni się”³⁰. A jednak Błok się mylił, utrata marzenia o jedności fizycznej i duchowej z Oblubienicą w Słońce Odzianą była wszak nieuchronna, tym bardziej, że przeczcucie klęski towarzyszyło poecie od samego początku. Rozczarowaniem zakończyło się także małżeństwo z Lubow, która okazała się nie mistyczką, o jakiej marzył Błok, lecz, jak sam określił, poganką. W wyniku tej podwójnej porażki, jaka dokonała się w świecie rzeczywistym i onirycznym Błok staje się smutnym, mrocznym człowiekiem³¹, który, jak powiedziałby Freud, postradał nie tylko świat, ale także własne „ja”. I to właśnie nakazuje nam dostrzec w Błoku-symboliście melancholika.

Postać Lubowi-Przepięknej Pani pełniła zarówno w życiu, jak i w poezji rolę obiektu, wybranego przez Błoka, w którym zawarł on swoje osobiste marzenie o połączeniu się z Sofią-Wieczną Kobiecością. Konsekwencją tego aktu jest jednocześnie

-pechalnym-finalom/ [dostęp: 3.05.2020]. Trzy lata temu w całości wydano korespondencję Aleksandra Błoka i Lubowi Miendielejewej-Błok, opatrzoną fachowym wstępem i komentarzem (А.А. Блок – Л.Д. Менделеева-Блок, *Переписка, 1901–1917*, предисл. Д.М. Магомедовой, послесл. Ю.Е. Галаниной, коммент. Ю.Е. Галаниной, Е.В. Глуховой, Е.Е. Чугуновой-Полсон, Москва 2017).

²⁸ W przekonaniu Horney przejawy frustracji mężczyzn wyrastają z lęku kastracyjnego, będącego reakcją męskiego ego na pragnienie bycia kobietą. Wyczerpującą interpretację poglądów Horney, także w relacji do teorii Freuda daje Maciej Uliński w książce *Kobieta i mężczyzna. Dzieje refleksji filozoficzno-społecznej*, Kraków 2001, s. 256–259.

²⁹ H. von Kleist, *Werke und Briefe*, t. III, Berlin–Weimar 1987, s. 502.

³⁰ Tamże, s. 36.

³¹ Tak postrzegał Błoka Andriej Bieły, który nawiązał z Lubow romans i namawiał do porzucenia męża. Lubow miotała się między Błokiem i Biełym, odrzucając ostatecznie zaloty Biełego. Po latach będzie żałować tego, że się z Błokiem nie rozwiódł. Szerzej czytaj: J. Szymak-Reiferowa, *Przedmowa*, [w:] A. Błok, *Dzienniki 1901–1921...*, s. XV–XVI.

związanie libido z konkretną osobą i z wyidealizowanym obrazem. Miłujący pragnie zjednoczenia z umiłowaną osobą, atoli obawia się tego właśnie kroku. Dlatego istotą uczucia staje się dla poety dręcząca tęsknota za obiektem, która nigdy nie zostanie zaspokojona. Pogrążony w tęsknocie, pragnie przywłaszczyć przedmiot miłości, co sytuuje miłującego na pozycji ofiary. Z tego też powodu Błok znajduje się w stanie permanentnego rozszczepienia. Przedmiot miłości mistycznej, jaką uprawia poeta nie jest tak naprawdę realny, jest złudzeniem, co najwyżej zmateralizowanym w osobie Lubowi mistycznym marzeniem.

Z tego względu miłujący jest [...] samotny, a samotność – wespół z cierpieniem – jest [...] przyczyną melancholii. Z drugiej strony samotność ta przepełniona jest błogością; miłujący czuje, że poprzez swe uczucia znajduje się w stanie intymnej rozmowy z absolutem, któremu ze względu na jego nieokreśloność [...] słusznie przyznaje imię nicości. Dialog z absolutem, stan zakochania, to nic innego, jak tylko bycie razem z chwili na chwilę z rozpoznaną nicością i akceptacją wywłaszczenia. Cierpienie miłującego wiąże się zatem z najwyższym prawem własnym, i to tym bardziej, że istnienie innego nie jest czynnikiem determinującym, wywierającym wpływ, lecz jest tylko „pretekstem”³².

Mistyczna miłość, jakiej świadectwo zawarł Błok w *Wierszach o Przepięknej Pani* może być zatem odczytana jako egoistyczne zwrócenie się ku sobie w poszukiwaniu niekończącej się rozkoszy, która wiedzie ostatecznie w przepaść obłędu.

Doznawszy rozczarowania ze strony ukochanej, Błok znajdzie się w stanie wstrząsu emocjonalnego, który, jak zaznaczał Freud, w normalnym przypadku winien doprowadzić do wycofania libido z danego obiektu i przesunięcia go na inny obiekt³³. Tak jednak, w przypadku poety się nie stało, zaszedł tu zgoła inny proces. Uwolnione w momencie rozczarowania libido zostało wycofane z powrotem do ego i posłużyło Błokowi do tego, co Freud nazwał ustanowieniem utożsamienia „ja” z porzuconym obiektem.

Cień tego obiektu – objaśnia Freud – padł zatem w ten sposób na „ja”, które można było ocenić z perspektywy specyficznej instancji niczym obiekt, niczym porzucony obiekt. W ten sposób utrata obiektu przekształciła się w utratę „ja”, a konflikt pomiędzy „ja” i ukochaną osobą przybrał formę konfliktu pomiędzy krytyką „ja” i „ja” przekształconym za sprawą utożsamienia³⁴.

W tym kontekście marzenie o Wiecznej Kobiecości było dla Błoka szansą na to, by uporządkować własną relację z samym sobą, z innymi, tudzież z własną skończonością (w zapiskach widać wyraźnie, jak myśl o śmierci i samobójstwie prześladowała Błoka³⁵), jednak okazało się utopią. Żaloba, w jaką popada poeta po utracie ideału (dosłownej i symbolicznej) wpędza go w nastrój melancholiczny, który cechuje uczucie bólu i stan głębokiego smutku:

³² L.F. Földényi, *Melancholia...*, s. 186.

³³ Por. S. Freud, *Żaloba i melancholia...*, s. 151.

³⁴ Tamże, s. 152.

³⁵ Zob. np. rozważania o własnej śmierci, poczynione przez Błoka pod datą 14 sierpnia 1902 r. (*Dzienniki*, s. 36).

У забытых могил пробивалась трава.
Мы забыли вчера... И забыли слова...
И настала кругом тишина...

Этой смертью отшедших, сгоревших дотла,
Разве Ты не жива? Разве Ты не светла?
Разве сердце Твое – не весна?

Только здесь и дышать, у подножья могил,
Где когда-то я нежные песни сложил
О свиданьи, быть может, с Тобой...

Где впервые в мои восковые черты
Отдаленною жизнью повеяла Ты,
Пробиваясь могильной травой...³⁶

Warto zauważyć, że ideał, którego stratę przeżywa Błok *de facto* nie umarł, lecz przestał istnieć jako obiekt miłości. Ważna zatem wydaje się nie tyle utrata innego jako realnej osoby (Lubow), ile utrata innego jako ukochanego obiektu (Przepiękna Pani). Jak podkreślał Freud, melancholik może niekiedy „bardzo dobrze wiedzieć, kogo w przeszłości utracił, nigdy jednak nie jest w stanie określić, co wraz z ową osobą zostało przez niego utracone”³⁷. Wynika to stąd, że Błok nie potrafi uwolnić się od uczuciowej relacji z Lubow-Przepiękną Panią, tkwiąc wciąż w zależności uczuciowej, uniemożliwiającej przyjęcie postawy dystansu. Inaczej mówiąc: ego poety jest zbyt słabe, by zerwać więź z ukochanym obiektem. Dlatego też wypiera te uczucia w obręb nieświadomości, gdzie będą rezydować i oddziaływać nań do końca życia.

Błok-melancholik pozostaje przywiązany do obrazu Przepięknej Pani już na zawsze, nawet jeśli nie zawsze ma tego świadomość. W rezultacie stany lęku, przygnębienia i frustracji, także koszmary senne trapią go nieustannie, czemu daje wyraz zarówno w poezji („Земля пустынна, ночь бледна, / Не жди былого обаянья, / В моей душе отражена/ Обитель страха и молчания”³⁸; „Ты не обманешь, призрак бледный / Давно испытанных страстей. / [...] / Ты только замыслом гнетущим/ Еще измучаешь меня”³⁹; „Я печальными еду полями, / Повторяю печальный напев. / Невозможные сны за плечами/ Исчезают, душой овладевают”⁴⁰), jak i w *Dziennikach* („W moim życiu cały czas dzieje się coś nieskończenie dręczącego. Lubow znów mnie oszukuje”⁴¹, „Znów ataki chandry”⁴²). W odróżnieniu

³⁶ А. Блок, *У забытых могил пробивалась трава...*, [w:] tenże, *Собрание сочинений в восьми томах*, т. 1, s. 274.

³⁷ S. Freud, *Żaloba i melancholia...*, s. 149.

³⁸ А. Блок, *Не призывай и не сули...*, [w:] tenże, *Собрание сочинений в восьми томах*, т. 1, s. 47.

³⁹ А. Блок, *Ты на обманешь, призрак бледный...*, [w:] tamże, s. 72.

⁴⁰ А. Блок, *Еще бледные зори на небе...*, [w:] tamże, s. 241.

⁴¹ А. Блок, *Дzienniki 1901–1921...*, s. 118.

⁴² Tamże, s. 191.

od żałoby jako takiej, melancholia staje się dla Błoka chorobą, w pewnym sensie śmiertelną. Jak wyjaśnia Paweł Dybel

wiąże się to z niemożnością zaakceptowania przez melancholika traumatycznego charakteru pewnych kluczowych w jego biografii scen i wydarzeń z przeszłości, w których występował on i ukochana osoba – zazwyczaj oszukująca go, wykorzystująca z zimną krwią [...]. Melancholik wypiera zatem znaczenie tych scen, spodziewając się, że w ten sposób uda mu się je całkowicie zatrzeć w swej pamięci. Wszelako cena, jaką za to płaci, jest niebagatelna: cykliczne wybuchy agresji zwróconej przeciwko sobie przybierające formę samooskarżeń, poniżania siebie w oczach innych, zaś w przypadkach skrajnych wręcz samobójstwo⁴³.

Błok wprowadzie samobójstwa nie popełnił, lecz wielokrotnie o nim rozmyślał, postrzegając jako akt pozytywny, odczuwał także nieustający chłód, jakim obdarzała go Lubow i który w jego twórczości przekształcał się w obraz zimy z kluczowymi dla niej atrybutami: zamiecią, mgłą i mroźnym wiatrem („Жарки зимние туманы – / Свод небесный весь в крови. / Я иду в иные страны/ Тайно действительной любви”⁴⁴; „На ветер зимний я гляжу: / Боюсь понять и углубиться. / Бледнею. Жду. Но не скажу, / Кому пора пошевелиться”⁴⁵; „Зимний ветер играет терновником, / Задует в окне свечу. / Ты ушла на свиданье с любовником. / Я один. Я прошу. Я молчу”⁴⁶; „И зимней ночью, верен сновиденью, / Я вышел из людных и ярких зал, / Где душные маски улыбались пенью, / Где я ее глазами жадно провожал”⁴⁷). Można zatem powiedzieć, że Błok stał się podwójną ofiarą: własnego „ja” oraz miłosnego obiektu. Toczył bowiem zarówno z samym sobą, jak i z ukochaną osobą grę pozorów, balansując pomiędzy wiarą i niewiarą w uczucie-marzenie, kłóscąc się z Lubow-Przepiękną Panią i godząc naprzemiennie, oczekując Jej przybycia i odrzucając („Утомленный, влюбленный, / Я жду тебя, / Угрюмый, бессонный, / Холодный, как лед”⁴⁸). Co więcej; wchodząc w rolę ukochanej, broił ją samym sobą przed sobą samym („Я – меч, заостренный с обеих сторон..., Над этой осенью – совсем...”). Paradoks psychiczny sięga zatem skrajności, doprowadzając melancholika do głębokiego rozdwojenia. To tłumaczy obecność tematu sobowtóra zarówno w poezji (*Двойник*, 1909), jak i w diariuszach Błoka. Ujawnia się w nich dramat melancholika, który cierpi zarówno za samego siebie, jak i za ukochaną osobę/ideał. Jego uzależnienie od Lubow-Przepięknej Pani przybiera postać skrajnego uzależnienia od samego siebie, co prowadzi do rozszczepienia osobowości. Zgodnie z wykładnią psychoanalityczną jest to efekt nieprzepracowania utraty ukochanego obiektu, niemożności pogodzenia się z nią⁴⁹. Obiekt ów w pewnym

⁴³ P. Dybel, *Urwane ścieżki...*, s. 153.

⁴⁴ A. Блок, *Жарки зимние туманы...*, [w:] tenże, *Собрание сочинений в восьми томах*, т. 1, s. 245.

⁴⁵ A. Блок, *Мы всюду. Мы нигде...*, [w:] tamże, s. 247.

⁴⁶ A. Блок, *Зимний ветер играет терновником...*, [w:] tamże, s. 266.

⁴⁷ A. Блок, *Ей было пятнадцать лет...*, [w:] tamże, s. 283.

⁴⁸ A. Блок, *Дела свершились...*, [w:] tamże, s. 270.

⁴⁹ Brak przepracowania utraty prowadzi z kolei do uzależnienia od cierpienia powodowanego utratą. W skrajnym przypadku zawodzi także zdolność do utraty, a wtedy

sensie żyje nadal, niepozwalając Błokowi zaznać spokoju („Я к людям не выйду на встречу, / Испугаюсь хухлы и похвал. / Пред Тобой Одною отвечу, / Зато, что всю жизнь молчал. // [...] // Я выйду на праздник молчанья, / Моего не заметят лица. / Но во мне – потаенное знанье / О любви к Тебе без конца”⁵⁰). Dramat poety polegał na tym, że starał się, bezskutecznie, stłumić w sobie innego, czy raczej pragnienie zjednoczenia się z innym. Melancholia stała się wówczas ceną, jaką płacił za wyparcie pragnienia, ujawniając jednocześnie dramat słabości ego wobec innego, jego permanentnej zależności od niego.

Poczucie utraty, dręczące Błoka sprawia, że jego myśli z narastającą intensywnością zwracają się ku śmierci własnej lub ukochanego obiektu. Taki stan wyczekiwania kresu służy intensyfikacji cierpienia psychicznego, będącego rezultatem głębokiego przeżywania utraty. Poeta doświadcza życia jako ustawicznej utraty, co przypomina stan umierania na raty. Stąd też motyw śmierci zaznacza swoją obecność w *Rozstajach* w sposób cykliczny („Что скажу я тебе – не знаю. / Может быть, от счастья умру”⁵¹; „Выносили серебряный гроб...”⁵²; „В смертном весельи – мы два Арлекина – / Юный и старый – сплелись, обнялись!..”⁵³). Pod koniec zbioru „ja” liryczne, zanurzony w mrokach własnego jestestwa, przywołuje śmierć, oczekując wraz z jej przybyciem uwolnienia od mąk doczesnych („Я зову тебя, смертный товарищ! / Выходи! Расступайся, земля! / На золе прогремевших пожорищ / Я стою, мою жизнь утоля. // Приходи, мою соню исповедай, / Причасти и уста оботри... / Утоли меня тихой победой / Распылавшейся алой зарей”⁵⁴). W pragnieniu śmierci, jak twierdził Freud, przejawia się popęd życia. Dopuszczając istnienie popędu śmierci, „którego zadaniem jest sprowadzenie życia organicznego z powrotem do stanu martwego, podczas gdy *eros* zmierza do tego, by przez coraz dalej sięgającą koncentrację żywej substancji rozproszonej w formie cząsteczek skomplikować życie i tym samym, naturalnie, zachować je”⁵⁵ wiedeński psychiatra uważał, iż oba popędy mogą się ze sobą łączyć i mieszać. Poetyckie pragnienie śmierci może zatem stanowić eksplikację dualizmu popędów, opartego na zasadzie przeciwieństwa, jaką tworzą popęd życia i popęd śmierci. Jeśli skorelować je z freudowską zasadą przyjemności⁵⁶, to okaże się, że służy ona „*id* jako kompas w walce z *libido*, które wprowadza zaburzenia w tok życia”⁵⁷, co wynika z tego, że

człowiek cierpi, bo utracił utratę. Zob.: E. Kobylińska, *Czarodziejski blok i szpulka. Psychoanaliza i nowoczesność*, „Teksty Drugie” 2007, nr 1–2, s. 33–34; R. Heim, *Utopie und Melancholie der vaterlosen Gesellschaft*, Giessen 1999.

⁵⁰ A. Блок, *Я к людям не выйду навстречу...*, [w:] tenże, *Собрание сочинений в восьми томах*, т. 1, s. 260.

⁵¹ A. Блок, *Покраснели и гаснут ступени...*, [w:] tamże, s. 253.

⁵² A. Блок, *Целый год не дрожало окно...*, [w:] tamże, s. 258.

⁵³ A. Блок, *Двойник*, [w:] tamże, s. 288.

⁵⁴ A. Блок, *Молитвы. 3. Вечерняя*, [w:] tamże, s. 317.

⁵⁵ S. Freud, *Ego i id*, [w:] tenże, *Poza zasadą przyjemności*, tłum. R. Reszke, Warszawa 1994, s. 82.

⁵⁶ Wykładnię zasady przyjemności w teorii Freuda daje Kazimierz Pajor (tenże, *Psychoanaliza Freuda po stu latach*, Warszawa 2009, s. 191–193).

⁵⁷ Tamże, s. 87.

popędy seksualne (a takimi są wszak popędy życia i śmierci) jako potrzeby popędowe utrzymują *id* w stanie napięcia właśnie za sprawą zasady przyjemności. Życie jawi się przeto jako ustawiczna walka popędów, których celem jest zaspokojenie dążeń seksualnych. Tym samym popędowe pragnienia wyrażone w poezji Błoka zyskują jeden podstawowy wymiar – seksualny, dla którego rolę kamuflażu pełni mistyczny symbolizm.

Stan emocjonalnego rozchwiania prowadzi do zaburzeń własnej tożsamości. Dążenie do jedności z obiektem wskazuje na symbiotyczny typ Błokowskiej osobowości⁵⁸. Jego cechą prymarną jest potrzeba kontaktu z innym w celu podtrzymania poczucia własnej egzystencji. Już sama świadomość możliwości utraty tego kontaktu rodzi lęk. Można powiedzieć, że w przypadku tego typu osobowości ego wykazuje potrzebę pasożytowania na innym.

Ludzie z tendencjami symbiotycznymi, jak zauważa Sabina Nikodemka, nie mają spójnego «ja», adekwatnie zróżnicowanego od innych ludzi. Ich „ja” wielkościowe rozwija się z połączenia realnego „ja”, idealizowanego „ja” i idealizowanego obiektu. Osoby symbiotyczne mogą ujawniać aspekty wielkościowe albo poczucie głębokiej bezwartościowości i wstydu. Poszukują kontaktu, aby wypełnić swoje wewnętrzne deficyty. Nie są w stanie tworzyć związku z drugim człowiekiem jako «cała» osoba. Wybór partnera, małżonka może bazować na pragnieniu znalezienia takiej postaci, która będzie spełniała i wzmacniała nieświadome fantazje⁵⁹.

Melancholijne ego Błoka obawia się zarówno siebie, jak i świata, zaś dławiące, wciąż tłące się pragnienia są pokrewne umieraniu, dlatego poeta postrzega siebie ostatecznie jako starca, przeklinającego przeszłość („Когда я стал дряхлеть и стынуть, / Поэт, привыкший к сединам, / Мне захотелось отодвинуть / Конец, сужденный старикам. / И я опять, больной и хилый, / Ищу счастливую звезду. / Какой-то образ, прежде милый, / Мне снится в старческом бреде. / Быть может, память изменила, / Но я не верю в эту ложь, / И ничего не пробудила / Сия пленительная дрожь”⁶⁰). W innym wierszu widzimy go w roli pajaca, stanowiącego jedność ze swym sobowtorem-starcem w *dance macabre* (Двойник). Tego rodzaju fantazmaty są przejawem predylekcji do introjekcji, czyli do pełnej identyfikacji z partnerem⁶¹. Identyfikacja taka nie dość, że „karmi” ego, to nadto stwarza wrażenie usunięcia, choćby chwilowego, wewnętrznej pustki poprzez podtrzymanie poczucia egzystencji. Mechanizm ów prowadzi do emocjonalnego uzależnienia

⁵⁸ O symbiotycznym typie osobowości czytają: M.S. Mahler, *On human symbiosis and the vicissitudes of individuation*, New York 1968; M.S. Mahler, R. Pine, A. Bergman, *The psychological birth of the human infant. Symbiosis and Individuation*, New York 1975; S. Johnson, *Osobowość symbiotyczna i jej leczenie*, tłum. E. Wojciechowska, Warszawa 1994; *Psychologia zaburzeń osobowości: wybrane zagadnienia*, red. L. Cierpiałkowska, Poznań 2008.

⁵⁹ S. Nikodemka, *Osobowość symbiotyczna w relacji z sobą i innymi ludźmi*, <http://www.psychologia.edu.pl/czytelnia/50-artykuly/655-osobowosc-symbiotyczna-w-relacji-z-soba-i-innymi-ludźmi.html> [dostęp: 10.05.2019].

⁶⁰ A. Блок, *Когда я стал дряхлеть и стынуть...*, [w:] tenże, *Собрание сочинений в восьми томах*, т. 1, s. 281.

⁶¹ Szerzej patrz: M. Sokolik, *Psychoanaliza i Ja. Kliniczna problematyka poczucia tożsamości*, Warszawa 1994.

od obiektu miłości, wykluczając możliwość zachowania dystansu w stosunku do drugiego człowieka, spojrzenia na niego z zewnątrz. Można w tym kontekście mówić, jak sądzę, o automatycznym przeniesieniu siebie na obiekt, sama identyfikacja zaś stanowi formę podtrzymania poczucia tożsamości.

Próby przyłgnięcia do obiektu wiążą się z nadzieją na wielkie szczęście, pozbycie się wszelkiego dyskomfortu, pozyskanie tożsamości i wartości. Z drugiej strony – ścisły kontakt budzi obawę przed utratą własnego «ja» i wycofanie emocjonalne⁶².

Dlatego uświadomiwszy sobie, że samo życie jest największą przeszkodą w drodze do spełnienia pragnienia, poeta ucieka w jego negatyw. I wpada w pułapkę, albowiem jako negatywność może się ono urzeczywistnić li tylko w postaci destrukcji (autodestrukcji), co oznacza, że „jedynie urzeczywistnienie kryjącej się we wszystkim możliwości destrukcji nadaje życiu melancholika sens”⁶³. Błądząc bez celu, Błok popada w coraz większą rozpacz, dla której szuka ujęcia obracając świat na nice: Przepiękna Pani okazuje się być papierową Damą-Kolombiną, o której względy, bez powodzenia, zabiega Błok-Arlekin (Балаганчик, 1906). Okazuje się, że utrata prowadzi poetę na skraj świata, aż do progu nicości: „jest to proces zmniejszania się, nie zaś rośnięcia; dlatego oznacza on powrót ku nicości, a nie rozkwit istnienia”⁶⁴. Odczuwany przezeń świat jest rozszczepiony, niezborny, chaotyczny, wreszcie – obcy, a mimo to stanowi jedyny punkt odniesienia dla ego. Poeta czując się więc częścią świata, jest zarazem zeń wyalienowany, przeraźliwie samotny, jego jedynym towarzyszem jawi się on sam – jego sobowtór.

Smutek i tęsknota stają się dwoma biegunami, pomiędzy którymi egzystuje rozpięte do psychicznego bólu Błokowskie „ja”. Nierozzerwalna jedność z ukochanym obiektem sprawia, że poeta znajduje się w stanie wewnętrznej niezborności, co prowadzi go do cierpienia. Cierpienie owo ma jednak niejedno oblicze, albowiem jawi się rezultatem nie tylko niespełnionej miłości, i wtedy jest bolesne, lecz także samotności, a wtedy bywa błogością. Błok niejednokrotnie dawał w swojej twórczości wyraz stanom rozkosznego cierpienia, które wynikały z wytężonego wyczekiwania na spotkanie z Wieczną Kobiecością. W tym wyczekiwaniu znajdował się w stanie intymnej rozmowy z wiecznością, której ze względu na tajemniczą nieokreśloność przydawał imię Otchłani: „Бездна – душа моя [...]”⁶⁵. Warto zauważyć, że w tym kontekście obraz Przepięknej Pani można rozpoznać jako pretekst do tego, by odkryć Tajemnicę, poznać, coś, czego nikomu innemu nie było dotąd dane doświadczyć. W tym celu Błok kreuje przedmiot swojego uwielbienia: w poezji jest nim Przepiękna Pani, w życiu – Lubow, która doskonale zdawała sobie sprawę z roli narzuconej jej przez męża i z tego powodu także cierpiała. Obiekt miłości kusi poetę, ale tylko dlatego, że on sam tego pragnie. Jak stwierdza László Földényi „przedmiot

⁶² S. Nikodemowska, *Osobowość symbiotyczna...*

⁶³ L.F. Földényi, *Melancholia...*, s. 231.

⁶⁴ E. Cioran, *Na szczytach rozpacz...*, s. 61. Z kolei Wojciech Bałus łączy melancholiczną nicość z nihilizmem. Zob.: tenże, *Melancholia a nihilizm*, https://opoka.org.pl/biblioteka/F/FH/melancholia_nihilizm.html [dostęp: 3.05.2020].

⁶⁵ А. Блок, *Ты не научишь меня проклинать...*, [w:] tenże, *Собрание сочинений в восьми томах*, т. 1, s. 438.

miłości uwodzi miłującego, nawet jeśli przedmiot ów nie ma najmniejszego pojęcia o tym, co właściwie wywołał”⁶⁶. Dlatego oboje, poeta i jego muza, stają się ofiarami pragnienia miłości. Marząc o zerwaniu okowów powszedniości, Błok oddaje się we władanie ideału, uczyniwszy się jego dobrowolnym niewolnikiem. Jednak ów inny świat, który mamił obietnicą spełnienia, okazał się majakiem i oszustwem. Ego, bezsilne w relacjach z przedmiotem miłości, rekompensuje niepowodzenie, uciekając w miłość własną. Dlatego dramat Błoka ma źródło w nim samym, jego własne pragnienia stały się przekleństwem, od którego nie sposób uciec. Doświadczając kompleksu melancholicznego, poeta wypróżniał, jak rzekłby Freud, po wielokroć „ja”, aż do chwili, gdy znalazło się ono „w stanie całkowitego zubożenia”⁶⁷.

Literatura

- Błok A., *Dzienniki 1901–1921*, tłum. M. Leśniewska, przedm. J. Szymak-Reiferowa, Kraków 1974.
- Bałus W., *Melancholia a nihilizm*, https://opoka.org.pl/biblioteka/F/FH/melancholia_nihilizm.html [dostęp: 3.05.2020].
- Cioran E., *Na szczytach rozpaczy*, tłum. I. Kania, Kraków 1992.
- Dybel P., *Urwane ścieżki. Przybyszewski–Freud–Lacan*, Kraków 2000.
- Földényi L.F., *Melancholia*, przeł. R. Reszke, Warszawa 2011.
- Freud S., *Ego i id*, [w:] tenże, *Poza zasadą przyjemności*, tłum. R. Reszke, Warszawa 1994.
- Freud S., *Żałoba i melancholia*, [w:] tenże, *Psychologia nieświadomości*, tłum. R. Reszke, Warszawa 2009.
- Heim R., *Utopie und Melancholie der vaterlosen Gesellschaft*, Giessen 1999.
- Horney K., *Psychologia kobiety*, tłum. J. Majewski, Kraków 2011.
- Johnson S., *Osobowość symbiotyczna i jej leczenie*, tłum. E. Wojciechowska, Warszawa 1994.
- Klein M., *Pisma*, t. 1: *Miłość, poczucie winy i reparacja oraz inne prace z lat 1921–1945*, tłum. D. Golec, A. Czownicka, Sopot 2007.
- Kleist H. von, *Werke und Briefe*, t. III, Berlin–Weimar 1987.
- Klibansky R., Panosky E., Saxl F., *Saturn i Melancholia. Studia z historii, filozofii, przyrody, medycyny, religii oraz sztuki*, tłum. A. Kryczyńska, Kraków 2009.
- Kobylińska E., *Czarodziejski blok i szpulka. Psychoanaliza i nowoczesność*, „Teksty Drugie” 2007, nr 1–2.
- Kristeva J., *Czarne słońce. Depresja i melancholia*, tłum. M.P. Markowski, R. Ryziński, wstęp M.P. Markowski, Kraków 2007.
- Mahler M.S., *On human symbiosis and the vicissitudes of individuation*, New York 1968.
- Mahler M.S., Pine R., Bergman A., *The psychological birth of the human infant. Symbiosis and Individuation*, New York 1975.
- Nikodemowska S., *Osobowość symbiotyczna w relacji z sobą i innymi ludźmi*, <http://www.psychologia.edu.pl/czytelnia/50-artykuly/655-osobowosc-symbiotyczna-w-relacji-z-soba-i-innymi-ludzmi.html> [dostęp: 10.05.2019].
- Pajor K., *Psychoanaliza Freuda po stu latach*, Warszawa 2009.

⁶⁶ L.F. Földényi, *Melancholia...*, s. 187.

⁶⁷ S. Freud, *Żałoba i melancholia...*, s. 155.

Pospiszył K., *Zygmunt Freud. Człowiek i dzieło*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.
Psychologia zaburzeń osobowości: wybrane zagadnienia, red. L. Cierpiałkowska, Poznań 2008.
 Sokolik M., *Psychoanaliza i Ja. Kliniczna problematyka poczucia tożsamości*, Warszawa 1994.
 Starobinski J., *La melanconia dei greci*, „Lettera Internazionale” 2006, nr 90.
 Szymak-Reiferowa J., *Przedmowa*, [w:] A. Błok, *Dzienniki 1901–1921*, tłum. M. Leśniewska, przedm. J. Szymak-Reiferowa, Kraków 1974.
 Uliński M., *Kobieta i mężczyzna. Dzieje refleksji filozoficzno-społecznej*, Kraków 2001.

Баевский В.С., *История русской литературы XX века: Компендиум*, Москва 2003.
 Белый А., Литературный дневник. Об итогах развития нового русского искусства, [w:] tenże, *Критика. Эстетика. Теория символизма: В 2 т.*, т. 2, Москва 1994.
 Блок А.А. – Менделеева-Блок Л.Д., *Переписка, 1901–1917*, предисл. Д.М. Магомедовой, послесл. Ю.Е. Галаниной, коммент. Ю.Е. Галаниной, Е.В. Глуховой, Е.Е. Чугуновой-Полсон, Москва 2017.
 Блок А., *Собрание сочинений в восьми томах*, т. 1–2, Москва–Ленинград 1960.
 Бужор Е.С., *Смысл любви в философии всеединства Вл. Соловьева*, „Общество: философия, история, культура” 2017, № 9, <https://cyberleninka.ru/article/n/smysl-lyubvi-v-filosofii-vseedinstva-vl-solovieva> [dostęp: 29.03.2019].
 Гунченко А.В., *Софиология В.С. Соловьева и учение о Софии в Священном Писании*, „Соловьевские исследования” 2006, № 2 (13), <https://cyberleninka.ru/article/n/sofiologiya-v-s-solovieva-i-uchenie-o-sofii-v-svyaschennom-pisanii> [dostęp: 20.04.2019].
 Козырев А.П., *Смысл любви в философии Владимира Соловьева и гностические параллели*, „Вопросы философии” 1995, № 7.
 Колобаева Л.А., *Русский символизм*, Москва 2000.
 Конева Л.А., *Философия Вл. Соловьева как явление символизма*, Самара 1993.
 Лосев А.Ф., *Владимир Соловьёв и его время*, Москва 2009.
 Соловьев В.С., *София. Начала вселенского учения*, „Логос” 1997, № 3, № 4, № 5.
 Соловьев В.С., *Философия искусства и литературная критика*, Москва 1991.
 Шувалов А., *Александр Блок: эксперимент на себе с печальным финалом*, <https://www.psyh.ru/aleksandr-blok-eksperiment-na-sebe-s-pechalnym-finalom/> [dostęp: 3.05.2020].

Блок и Freud: figura melancholii

Streszczenie

Wczesny okres twórczości Aleksandra Błoka (z okresu tezy) jest świadectwem doświadczania własnego „ja” połączonego z podróżą ku nieświadomości. Towarzyszy temu odczucie melancholii, będące reakcją na sprzeciw wobec rzeczywistości, w którym szukała schronienia niemość poety wobec tego wszystkiego, co zewnętrzne. Źródłem stanów melancholicznych staje się marzenie o ideale kobiecości, sytuujące poetyckie ‘ja’ na granicy jawy i snu. Pierwszy tom Błoka, zawierający *Wiersze o Przepięknej Pani* wskazuje na to, że melancholia, jak chciał Sigmund Freud, stanowi rodzaj duchowego kryzysu, ujawniający się przede wszystkim jako problem jednostki, jaki ma ona z innym oraz z samym sobą. W myśleniu Freuda melancholia staje się centralną figurą postrzegania człowieka nie tyle jako choroba psychiczna, ile sposób odniesienia ego do siebie i świata zewnętrznego na drodze konfrontacji. Błok wychodzi z tej

ситуации pokonany: smutek i tęsknota stają się dwoma biegunami, pomiędzy którymi egzystuje rozpięte do psychicznego bólu ego poety. Nierozerwalna jedność z ukochanym obiektem (realnym była osoba żony Lubow Mendelejewej, mistycznym zaś Przepiękna Pani) sprawia, że symbolista rosyjski znajduje się w stanie psychicznej dysharmonii. Utrata ideału prowadzi go do granic nicości. Odczuwany przezeń świat jest rozszczępiony, niejednorodny, chaotyczny, wreszcie – obcy, a mimo to stanowi jedyny punkt odniesienia dla ego. Блок czując się więc częścią świata, jest zarazem zeń wyalienowany, jego jedynym towarzyszem jawi się on sam – jest sobowtór.

Слова ключовые: Александр Блок, melancholia, psychoanaliza, Wieczna Kobiecość, utrata

Блок и Фрейд: фигура меланхолии

Резюме

Ранний период творчества Александра Блока (из времени тезиса) является свидетельством проживания собственного «я», которое неразрывно связано с путешествием к бессознательному. Этому проживанию собственного «я» в соединении с путешествиями по территориям доселе неизведанным чаще всего неосознанно сопутствует меланхолия как реакция на сопротивление действительности, в которой его собственное бессилие по отношению ко всему внешнему ищет убежища. Это особое состояние становится для поэта источником мечты об идеале женственности, которая призвана как реализовать его желание идеальной любви, так и преобразить мир и его самого, открывая пути к иным измерениям бытия. Первый том Блока, содержащий *Стихотворения о Прекрасной Даме* показывает, что меланхолия, как хотел Зигмунд Фрейд, это разновидность духовного кризиса, проявляющаяся, прежде всего, как проблема индивидуума, ощущаемая им в отношении как другого человека, так и себя самого. В понимании Фрейда меланхолия становится центральной фигурой восприятия человека не столько в качестве психического заболевания или даже особенного душевного состояния, сколько в качестве конфронтационного отношения эго к себе самому и внешнему миру. Блок выходит из этой ситуации побежденным: грусть и тоска становятся двумя полюсами, между которыми находится распятое душевной болью его поэтическое «я». Полное единство с любимым объектом (реальным – Любовью Менделеевой и мистическим – Прекрасной Дамой) заставляет поэта пребывать в состоянии внутренней несогласованности, и это причиняет ему страдание. Утрата ведет его на край света, до самой границы небытия. Осмысляемый таким образом мир расколот, неупорядочен, хаотичен, и, наконец, чужд, но, несмотря на это, такой мир – единственная точка отсчета для эго. Поэтому Блок, чувствуя себя частью мира, в то же время отчужден, пугающе одинок, а его единственный спутник – это он сам, его двойник.

Ключевые слова: Александр Блок, меланхолия, психоанализ, Вечная Женственность, утрата

Blok and Freud: A Figure of Melancholy

Abstract

The early period of Alexander Blok's work (from the period of the thesis) is a testimony to the experience of one's own "I" combined with a journey to the unconscious. It is accompanied by a feeling of melancholy, a reaction to the opposition to reality, in which the poet's powerlessness to cope with all that is external has sought shelter. The origin of melancholic states is a dream about the ideal of femininity, situating the poetic "I" on the boundary of reality and dream. Blok's first volume, containing *Verses About the Beautiful Lady*, shows that

melancholy, as Sigmund Freud wanted, is a kind of spiritual crisis, manifesting itself primarily as a problem of the individual with others and with himself. In Freud's mindset, melancholy becomes a central figure in the perception of man, not so much as a mental illness, but a way of referring ego to himself and the outside world through confrontation. Blok emerges from this situation defeated: sadness and longing become two poles between which there exists the poet's ego, stretched to the mental pain. The inseparable unity with the beloved object (the real person was the wife Lyubov Mendeleeva, while the mystical one is the Beautiful Lady) makes the Russian symbolist in a state of mental disharmony. The loss of the ideal leads him to the limits of nothingness. The world he feels is fragmented, heterogeneous, chaotic, and finally alien, and yet it is the only point of reference for the ego. Blok feeling part of the world, is at the same time alienated from it, his only companion is himself – his lookalike.

Key words: Alexander Blok, melancholy, psychoanalysis, Eternal Femininity, loss

Izabella Malej, prof. zw. dr hab.

ORCID: 0000-0002-9219-3131

Uniwersytet Wrocławski

University of Wrocław

e-mail: izabella.malej@uwr.edu.pl

Кадиша Нургали

Национальная картина мира в русскоязычной и русской поэзии Казахстана второй половины XX – начала XXI веков

На излете второго тысячелетия в Казахстане возникла культурная ситуация, характеризовавшаяся активными процессами ментального становления нации. Явственно проявляется главный вектор этико-эстетического поиска в сфере художественных исканий, который в области поэзии обуславливает принципиальное обновление содержания поэтических текстов.

Содержательная характеристика поэзии Казахстана выходит за пределы прежних обозначений на основе отражения в стихах языковых картин мира. Поэзия в Казахстане в целом воспринимается как некая духовно-культурная общность, размывающая прежние перегородки между казахской и русской поэтическими традициями, упраздняющая термин «маргинальная поэзия».

Благодаря общим переживаниям трудностей преодоления экономических, политических, духовных катаклизмов постсоветского периода, этнокультурное сообщество Казахстана стало глубже осознавать свое внутреннее ментальное единство, которое способствовало более или менее благополучному выходу из кризисности 1990-х годов. На это время приходится возникновение сообщества единомышленников, объединенных на основе единой национальной идеологии, и представляет от его имени (как это наблюдалось и в другие эпохи) Поэт.

Присущий концу XX века пессимистический взгляд на сущность Бытия неожиданно перешел в свою противоположность: литература смогла выйти из затемненно-депрессивного ощущения жизни и подняться до осознания исключительности жизни каждой человеческой единицы. Именно роль таких «единиц» сыграли казахстанские поэты, лучшие из которых смогли подняться на уровень глубокой саморефлексии и, соответственно, духовного развития. Подобный «антропоцентризм» обнаруживается в поэзии таких казахстанских авторов конца XX – начала XXI веков, как Б. Канапьянов, Б. Каирбеков, Д. Грунин, К. Салыков, Г. Жайлыбай, И. Оразбаев, В. Шустер, Л. Медведева, Е. Курдаков, Д. Накипов, М. Исенов, А. Акынбабақызы, Е. Зейферт, Ю. Леонов, И. Полуяхтов, Е. Барабанщиков, Д. Бабатайұлы, Т. Тунияңц, А. Кусаинова, Н. Садыков, Г. Имамбаев, Д. Абдрахманов, А. Тажи, И. Бекетов и многие другие.

Весь ход цивилизационного развития неопровержимо свидетельствует о том, что нет эпох, содержательно похожих друг на друга, что каждый эпохальный отрезок истории нарабатывает своё собственное содержание, которое предопределяет сознание человека, его культуру отношения к традиции и оценку действительности. Модель ценностей, установленная в конкретный период истории, объективно предопределяет особенности жанрового мышления во всей конкретной протяженности исторического времени, и не может быть верифицированных оснований соглашаться с мнением Ю.Б. Борева о том, что «сегодня впервые в истории формула бытия человечества отсутствует...»¹.

На исходе двадцатого столетия все модели ценностей полнятся индивидуальным содержанием. Третье тысячелетие характеризуется всеохватными позитивными передвижками особенно в области культуры (более предметно – в поэзии).

Свойства «несущей конструкции» уже в который раз возводимого здания культуры возложены на жанровый миробраз как самый стабильный и, следовательно, надежный материал в руках художника-реставратора.

Жанр всегда принудительно соотносим с внешним миром, но также и связан с собственно литературным процессом, поэтому он всегда предстает художественной стратегией понимания событий, происходящих во внешнем мире.

Главными причинами наблюдаемых при смене периодов жанровых трансформаций являются изменения в сознании субъектов творчества под влиянием новых исторических обстоятельств. Ни социально-политические, ни культурно-исторические, ни природные катаклизмы не смогут повлиять на обновление жанровой картины мира, если названные явления не будут пропущены через сердце художника-творца и воспринимающее сознание современника. О необходимости изучать художественные творения как стимулируемые прежде всего чертами личности автора в свое время писал П.М. Бицилли: «...Подлинным генетическим изучением художественного произведения может быть только то, которое имеет целью свести его ко внутренним переживаниям художника...»², а также Г.П. Федотов³, Г.Г. Шпет⁴, Н.Л. Лейдерман и другие ученые.

В казахстанской поэзии конца XX века произошли большие сдвиги, которые вполне соотносимы с представлениями о культурной революции. В отличие от русской поэзии, претерпевавшей большие изменения и замечательные периоды обновления на протяжении последних двух столетий, казахстанская поэзия только в последние два десятилетия проявляет такие качественные черты стихотворного овладения жизненным материалом, которые под стать современным требованиям к мировой поэзии, – отличаться повышенной поэтической рефлексией.

¹ Ю.Б. Боров, *Искусство и формула бытия человечества*, «Филологические науки» 2004, № 6, с. 14–23.

² П.М. Бицилли, *Этюды о русской поэзии*, Прага 1926.

³ Т.П. Федотов, *Борьба за искусство*, «Вопросы литературы» 1990, № 2, с. 200–215.

⁴ Г.Г. Шпет, *Герменевтика и её проблемы*, «Контекст» 1990, с. 250–259.

Сегодня поэзия Казахстана втянута в водоворот общепланетарных процессов поэтических исканий, и динамика ее «вхождения» в область творческих исканий всей мировой поэзии совершенно не сопоставима с размеренными темпами развития в прошлом XX веке. Если в недалеком прошлом мы с полным фактическим основанием говорили о выдающейся роли поэзии Олжаса Сулейменова в авангардных поэтических процессах периода политической и литературной «оттепели» 1960-х годов, то сегодня приходится констатировать, что на конец XX – начало XXI века такого лидера в казахстанской поэзии на русском языке нет. Но нет никакой необходимости драматизировать эту ситуацию. В нашем представлении такое положение в современной казахстанской литературе неоспоримо свидетельствует об утверждении истинного плюрализма в поэзии, в которой вклад поэта теперь не коррелируется с возрастом пишущего, не зависит от его приближенности или удаленности от культурных центров Казахстана или России, не измеряется полиграфическим качеством издания сборников или количеством написанного. Плюрализм выражается прежде всего в активном фазисе участия в процессах художественного проникновения в дух эпохи.

Дважды слов своих не повторял,
Попусту не вынимал кинжала,
находил всегда – что потерял,
только то я брал,
что мне судьба давала.
(О. Сулейменов)

Поэтические тексты последних лет полнятся событиями планетарной значимости, переживаемыми поэтами Казахстана как глубоко личные, вместе с тем, каждый потаенный изгиб души преломляется через общее духовное состояние человечества. Актуальным временем востребован не Поэт-миссия. Поэзия текущего времени – это выражение общего усилия всего цеха Поэтов. Именно такое понимание единства корпуса казахстанских русскоязычных поэтов сближает таких поэтов, как Д. Накипов, М. Исенов, Ю. Грунин, И. Полуяхтов, Б. Канапьянов, А. Тажи, Т. Туниянц, Е. Зейферт, Г. Имамбаев, Н. Чернова, Б. Каирбеков, К. Омар и другие.

Зарождение и укрепление доселе неведомого мирознания предопределило процесс перерождения, переоценки жанров в поэзии, призванной быть провозвестницей назревающих общественно-политических и духовных катаклизмов. Постмодернизм в поэзии Казахстана предстал в «умеренной» ипостаси, но и в этом виде сыграл заметную роль внелитературного фактора актуализации и обновления жанровой традиции. Художественный поиск нашего современника – русскоязычного казахстанского поэта абсолютно разомкнут, что отражает суть фундаментального принципа постмодернизма «мир как хаос».

Когда-нибудь
(мы доживем и до этого счастья!),
посоветавшись, поспорив,

оставят народы
как заповедник
пустыню гектаров на сто,
а может, на двести,
в целях охраны природы.
(О. Сулейменов)

И я думаю...
Что пора бы народам прекратить воевать,
Потому что стрелковым обычным оружием
Никого уже не победить,
Совершенные системы наведения
Все дело сведут к взаимному истреблению
Или самоуничтожению.
А поскольку воевать уже никакого смысла уж нет,
Все равно никто никого не победит,
Сколько ни бейся,
Надо всем заключить боевую ничью,
И подумать о том, как же нам быть дальше?...
(О. Жанайдаров, *Аттила*)

Большой интерес вызывает вопрос анализа соотношения понятий «традиция и новаторство» в аспекте верного освещения проблемы литературной преемственности, который сегодня выводит исследователей на неожиданные (хронологические и содержательные) сближения самых разных текстов. В культурном пространстве конца второго тысячелетия обнаруживаются такие ассиметричности между старыми и новыми художественными формами, что о строгой обусловленности и содержательности жанров не приходится и говорить.

Эстетическая погода нашего времени легко допускает пренебрежение к иерархии и канону, дает возможность по-новому строить жанровую картину мира в процессе художественного постижения действительности. Хаотичный по своей природе, постмодернизм обусловил усложнение способов организации совместной жизни людей. В этом усложнении субъекты творчества увидели большие возможности обретения новой гармонии, что способствовало обновлению мировоззренчески-концептуального жанрового мышления.

Новые эстетические потребности современника оригинально «включают» в корпус нового искусства культуру прошлого: пренебрежение жанрами в духе модернизма парадоксально соединяется с жанрово-незыблемыми канонами классической эстетики, в силу чего современный жанр предстает теперь в виде новой формы познания мира. Канон жанра признается теперь в качестве одних из важных проявлений диалога между текстами культуры, сама по себе является своего рода узнаваемой цитаты.

Обнаруживается феномен очевидной нереализованности диалогового потенциала самодостаточных жанровых картин мира при условии их осмысления в более широком контексте «идеи мира» (Ж. Деррида). Категория жанра

дает возможность современному поэту придерживаться высокой планки профессионализма при освоении пространства культуры постмодерна.

Обнаруживается линейность развития, лежащая в основе генезиса всякого жанра, и это открытие «дисциплинирует» литературное движение вперед, сохраняя за поэтами и писателями статус первооткрывателей новых эстетических горизонтов в словесном творчестве. Все эксперименты в сфере поэтики конца XX – начала XXI веков неразрывно связаны с нарушением системных закономерностей и установлений – происходит зарождение генетических связей «наоборот», то есть в хаос постмодернизма привносится структура.

Общезстетические закономерности искусства также позволяют понять происходящие жанровые реконструкции. Взаимозависимость семиотической и внесемиотической реальностей выявляет культурологическая концепция Ю.М. Лотмана. Способность культуры к «постоянной реорганизации кодирующей системы...»⁵ является одним из объяснений жанровых перестроек, поскольку жанр – составная часть «гетерогенной» (Ю.М. Лотман) культуры, а та или иная исторически сложившаяся фаза культуры обязательно сопровождается перекодировкой системы художественных ценностей. Такие процессы наблюдались, например, в период становления эпохи Возрождения, актуализировавшей самый гармоничный в истории литературы жанр сонета; классицизма, создавшего строго иерархическую систему жанров; эпохи романтизма и «серебряного века», предложивших жанровую парадигму, основанную на признании творческого субъективизма.

С этой культурологической позиции жанровые передвижки в условиях постмодернистской информационной пресыщенности можно объяснить тем, что жанр продолжает принимать на себя функцию медиатора – проводника новых значений и смыслов. Внесемиотическая действительность «испытывает» жанр на прочность, размывая его внешние границы, в результате чего жанры теряют нормативную четкость.

Сознание современника, живущего в условиях формирующегося нового историзма, сводящего к единому переживанию событий «малого» и «большого исторического» контекстов (термины М.М. Бахтина⁶), – такое сознание работает на интеграцию известных жанровых миробразов в новое метажанровое образование. В условиях мультикультуры границы жанра необходимо утрачивают классическую ясность и одномерность. В том масштабном литературно-полистилистическом пространстве, где один текст находит на другой и в мерцании смыслов рождает третий, четкости жанровых дефиниций и аналогичных художественных репродукций уже быть не может.

Идея В.Н. Топорова ввести новый способ систематизации истории литературы, при котором. «...во-первых, не нарушаются естественные связи между фактами, и во-вторых, восстанавливаются («открываются») новые смыслы...»⁷ побудила исследователя перераспределить всю историю русской

⁵ Ю.М. Лотман, *Избранные статьи в 3 т.*, т. I, Таллин 1992.

⁶ М.М. Бахтин, *Эстетика словесного творчества*, Искусство, Москва 1986.

⁷ В.И. Топоров, *К вопросу о циклах в истории русской литературы*, [в:] *Литературный процесс и развитие русской культуры XVIII–XX веков. Тезисы докладов науч. конф.*, Таллин 1985, с. 3–12.

литературы на циклы протяженностью в 100 лет и мотивировала интерес к изучению так называемых циклических «узлов» – рубежей столетий. По мнению В.Н. Топорова, именно в эти переходные периоды «с их максимальной неустойчивостью, хаотичностью, кажущейся энтропичностью...» происходит перестройка предыдущего сознания и состояния. В эти периоды «...соотношение предыдущего и последующего, микроструктур и макроструктур, сердцевины и периферии оказывается наиболее подвижным и диагностичным...».

Рубежи эпох априорно несут в себе смену стереотипов политического, экономического, культурного и духовно-религиозного сознания. Переживаемый нами период отмечен особенным содержанием, поскольку «стыкует» уже не сто-, но тысячелетия. Действительность порубежья насыщена информацией о происходящих тектонических сдвигах в человеческом обществе. Политические катаклизмы, непрекращающиеся войны, природные стихийные бедствия, угроза глобализации, культурная революция сделали своё дело, – встряхнули привычное сознание и мироощущение человека. Опыт ежедневного пребывания в ситуации Апокалипсиса, с одной стороны, и стремление ретроспективно осмыслить всю историю человечества направляют соотечественников на путь переоценки жизненно важных представлений.

Жанр – одна из категорий, способных структурно отразить изменившееся представление о картине мира. Активизация жанрового сознания запечатлевает процесс поиска новых представлений о пространстве и времени бытия, неизбежно сводящийся к реконструкции известных жанровых миробразов. Существенными жанровыми передвижками были отмечены и предшествующие эпохи перемен. Так, эпоха конца XVII – начала XVIII веков отделила древнерусскую литературу от новой словесности; литература конца XVIII – начала XIX столетий отказалась от многих жанрово-канонических форм классицистической поэзии, альтернативно противопоставив рационалистической классификации идею внежанрового творчества; поэты-модернисты рубежа XIX – начала XX веков зафиксировали в пространстве своего творчества опыт жанрового миропостижения всей предшествующей культуры и создали жанрово-художественный эквивалент своих творческих исканий – книгу стихов как сверхжанровую целостность.

Естественно, процесс перерождения жанровых приоритетов не происходил и не происходит одномоментно. Ему предшествует определенный этап эволюционно-поступательных, до некоторого времени потаенных и разбросанных литературных явлений и процессов, которые подготавливают будущую тотальную перестройку эстетической системы. Соответственно, вышеуказанное наблюдение о том, что рубежные эпохи всегда совпадают с периодами жанровых революций не являются логической матрицей, срабатывающей только в указанный промежуток: такие узловые отрезки времени могут появиться и внутри столетия, как это было, например, в период расцвета романтической поэмы (1820–1840 гг.) или в 1960-е годы XX века.

В свете вышесказанного представляет большой интерес концепция ученого-литературоведа Г.С. Кнабе, в работах которого выявлены имманентные закономерности культуры. В качестве универсального регулятора бытия культуры Г.С. Кнабе выдвигает тезис о двуединстве культуры, органично

делящейся на «высокую» и «низовую». Культура «с большой буквы» «...тяготеет к закреплению в традиции и к респектабельности, к профессионализации деятелей, её создающих..., к элитарности...»⁸. Однако, как замечает Г.С. Кнабе, «глубинным инстинктом культуры» всегда было стремление не замыкаться в высотах абстрактных эстетических рефлексий, а развернуться в сторону «человека с улицы» с его страданиями и радостями, окунуться в стихию неорганизованной жизни, может быть, даже простой, незначительной. Этот антагонизм время от времени выступает в обостренном виде. Идея разрушения барьера между «неживой» жизнью высокой культуры и «низовой» жизнью прочитывается в литературных текстах, созданных в эпохи «сворота оси», охарактеризованных выше.

Исследователь называет «универсальной характеристикой общественно-го сознания» неистребимое желание видеть в культуре и гармонии миропорядка не столько добро, сколько стеснение и принуждение личности в угоду целого, и исходя из этого посылает вывод о важности учета самоотрицающего начала культуры, выражающегося в ощущении необходимости... важность противоположного».

Механизмом самоотрицания объясняется и своеобразие текущего историко-литературного момента. Эпоха конца XX века ознаменовала новый переходный процесс социокультурного развития человечества, цель которого – создание реально диалогического пространства. В поисках универсального диалога искусство начинает в полную силу использовать эстетическую энергию самоорганизации жизни и художественного сознания, т.е. оно обращается к жанру. В отличие от классической эстетики, где жанру отдавалась роль разделительного принципа и демаркационного знака, где реальность воспроизводилась в строго очерченных жанровых границах, литература романтизма и «серебрянного века» нигилистически восприняла категорию жанра, таким образом декодировав бессилие модернистов перед необходимостью понимания смысла существования человека в мире и развернув вектор поиска следующего поколения в принципиально ином направлении.

Эпоха постмодернизма соединяет опыт нормативного жанрового мышления и декадентского пренебрежения жанровыми канонами, при этом достигая такой полифонической многомерности постижения бытия, какой не знала ни классическая, ни модернистская литература.

Нетрудно заметить, что вышеизложенные культурологические теории перекликаются друг с другом, а также с позициями М.М. Бахтина, А. Байтұрсынова⁹, Г.А. Белой, А.Я. Гуревич, В.С. Баевского: в каждой концепции проблема перерождения жанров рассматривается через категорию жанрового миропорядка, подвергающегося воздействию как со стороны семиотической, так и собственно литературной действительности.

Существуют внутренние алгоритмы словесного искусства, спонтанно обновляющие устойчивые структуры жанрового мышления, чем объясняется

⁸ Г.С. Кнабе, *Материалы к лекциям по общей теории культуры и культуре античного Рима*, Москва 1993.

⁹ А. Байтұрсынов, *Әдебиет танытқыш: Зерттеу мен өлеңдер*, Атамұра, Алматы 2003.

реанимация собственно-литературных факторов жанра и в литературных формах нашего времени. В современном поэтическом процессе возникает уникальное явление, в корне меняющее устоявшееся представление о пределах «поэтичности» стихотворного текста, что провоцирует трансформацию жанровых традиций и канонов, порождая «поэзию философов». Современный французский философ А. Бадью остроумно назвал этот эстетический тренд началом «века поэтов»¹⁰. Причем, разговор в этом ключе идет не о философской лирике, а о приходе в поэзию философов – новом качестве поэтических изысков.

Именно такими философами предстают казахстанские поэты нашего времени – Сергей Колчигин, Индира Зарипова, Жанат Баймухаметов, а также Николай Зайцев и Ирина Игнатенко. Эти казахстанские философы-поэты в своих поисках, безусловно, идут в авангарде мировой культурной практики. Их стремление «вырваться» из плена обыденности в сферу Абсолютного – это редкое проявление философской мысли даже в масштабах мировой поэзии.

Поэт остро ощущает время:
В машине времени скользим,
Как в лифте, по шкале столетий,
О сколько лет и сколько зим
В истории моей планеты.
(О. Жанаидаров)

В недалеком прошлом литературно-критическая мысль во Франции особенно выделила творческий опыт известного философа Лаку-Лабарта – его книгу *Фраза*, в которой автор соединил в единый дискурс сразу две запретные для философа сферы – поэзию и биографию, но можно с особым удовлетворением отметить, что похожие новации нашли место и в сочинениях казахстанских философов, появляющихся на книжных полках магазинов уже со второй половины 1990-х годов. Особенное отличие поэзии философов заключается в синтезе логики научного поиска, характерной философским штудиям, с поэтической метафоричностью, что дает в руки поэтов-философов более тонкий инструмент познания, чем традиционная философия.

Такое исчезновение демаркационных линий между искусством и наукой наблюдается не по причине краха философии как института знания. Доминировавший в философии принцип абстрагирования, или, по-иному, самообъективизации, сегодня в значительной степени компрометирует философию как науку.

Идея отстраненности от реальной действительности в научно-философских размышлениях не срабатывает, а имеющаяся в современном интеллектуальном пространстве потребность личности прямо и непосредственно участвовать в процессе познания проявляется в лирике – в том роде литературы, который сфокусирован на интересе человека к своей собственной внутренней жизни. Здесь уместно в качестве примера вспомнить одну из

¹⁰ А. Бадью, *Век поэтов*, «Новое литературное обозрение» 2003, № 63(5), с. 11–23.

философско-публицистических работ казахстанки И. Зариповой, в которой автор находит важным пояснить, в чем суть феномена «поэзии философов»:

Мы в суете сует как-то забываем о «реальной философии». О том, что истинно человеческим в нас является метафизическое. О том, что помимо философии учений существует философия как элемент устройства нашего сознания. И дарован нам этот элемент для Собранности. Ибо человек рождается через усилие «собрать себя» в качестве человека...¹¹

В качестве доказательства органичности философских размышлений И. Зариповой, которая в своих поэтических публицистических статьях совмещает аналитизм философской рассудочности с образно оформленной эмоцией поэта, можно привести результат ее жизнетворчества – ее поэзию как тип житийного мировоззрения. Поэзия точная до высокой степени документальности, напоминающая мемуары или дневник, почти автобиографичная, которая вместе с тем тяготеет к лирической взволнованности и постоянной направленности на жесткий религиозно-философский самоанализ поступков, и такая стилевая тональность возбуждает острую читательскую реакцию, как правило, проявляющуюся в том, что у реципиента возникает искренне желание вспомнить и дать философскую оценку каждому мигу своей жизни. Такая направленность интенции, представляющая собой сверхзадачу поэзии философского склада, становится основой быстрого сближения сознаний читателя и автора. Контаминация субъекта и объекта поэтического творчества порождает единый бытийный разум, в котором направленности сознаний автора и читателя осмысливаются в новой системе ценностных координат, в новой антропологии, в которой нет места кумирам, нет даже братства, но есть равный диалог двух «Я». «Мы обретаем бытие лишь своей нацеленностью на Другого...».

«Поэзия философов» засвидетельствовала очевидный факт проникновения лирики в другие области деятельности людей. Поэзия перестала быть равной самой себе. Возвращаясь к разговору о вовлечении в поэзию Казахстана особо одаренных и тонко чувствующих личностей из сферы философской науки, следует также отметить неоспоримый факт усиления связей поэзии с другими видами искусств. Вспомним, поэт Кайрат Бакбергенов по совместительству является дизайнером, Юрий Функоринео задолго до признания его поэтических достоинств стяжал славу художника-монументалиста, тонкий лирик поэт Евгений Курдаков по первой профессии – резчик по дереву, поэтесса Любовь Медведева выставляет свои рисунки в стиле графика, профессиональными физиками являются поэты Андрей Корчевский и Татьяна Васильченко.

Заслуживает особого внимания практика объединения усилий кинематографа и поэзии в Казахстане. Формой успешной творческой реализации союза двух этих видов искусств предстает «видеопоэзия» Б. Кананьянова, срывающая аплодисменты в массмедийных кругах Алматы. Олжас Сулейменов, возглавивший «новую поэзию» 1960-х годов позже прославился как режиссер.

¹¹ И. Зарипова, *Сохранить лучшие черты нации*, «Отечество» 1999, 18 февраля, с. 18.

Бахыт Каирбеков известен как режиссер большого количества документальных кинолент. Дюсенбек Накипов не только поэт, но еще и либреттист и сценарист. Открыл в себе поэта Хаким Булибеков – профессиональный сценарист и режиссер.

Массовая культура порождает так называемый синдром дилетантизма, который проявляется в изменении динамики и содержания жанрового поэтического процесса. Возникает своеобразная тенденция к экстенсивно-бытовому стихотворчеству, потеснившая сакральный интерес к работе над Словом, воспринимаемой как особое искусство, подвластное избранным и требующее интенсивной работы души. В литературу приходят поэты, которые не связывают свое желание высказаться с необходимостью учиться законам поэтического творчества, что неизбежно сказывается на уровне их профессионализма, который нередко оставляет желать лучшего, и, в конечном счете, способствует снижению художественности издаваемого материала.

Здесь привлекает к себе внимание одна парадоксальная сторона освещаемого нами вопроса, а именно, своеобразный позитив, возникающий в силу своего рода поэтической невежественности бытового стихотворчества, являющегося, без всякого сомнения, существенной частью современной культуры, так как способен выступать фактором приращения уровня индивидуаль-но-личностного сознания современного поэта.

В эпоху массовой культуры традиции в сфере творческих исканий «актуализируются». Поэт-непрофессионал (так будем условно называть творческую личность, решившую заниматься сочинением стихов без специальной подготовки к такого рода письменной деятельности) начинает мыслить лежащими на поверхности поэтическими категориями, отталкиваясь от широко известных жанровых определений. Поэт-дилетант стремится «совпасть» с традицией, и это желание приобретает во многом специфические черты.

Мы сталкиваемся с творчеством, свободном от философско-филологических изысков, это первое, во-вторых, подобная поэзия предстает незамутненной, детски-чистой в отношении ко многим отражаемым явлениям жизни, что своеобразно конструирует создателя и читателя текста, которые освобождаются от традиционной необходимости воспринимать родившиеся стихи от обязанности преломлять их сквозь призму накопленной до настоящего времени культуры.

Такое положение можно уподобить акмеистскому упрощению, имея в виду схожесть такого поэтического опыта прилежной реанимации учеником устоявшегося жанрового мышления. Дилетантизм в поэзии, таким образом, теперь сродни массовому обновлению стратегии поэтического письма, наполнению лирики как рода литературы актуально-новым содержанием. По утверждению исследователя В.С. Киселева, такой дилетантизм возникает на обломках традиции, питаясь продуктами ее распада, неумело тиражирует осколки разбитой традиции, не заботясь о восстановлении хотя бы общего чувства прежней целостности... осколки собираются поэтом-дилетантом в иную систему, непохожую на традиционную, «неправильную», «непрофессиональную», «неумелую» с точки зрения профессионала.

Но смысл инновации поэтического поиска заключается именно в том, что случайно-окаzionale поэтическое мышление на грани окончательного разбалансирования традиции восприятия стихотворного текста как такового порождает эффект кардинального обновления и развития литературного процесса.

Так, например, в постромантическую эпоху 1820–1830 гг. сформировалась московская поэтическая школа, не принявшая приоритет пушкинских поэтических достижений и обратившаяся к внелитературной сфере философских и метафизических исканий и «поэзии личности», выросшей из кружка Н. Станкевича.

В поэзии начала XXI века вариация дилетантизма предстала в явлении поэзии философов; в стремлении собрать в границах одного текста предельно лиричную эмоцию и такой же «крайний» интерес к внелитературным событиям, историческим сюжетам, документу; в пренебрежении традицией поклонения «авторитетам» казахской/ казахстанской поэзии и отказе воспринимать поэтический контекст как упорядоченную систему, на обозреваемом конце которой находится «великий классик», а на другом, не(за)видном, – ещё не отработавший вековую популярность (и потому незначительный) поэт – современник.

Описывая наблюдаемый поэтический процесс, можно увидеть, что положение в культуре Казахстана сильно отклонено от приоритетно-альтернативного мышления «Запад – Восток», тренды в этом направлении ориентированы на путь самостояния.

Совокупность причин (а именно: возрождение национально-генетического сознания, удаленность от центров мировой политики, статус бывшей союзной республики, на длительное время определивший постсоветский менталитет казахстанцев, и, наконец, «новая ответственность» личности за состояние мира в целом) способствовала формированию в Казахстане начала третьего тысячелетия транскультурного пространства.

Крайности постмодернизма не затронули поэзию Казахстана. Постмодернизм пришел в нашу отечественную культуру исключительно через Россию, то есть, опосредованно, и стал развиваться значительно позже, чем в мировой поэзии, в основном, постмодернистские изыски стали проявляться в стихах казахстанских поэтов во второй половине 1990 годов. Не было в казахстанской поэзии делений на группы, что, например, наблюдалось в российской поэзии 1990-е годов, когда она распалась на группы.

В поэтическом процессе Казахстана признаны все виды общения (виртуальный, устный, письменный, межличностный, коллективный, и конечно, книжно-вербальный), и это положение только максимально способствует усилению коммуникативного диалога «автор – читатель», одновременно упраздняя границу дифференцирования столичной и провинциальной поэзии.

Расширенное поле художественных экспериментов казахстанских поэтов, относящихся к разным возрастам, языковым культурам, эстетическим воззрениям, объективно обусловлено глобализационными процессами экономико-политического характера, и именно это социально-историческое обстоятельство способствует активному вхождению казахстанской русскоязычной

поэзии в пространство мировой культуры. «Отказ от казавшегося прежде неизбежного выбора между той или иной традициями, отказ от авангардистского пафоса новизны, ...от любых жестких рамок самоидентификации художника...» признается маркирующей главное направление сознания современного художника слова. Казахстанский поэт конца XX века отличается «рассеянным» вниманием, он определенно культурно-полицентричен, и такая «разбросанность» творческих интересов обеспечивает ему неостановимость движения сквозь любые временные границы, соединение противоречий и обход общих мест.

На наш взгляд, факт рождения такой «транскультурной» поэзии на территории бывшей союзной республики не случаен. Геополитическая провинциальность Казахстана в этой ситуации самым позитивным образом определяет направление культурных преобразований.

...Поскольку цивилизации конечны, в жизни каждой из них наступает момент, когда центр больше не держит. В такие времена не войско, а язык спасает их от распада... Скрепляющую работу в подобные эпохи выполняют провинциалы, люди окраин. Вопреки распространенному мнению, мир не кончается на окраине – как раз там он раскрывается. И на язык это влияет не меньше, чем на зрение...¹²

Так писал Иосиф Бродский.

Если под воздействием ряда факторов поэтический процесс Казахстана начала XXI века «выравнивается», уходит из-под влияния максималистических тенденций, то одной из причин такого перерождения является влияние провинциальной поэзии как альтернативно-нового типа художественно-эстетического мировидения.

Филолог, внимательно отслеживающий поэтические события последнего десятилетия, без сомнения, поэтами «первого ряда» назовет Юрия Грунина (г. Джезгазган), ставшего в поэзии Казахстана одним из основоположников «нового исторического мышления», Евгения Курдакова и Любовь Медведеву (г. Усть-Каменогорск), активно пропагандирующих ценности метафизического плана и таким образом десакрализирующих едва ли не самую основную идею времени, Елену Зейферт (г. Караганда), подвергающей текст поэзии удивительно смелым экспериментам.

Окраина – мир, где привязанность человека к наличествующему ослаблена... Принцип репрессии уступает здесь место принципу свободы: окраина устраняет иерархию вещей... Пребывание на ОКРАИНЕ, в области пограничья позволяет поэту преодолеть парадигмы близлежащей (национальной) традиции и ощутить себя одной из ветвей общеевропейского древа культуры...¹³

И потому не удивительно, что процесс самособирания поэзии в новое эстетическое единство начинается в провинции. Образцом такой художественной

¹² И. Бродский, *Шум прибоя*, [в:] *Сочинения И. Бродского*, т. V, Санкт-Петербург 1999, с. 120–129.

¹³ А. Аствацатуров, *Метафизика предместья*, «Новое литературное обозрение» 2003, № 62(4), с. 132–139.

консолидации является «ферганская школа поэзии», известная далеко за пределами Узбекистана. «Ферганской школе» характерно углубленное – «детское» – восприятие пространства и времени. В ткани стихов проявляется особая, метафизическая, «вещность» и камерность изображения.

Поэтам – «ташкентцам» присущи такие черты поэтического стиля, как обостренное чувство прошлого, индивидуальной истории. Они отличаются особой поэтизацией детства, стремлением остановить время или, как минимум, осмыслить утраченное. Смена идеологии и коренные перемены в культурном и языковом пространстве обусловили особое переживание факта исчезновения родины в привычном ее качестве. Осталась только малая родина поэта, но и она исчезает на глазах. Не поэт эмигрирует из привычного социокультурного ареала – прежней Родины, она уходит из-под ног.

Переход поэзии на новый уровень зрелости также предуготовлен формирующимся новым текстологическим сознанием. Интересные образцы экспериментов над Словом можно найти в конкурсных сборниках стихотворений *СОРОС – Казахстан – дебют, Явь и сны. Новая поэзия Казахстана*, в номерах литературно-художественного журнала «Аполлинарий», на электронном сайте «Магия твердых форм и свободы» и в сборниках стихотворений отдельных авторов. Активно апробируют новые средства выразительности поэты М. Исенов, Тути. Кс. Рогожникова, Д. Абдрахманов, Ю. Леонов, К. Фарай, Р. Леонова, А. Корчевский, М. Варов, К. Омар, О. Передеро, С. Росс. И. Полуяхтов. Н. Садыков, М. Адибаев и многие другие.

В основу рождающейся поэтики положено обновленное чувство Текста как Бытия. В поэзии сегодняшнего дня гетерогенность постмодернистской картины мира на глазах теряет свою востребованность. Поэзия вступает в период поиска новой целостности, когда «высший пилотаж» автора уже не измеряется его способностью «вписаться» в каноны сонета или демонстрацией полной версификационной раскованности в верлибрической поэтике.

Установка на создание текста как жестко организованного художественного целого определяет поиск Другой поэтики. Так введение новых графических, орфографических, просодических, синтаксических норм постепенно перестает шокировать читательское сознание и начинает восприниматься как некая новая художественная реальность, которая только начинает развиваться и осваиваться.

В стихах поэтов «нового Поиска» (возьмем за рабочий термин это обозначение) на первое место выдвигаются и произносительно-интонационное начало, и визуально-графическое оформление текста. Тексты, созданные в соответствии с новыми принципами организации поэтической речи, обнажают степень несоответствия научно-теоретической базы современного литературоведения практике самой поэзии. Сегодня появляется так называемая рефлекслирующая поэзия, которая в процессе познания Текста – Мира по-новому переосмысливает все его элементы. Так намечается абрис новой поэзии, цель которой – постижение состояния мира через обновленную концепцию личности.

Разрушение жанровой традиции, тотальная деформация жанровой формы и поэтики, тенденция к образованию полижанровых структур, интеграция

жанрового мирообраза в контекстное жанровое единство, создание индивидуально-авторских дефиниций, «демократизация» авторской аудитории, речевая революция, умножившая возможности языка за счет легализации различных лексических пластов, введения иных норм речи (грамматических, орфографических, синтаксических, стилистических), смещение поэтических топосов обновления из столиц на периферию (феномен ферганской школы поэзии) – эти и многие другие признаки современного литературного процесса свидетельствуют о состоявшемся вхождении литературы (конкретнее – поэзии) в зону эстетического напряжения.

Литература

- Аствацатуров А., *Метафизика предместья*, «Новое литературное обозрение» 2003, № 62(4), с. 132–139.
- Бадью А., *Век поэтов*, «Новое литературное обозрение» 2003, № 63(5), с. 11–23.
- Байтұрсынов А., *Әдебиет танытқыш: Зерттеу мен өлеңдер*, Атамұра, Алматы 2003.
- Бахтин М.М., *Эстетика словесного творчества*, Искусство, Москва 1986.
- Бицилли П.М., *Этюды о русской поэзии*, Прага 1926.
- Борев Ю.Б., *Искусство и формула бытия человечества*, «Филологические науки» 2004, № 6, с. 14–23.
- Бродский И., Шум прибоя, [в:] *Сочинения И. Бродского*, т. V, Санкт-Петербург 1999, с. 120–129.
- Зарипова И., *Сохранить лучшие черты нации*, «Отечество» 1999, 18 февраля, с. 18.
- Кнабе Г.С., *Материалы к лекциям по общей теории культуры и культуре античного Рима*, Москва 1993.
- Лотман Ю.М., *Избранные статьи в 3 т.*, т. I, Таллин 1992.
- Топоров В.И., *К вопросу о циклах в истории русской литературы*, [в:] *Литературный процесс и развитие русской культуры XVIII – XX веков. Тезисы докладов науч. конф.*, Таллин 1985, с. 3–12.
- Федотов Т.П., *Борьба за искусство*, «Вопросы литературы» 1990, № 2, с. 200–215.
- Шпет Г.Г., *Герменевтика и её проблемы*, «Контекст» 1990, с. 250–259.

Национальная картина мира в русскоязычной и русской поэзии Казахстана второй половины XX – начала XXI веков

Резюме

Данная статья посвящена освещению вопросов реализации образов, мотивов, тем, которые входят в корпус национальной картины мира поэзии Казахстана. В статье обобщены и приведены в систему основные признаки поэтических произведений наиболее ярко представляющих национальную специфику и самобытный колорит казахской поэзии. Также в работе рассматриваются трансформации жанров, роль и судьба автора в поэтическом тексте.

Ключевые слова: мотив, картина мира, автор, Казахстан, поэзия

**National Picture of the World in Russian-speaking
and Russian Poetry of Kazakhstan Second Half of the Twentieth –
Beginning of the Twenty-first Centuries**

Abstract

This article is devoted to the coverage of issues of realization of images, motives, those that are included in the body of the national picture of the world of poetry in Kazakhstan. The article summarizes and brings into the system the main features of poetic works that most vividly represent national specificity and the original flavor of Kazakh poetry. The work also examines the transformation of genres and the role and fate of the author in a poetic text.

Key words: motive, picture of the world, author, Kazakhstan, poetry

Кадиша Нурғали, д.ф.н., профессор

ORCID: 0000-0002-8178-2782

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Казахстан, г. Нур-Султан

Kadisha Nurgali, Doctor of Philology, Professor

L.N. Gumilyov Eurasian National University

Kazakhstan, Nur-Sultan

e-mail: nurgalik1@mail.ru

+77 785568787

Светлана Фокина

«Островной сюжет» в контексте ностальгической авторефлексии в лирике Александры Петровой

Изученность феномена ностальгии уже имеет свои зарождающиеся традиции, основанные на диалоге филологических и культурологических подходов. В данной связи стоит вспомнить раздел, посвященный ностальгии в монографии Жана Старобинского *Чернила меланхолии* и научные поиски Светланы Бойм, в частности ее масштабное исследование *Будущее ностальгии*. Зарубежные ученые устремлены к осмыслению, прежде всего, истоков ностальгии как эмоционально-смыслового комплекса. В качестве материала для своих изысканий и иллюстрации идей избирают авторов либо ставших давно классиками (Овидий, Шарль Бодлер, Анри Бергсон, Владимир Набоков и др.), либо обретающих этот статус в сегодняшней литературной ситуации (Иосиф Бродский, Илья Кабаков). Новаторским представляется изучение феномена ностальгии в лирике современного поэта-эмигранта Александры Петровой, чье творчество начинает получать отклик в критике, но заслуживает более последовательного и пристального внимания.

Критики признают значимость поэтического универсума А. Петровой как самобытного поэта в целом и яркого представителя современной русской поэтической диаспоры. Показательна оценка Александра Гольдштейна:

Случай Александры Петровой выходит из рамок частного происшествия, он иллюстрирует доподлинную литературную потребность. Потребность вырваться за грань привычного мира, превозмочь его тесноту, отчудиться от родного слова, и все ради того, чтобы войти с ним в новую близость. Есть эпохи, когда писателю лучше сидеть на своей почве, как веками сидят крестьяне, и есть времена, заставляющие покинуть ее, ибо только на расстоянии откроется она для чувства и понимания¹.

А. Петрова – поэт-эмигрант и уже этот факт повышает значение ностальгии и авторефлексии.

Для авторского мифа Александры Петровой показателен феномен идентификации при сознательной установке на ее неосуществимость, как в рамках пола, так и в плане объекта ностальгии и поиска своего истинного «я».

¹ А. Гольдштейн, *Три дарования. Предисловие к книге Александры Петровой «Вид на жительство»*, http://www.litkarta.ru/dossier/goldshein-o-petrovoi/dossier_1794/ [дата обращения: 30.12.2020].

В третьей книге стихов *Только деревья* Александра Петрова фиксирует смену места эмиграции, ранее это был Иерусалим. А. Петрова в новой книге обыгрывает некоторые римские топосы, вводит рецепции итальянских вех и образа жизни. По слову Стефани Сандлер, «стихи путешествуют по Риму, то мысленно выгораживая площадку для культурно-исторических разысканий, то минуя безымянные поля и перелески»². Но более примечательна в поэтическом даровании А. Петровой авторская интерпретация феномена ностальгии в рамках сознания эмигранта, что может способствовать выявлению скрытых авторских кодов.

Несомненна преемственность лирического дискурса А. Петровой традициям русской и европейской лирики, что было верно подчеркнуто С. Сандлер. В рецензии на книгу стихов *Только деревья* (2007), показательно названной *Поэт как перемещенное лицо*, отмечены две основные тенденции творчества А. Петровой. Первая – касается статуса поэта-эмигранта. С. Сандлер утверждает, «...поэт укореняется в итальянской жизни, но всё с той же силой ощущает свою вечную непривязанность»³. Второе наблюдение сделано попутно и выражено не столь декларативно, но является также одним из ключей к прочтению лирики А. Петровой. Осмысля одно из стихотворений сборника, исследовательница замечает,

...неспроста на страницах книги часто появляется цыган: с этим образом традиционно связан мотив кочевой жизни, в которой никакое место не ощущается как свое, как родной дом. [...] у Петровой [...] ее цыгане куда более настоящие, чем известные романтические образцы Мериме или Цветаевой⁴.

Видимо, неслучаен выбор С. Сандлер именно имен Марины Цветаевой и Проспера Мериме как ориентиров А. Петровой в цыганской теме, столь показательной для русской и европейской, в частности французской, литератур. Диалог современного поэта-эмигранта с лирическим дискурсом и авторским сознанием М. Цветаевой несомненен, как и интерес А. Петровой к литературным, мифологическим и мифогенным персонажам с высокой степенью архетипичности, аналогичным в этом статусе роковой Кармен.

Такими мифологическими героями в избранном для анализа стихотворении при первом же его прочтении предстают Одиссей и потенциально нимфа Калипсо.

По колдовскому острову брожу.
Случайно вынесло сюда четыре,
пять, шесть, я не помню, лет.

Я их перевожу со словарём,
но кости букв сыпаются в песок,
дробясь в сатурновый неуловимый слог.

² С. Сандлер, *Поэт как перемещенное лицо* [предисловие], [в:] А. Петрова, *Только деревья*, Москва 2007, <http://www.vavilon.ru/texts/prim/sandler.html> [дата обращения: 30.12.2020].

³ Там же.

⁴ Там же.

Чужое солнце проведёт резцом морщины,
ты не узнаешь, кто это в воде,
где тёмное лицо женомужчины
рябит, рассеиваясь в нигде.

Я заблудилась в середине лет,
среди древних слов чешуйчато-крылатых
среди лингвоклонов и химер.

Лишь дальний голос словобрата
в лесу косых лучей
мне приоткроет дверь.

Запутываясь в ветвях, так медленно, по звуко-карте,
– косяк свободных птиц – ко мне пробьются первые слова,
и те, что мальчик вырезал на парте
и заключил в ущербленный овал⁵.

Тема колдовского острова помимо имплицитного обыгрывания мифологических топосов и введения в текст стихотворения литературных аллюзий, подразумевает траекторию движения по кругу. Юрий Лотман отмечает, что «движение по кругу имеет колдовскую, магическую, – а с средневеково-христианской точки зрения, дьявольскую – природу...»⁶. Лотмановские идеи, несомненно, значимы в ментальном универсуме А. Петровой, окончившей филологический факультет Тартуского университета.

В семиотическом плане показательна круглая форма острова и его связь с миром волшебства, сознательно обыгрываемая А. Петровой. Закольцованность, символизируемая кругом и потенциями «островного сюжета», актуализирует тему вечного повторения, жизни как мифологического цикла и поиска себя в воспоминаниях о прошлом, становящихся гарантией заданности сложившейся судьбы, самоуглубления и неизбежности ностальгии.

Остров мифологически всегда представляет модель некоей инаковости, магичности и загадочности, с акцентом на амбивалентном сочетании открытости и закрытости. Именно поляризация и в то же время взаимодополнение открытости / закрытости моделируют различные «островные сюжеты». Одной из таких сюжетных схем является путешествие с подразумевающимися отдалением и приближением к острову как реально географическому, так и мифолого-метафорическому объекту. Показательна мысль Татьяны Цивьян, что «литературный жанр путешествий был заложен путешествиями по морю, путешествиями на острова, и что образом-клише, так сказать, “первопутешествием”, стало путешествие Одиссея»⁷. Семиотическую модель

⁵ А. Петрова, *Только деревья* [сборник стих.], Москва 2007, <http://www.vavilon.ru/texts/prim/petrova5.html#12> [дата обращения: 30.12.2020].

⁶ Ю.М. Лотман, *Внутри мыслящих миров*, [в:] *Семиосфера*, Санкт-Петербург 2004, с. 309.

⁷ Т. Цивьян, *Остров, островное сознание, островной сюжет*, [в:] *Язык: тема и вариации: избранное: в 2 кн.*, кн. 2: *Античность. Язык. Знак. Миф и фольклор. Поэтика*, Москва 2008, с. 156.

острова определяет колдовской потенциал и связь со своеобразной путевой тематикой. Такой спектр пути в свою парадигму включает значения от «первопутешествия» Одиссея до поиска своей идентичности в осознании себя в мире, ментальных и гендерных кодах, воспоминаниях, онирической реальности. В лирическом сюжете стихотворения *По колдовскому острову брожу...* поэта-эмигранта А. Петровой таким вариантом «островного сюжета» становятся как реминисценции из *Одиссеи*, так и переживание ностальгии.

Тема ностальгии традиционно связана с образом Одиссея, первого ностальгика, воплощающего тоску по родине, прошлому и в то же время обреченного на неизбежные странствия и противостояние судьбе. Характерна и эпистемологизация одиссеевского опыта путешественника как протомодели эмигранта. Авторы статьи, показательно названной *Homo viator*, что в переводе с латыни означает *Человек-путник*, осмысляют культурологический статус путешествия, выявляя его семиотические коды.

«Путешествовать» означает, как минимум, «перемещаться в пространстве». [...] Где перемещение в пространстве – там и пересечение границ. А это уже проблематика «образа Другого»: статус путешественника располагает и иногда даже вынуждает к вынесению суждений об увиденном⁸.

Подобный рассказ соотносит различные типы повествования в единый дискурс, включая нарративные комплексы от фиксации реальных впечатлений и наблюдений до фантазирования. Факторы как экзистенциального, познавательного и символического опыта «*homo viator*», так и травелога – повествования «о различных реальных или вымышленных путешествиях в пространстве и времени»⁹, формируют основу для «субъективно-творческого освоения мира человеком»¹⁰, а в случае рецепции поэтом-эмигрантов активируют ностальгический дискурс.

Поведенческие стратегии во взаимоотношениях с миром *Homo viator*, одним из прототипов которого, несомненно, является Одиссей, могут соотноситься не только непосредственно с путешественником, но и шире с образом эмигранта. Существует также точка зрения, согласно которой Одиссей «это человек границы, который своими путешествиями очерчивает границы греческой идентичности»¹¹. В данном плане примечательны статус «другого», нарушение границ и потребность рассказа о своих перемещениях, практическом и духовном опыте путешественника или же эмигранта – человека границы. Именно «путешествие запускает механизм рефлексии путешественника по поводу его собственной идентичности (в частности, национальной

⁸ А.В. Толстикова, О.Е. Кошелева, *Homo viator*, [в:] «Одиссей: Человек в истории»: Путешествие как историко-культурный феномен, Москва 2010, с. 6.

⁹ В.М. Русаков, О.Ф. Русакова, *Методология дискурс-исследования травелога*, «Дискурс Пи» 2014, т. 4, вып. 11, с. 14.

¹⁰ Там же.

¹¹ Ю.С. Обидина, *Представления о загробном мире в контексте коллективной памяти древних греков: опыт Одиссея как человека «границы»*, «Вестник марийского государственного университета» 2015, т. 1, № 1, с. 39.

или цивилизационной / культурной)»¹². Несомненна пограничность сознания эмигранта как его отличительная черта. В этой связи актуален вопрос о наличии особого эмигрантского психотипа, задающего парадигму мировосприятия, поведения, жизненного и духовного выбора личности. Александр Пятигорский рассматривает эмиграцию как один из вариантов общих миграционных процессов, являющихся условием «человеческого существования и вместе с тем» проявлением «важнейших состояний человека»¹³. Помимо объективных факторов «миграционной установки» как феномена присущего человечеству в целом, ученый допускает «возможность существования и некоего особого “миграционного” психотипа, в котором психическая миграционная тенденция является особенно сильной»¹⁴. Опираясь на мысль ученого, сознание эмигранта в целом как человека и непосредственно как творческой личности представляется самобытным и наделенным неким психоконплексом пограничности.

Семиотический статус эмигранта близок путешественнику, а потенциальная возможность ностальгирования открывает пути идеализации значимых объектов, временных континуумов или же хронотопов. Аналогичный сдвиг сознания, согласно нидерландскому мыслителю Франклину Анкерсмит, присущ и феномену ностальгирования. Так «ностальгия глубоко связана с чувством смещения или самим процессом смещения»¹⁵, подразумевая замену реального времени и места, в которых находится ностальгик, идеализированным хронотопом. Ф. Анкерсмит утверждает, что «ностальгия отнимает у объекта ностальгического желания конкретное существование, которым он все еще обладал в контексте исторического опыта»¹⁶. Данная ситуация способствует выпадению личности из исторического времени и включению в режим мифологизирования, что в свою очередь обуславливает «связь пасторального топоса Аркадии с ностальгией»¹⁷.

Согласно утверждению современного немецкого философа Петера Слотердайка, «эмиграция сегодня стала диагнозом, характеризующим массовую психологию. Целые слои населения уже давно в душе живут где угодно, только не в этой стране»¹⁸. Мысль П. Слотердайка обнажает меланхолическую окрашенность современности, для которой эмиграция, пусть даже только воображаемая, видится своего рода выходом из социального, психо-

¹² А.В. Толстиков, О.Е. Кошелева, *Homo viator...*, с. 6.

¹³ А. Пятигорский, *Миграция. Диффузия. Антропоток*, «Со-общение» 2003, вып. 2: *Антропоток: Концепт*, <http://soob.ru/n/2003/2/concept/5> [дата обращения: 30.12.2020]

¹⁴ Там же.

¹⁵ Ф.Р. Анкерсмит, *История и тропология: взлет и падение метафоры*, Пресс-Традиция, Москва 2003, с. 371.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Н.Т. Пахсарьян, *Пасторальное отшельничество как выбор современного парижанина: роман Ж.-М. Шеврье «Далекая Аркадия», «Человек: образ и сущность»* 2011, вып. 1 (22): *Современный человек: Движение к пасторали?*, с. 171.

¹⁸ П. Слотердаик, *Критика цинического разума*, У-Фактория, Екатеринбург 2009, с. 205.

логического и экзистенциального тупика. В связи с таким раскладом неоднозначным представляется режим функционирования сегодня мифологемы «Потерянный Рай». Так «Землей обетованной» для эмигранта предстает не только прежняя родина, но и активизируется обратная ситуация, когда вариантом обретения Нового Парадиза становится желание покинуть место своего сегодняшнего пребывания, оторвавшись от своих корней, пусть даже только в воображении.

Фактор ностальгирования в целом, как и включение поэтом-эмигрантом ностальгических мотивов и символов в свой лирический дискурс, становится индикатором значимости, даже латентной и до конца неосознанной, утраченных корней и ощущения невозможности новой укорененности.

Вышеотмеченные нарративные практики и стремление к самоидентификации взаимосвязаны и потенциально обусловлены ностальгическим мировосприятием, определяя тяготение к исповедальному дискурсу как в очистительном, экзистенциальном, так и в познавательном и игровом планах.

Несомненной представляется взаимосвязь ностальгического чувства с миром страстей, определяющих своеобразие мировосприятия, переживающего их субъекта. Карен Юханнисон прослеживает традиции рассмотрения ностальгии как одной из «болезней страстей» наравне с эротоманией, бешенством и т.д. Шведская исследовательница отмечает, что ностальгия – одно из проявлений меланхолии, имеющей «пограничный характер и [...] представляет собой древнюю форму психического страдания...»¹⁹. Ностальгик своей фантазией моделирует особую психическую реальность, балансирующую между острой тоской по утраченному и несбыточному и возможностью с помощью воображения преодолеть любые границы. Показательно выстраивание А. Петровой лирического сюжета как взгляда на мир через призму ностальгии. Ностальгирование лирического «я» позволяет расширить рамки своей идентификации, как с помощью обращения к одиссеевской теме, так и воссоздавая своего рода исповедь.

С точки зрения Альгирдаса Жюльена Греймаса и Жака Фонтания, «страсть обеспечивает присутствие [...] некоторого набора данных, одновременно напряженных и фигуративных, как, например, это происходит в случае ностальгии о ситуации, которая была или могла бы быть...»²⁰. В рамках лирического сюжета А. Петровой такой ситуацией становится представление о гипотетическом возвращении домой, которое, трансформируя канон одиссея мифа, оказывается для лирического «я» сознательно недостижимым. Потенциальная амбивалентность ностальгического чувства, тоски как о том, что было, так и о том, что можно вообразить и желать, открывает широкий спектр интерпретации ностальгических проявлений. Авторы *Семиотики страстей* отмечают обеспечиваемое страстным дискурсом противоречие, возникающее между «крупными тенденциями человеческого воображения, – ожиданием

¹⁹ К. Юханнисон, *История Меланхолии. О страхе, скуке и печали в прежние времена и теперь*, Москва 2011, с. 20.

²⁰ А.Ж. Греймас, Ж. Фонтаний, *Семиотика страстей. От состояния вещей к состоянию души*, Москва 2007, с. 70.

и ностальгией»²¹. Несомненная связь ностальгии со сферой воображения задает некую альтернативу для ностальгика: меланхолического переживания утраченного или же устремления к не осуществленному, но желаемому.

По замечанию Жана Старобинского,

начало поэтике ностальгии, оказавшей столь сильное влияние на западную интеллектуальную традицию, положили несколько великих эпических либо сакральных текстов. [...] В литературной памяти Античности состояние Улисса у Калипсо становится парадигматическим образом жизни на чужбине²².

Данное наблюдение ученого акцентирует не только связь темы Одиссея с «островным сюжетом» и феноменом ностальгии, но и высвечивает роль нимфы Калипсо в обособлении героя от мира. Замкнутость в рамках существования эмигранта неизбежно пробуждает ощущение у ностальгика утраты возможности обретения новых сближений и новой родины.

Аллюзия Одиссея на колдовском острове обыгрывается в анализируемом стихотворении А. Петровой как вариант не только ощущения тоски и одиночества, но и воплощения особой судьбы. Юлия Обидина заключает, что

не случайно древние любители аллегорий видели в острове Калипсо символ тела и материи, от которого должна оторваться душа человека. Философы-неоплатоники придавали путешествию Одиссея и вовсе мистический характер, видя в Одиссее образ души, оказавшейся в чувственном мире²³.

А. Петрова в своем поэтическом тексте, видимо, сознательно контаминирует разные мифологические топосы, где во время своих странствий побывал Одиссей. Так Огигия узнается из перечисления количества лет, проведенным лирическим «я» на колдовском острове.

По колдовскому острову брожу.
Случайно вынесло сюда четыре,
пять, шесть, я не помню, лет.

Известно, что Одиссей находился в плену у нимфы Калипсо семь лет. В то же время тема утраты памяти и сопротивления этому, отсылают к истории лотофагов, пьющих сок лотоса, дарующий забвение. Колдовским является и остров волшебницы Цирцеи, у которой также жил Одиссей. Показательно, что по наблюдению Александра Подосинова, «начиная от лестригонов и до Сирен, маршрут плавания Одиссея совершенно невозможно начертить на современной карте»²⁴. Ученый фиксирует и факт дискуссии «о том, где находился остров Кирки Ээя (в Северно-Восточном океане или в Италии)»²⁵. Но учитывая факт эмиграции А. Петровой именно в Италию, представле-

²¹ Там же, с. 287.

²² Ж. Старобинский, *Чернила меланхолии*, Москва 2016, с. 272–273.

²³ Ю.С. Обидина, *Представления...*, с. 40.

²⁴ А.В. Подосинов, *Куда плавал Одиссей?*, «Аристей» 2012, № 5, с. 75.

²⁵ Там же, с. 76.

ние о существовании италийского мыса Киркей, где хранится легендарная чаша Одиссея, можно расценивать как фактор адекватный авторскому мифу поэта-эмигранта.

Оге Ханзен-Лёве отмечает двойничество Кирки (Цирцеи) и нимфы Калипсо – влюбленных в Улисса хозяек волшебных островов. Одиссеевское пребывание на Эе и Огигии мифологи расценивают как нахождение в Иномирье, а уход от Цирцеи и Калипсо – возвращение в мир живых. В лирическом тексте Александры Петровой ностальгия отождествляется с образом замкнутого пространства – колдовским островом, и персонифицируется в фигуре нимфы Калипсо, удерживающей в плену Одиссея.

Феномен ностальгирования и тема нимфы Калипсо, «той, что скрывает» и способна даровать бессмертие, по мысли О. А. Ханзена-Лёве, прочно взаимосвязанны.

Последнее свойство Калипсо также, как ее связь с *ностальгией* мифологического героя, идеально подходит к общей модели калиптической эстетики в творчестве таких авторов, как Набоков, Мандельштам, Бродский и др., живущих и пишущих под властью ностальгии и тоски по памяти культуры и утраченному времени²⁶.

Мысль австрийского литературоведа акцентирует в творчестве авторов-эмигрантов или же тех, кто по моральным причинам могут чувствовать себя изгнанниками, связь лирико-меланхолического настроения с ностальгированием и значимость для поэтики потаенного, того, что неизменно сокрыто в подтексте.

По мнению Светланы Бойм, возвращение Одиссея на родину «это [...] ритуальное событие, которое не начнется и не заканчивается с ним»²⁷. Так миф об эмигранте потенциально отсылает к истории тоскующего Улисса, утрачивающего радость жизни и мысленно обращающегося к Итаке, практически недостижимой.

С. Бойм отмечает, что одиссеевский путь домой связан с непризнанием там героя, необходимостью «подтвердить свою личность действием»²⁸ и соблазном невозвращения, связываемым исследовательницей с чарами Цирцеи и пением сирен. Осмысля фактор одиссеевской ностальгии С. Бойм делает вывод, что «коварные колыбельные Цирцеи эхом отражаются в мелодиях дома»²⁹. Мифологическая составляющая феномена ностальгии оказывается примечательна не только страданием от невозможности возвращения и ощущением нахождения в замкнутом, заколдованном круге, но и тайным желанием этого возвращения избежать. Показательны предчувствия опасности, разочарований, а главное – моральной недостижимости возвращения домой, поскольку пространство ностальгии носит ментально-эмоциональный характер и делает призрачной реальную родину, которая к тому же за время

²⁶ О.А. Ханзен-Лёве, *Интермедialность в русской культуре: От символизма к авангарду*, Москва 2016, с. 133.

²⁷ С. Бойм, *Будущее ностальгии*, Москва 2019, с. 39.

²⁸ Там же.

²⁹ Там же, с.40.

отсутствия значительно изменилась. Ностальгик не только оказывается в амбивалентной ситуации противоречивых желаний возвращения / невозвращения, но и внутренне ориентирован на предпочтение мира воображаемого миру реальному, где бы не находился.

В стихотворении А. Петровой альтернативой ностальгического чувства и поиска своей идентичности становится авторский миф об обретении «словобрата» – альтер эго лирического «я».

Лишь дальний голос словобрата
в лесу косых лучей
мне приоткроет дверь.

Фактор введения в текст темы подобного двойничества активизирует широкие возможности интерпретации. Образ «словобрата» представляет как слиянность, так и разделение единой личности на мужское и женское начало, что вполне согласуется с интенциями авторского мифа А. Петровой. Но не менее значима стратегия поиска двойника во вне авторской психосферы, в виде соотнесения с конкретными или же воображаемыми персоналиями и ипостасями. По наблюдению Софьи Агранович и Ирины Саморуковой, близнечность принципиально отличается от двойничества. Так «двойники-антагонисты сначала сходны, а потом противоположны. Близнецы же сперва предстают как антагонисты, а в конце обнаруживается идентичность их позиций и участи»³⁰. Кроме того, исследователи, акцентируя фактор соотнесения в русской литературе близнецов с социальным низом, в качестве его разновидности называют статус эмигранта. Фактор двойничества, обыгрывающийся в лирическом сюжете А. Петровой в виде мотива близнечности, в культурологическом плане соотносим с темой эмигрантов. Переживание ностальгии определяет раздвоенность сознания и стремление обрести целостность своей личности в моделируемом фантазией образе близнеца.

По наблюдениям Любови Бугаевой,

писатели-эмигранты и писатели-экспатрианты часто используют себя в качестве модели; авторефлексивное повествование отчасти выполняет роль зеркала, в котором субъектный взгляд автора активизирует воображение и память, в т.ч. память о непржитом³¹.

Включение ностальгического дискурса в лирический сюжет поэта-эмигранта, а возможно, и во всю лирическую систему, вполне закономерно позволяет проявиться в процессе идентификации воображению. Взаимосвязь исповедальности и фантазийного модуса, способствуя самопознанию и своего рода духовному поиску, позволила исследователям дискурса травелога дать определение лирической поэзии – «травелог души»³². Поэтическому тексту в еще большей степени, чем прозаическому, присуща актуализация

³⁰ С.З. Агранович, И.В. Саморукова, *Двойничество*, Самара 2001, с. 47.

³¹ Л.Д. Бугаева, *Литература и rite de passage*, Петрополис, Санкт-Петербург 2010, с. 203.

³² В.М. Русаков, О.Ф. Русакова, *Методология...*, с. 15.

фантазийной модальности при создании образа лирического «я» и выбора масок в соответствии с установками авторского мифа.

Стратегии отождествления взаимосвязаны с представлением о «зеркале» и поэтикой масок, определяющей, по мысли Надежды Сподарец, механизмы проявления «литературной идентификации “Я” в системе отношений с Другим, моделей перманентной трансгрессии»³³. В соответствии с ментальным универсумом современной поэтессы при гендерной амбивалентности лирическое «я» может идентифицироваться как с самим Одиссеем, так и его возлюбленными – хозяйками волшебных островов, а также возможен вариант слиянности мужского и женского в одну личность «женомужчины».

Чужое солнце проведёт резцом морщины,
ты не узнаешь, кто это в воде,
где тёмное лицо женомужчины
рябит, рассеиваясь в нигде.

Такие аспекты авторского мифа поэтессы дают возможность для неоднозначной интерпретации темы ностальгии и смены мифологических масок лирическим «я» в акте идентификации.

Мифологемы изгнания, меланхолии и духовной устремленности домой становятся не только знаковыми для одиссеева мифа, но и складываются в определенный мифопоэтический комплекс актуальный для сознания поэта-эмигранта, не забывающего свою родину и в то же время создающего ее фантазийную, идеализированную модель.

Стихотворение Александры Петровой интересно именно переосмыслением и трансформацией ностальгических доминант, как возведенных в ранг мифологем, так и уже успевших стать стереотипами. В лирическом дискурсе А. Петровой мифологические и литературные маски необходимы для идентификации. Изгнанничество лирического «я», в отличие от Одиссея, который вынужден жить в плену влюбленной в него нимфы Калипсо, хоть тоже мучительное, но добровольное. Видимо, согласно авторскому мифу А. Петровой страсть и самопознание невозможны без изгнания и погруженности в свои воспоминания и мечты о несбыточном.

Подводя итоги, следует резюмировать: интерпретация феномена ностальгии в знаковом лирическом сюжете современного поэта-эмигранта Александры Петровой реализуется благодаря авторским трансформациям мифологемы Одиссея – первого ностальгика. Аллюзивные коды стихотворения *По колдовскому острову брожу...* позволили осмыслить интерпретационный потенциал одиссеева мифа, его связь с «островным сюжетом», с поведенческими стратегиями «homo viator» и калиптической поэтикой. Художественные приоритеты творческого мышления А. Петровой как поэта-эмигранта обусловлены трансгрессивной спецификой ее поэтического сознания. В ходе исследования обосновано влияние на авторский миф А. Петровой места ее эмиграции – Италии. Поставлен вопрос о преемственности в семиотическом плане статусов путешественника и эмигранта, переживающих ностальгию.

³³ Н.В. Сподарец, *Модернизм Серебряного века: литературоведческая идентификация*, Одесса 2017, с. 230.

Несомненна, как в целом, так и непосредственно в интерпретации А. Петровой, взаимообусловленность ностальгии и меланхолии и соответствующая функция кодов «семиотики страстей». Роль мифологических, семиотических и гендерных кодов проявлена на уровне моделирования лирического сюжета, а также в процессе идентификации лирического «я». Ностальгический дискурс активизирует факторы исповедальности и двойничества. В авторском мифе А. Петровой двойничество проявляется разнонаправлено: в виде взаимозамены феминных и маскулинных кодов при обыгрывании пограничности сознания. Показательна трансформация близнечного мифа как обретение alter ego – «словобрата». Поэтика масок в поэтическом дискурсе А. Петровой включает литературные маски Одиссея, Калипсо, Цирцеи, обретаемые лирическим «я» в акте идентификации.

Литература

- Агронович С.З., Саморукова И.В., *Двойничество*, Самара 2001.
- Анкерсмит Ф.Р., *История и тропология: взлет и падение метафоры*, Пресс-Традиция, Москва 2003.
- Бойм С., *Будущее ностальгии*, Москва 2019.
- Бугаева Л.Д., *Литература и rite de passage*, Петрополис, Санкт-Петербург 2010.
- Гольдштейн А., *Три дарования. Предисловие к книге Александры Петровой «Вид на жительство»*, http://www.litkarta.ru/dossier/goldshein-o-petrovoi/dossier_1794/ [дата обращения: 30.12.2020].
- Греймас А.Ж., Фонтаний Ж., *Семиотика страстей. От состояния вещей к состоянию души*, Москва 2007.
- Лотман Ю.М., *Внутри мыслящих миров*, [в:] *Семиосфера*, Санкт-Петербург 2004, с. 150–390.
- Обидина Ю.С., *Представления о загробном мире в контексте коллективной памяти древних греков: опыт Одиссея как человека «границы»*, «Вестник марийского государственного университета» 2015, т. 1, № 1, с. 38–42.
- Пахсарьян Н.Т., *Пасторальное отшельничество как выбор современного парижанина: роман Ж.-М. Шеврье «Далекая Аркадия», «Человек: образ и сущность»* 2011, вып. 1 (22): *Современный человек: Движение к пасторали?*, с. 170–187.
- Петрова А., *Только деревья* [сборник стих.], Москва 2007, <http://www.vavilon.ru/texts/prim/petrova5.html#1> [дата обращения: 30.12.2020].
- Подосинов А.В., *Куда плавал Одиссей?*, «Аристей» 2012, № 5, с. 72–113.
- Пятигорский А., *Миграция. Диффузия. Антропоток*, «Со-общение» 2003, вып. 2: *Антропоток: Концепт*, <http://soob.ru/n/2003/2/concept/5> [дата обращения: 30.12.2020].
- Русаков В.М., Русакова О.Ф., *Методология дискурс-исследования травелога*, «Дискурс Пи» 2014, т. 4, вып. 11, с. 14–20.
- Сандлер С. *Поэт как перемещенное лицо* [предисловие], [в:] А. Петрова, *Только деревья*, Москва 2007, с. 5–12.
- Слотердаик П., *Критика цинического разума*, У-Фактория, Екатеринбург 2009.

Сподарец Н.В., *Модернизм Серебряного века: литературоведческая идентификация*, Одесса 2017.

Старобинский Ж., *Чернила меланхолии*, Москва 2016.

Толстиков А.В., Кошелева О.Е. *Ното viator*, [в:] «Одиссей: Человек в истории»: Путешествие как историко-культурный феномен, Москва 2010, с. 5–11.

Ханзен-Лёве О.А., *Интермедиальность в русской культуре: От символизма к авангарду*, Москва 2016.

Цивьян Т., *Остров, островное сознание, островной сюжет*, [в:] *Язык: тема и вариации: избранное: в 2 кн., кн. 2: Античность. Язык. Знак. Миф и фольклор. Поэтика*, Москва 2008, с. 151–160.

Юханнисон К., *История Меланхолии. О страхе, скуке и печали в прежние времена и теперь*, Москва 2011.

«Островной сюжет» в контексте ностальгической авторефлексии в лирике Александры Петровой **Резюме**

В статье представлена попытка осмысления феномена ностальгии как культурно-эмоционального комплекса, обуславливающего специфику литературного сознания эмигранта. Выявлены архетипические составляющие ностальгии и предполагаемая парадигма поведения и мировосприятия ностальгика.

Ключевые слова: ностальгия, островной сюжет, одиссеев миф, лирическое «я», авторское сознание, поэт-эмигрант

“Island Plot” in the Context of Nostalgic Autoreflexy in the Lyrics of Alexandra Petrova **Abstract**

The article presents an attempt to understand the phenomenon of nostalgia as a cultural and emotional complex that causes the specificity of the emigrant 's literary consciousness. The archetypal components of nostalgia and the supposed paradigm of nostalgic behavior and worldview have been identified. The allusion specificity of the poem “On the Witchcraft Island Brood...” allowed to understand the specifics of the Odysseus myth, its connection with the “island plot”, with behavioural strategies “homo viator” and calyptic poetry.

Key words: nostalgia, island plot, Odysseus myth, lyrical “self”, author’s consciousness, poet-emigrant

Светлана Фокина, кандидат филологических наук

ORCID: 0000-0002-2406-0978

Доцент кафедры мировой литературы

Одесского национального университета имени И.И. Мечникова

Svetlana Fokina, associate professor

Odessa I.I. Mechnikov National University

e-mail: svetlana_fokina@ukr.net

+380 974054990

ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ / PRZEKŁADOZNAWSTWO

Jakub Bober

Specyfika przekładu tekstów o tematyce wojskowej

Przekład wojskowy jest dziedziną, w której występują terminy specjalistyczne stosowane również w innych dyscyplinach. Rozwój nowoczesnych technologii wyprzedza możliwości słowotwórstwa, a nowe nazewnictwo często nie nadąża, aby dostosować się do warunków języka docelowego. Terminologia wojskowa jest zbierana i umieszczana w materiałach pomocniczych, takich jak słowniki czy instrukcje wraz z opisem poszczególnych obiektów, urządzeń. Z drugiej strony, dzisiejsze terminy wielokrotnie bazują na tym, co dawno już wynaleziono. Pojazd na gąsienicach z wieżą obrotową – podobnie jak kilkadziesiąt lat temu – nazywamy *czołgiem*, jednak innowacje mają już swoje nazewnictwo i sprawiają, że w wyobrażeniach tłumacza nie pojawia się pojazd z czasów II wojny światowej, lecz nowoczesny sprzęt. Przekład wojskowy łączy, jak wspomniano, kilka dziedzin, stąd też pojawiająca się w nim leksyka ma różne pochodzenie. Są to pojedyncze wyrazy, ale także nazwy złożone sprzętu, obiektów lub operacji wojskowych. Niespecjalistyczne słownictwo przenika do działu definiującego wojsko, tworząc szeregi synonimiczne. Zadania nie ułatwia tłumaczom również to, że na język wojskowy składają się socjolekty, gwara wojskowa, żargon, terminy specjalistyczne¹. Spora część nazw związanych z wojskiem pozostaje od lat niezmienna i nadal się sprawdza w nowych warunkach – zarówno technicznych, jak i językowych. Jednym z kluczowych problemów w przekładzie rosyjsko-polskim pozostaje dopasowanie starych pojęć do nowych wytworów technicznych, a także dopasowanie nowopowstałych elementów leksykalnych do języka jako całości. W przekładzie rosyjsko-polskim widoczna jest dostępność do źródeł w języku rosyjskim (tych, które nie są objęte tajemnicą). Manewry wojskowe, zarówno te w Rosji, jak i w Polsce odbywają się z udziałem sprzętu jeszcze produkcji radzieckiej, wzbogaconego o szereg współczesnych elementów. Nazwy tych urządzeń są dostępne w Internecie. Najważniejszą cechą odróżniającą termin od innych wyrazów jest jego jednoznaczność, tzn., że w jednej dziedzinie termin powinien być tożsamy z obiektem, który określa. W przypadku nazewnictwa wojskowego tłumacz może się zetknąć z wieloznacznością i jest to charakterystyczne zarówno dla tekstów publicystycznych, jak i żargonu. W przypadku przekładu w parze polsko-rosyjskiej

¹ A. Jankowska, *Miejsce języka wojskowego wśród odmian współczesnej polszczyzny*, „Obronność. Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Sztuki Wojennej” 2014, nr 2(10), s. 40.

pewnym ułatwieniem może być fakt, iż oba kraje łączą liczne kontakty i interesy, które nierzadko kończyły się konfliktami zbrojnymi. To zaś automatycznie generowało nie tyle rozwój, co interferencję językową w dziedzinie militarnej.

W niniejszym artykule przytoczono przykłady pojęć, spotykanych we współczesnych publikacjach o tematyce militarnej. Zaczepnięto je głównie z rosyjskich i polskich stron internetowych, gdzie najczęściej informowano o manewrach wojskowych lub konfliktach. W przypadku artykułów w języku rosyjskim publikowane są głównie materiały Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej. W języku polskim wykorzystano teksty z portalu Defence24, na którym można znaleźć odpowiedniki pojęć rosyjskich związanych z uzbrojeniem oraz prowadzeniem operacji wojskowych. Istotą rolę odgrywa możliwość komunikacji z pracownikami resortu siłowego, którzy stanowią podstawowe źródło informacyjne we współpracy z dziennikarzem lub tłumaczem. Ministerstwo Obrony Narodowej Federacji Rosyjskiej ma swój rozbudowany portal, z dość obszernym wykazem pojęć związanych z wojskiem. Są one podzielone tematycznie na: wojska lądowe, powietrzne, flotę morską i wiele innych. W przypadku pary polsko-rosyjskiej powstała nisza, gdyż mniej więcej od lat siedemdziesiątych dwudziestego wieku zaniechano prac nad wyczerpującym, lub chociaż podstawowym źródłem pojęć. Z tamtego okresu pozostały nieliczne słowniki, stanowiące jedyne i cenne źródło informacji. Zagadnieniom militarnym nie poświęcano wówczas zbyt wiele uwagi. Nie oznacza to jednak, że można je uznać za nieprzydatne, wręcz przeciwnie. Ogromna liczba obiektów i elementów uzbrojenia pamiętająca czasy Układu Warszawskiego wciąż jest w użyciu, podobnie jak techniki prowadzenia działań wojennych, które będą przedmiotem analizy. Pozytywnym czynnikiem jest również obecność obszernego słownika, poświęconego zagadnieniom Rosja–NATO z 2001 roku jednak tylko w wersji angielsko-rosyjskiej.

Badając ten dość szeroki temat, warto zacząć od podstawowego problemu – zdefiniowania terminu wojskowego. Niektórzy badacze rosyjscy jak, na przykład, W.N. Szewczuk proponują następującą definicję:

Jest to stała jednostka o nominacji analitycznej bądź syntetycznej, utrwalona za odpowiednim pojęciem w systemie funkcjonalnym określonej sfery dziedziny wojskowej w znaczeniu reglamentowanym jego definicją².

Natomiast, G.M. Strielkovskij dodaje:

Jeżeli ograniczymy się wyłącznie do kwestii i spraw wojskowych, musimy przyznać, że w tej obszernej dziedzinie istnieje wiele działów, które należy rozpatrywać jako liczne samodzielne dziedziny wiedzy lub działalności. Dlatego też nie można mówić o ogólnym pojęciu, jakim jest „termin wojskowy”, należy odróżniać terminy taktyczne, organizacyjne, wojskowo-techniczne, terminy, powiązane z różnego rodzaju wojskami oraz rodzajami sił zbrojnych itd. Jako całość są to rozmaite dziedziny wiedzy o wojsku, każda z nich posiada charakterystyczną terminologię. W ramach każdej z tych dziedzin, znaczenie terminu jest dość jednoznaczne³.

² См. В.Н. Шевчук, *Военно-терминологическая система в статистике и динамике*, Москва 1985, s. 89.

³ См. Г.М. Стрелковский, *Теория и практика военного перевода. Немецкий язык*, Воениздат, Москва 1979, s. 83.

Analizę materiału rozpocznę od nazewnictwa współczesnego, które nie nasuwa większych wątpliwości w przekładzie. *Bezzałogowy statek powietrzny* lub *bezzałogowy system powietrzny* lub też po prostu *dron* znajduje swoje odzwierciedlenie w języku rosyjskim jako *беспилотный летательный аппарат*. Przyjęły się, jako krótsze i wygodniejsze w użyciu, nazwy *bezzałogowiec* oraz *беспилотник*. Nie pozostawia także wątpliwości w tłumaczeniu skrótowiec *БТР* (*бронетранспортер*), czyli *transporter opancerzony*, gdyż jest to forma uzbrojenia używana niemal w każdej armii. Powszechnie stosowanym sformułowaniem w języku rosyjskim jest *условный противник*. Naturalnym ekwiwalentem wydaje się tutaj *umowny przeciwnik* lub *umowny nieprzyjaciół*, jednak po wpisaniu tego terminu do przeglądarki internetowej pojawia się wykaz artykułów dotyczących głównie Rosji

Niektóre z przykładów posiadają pole semantyczne, wykraczające poza obszar, związany z tematem wojskowym. Pojęcia takie często nie posiadają ekwiwalentu w języku docelowym. Toteż niełatwo je znaleźć w ogólnodostępnych materiałach źródłowych. Jak już wspomniano, najpowszechniejsze są publikacje pojawiające się w sieci. Najczęściej są to artykuły informujące o powstaniu czegoś nowego, bądź o operacjach z użyciem dopiero co wprowadzonego sprzętu. Nazwy zarówno elementów uzbrojenia, jak i wykorzystywanej metody ich użycia. Podaje się w szczególności, gdy teksty mają podkreślać przewagę nad techniką przeciwnika (najczęściej NATO).

Wyrażenie *штатный режим* w źródłach rosyjskojęzycznych jest używane dość powszechnie: *В Подмоскowie „танковая карусель” из 100 танков прошла в штатном режиме*⁴. Jest to zwrot, który nie ma ustalonego ekwiwalentu w języku polskim. Dodatkowa trudność spowodowana jest faktem, że występuje on nie tylko tekstach związanych z wojskiem, co można zilustrować następującym przykładem: *„В июне, с улучшением ледовой обстановки в Беринговом море и открытием навигации, маяк переходит в штатный режим работы”*⁵.

Единица боевой техники to klasyczny przykład terminu wojskowego wieloskładnikowego powszechnie używanego w tekstach rosyjskich. Chodzi oczywiście o jednostkę (jedną lub więcej sztuk sprzętu). Nie wywołuje on wątpliwości co do zrozumienia, jednak przekład dosłowny mógłby zaburzyć jego właściwe znaczenie – *jednostka sprzętu bojowego*. Po pierwsze dlatego, że leksem *jednostka* jest używany w stosunku do struktury i podziału wojska – *jednostka wojskowa* (JW) (ros. *Войсковая часть*, rzadziej *войсковая единица*). Po drugie – zarówno polska jednostka wojskowa, jak i *единица боевой техники* zakorzeniły się w obu językach na tyle, że polski termin tłumaczony dosłownie brzmi co najmniej dwuznacznie. W takiej postaci naruszy on odbiór w języku docelowym, co odbije się na całej konstrukcji tekstu. Można to zobrazować następującym przykładem:

⁴ Красная весна, В Подмоскowie „танковая карусель” из 100 танков прошла в штатном режиме, <https://rossaprimavera.ru/news/47869571> [dostęp: 18.06.2020].

⁵ Министерство обороны Российской Федерации, Первым Новый год в ВМФ России встретит маяк „Русская Кошка” на Чукотке, https://structure.mil.ru/mission/fight_against_terrorism/news/more.htm?id=12156891@egNews [dostęp: 18.06.2020].

В мероприятиях боевой подготовки на нескольких полигонах принимали участие более 500 военнослужащих, было задействовано свыше 200 единиц боевой техники артиллерийских и ракетных частей корпуса...⁶.

(W całym przedsięwzięciu przygotowani bojowych na kilku poligonach brało udział ponad 500 żołnierzy, zaangażowano ponad 200 różnego rodzaju pojazdów oraz innych elementów uzbrojenia artyleryjskich i rakietowych jednostek korpusu...)

Wątpliwości mogą budzić również niektóre stopnie wojskowe, zapożyczone z języka francuskiego, w językach angielskim i niemieckim brzmi podobnie. W powszechnie dostępnych źródłach internetowych spotykamy polski ekwiwalent stopnia *лейтенант* – *lejtнант* z komentarzem, że jest to stopień wojskowy w armii rosyjskiej. W materiałach prasowych można spotkać dwuskładnikowe wyrażenie *молодой лейтенант*⁷.

Место постоянной дислокации (*miejsce/punkt stałego rozmieszczenia*) to przykład terminu wieloskładnikowego, z których termin czysto wojskowy to *дислокация* (*rozmieszczenie*). W praktyce stosuje się całe wyrażenie, ale w takiej postaci występuje ono wyłącznie w języku rosyjskim. Istnieją dwie eksplikacje tego terminu (*пункт постоянной дислокации*):

Охраняемый участок местности, оборудованный стационарными зданиями и сооружениями, предназначенными для размещения личного состава частей (подразделений), органов управления ими, а также для организации и выполнения мероприятий по обеспечению их боевой и повседневной деятельности...; П.п.д. полка самоходных пусковых установок – специально подготовленный охраняемый участок местности с комплексом зданий и сооружений, предназначенный для размещения полка, развертывания его в боевой порядок и несения боевого дежурства⁸.

Na łamach rosyjskich portali pojawia się często termin dwu- albo trzyskładnikowy *противолодочный корабль*, *противолодочный катер*; w innych odmianach występuje również *малый противолодочный катер*, co oznacza „mały okręt do zwalczania łodzi podwodnych, okręt do walki z łodziami podwodnymi, a także niszczyciel łodzi podwodnych”⁹. Jednak nazwa zawierająca leksem *противолодочный*

⁶ Министерство обороны Российской Федерации, *На балтийском флоте завершается полевой выход ракетных войск и артиллерии армейского корпуса*, 4.09.2019, <https://structure.mil.ru/structure/okruga/west/news/more.htm?id=12250868@egNews> [dostęp: 18.06.2020]

⁷ Министерство обороны Российской Федерации, *Более 90 молодых лейтенантов пополняют ряды специалистов связи в войсках Центрального военного округа в конце июля*, 30.06.2018, <http://mil.ru/era/news/more.htm?id=12183686@egNews> [dostęp: 19.06.2020].

⁸ Министерство обороны Российской Федерации, *Пункт постоянной дислокации*, http://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/dictionary/details_rvsn.htm?id=14738@morfDictionary [dostęp: 20.06.2020].

⁹ Defence24, *Rosyjskie niszczyciele ZOP z rakietami manewrującymi*, <https://www.defence24.pl/nowe-szaty-rosyjskich-niszczycieli> [dostęp: 21.06.2020].

brzmi dla Polaka niejednoznacznie. Dosłowne tłumaczenie – *przeciwłodziowy*¹⁰ zostało użyte w artykule „Gazety Wyborczej”, co może budzić kontrowersje. *Przeciwłodziowy* oznacza, że służy do walki z łodziami, ale rodzajów łodzi jest wiele. Ponadto przymiotnik ten nie był wcześniej użyty w takim połączeniu. W tym przypadku mają to być łodzie podwodne, co nie zostało skonkretyzowane. Powodem takiego stanu jest to, że Rosja posiada wiele różnych jednostek tego typu, co automatycznie powinno znaleźć odzwierciedlenie w nazewnictwie.

Termin, który w obecnych czasach może wzbudzić wątpliwości, to *мотострелковый* (*zmotoryzowany*). W języku rosyjskim występuje on zawsze w połączeniu z innym leksemem jako określenie wojsk (*мотострелковые войска*), co automatycznie nasuwa myśl o wojskach zmotoryzowanych. Jednakże *Wielki słownik rosyjsko-polski* podaje następujące odpowiedniki: *моторизованные войска* – wojska zmotoryzowane) i *мотострелковая дивизия* – dywizja strzelców zmotoryzowanych¹¹.

Kolejnym terminem wartym uwagi jest *огневой мешок* (tłum. *worek ogniowy*)¹², który pojawia się w artykułach internetowych na stronach rosyjskich (*Военнослужащие общевойсковой армии ЗВО уничтожили авангард условного противника в „огневом мешке”*) i jest określeniem taktyki prowadzenia działań wojennych wojsk lądowych. Termin ten pojawił się w ZSRR najprawdopodobniej jeszcze w latach 50. XX wieku, ponieważ w tym okresie (1958) umieszczono go w słowniku terminów wojskowych *Краткий словарь оперативно-тактических и общевоеенных слов (терминов)* [tłum. *Krótki słownik (terminów) operacyjno-taktycznych i ogólnowojskowych*]]. *Ogniowy worek* to taktyka obrony przeciwczołgowej opracowana w Związku Radzieckim, która polega na odcięciu nacierającej wrogiej armii poprzez zmasowany ostrzał skoncentrowany w jednym punkcie. Celem jest doprowadzenie do odcięcia i zamknięcia w kotle. O technice tej znajdujemy wzmianki w kilku pozycjach rosyjskojęzycznych. Brak natomiast jakichkolwiek informacji, który mógłby odesłać tłumacza do źródła w języku polskim.

Analizując taktykę prowadzenia działań wojennych w przekładzie, nie można pominąć *karuzeli pancerniej* (ros. *танковая карусель*)¹³. Chodzi tu o rosyjską taktykę prowadzenia walki za pomocą czołgów, która pojawiła się, jak podają źródła, w 1994 roku podczas I wojny czeczeńskiej i zastosowana została w walkach

¹⁰ Wyborcza.pl, *Łotwa zauważyła u swoich granic rosyjskie okręty wojskowe. W Estonii i Finlandii mobilizacja*, https://wyborcza.pl/1,75399,17855951,Łotwa_zauwazyła_u_swoich_granic_rosyjskie_okrety_wojskowe_.html [dostęp: 21.06.2020].

¹¹ A. Mirowicz, I. Dulewicz, *Wielki słownik rosyjsko-polski*. Wiedza powszechna, Warszawa 1980, s. 550

¹² Министерство обороны Российской Федерации, *Военнослужащие общевойсковой армии ЗВО уничтожили авангард условного противника в „огневом мешке”*, <https://structure.mil.ru/structure/okruga/west/news/more.htm?id=12247286@egNews> [dostęp: 18.06.2020]

¹³ Министерство обороны Российской Федерации, *Танкисты Висленской мотострелковой дивизии ЗВО приступили к выполнению стрельб по методу „танковая карусель” в Воронежской области*, <https://structure.mil.ru/structure/okruga/west/news/more.htm?id=12249677@egNews> [dostęp: 19.06.2020].

o Grozny¹⁴. Technika ta opiera się na nieustannym strzelaniu aż do zakończenia amunicji, przy czym czołgi są ustawione w szeregu lub w półkolu. Wraz z zakończeniem amunicji, maszyna wycofuje się na tyły, a na jej miejsce podejżdża nowy czołg z uzupełnionym zapasem pocisków. Co ciekawe, metoda jest opisywana w polskich źródłach jako ta, którą rosyjskie wojska wykorzystwały w wojnie z Czeczenią. Źródła rosyjskie natomiast przemilczają ten fakt, chętnie za to opisują jej zastosowanie we współczesnych konfliktach, nierzadko podając ją jako nowy sposób prowadzenia walki¹⁵. O tym, że *karuzela* ma swój początek w Czeczenii pisze „Gazeta Wyborcza” w wywiadzie z żołnierzem rosyjskim, który walczył w Donbasie przeciwko armii ukraińskiej¹⁶. Pojęcie to jest więc znane w Polsce i nie ma problemu z jego zrozumieniem. W języku polskim wykorzystano nawet określenie *Gra w pancerną karuzelę*¹⁷.

Wśród technik operacyjnych wojsk lądowych odnaleźć też *spodnie pancerne* (ros. *танковые штаны*). Termin ten występuje tylko w nielicznych źródłach rosyjskich. *Spodnie* polegają na utworzeniu w ziemi dwóch okopów obok siebie tak, aby zmieścił się w nich czołg. Następnie znajdująca się w nim maszyna ma zmylić przeciwnika – po oddaniu strzału z jednego okopu wycofuje się i wjeżdża do następnego, oddając kolejny strzał. Efektem ma być odpowiedź z broni przeciwpancernej przeciwnika w pusty okop, co skutkuje oczywiście chybieniem. Nie jest to określenie, które wyszło z użycia – wręcz przeciwnie – liczba źródeł uwzględniających ten termin na pewno będzie wzrastać, zwłaszcza że ostatnie z nich pochodzą z 2019 roku¹⁸. Panuje powszechne przekonanie, że to właśnie Rosja jest inżynierem i twórcą tych metod, tak więc autorstwo nazewnictwa również przypisuje się Rosjanom. Bardziej dogłębna analiza wskazuje, że metoda *karuzeli* była stosowana już podczas drugiej wojny światowej przez niemieckie wojska pancerne. Pojęcie zatem jest znane w wielu krajach, zwłaszcza w Wielkiej Brytanii i USA¹⁹.

Techniką, wartą uwagi może być również *kameleon pancerny* (ros. *танковый хамелеон*):

¹⁴ Defence24, *Pancerna karuzela. Rosyjska taktyka walki ogniowej T-72*, <https://www.defence24.pl/pancerna-karuzela-rosyjska-taktyka-walki-ogniowej-t-72> [dostęp: 19.06.2020].

¹⁵ Россия сегодня, *У российских танкистов появилась новая тактика для победы в бою*, 16.08.2018. <https://inosmi.ru/military/20180816/243007141.html> [dostęp: 19.06.2020].

¹⁶ Wyborcza.pl, *Czołgi NATO bez problemu wytrzymałyby starcie z rosyjskimi. Wojska pancerne znów w cenie [CYKL „WYBORCZE” – cz. 1]*, https://wyborcza.pl/1,87648,17855512,Czolgi_NATO_bez_problemu_wytrzymalyby_starcie_z_rosyjskimi_.html?disableRedirects=true [dostęp: 19.06.2020].

¹⁷ WirtualnaPolska, „*Grawkaruzelę*” – sprytna taktyka wojsk pancernych Rosji tchnęła nowe życie w czołgi T-72, 2.09.2016, <https://wiadomosci.wp.pl/gra-w-karuzele-sprytna-taktyka-wojsk-pancernych-rosji-tchnela-nowe-zycie-w-czolgi-t-72-6032615857267329a?src01=f1e45> [dostęp: 19.06.2020].

¹⁸ Yandex.zen, „*Танковые карусели*” и „*Танковые штаны*” – залог победы в бою с танками зазнавшего Запада, <https://zen.yandex.ru/media/whatsupinhistory/tankovye-karuseli-i-tankovye-shtany-zalog-pobedy-v-boiu-s-tankami-zaznavshegosia-zapada-5c931179eda48700b23812db> [dostęp: 19.06.2020].

¹⁹ Россия сегодня, *У российских танкистов...*

Речь идет о «Танковых каруселях» и «Танковых штанах», а также о «Танковых хамелеонах». Это когда русские танки прикидываются артиллерийскими установкам и выманивают вражескую артиллерию на линию огня. Сделав определенное количество навесных залпов, прямо как заправские артиллеристы, они быстро линяют с насиженного места, оставляя вражескую батарею под обстрелом уже настоящей артиллерии²⁰.

Polega ona na zamaskowaniu czołgu w taki sposób, aby przeciwnik uznał, że ma do czynienia z wojskami artyleryjskimi. Po wykonaniu kilku wystrzałów wróg zostaje zwabiony w pułapkę, używając własnej artylerii, zdradzając przy tym swoją lokalizację. Określenie to w przeciwieństwie do *karuzeli*, podobnie jak *spodnie*, występuje tylko w nielicznych publikacjach rosyjskich.

Badając terminologię wojskową, nie sposób nie wspomnieć o żargonie zawodowym. Posiada długą tradycję, co czyni go ciekawym obiektem badań.

Spotykamy w nim wyrażenia posiadające jednoznacznie negatywne konotacje – *trep*, *kot*²¹, w języku rosyjskim – *салага* (osoba nowa w wojsku), *каlich* (określenie to przylgnęło do żołnierzy, którzy udają chorych lub ciągle chorują)²² Pojawienie się żargonu to również efekt wydarzeń związanych z działaniem armii, czyli inwazją, misją wojskową, po prostu konfliktem. Dla przekładu istotna jest przede wszystkim kwestia przetłumaczalności tych wyrażений. Zachowanie analogicznej formy żargonowej w języku docelowym najczęściej okazuje się niemożliwe. Niektóre z nich używane są poza dyscypliną wojskową (*kot* może być pierwszoklasistą w szkole). Są tu jednak wyrażenia związane z konkretnymi konfliktami zbrojnymi, na przykład z wojną w Afganistanie. *Наливник*, oznacza samochód cysternę, czyli *бензовоз*. Korzeni tego słowa należy szukać właśnie w latach 1979–89, które były czasem radzieckiej interwencji w Afganistanie²³. Co ciekawe, określenie to było wykorzystywane w tytułach tekstów piosenek wykonawców rosyjskich. *Наливник* mocno zapadł w pamięć i przywodzi na myśl wyłącznie konflikt afgański. W górzystym terenie, pełnym serpentyn samochód cysterna był narażony na ostrzał partyzantów. Wóz pełen paliwa trafiony rakietą lub pociskiem stawał w płomieniach, a jego kierowca, jadąc w kolumnie wojsk, musiał wyprowadzić cysternę, aby w razie wybuchu nie zadać większych strat jadącym za nim i przed nim pojazdom:

...Одна из самых опасных и героических профессий – водитель «наливника»... И были засады и горели наливники, и героически водители вытаскивали горящие автомобили из колонны, чтобы не рвануло и не зацепило других)²⁴.

²⁰ Yandex.zen, „Танковые карусели”...

²¹ P. Kupiszewski, *Язык żołnierski*, „Poradnik Językowy” 1987, nr 4, s. 277.

²² Afgan43.ru, *Словарь армейского жаргона, Кирово-Чепецкое отделение „Российского Союза Ветеранов Афганистана”*, http://afgan43.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=34&Itemid=25 [dostęp: 21.06.2020].

²³ См. Б. Бойко, „Афганский лексикон”. *Военный жаргон ветеранов афганской войны 1979–1989 гг.*, s. 2, Электронная библиотека Royallib.ru, https://royallib.com/book/boyko_bl-borisov_a/afganskiy_leksikon.html [dostęp: 21.06.2020].

²⁴ Yandex.zen, *Что означают слова „Бабай, Афоня и наливник за речкой” пришедшие в русский язык с „Афганской войны”*, https://zen.yandex.ru/media/1_25seconds/chto-

Żargonowe związki wyrazowe, oprócz swojego lokalnego nacechowania, wykazują cechy polisemantyczne, np. *автопилот* („Говорят его солдаты возвращаются с учений «на автопилоте» Как это на автопилоте? Да так: бредут вымученные, изможденные, точно тени. Просто ноги уже сами несут их к коридору”), co oznacza wykonywanie czegoś przy bardzo dużym zmęczeniu, np. *powrót na autopilocie*, tzn. nieświadomie²⁵. Jednak wyrażenie to, w przeciwieństwie do *наливника*, nie jest jednoznacznie kojarzone dzisiaj z Afganistanem, bowiem po wpisaniu do wyszukiwarki pojawia się szereg odpowiedzi nawet w języku polskim. Świadczy to o tym, że wyraz ten przeszedł do sfery języka ogólnego i jest używany przez inne grupy społeczne. Jeżeli chodzi o leksem *наливник*, czytany i interpretowany przez osobę nie będącą rodzimym użytkownikiem języka, wymagałby on zapewne sprawdzenia jego znaczenia w słowniku lub innym źródle.

Do interesujących przykładów polisemantycznych należy wyraz *аскеп* zakorzeniony w języku potocznym, który oznacza żołnierza afgańskiej armii rządowej („ходили мы несколько раз с аскерами прочесывать ущелья”)²⁶. Jest to zapożyczenie z języka angielskiego, pochodzi od *ask* (pytać), oznacza osobę, która podchodzi do przechodniów, prosi o pieniądze i zbiera je dla ulicznych muzyków²⁷. Słowo to nie wystąpiło w analizowanych przeze mnie tekstach. Zastanawiając się nad sposobem przekładu go na język polski, można wykorzystać, na przykład, technikę kalki.

Kolejny przykład to wyraz *бабай* używany wśród żołnierzy radzieckich w Afganistanie na określenie wroga (*duszman*, ros. *душман* to w języku arabskim wróg)²⁸. Wyraz ten pojawia się także na łamach niektórych polskich portalii²⁹. Niektóre żargonizmy z tamtego okresu mają swoje analogi w polskim żargonie wojskowym, np. *горшок – летний шлем*: „голова после четырех часов налета в бронированном шлеме-горшке тоже становилась бронированной” („głowa po czterech godzinach ataku też robiła się opancerzona”)³⁰. Można przetłumaczyć jako *garnek* używany jako określenie hełmu w wojsku polskim. Różnica polega na tym, że rosyjski *горшок* to hełm letni, a polski *garnek* to hełm bez względu na rodzaj. Radziecka interwencja w Afganistanie to dla niektórych synonim największych koszmarów, dla innych – sentymentalnych wspomnień, które znajdują odzwierciedlenie w piosenkach (*наливник* pojawia się w piosence Aleksandra Niemca³¹) oraz w filmach o tematyce wojennej. *Коробка* lub zdrobniale *коробочка* pojawia się

-oznachaiut-slova-babai-afonia-i-nalivnik-za-rechkoi-prishedshie-v-russkii-iazyk-s-afgan-skoi-voiny-5c5912e21eab7500a9300554 [dostęp: 21.06.2020].

²⁵ Б. Бойко, „Афганский лексикон”..., s. 3.

²⁶ Konduz 783, *Букварь ветерана*, <http://kunduz783.com/index.php/bukvar-veterana> [dostęp: 25.06.2020].

²⁷ С.М. Колесникова, *Фонетика. Орфография. Лексикология. Словообразование. Учебник и практикум для вузов. Современный русский язык*, т. 1, Юрайт, Москва 2020, s. 210.

²⁸ Б. Бойко, „Афганский лексикон”..., s. 6.

²⁹ Onet Wiadomości, *Radzieccy piraci i afgańskie duchy*, <https://wiadomosci.onet.pl/kiosk/radzieccy-piraci-i-afganske-duchy/qpc68> [dostęp: 26.06.2020].

³⁰ Б. Бойко, „Афганский лексикон”..., s. 31.

³¹ *Информаций портал посвященный жанру „Русский шансон”*, http://russianshanson.info/?id=251&attr=4&album_id=1389&text=13532 [dostęp: 26.06.2020].

w filmie produkcji rosyjskiej pt. *Ładunek 300 (Груз 300) jest to wóz bojowy piechoty (боевая машина пехоты)*³². Pojęcie nie pojawiło się w polskim tłumaczeniu, ale propozycja przekładu – *pudełko* lub *pudło* mogła by się przyjąć, gdyż nie powoduje problemów ze zrozumieniem. Bardzo często w źródłach rosyjskich i filmach pojawia się leksem *нитка* („kolonna avtomosin, soprowozhdaemaja bronetransportierami”): kolumna samochodów, opatrzona wozami opancerzonymi³³. W języku polskim nie spotykamy odpowiednika *nitki*.

Oprócz nazw określających sprzęt wojskowy utarły się tzw. lokalizmy jak *афоя* – waluta afgańska³⁴, czy powszechnie używany do dzisiaj *кишлак* – wioska w Afganistanie, przetłumaczona na język polski jako *kiszlak*³⁵. Znaczna część elementów żargonu, które umieszczono w rosyjskich słownikach i leksykonach, powstała dużo wcześniej. Niektóre są używane do dzisiaj, część była stosowana tylko w Afganistanie.

Można przy okazji wspomnieć, że jeśli nieoficjalnym nazwom przedmiotów uzbrojenia w języku rosyjskim przypisuje się czasem genezę, związaną z konkretnym wydarzeniem, to w języku polskim, częstokroć, trudno ustalić etymologię takich wyrażen. W nielicznych przypadkach tzw. określenia żołnierskie na przedmioty mogą być związane z tym, że podkreślają ich atuty. Takim powszechnie używanym leksemem (który wyszedł poza ramy komunikacji wojskowej) jest wyraz *giwera* oznaczający broń palną wielostrzałową. Nazwa ta wskazuje na bardziej nowoczesny egzemplarz niż zwykły pistolet czy karabin³⁶.

Powszechnie znana i budząca kontrowersje w wojsku rosyjskim *diedowszczyna* (ros. *дедовщина*) znalazła swoje odzwierciedlenie w armiach państw satelickich. Polska *fala*, często jednoznacznie kojarzona z *diedowszczyną*, czyli złym, brutalnym traktowaniem nowoprzyjętych do wojska, ma o wiele szerszy zakres semantyczny. *Fala* może określać grupę żołnierzy tego samego poboru lub liczbę dni pozostałych do wyjścia z wojska (Jaką masz falę? – 120)³⁷. Ponadto jest to również część centymetra krawieckiego, pomalowanego lakierem do paznokci, a jego podziałka ma obrażać dni, które pozostały do końca służby³⁸. Jak widać, z rosyjską *diedowszczyną* pojęcie to pokrywa się tylko w jednym wypadku.

Na koniec warto wspomnieć o leksemach określających samych żołnierzy, a ściślej mówiąc – poborowych. W obu językach istnieją określenia nacechowane, obraźliwe – jednoznacznie kojarzone z kimś, kogo się wdraża do służby. Polski *kot* miał w przeszłości kilka rosyjskich odpowiedników, z których każdy tworzy

³² Б. Бойко, „Афганский лексикон” ..., s. 61.

³³ Tamże, s. 79; А.С. Керекеш, Л.А. Лукьянова, *Лексика афганской войны*, <https://cyberleninka.ru/article/n/leksika-afganskoy-voyny> [dostęp: 22.06.2020].

³⁴ Yandex.zen, *Что означают слова...*

³⁵ Focus.pl, *Czarne bociany pokrwawiły specnaz*, <https://www.focus.pl/artykul/czarne-bociany-pokrwawily-specnaz> [dostęp: 22.06.2020].

³⁶ P. Kupiszewski, *Język żołnierski...*, s. 277. *Giwera* pojawia się również w innych źródłach, które etymologię tego słowa wskazują na wojsko PRL (Salon24, *Zwroty slangowe w armii PRL*, 24.05.2020, <https://www.salon24.pl/u/wilkniejski/761151,zwroty-slangowe-w-armii-prl> [dostęp: 22.06.2020]).

³⁷ P. Kupiszewski, *Język żołnierski...*, s. 276.

³⁸ Tamże, s. 277.

odrębny stopień w zależności od liczby dni spędzonych w wojsku. Słowo *дрыш*, pochodzące od *дрисун* (niecenzuralnie o tchórzu), niegdyś oznaczało świeżo przyjącego rekruta, który dopiero zasilił szeregi armii. Był to zwykle ktoś oderwany od dotychczasowego życia, pełen obaw przed tym, co go czeka w wojsku. Dzisiaj mówi się *zanax* – rekrut świeżo przybyły do wojska, który wydziela zapach pasztecików – ostatniej przekąski przed armią³⁹. Do przysięgi nowy poborowy był określany mianem *дрыща, карантина* lub też był nazywany *бесплотным духом* – *bezcieleśnym duchem*⁴⁰.

Na kształtowanie się języka wojskowego ma wpływ wiele czynników, takich jak komunikacja pomiędzy pracownikami, rozwój techniczny i media, które przyczyniają się do popularyzowania tematyki militarnej. Stopień trudności pracy tłumacza w tego typu strukturach zależy od rodzaju materiału do przełożenia na język obcy lub rodzimy. Terminy związane z wojskiem nie są wąską dziedziną, ponieważ siły zbrojne dzielą się na różne poszczególne rodzaje wojsk (lądowe, powietrzne, flota morską). Każdy z nich posiada własną bazę terminów specjalistycznych, ponadto użytkownicy porozumiewają się swoim socjolektem, często niezrozumiałym dla osób spoza tego kręgu.

W tekstach o tematyce wojskowej, należy nierzadko uwzględnić etymologię, która okazuje się kluczem do zrozumienia i ułatwia dobór ekwiwalentu. Podstawową metodą w działalności tłumacza jest, jak pokazały wybrane przykłady, umiejętność korzystania ze źródeł, zapisywanie najczęściej powtarzających się związków wyrazowych i leksemów. Następnie – tworzenie glosariuszy, które okazują się podręczną pomocą podczas wykonywania pracy. Na chwilę obecną nie ma nowego słownika wojskowego polsko-rosyjskiego, te zaś, które są dostępne, pochodzą z lat 50., 70. i 80. Trudności mogą sprawić określenia militarne, które występują tylko w jednym języku i trudno dobrać do nich odpowiedni ekwiwalent. Dzieje się tak nie tylko w przypadku terminów ściśle związanych z wojskiem, ale także pochodzących z języka ogólnego (*штатный режим*).

Przekład wojskowy, jak już wcześniej wspomniano, nie ogranicza się jedynie do znajomości terminologii związanej z uzbrojeniem. Dzisiaj, kiedy technologiom przewodzi informatyka, obiekty takie jak czołgi, samoloty, rakiety i inne są wyposażone w nowoczesne, zautomatyzowane elementy, bez których trudno byłoby sobie wyobrazić funkcjonowanie nowoczesnej armii. Dlatego też, materiały o tematyce militarnej są dzisiaj sporym wyzwaniem dla tłumaczy.

Literatura

Afgan43.ru, *Словарь армейского жаргона, Кирово-Чепецкое отделение „Российского Союза Ветеранов Афганистана”*, http://afgan43.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=34&Itemid=25 [dostęp: 21.06.2020].

Defence24, *Pancerna karuzela. Rosyjska taktyka walki ogniowej T-72*, <https://www.defence24.pl/pancerna-karuzela-rosyjska-taktyka-walki-ogniowej-t-72> [dostęp: 18.06.2020].

³⁹ T. Szczerbowski, *Polskie i rosyjskie słownictwo slangowe*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Kraków 2018, s. 220.

⁴⁰ Рамблер новости, „Слоны”, „дрыщи”, „фазаны”: какая иерархия была в Советской армии, <https://news.rambler.ru/other/40073365-slony-dryshi-fazany-kakaya-ierarhiya-by-la-v-sovetskoj-armii> [dostęp: 22.06.2020].

- Defence24, *Rosyjskie niszczyciele ZOP z raketami manewrującymi*, <https://www.defence24.pl/nowe-szaty-rosyjskich-niszczycieli> [dostęp: 21.06.2020].
- Focus.pl, *Czarne bociany pokrwały specnaz*, <https://www.focus.pl/artykul/czarne-bociany-pokrwały-specnaz> [dostęp: 22.06.2020].
- Jankowska A., *Miejsce języka wojskowego wśród odmian współczesnej polszczyzny*. „Obronność. Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Sztuki Wojennej” 2014, nr 2(10).
- Joachimiaak-Prażanowska J., *Frontowik, głównowierch, opołczeniec, czyli rosyjska terminologia wojskowa w międzywojennej prasie warszawskiej*, „Acta Polono-Ruthenica” 2017, t. XXII (2), s. 65–78, <http://acta-polono-ruthenica.pl/wp-content/uploads/2018/02/Acta-Polono-Ruthenica-2017-t.-XXII-2-1.pdf> [dostęp: 30.12.2020].
- Konduz 783, *Букварь ветерана*, <http://kunduz783.com/index.php/bukvar-veterana> [dostęp: 25.06.2020].
- Kupiszewski P., *Język żołnierski*, „Poradnik Językowy” 1987, nr 4, s. 273–281.
- Mirowicz A., Dulewicz I., *Wielki słownik rosyjsko-polski. Wiedza powszechna*, Warszawa 1980.
- Onet Wiadomości, *Radzieccy piraci i afgańskie duchy*, <https://wiadomosci.onet.pl/kiosk/radzieccy-piraci-i-afganskie-duchy/qpc68> [dostęp: 26.06.2020].
- Szczerbowski T., *Polskie i rosyjskie słownictwo slangowe*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Kraków 2018, s. 220.
- Wirtualna Polska, *„Gra w karuzelę” - sprytna taktyka wojsk pancernych Rosji tchnęła nowe życie w czołgi T-72*, <https://wiadomosci.wp.pl/grawkaruzele-sprytna-taktyka-wojsk=pancernych-rosji-tchnela-nowe-zycie-w-czolgi-t72-6032615857267329-a?sr01cf1e45> [dostęp: 19.06.2020].
- Wyborcza.pl, *Czołgi NATO bez problemu wytrzymałyby starcie z rosyjskimi. Wojska pancerne znów w cenie [CYKL „WYBORCZEJ” – cz. 1]*, https://wyborcza.pl/1,87648,17855512,Czolgi_NATO_bez_problemu_wytrzymalyby_starcie_z_rosyjskimi_.html?disableRedirects=true, [dostęp: 19.06.2020].
- Wyborcza.pl, *Łotwa zauważyła u swoich granic rosyjskie okręty wojskowe. W Estonii i Finlandii mobilizacja*, https://wyborcza.pl/1,75399,17855951,Lotwa_zauwazyla_u_swoich_granic_rosyjskie_okrety_wojskowe_.html [dostęp: 21.06.2020].
- Yandex.zen, *„Танковые карусели” и „Танковые штаны” – залог победы в бою с танками зазнавшегося Запада*, <https://zen.yandex.ru/media/whatsupinhistory/tankovye-karuseli-i-tankovye-shtany-zalog-pobedy-v-boiu-s-tankami-zaznavshegosia-zapada-5c931179eda48700b23812db> [dostęp: 19.06.2020].
- Yandex.zen, *Что означают слова „Бабай, Афоня и наливник за речкой” пришедшие в русский язык с „Афганской войны”*, https://zen.yandex.ru/media/1_25seconds/chto-oznachiut-slova-babai-afonia-i-nalivnik-za-rechkoi-prishedshie-v-russkii-iazyk-s-afganskoi-voiny-5c5912e21eab7500a9300554, [dostęp: 21.06.2020].
- Бойко Б., *„Афганский лексикон” Военный жаргон ветеранов афганской войны 1979–1989 гг.*, s. 2, Электронная библиотека Royallib.ru, https://royallib.com/book/boyko_bl_borisov_a/afganskiy_leksikon.html [dostęp: 21.06.2020].
- Информационный портал посвященный жанру „Русский шансон”, http://russianshanson.info/?id=251&attr=4&album_id=1389&text=13532, [dostęp: 26.06.2020].
- Керекеш А.С., Лукьянова Л.А., *Лексика афганской войны*, <https://cyberleninka.ru/article/n/leksika-afganskoy-voyny> [dostęp: 22.06.2020].

Колесникова С.М., *Фонетика. Орфография. Лексикология. Словообразование. Учебник и практикум для вузов. Современный русский язык*, т. 1, Юрайт, Москва 2020.

Красная весна, *В Подмоскowie „танковая карусель” из 100 танков прошла в штатном режиме*, <https://rossaprimavera.ru/news/47869571> [dostęp: 18.06.2020].

Министерство обороны Российской Федерации, *Более 90 молодых лейтенантов пополнили ряды специалистов связи в войсках Центрального военного округа в конце июля*, <http://mil.ru/era/news/more.htm?id=12183686@egNews> [dostęp: 19.06.2020].

Министерство обороны Российской Федерации, *Военнослужащие общевойсковой армии ЗВО уничтожили авангард условного противника в „огневом мешке”*, <https://structure.mil.ru/structure/okruga/west/news/more.htm?id=12247286@egNews>, [dostęp: 18.06.2020].

Министерство обороны Российской Федерации, *На балтийском флоте завершается полевой выход ракетных войск и артиллерии армейского корпуса*, <https://structure.mil.ru/structure/okruga/west/news/more.htm?id=12250868@egNews>, [dostęp: 18.06.2020].

Министерство обороны Российской Федерации, *Первым Новый год в ВМФ России встретит маяк „Русская Кошка” на Чукотке*, https://structure.mil.ru/mission/fight_against_terrorism/news/more.htm?id=12156891@egNews [dostęp: 18.06.2020].

Министерство обороны Российской Федерации, *Пункт постоянной дислокации*, http://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/dictionary/details_rvsn.htm?id=14738@morfDictionary [dostęp: 18.06.2020].

Министерство обороны Российской Федерации, *Танкисты Висленской мотострелковой дивизии ЗВО приступили к выполнению стрельб по методу „танковая карусель” в Воронежской области*, <https://structure.mil.ru/structure/okruga/west/news/more.htm?id=12249677@egNews>, [dostęp: 19.06.2020].

Рамблер новости, *„Слоны”, „дрыщи”, „фазаны”: какая иерархия была в Советской армии*, <https://news.rambler.ru/other/40073365-slony-dryshi-fazany-kakaya-ierarhiya-byla-v-sovetskoj-armii/?updated> [dostęp: 22.06.2020].

Россия сегодня, *У российских танкистов появилась новая тактика для победы в бою*, <https://inosmi.ru/military/20180816/243007141.html> [dostęp: 19.06.2020].

Стрелковский Г.М., *Теория и практика военного перевода. Немецкий язык*, Воениздат, Москва 1979.

Шевчук В.Н., *Военно-терминологическая система в статистике и динамике*, Москва 1985.

Особенности перевода военной лексики

Резюме

Статья посвящена вопросам перевода некоторых терминов, связанных с военной тематикой. В работе поднимается вопрос об определении места переводчика в процессе перевода текстов, насыщенных военной терминологией. Особое внимание уделяется лексемам и словосочетаниям, вызывающим сомнения в переводе и проявляющим полисемантические черты. Военная сфера – это языковая система, которая постоянно меняется.

Ключевые слова: вооружение, военный перевод, полисемия, жаргон, термин

Features of Translation of Military Vocabulary

Abstract

The article is devoted to the translation of some terms related to military topics. The paper raises the question of determining the place of the translator in the process of translating texts rich in military terminology. Special attention is paid to lexemes and phrases that cause doubts in translation and show polysemantic features. The military sphere is a language system that is constantly changing.

Key words: weapons, military translation, polysemy, jargon, term

Jakub Bober, mgr

ORCID: 0000-0002-4200-2683

Instytut Językoznawstwa (filologia rosyjska)

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Jakub Bober, MSc

Institute of Linguistics, University of Silesia

e-mail: jakub.bober@us.edu.pl

Szymon Bryzek

O tłumaczeniu tytułów piosenek autorskich (na materiale twórczości Włodzimierza Wysockiego i Bułata Okudźawy)

Tytuł stanowi interesujący typ tekstu. Z jednej strony bowiem może być traktowany jako integralna część utworu – zapowiada (choć nie zawsze) fabułę dzieła, z drugiej zaś – posiada pewną autonomię i może funkcjonować samodzielnie. Henryk Markiewicz zauważa, że tytuł „posiada naturę paradoksalną: jest istotnie integralną częścią tekstu, a zarazem wypowiedzią o nim, metatekstem”¹. Podobną opinię wyraża Stanisław Gajda, który stwierdza, że tytuł „stanowi wypowiedź o tekście”, dodając przy tym, że stanowi on pierwszy kontakt czytelnika z utworem². Urszula Dąmbaska-Prokop zaś porównuje tytuł do etykiety, wizytówki i imienia tekstu, pozwalającego nawiązać relację między czytelnikiem a odbiorcą³.

Badacze wskazują na różne funkcje tytułów. W *Małej encyklopedii przekładoznawstwa* autorzy przywołują klasyfikację Gerarda Genette’a, który traktuje tytuł jako pełnowartościowy tekst i wymienia trzy jego funkcje. Pierwszą z nich jest *funkcja identyfikacyjna*, która pozwala na wyodrębnienie i zidentyfikowanie utworu na podstawie jego tytułu. *Funkcja informacyjno-opisowa* wskazuje z kolei na to, że tytuł i tekst zazwyczaj (choć nie zawsze) żyją w pewnej symbiozie. Nazwa utworu będąca metaforą zawartego w nim sensu, może być kluczem do zrozumienia tekstu (bądź tekst może być kluczem do zrozumienia tytułu). Przykładem tego mogą być tytuły *Przedwiośnie*, *Zdążyć przed Panem Bogiem*, *Granica*. Z drugiej strony, istnieją przecież tytuły pozbawione związku z tekstem jak *Ferdynand*. Kolejna funkcja wyróżniona przez Genette’a to *funkcja marketingowa*⁴.

Nie jest to, oczywiście, jedyna istniejąca klasyfikacja. Krzysztof Hejwowski, na przykład, rozszerza tę listę, wyróżniając sześć funkcji tytułu: identyfikacyjną, prezentacyjną, konotacyjną, intertekstualną, anegdotyczną, komercyjną i estetyczną⁵.

¹ H. Markiewicz, *Tytuły dzieł literackich*, [w:] *Zabawy literackie dawne i nowe*, Kraków 1992, s. 14.

² S. Gajda, *Społeczne determinacje nazw własnych tekstów (tytułów)*, „Socjolingwistyka” 1987, t. 6, s. 79–89.

³ M. Gagaczowska, *Tytuł i tłumaczenie*, [w:] *Mała encyklopedia przekładoznawstwa*, red. U. Dąmbaska-Prokop, Częstochowa 2000, s. 280.

⁴ Tamże.

⁵ K. Hejwowski, *Iluzja przekładu*, Katowice 2015, s. 184–185.

Wszystkie te funkcje, przynajmniej w założeniu, powinny zostać uwzględnione również przy analizie tłumaczeń tytułów. Jiří Levy postuluje konieczność dokonania takiego tłumaczenia tytułu zakorzenionego w kulturze oryginału, by mógł on przyjąć się w kulturze docelowej. Zaznacza jednak przy tym potrzebę „wstrzemięźliwości twórczej”, która umożliwia zachowanie funkcji identyfikacyjnej tytułu⁶. Hejwowski, odwołując się do słów czeskiego przekładoznawcy, ujmując to jeszcze dobitniej, stwierdzając, że: „Przetłumaczony tytuł powinien zachować wszystkie funkcje tytułu oryginalnego, łącznie z funkcją identyfikacyjną, tak, jak ją tu rozumiemy”⁷.

Badacze zauważają, że w zależności od rodzaju utworu (książka, film, piosenka, artykuł w gazecie) poszczególne funkcje będą zyskiwać bądź tracić na znaczeniu. Przykładem tego może być tłumaczenie tytułów filmowych, w których najistotniejsza jest funkcja komercyjna. Ocena jakości tłumaczenia jest tu determinowana przede wszystkim jego skutecznością komercyjną, odbiorca staje się konsumentem, utwór zaś – produktem. Jakość tłumaczenia ocenia się na podstawie tego, na ile skutecznie tytuł w innej wersji językowej jest w stanie zachęcić widza do obejrzenia danego filmu. Mniejsze znaczenie ma tu wierność oryginałowi.

W tradycji piosenki autorskiej, w którą wpisuje się twórczość zarówno Włodzimierza Wysockiego, jak i Bułata Okudźawy tytuł posiada funkcję zbliżoną do funkcji tytułów w poezji i w muzyce. Przede wszystkim ma on charakter dystynktywny – wyróżnia utwór na tle innych utworów danego artysty lub innych twórców. Nieodłączne funkcje tytułów – nominatywna i deskryptywna – w konwencji utworów z gatunku piosenki autorskiej realizują się najczęściej poprzez dwie tendencje, jakim jest nadawanie utworom tytułów, zgodnie ze schematami, które omawiam poniżej.

W pierwszym z nich, tytuł stanowi wprowadzenie do utworu (funkcja informacyjno-opisowa lub, za Hejwowskim, funkcja prezentacyjna). Zazwyczaj zaczyna się wówczas od frazy *Песенка о...* (Piosenka o...). W dalszej części tytułu pojawia się informacja, o czym dany utwór traktuje, na przykład: *Песенка, о Моцарте, Песенка о солдатских сапогах, Песенка о сентиментальном боксере*. Już sam tytuł, niebędący żadnym rodzajem próby wprowadzenia odbiorcy w błąd lub, jak nierzadko bywa, kalamburu, niejako przygotowuje odbiorcę na to, co odnajdzie w treści samego utworu.

Powyższy schemat budowy tytułu nie powoduje trudności tłumaczeniowych i jest możliwy do przekazania w innym języku praktycznie bez strat semantycznych. Nie dziwi więc fakt, że tłumacze najczęściej decydują się na dosłowne tłumaczenie takich tytułów, w efekcie czego otrzymujemy takie tytuły jak: *Piosenka o Mozarcie, Piosenka o żołnierskich butach, Piosenka o sentymentalnym bokserze*.

Anna Bednarczyk, w swoich pracach poświęconym badaniom tekstów przekładów Wysockiego, zauważa, że polscy słuchacze, początkowo poznawali twórczość rosyjskiego barda w oryginale w formie wykonania instrumentalno-wokalnego (często na spotkaniach w prywatnych domach, w środowiskach młodzieżowych i studenckich)⁸.

⁶ И. Левый, *Искусство перевода*, Москва 1974, s. 127–130.

⁷ K. Hejwowski, *Iluzja przekładu...*, s. 191.

⁸ A. Bednarczyk, *Wysocki po polsku*, Łódź 1995, s. 8.

W związku z powyższym można jednak pokusić się o wywód, że nieskomplikowany tytuł oryginału i możliwość jest intuicyjnego przetłumaczenia nawet przez laika, mogą stanowić jeden z czynników ułatwiających zapamiętywanie oryginalnych utworów, co z kolei przekłada się na jego popularność.

W kręgu rosyjskiej piosenki autorskiej nierzadko spotyka się utwory, które pozornie nie mają tytułu. W takich sytuacjach, w celu odróżnienia go od innych piosenek, tekst bierze swą nazwę (podobnie jak ma to miejsce w przypadku wierszy) od pierwszego wersu pierwszej zwrotki. Daria Dacko w swoich badaniach poświęconych problematyce tłumaczenia utworów z gatunku piosenki autorskiej na język niemiecki, zauważa że w takim przypadku, w przeciwieństwie do rosyjskiej tradycji, niemieckie przekłady tytułów mają tendencje do redukcji – tytułu nie stanowi przytoczona w całości pierwsza strofka, zamiast tego tytuł jest syntezą treści i sensów utworu. Możemy to zaobserwować w przekładzie utworu *Эй, шофер, вези в Бутырский хитоп* autorstwa Martina Remané'a, który tłumacz oddaje jako *zur Butyrka*⁹. Z podobnym zabiegiem spotykamy się na gruncie polskich przekładów, co omówię w dalszej części niniejszego artykułu.

Należy zauważyć, zwłaszcza jeżeli chodzi o twórczość Włodzimierza Wysockiego, piosenki mogą nosić kilka różnych tytułów, a nawet występować w różnych wersjach. Wynika to z faktu, że Wysocki nie miał zwyczaju zapisywania swoich utworów, grał je z pamięci. Nierzadko też improwizował, tworząc wariacje na temat wykonywanej piosenki. Analizy tych utworów i stworzenia zbioru *wersji kanonicznych* nie ułatwia też fakt, że Wysocki raczej nie występował w oficjalnym obiegu, a teksty były wydawane w samizdacie, tj. nieoficjalnie, bez wiedzy i zezwolenia ówczesnych władz.

Czynnik ten nie ułatwia pracy tłumaczowi. Zmusza go do podejmowania większej liczby wyborów tłumaczeniowych, poczynawszy od ustalenia, który wariant tytułu jest tym najpopularniejszym (a co za tym idzie – pod jakim oryginalnym tytułem, utwór już funkcjonuje w świadomości odbiorców przyszłego tłumaczenia), poprzez jego spójność z treścią tłumaczeniowego utworu, aż po jego ostateczne sformułowanie w języku docelowym tłumaczenia.

Obiektem moich rozważań są tłumaczenia tytułów autorstwa Ziemowita Fedeckiego zamieszczone w dwujęzycznym zbiorze *Włodzimierz Wysocki – 14 piosenek w przekładach Ziemowita Fedeckiego* oraz Macieja Maleńczuka, wydane na płycie *Wysocki Maleńczuka*. Z. Fedeckiego śmiało można zaliczyć (obok Młynarskiego) do grona kultowych tłumaczy Wysockiego. Popularnością cieszyły się również przekłady Jacka Kaczmarskiego, który jednak bardziej je adaptował niż tłumaczył, a także Michała Jagiełły, Marleny Zimnej, Aloszy Awdiejewa i Henryka Rejmera. Te tłumaczenia utrwaliły się w świadomości masowego odbiorcy i zostały wieloaspektowo przeanalizowane przez badaczy, zajmujących się twórczością rosyjskiego barda, między innymi przez Annę Bednarczyk, która w swoich pracach poświęconych analizie przekładów tekstów Wysockiego bada zagadnienia przybliżenia tekstu polskiemu odbiorcy, zachowania w przekładzie kolorytu narodowego, stopień

⁹ Д.А. Дацко, *Основные проблемы перевода авторской песни (на материале поэтических текстов В. Высоцкого, О. Митяева)*, <http://www.wysotsky.com/0006/056.htm> [dostęp:12.12.2019].

odtworzenia w tłumaczeniu obrazu poetyckiego utworu, odtworzenie struktury oraz środków artystycznych i stylistycznych stosowanych przez autora oryginału¹⁰.

Inaczej ma się sprawa z tłumaczeniami autorstwa polskiego poety i muzyka rockowego Macieja Maleńczuka. Jego przekłady jedenastu utworów zostały nagrane i wydane w 2011 roku przez wytwórnię Warner Music Poland w albumie *Wysocki Maleńczuka*. Tłumaczenia te nie są znane szerokiej publiczności, nie były też, jak dotąd, przedmiotem badań.

Warianty tytułów zaproponowane przez Fedeckiego można, na potrzeby niniejszego artykułu, podzielić na cztery grupy. Podział ten wynika z zaobserwowanych przeze mnie transformacji przekładowych, którym zostały one poddane. Możemy więc wyróżnić tutaj:

1. tytuły, w których opuszczono jakiś element;
2. tytuły, w których zastosowano substytucję;
3. tytuły, w których obserwujemy zabieg uzupełnienia;
4. tytuły przetłumaczone dosłownie.

Do pierwszej i zarazem najmniejszej grupy zaliczymy tłumaczenie tytułu piosenki *Сон мне*. Tłumacz proponuje tytuł *Sen*, który wydaje się najlepszym odpowiednikiem, niebudzącym żadnych wątpliwości. Jednak i w tym na pozór prostym przykładzie pojawia się pewien niuans, który potwierdza tendencję do pojawiania się tytułów alternatywnych. Utwór ten znany jest bowiem również pod nazwą *Моя цыганская*, stąd też dziwi nieco fakt, że Fedeckie podaje jedynie *Сон мне*. Można założyć, że tłumacz nie znał drugiej wersji tytułu, choć wydaje się to mało prawdopodobne i, jak zostało wcześniej wspomniane, może budzić pewne wątpliwości u odbiorcy, który wspomnianą melodię (często aranżowaną z wykorzystaniem rytmiczno-melodyjnych motywów typowych dla muzyki cygańskiej) będzie kojarzyć z innym tytułem.

Wybrany przez tłumacza wariant oryginału, bierze swą nazwę z pierwszej strofy piosenki, która brzmi *Сон мне: желтые огни*. Mogłoby się wydawać, że tłumacz zdecydował się pójść tropem tradycji piosenki autorskiej i dostosuje pierwszą liniijkę do tytułu. Tak się jednak nie stało, tłumacz proponuje inną wersję, a mianowicie *Żółty ogień widzę we śnie*.

Pewne zamieszanie zauważamy również w związku z tytułem *Почему аборигены съели Кука*. W zbiorze Z. Fedeckiego widnieje on pod mniej popularnym tytułem, a mianowicie – *Как аборигены съели Кука*. Proponowany wariant tłumaczenia to *Dlaczego aborygeni zjedli Cooka*? Zastanawia tutaj zmiana zaimka w tytule. Tłumacz jako oryginalny tytuł podaje wersję z zaimkiem pytajnym *как*, dlaczego więc tłumaczy go z użyciem zaimka pytajnego *dlaczego*? Skoro utwór znany jest również pod tytułem, w którym występuje ekwiwalentny polskiemu leksemowi *dlaczego* rosyjski zaimek *почему*, tłumacz mógł podać również oryginalny tytuł *Почему аборигены съели Кука*. Niemniej jednak – powyższa niekonsekwencja nie stanowi przeszkody w odbiorze i zrozumieniu tytułu i utworu.

¹⁰ Zob. A. Bednarczyk, *Wysocki po polsku – problematyka przekładu poezji śpiewanej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1995 oraz A. Bednarczyk, *Kulturowe aspekty przekładu literackiego*, Śląsk, Katowice 2002 – rozdział *Tłumaczenie w sferze oddziaływania kultury oraz Bardowie rosyjscy w Polsce: luki kulturowe i oczekiwania odbiorców*.

Innym sposobem tłumaczenia tytułów przez Fedeckiego jest odejście od oryginału spowodowane potrzebą nawiązania do tekstu tłumaczenia. Przykładem tego może być przekład tytułu utworu *В тридевятом году*, które zostało oddane jako *Taka sobie bajeczka*. Tytuł ten w żaden sposób nie nawiązuje do tekstu oryginału, jest za to związany z pierwszą strofą tłumaczenia, która zaczyna się od słów *Baju-baju, w pewnym kraju*.

Podobną sytuację obserwujemy w tłumaczeniu tytułu piosenki *Поездка в зоопарк*, którą tłumacz oddaje jako *Na zakupy*. Tekst rzeczywiście traktuje o zakupach, można więc tu mówić o konkretyzacji kontekstualnej, która nie powinna wzbudzać w odbiorcy dysonansu.

Z. Fedeki przejawia skłonność do uzupełniania swoich tytułów o wyrażenie *Piosenka o...*, nawet jeśli w oryginale ono nie występuje. Tendencja ta nie ma wydźwięku negatywnego – tłumacz pozostaje w konwencji tłumaczenia tytułów piosenek autorskich przyjętej w kulturze wyjściowej. Taki zabieg nie utrudnia też czytelnikowi odbioru, ponieważ nie nosi znamion orientalizacji tekstu. Dobrze obrazują to tłumaczenia tytułów piosenek *Ноты*, *Песенка пугая*, *Бермудский треугольник*, które autor oddaje odpowiednio jako *Piosenka o nutach*, *Piosenka Papugi-Pirata*, *Piosenka o Trójkącie Bermudzkim*. Warto przy tym zwrócić uwagę na drugi przykład, w którym tłumacz decyduje się na umieszczenie w tytule dodatkowej, konkretyzującej informacji na temat papugi, która okazuje się być piratem.

Oprócz trzech wyżej omówionych tendencji, możemy spotkać się z tłumaczeniem tytułów w sposób dosłowny. Można to zilustrować następującymi przykładami: *Вампиры* jako *Wampiry* i *Песня про белого слона* – *Piosenka o białym słoniu*. W przypadku takiego przekładu tłumacz zachowuje funkcję identyfikacyjną tekstu, nie pozbawiając odbiorcy możliwości zrozumienia utworu w kontekście jego tytułu.

Z powyższych rozważań można wyciągnąć wniosek, że Z. Fedeki w umiarkowany sposób ingeruje w sens i strukturę tłumaczonych przez siebie tytułów. Jeśli już taki fakt ma miejsce, to wynika to przede wszystkim z dążenia do zachowania kohezji między tekstem właściwym a tytułem.

Inaczej rzecz ma się z tłumaczeniami tytułów u Maleńczuka. U polskiego barda dominuje przede wszystkim tendencja do ich redukowania. Utwór *Певец у микрофона* został więc skrócony do postaci – *Mikrofon*, *Песенка о сентиментальном боксере* (funkcjonująca również pod nazwą *Песенка сентиментального боксера*) jest tłumaczona przez niego jako *Bokser*, *Баллада о манекенах* jako *Manekiny*, zaś *Баллада о гунце* jako *Gips*. Można przy tym założyć, że jest to działanie celowe, bowiem przetłumaczenie tytułów w postaci, w jakiej występują w języku oryginału, nie stanowi żadnego wyzwania.

Można tu jeszcze dodać, że kontekście istnienia wariantywnych tytułów interesujący jest ostatni, tj. *Баллада о гунце*. Z. Fedeki ten sam utwór tytułuje *Забитованный*, tłumaczy go zaś jako *Ładny gips*.

Ciekawym zabiegiem jest zmiana wprowadzona w tłumaczeniu utworu *Том, кто раньше с ней был*. W wersji M. Maleńczuka brzmi to następująco – *Ten, co wcześniej z Tobą był*. Tłumacz decyduje tutaj się (w odróżnieniu od oryginału) na bezpośredni zwrot do kobiety, o której traktuje utwór. Taki sposób tłumaczenia zmienia modalność tytułu oraz wymusza na tłumaczu konsekwentne trzymanie się tej formy w tekście całej piosenki. Zabieg ten w pewnym stopniu wzbogaca utwór,

ale też modyfikuje jego treść. Można to uzasadnić wymogami systemu wersyfikacyjnego – rosyjski leksem *нею* zawiera dwie sylaby, jego bezpośredni ekwiwalent w języku polskim *nią* – tylko jedną. Zabieg zastosowany przez M. Małeńczuka pozwolił mu na zachowanie zgodności w tym względzie, co w przypadku utworów przeznaczonych do śpiewania jest bardzo istotne.

Wśród tłumaczy utworów Bułata Okudźawy należy wymienić przede wszystkim Witolda Dąbrowskiego, Andrzeja Mandaliana, Ziemowita Feddeckiego i Seweryna Pollaka.

Jak wspomniałem wcześniej, charakterystyczne dla gatunku piosenki autorskiej jest tytułowanie utworów według schematu *Piosenka o...* Taki zabieg występuje często w języku oryginału i wówczas tytuł tłumaczony jest analogicznie, tj., na przykład, *Песенка американского солдата*, *Песенка о пехоте*, *Песенка о Моцарте* zostały oddane jako *Piosenka amerykańskiego żołnierza*, *Piosenka o piechocie*, *Piosenka o Mozarcie*.

Jednak i w przypadkach takich tytułów możemy spotkać się z odstępstwem od tej reguły. Utwór *Песенка о солдатских сапогах* w tłumaczeniu Dąbrowskiego i Mandaliana znana jest jako *Piosenka o żołnierskich butach*, natomiast w tłumaczeniu samego Dąbrowskiego funkcjonuje już pod zredukowanym tytułem – *Żołnierskie buty*. Zmiana ta nie wpływa jednak na odbiór i rozumienie tekstu, ponieważ oba warianty są do siebie zbliżone, przez co odbiorca nie ma podstaw, by sądzić, że pod zredukowanym tytułem kryje się jakiś inny utwór.

Na podstawie powyższej analizy można pokusić się o wywód, że w przypadku tłumaczeń tytułów utworów Bułata Okudźawy tłumacz ma ułatwioną pracę w porównaniu z tłumaczeniami tytułów Włodzimierza Wysockiego. Wynika to z faktu, że piosenki Okudźawy funkcjonują zazwyczaj pod jednym tytułem nadanym przez niego samego. Tytuły te cechuje wyeksponowana funkcja deskryptywna, syntezywanie sensów i znaczenia całego tekstu. Ponadto, w przeciwieństwie do tytułów Wysockiego, nie występują one w różnych wariantach.

Literatura

- Bednarczyk A., *Tłumaczenie w sferze oddziaływania kultury*, [w:] *Kulturowe aspekty przekładu literackiego*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2002.
- Bednarczyk A., *Wysocki po polsku – problematyka przekładu poezji śpiewanej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1995.
- Gagaczowska M., *Tytuł i tłumaczenie*, [w:] *Mała encyklopedia przekładoznawstwa*, Wydawnictwo Edukator, Częstochowa 2000.
- Gajda S., *Społeczne determinacje nazw własnych tekstów (tytułów)*, „Socjolingwistyka” 1987, nr 6, s. 49–51.
- Hejwowski K., *Iluzja przekładu*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2015.
- Markiewicz H., *Tytuły dzieł literackich*, [w:] *Tytuły dzieł literackich*, Universitas, Kraków 2003.
- Дацко Д.А., *Основные проблемы перевода авторской песни (на материале поэтических текстов В. Высоцкого, О. Митяева)*, <http://www.wysotsky.com/0006/056.htm> [dostęp: 12.02.2020].
- Левый И., *Искусство перевода*, Издательство Прогресс, Москва 1974.

О переводе заголовков авторской песни (на материале творчества Владимира Высоцкого и Булата Окуджавы)

Резюме

Названия произведений выполняют прежде всего идентифицирующую функцию – они выделяют данный текст среди других. Однако, помимо прочего, в зависимости от жанра, название произведения может выполнять также другие функции. Итак, в литературной традиции авторской песни заголовок песни тесно связан с текстом, являясь своего рода «введением» в текст. Он обращает на внимание на его смысл, подчеркивает то, что было важным для автора оригинального произведения. В нашей статье рассматриваются переводческие стратегии польских переводов заголовков песен Владимира Высоцкого и Булата Окуджавы. Нами обсуждаются переводческие решения и приемы, обнаруженные в процессе их перевода (опущения, замена, дополнение, буквальный перевод). Нами также была предпринята попытка дать ответ на вопрос, в какой степени эти трансформации влияют на восприятие текста.

Ключевые слова: авторская песня, перевод, переводческая стратегия

On the Translation of the Author's Song Titles (On the Material of Vladimir Vysotsky's and Bulat Okudzhava's Works)

Abstract

The titles of works mainly have an identifying function – they highlight text among other texts. However, in addition, depending on the genre, the title of a work may also perform other functions. So, in the literary tradition of the author's song, the title of the song is closely related to the text, being a kind of "introduction" to the text, it draws attention to its meaning, emphasizes what the author conveys in the text. Our article deals with the translation strategies of the song title by the Polish translators of the works of Vladimir Vysotsky and Bulat Okudzhava. We analyze the trends we observe in their translation (omissions, substitutions, additions, literal translation) and try to give an answer as to how they affect the perception of the text.

Key words: author song, translation, translation strategy

Szymon Bryzek, mgr

ORCID: 0000-0002-4192-1290

Uniwersytet Śląski, Wydział Humanistyczny

University of Silesia, Faculty of Humanities

e-mail: szymonbryzek@gmail.com

+48 536526455

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 1689-9911

DOI 10.24917/16899911.13.17

Studia Russologica 13 (2020)

Maciej Małek

Zjawiska podstandardowe w przekładzie scenicznym

Różnorodność odmian każdego języka od zawsze leży w centrum zainteresowania wielu badaczy. Niejedną pracę poświęcono już językowi literackiemu, dialektom i gwarom ludowym czy językom i żargonom środowiskowym. Obecnie kwestia ta weszła jeszcze na jeden grunt – przekładoznawczy. Wszelkie nienormatywne zjawiska językowe budzą zainteresowanie badaczy ze względu na problematyczność ich funkcjonalnej adekwatności. Zanim jednak omówię ten aspekt, chciałbym pochylić się nad przedmiotem tych badań, czyli zjawiskami podstandardowymi. W monografii *Przekład wobec zjawisk podstandardowych* (Lublin 1986), Roman Lewicki nie tylko omawia kompleksowo istotę zjawisk podstandardowych, ale też wskazuje rozwiązania przydatne dla tłumaczy.

Czym według Romana Lewickiego są zjawiska „podstandardowe”? Badacz dostrzega, między innymi, pewne problemy w zakresie używania terminów *potoczność* i *dialektyczność*. Wynikają one z faktu, iż w polskiej szkole termin *potoczność* nie jest wystarczająco precyzyjny. Najczęściej jednak równolegle z nim funkcjonuje termin „język potoczny”. Zenon Klemensiewicz, na przykład, rozumie język potoczny „jako jeden z dwu głównych podtypów języka ogólnego”¹. Stanisława Urbańczyk zaś pod pojęciem języka potocznego widzi odmianę języka mówionego². I choć liczba podejść do zgłębienia tego problemu jest duża – to jednak wszystkie one umiejscawiają komunikację potoczną jako jedną z głównych odmian języka ogólnego we wszystkich jego aspektach. Próbę kompleksowego podejścia do omawianego zagadnienia podjął Aleksander Wilkoń. Badacz przywołuje wyniki badań polskich językoznawców, którzy potoczność traktują jako: język mówiony; dialogową postać języka mówionego; język, jakim posługujemy się na co dzień (może wystąpić w wersji pisanej); język kontaktów indywidualnych w tym lokalnych; styl będący odmianą języka obiegowego nacechowany ekspresywnie, przeciwieństwo języka literackiego³. Jak można zauważyć, potoczność języka jest tu rozumiana jako coś, co jest powszechne, codzienne, zwyczajne, a przeciwstawne oficjalnemu, literackiemu,

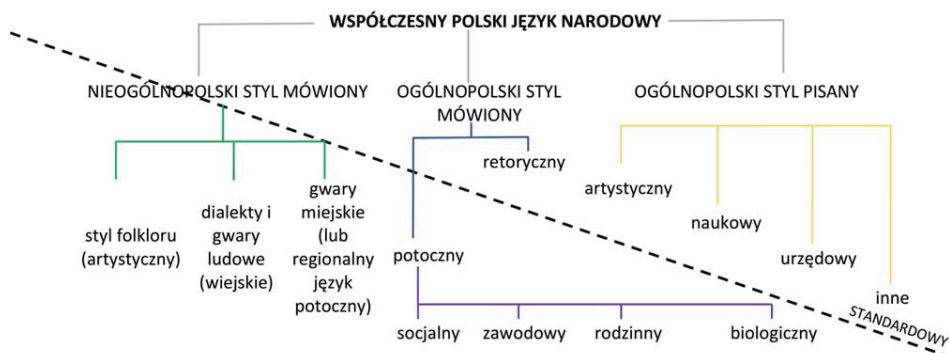
¹ D. Buttler, *Miejsce języka potocznego wśród odmian współczesnej polszczyzny*, [w:] Język literacki i jego odmiany, red. S. Urbańczyk, Wrocław 1982, s. 17.

² Tamże, s. 19.

³ A. Wilkoń, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000, s. 50.

książkowemu. Inaczej mówiąc, potoczność jest przede wszystkim ekspresywną wypowiedzią w kontaktach indywidualnych, swobodnych, koleżeńskich⁴.

Charakterystyka ta, choć pobieżna i mocno uproszczona, wskazuje na zasadnicze problemy w badaniach z tego zakresu. Roman Lewicki po analizie licznych tendencji i nurtów zaproponował termin *zjawiska podstandardowe*, który powstał niejako w opozycji do pojęcia języka standardowego. Pojęcie to wpisało się w schemat stworzony przez Teresę Skubalanę, który Lewicki przekreślił na skos linią nazwaną „standardowy”. Ponad linią znajdują się, jak twierdzi, odmiany zawierające zjawiska ponadstandardowe, natomiast pod linią – zjawiska podstandardowe. Ilustruje to poniższy rysunek.

Rysunek 1 za: R. Lewicki, Schemat odmian języka polskiego zaproponowany przez T. Skubalanę, [w:] *Przekład wobec zjawisk podstandardowych*, Lublin 1986, s. 39.

Ciekawe podejście prezentuje także Jadwiga Cook, która nie identyfikuje potoczności z gwarą, żargonami czy argot i wulgaryzmami. Badaczka uważa je za niższe warstwy języka. Mimo to, nie odrzuca tych elementów. Tłumaczy to ich wpływem na kształt języka potocznego. Takie rozumienie terminu *potoczność*, jak zauważa sama Cook, sytuuje je obok zjawisk podstandardowych badanych przez Romana Lewickiego⁵. Na potrzeby niniejszego artykułu przyjmuję jednak, że *zjawiska podstandardowe* są pojęciem szerszym i zawierają w sobie, m.in. elementy potoczności.

Tym samym można wyróżnić cechy dystynktywne stylu potocznego, które staną się dla mnie dominantami translatorskimi w dalszej części niniejszego artykułu. Po pierwsze, styl potoczny jest przede wszystkim mówioną odmianą języka⁶, używaną w kontaktach indywidualnych, rodzinnych i koleżeńskich, prywatnych. Idąc tym tropem, styl potoczny w tekście artystycznym będzie wyłącznie stylizacją⁷.

⁴ Por.: D. Buttler, *Miejsce języka...*, s. 27.

⁵ J. Cook, *Potoczność w przekładzie dialogu powieściowego. Na materiale polskich przekładów współczesnej francuskiej prozy powieściowej*, Universitas, Kraków 2019, s. 78.

⁶ Dyskusje można by tu rozszerzyć o problem chatów, komunikatorów internetowych i innych form komunikacji pisanej, które odzwierciedlają (mają odzwierciedlać) żywą mowę użytkowników.

⁷ Nawet z tym ograniczeniem pozostaje on jednak ciekawym tematem badawczym. Por.: A. Skudrzyk, *Język (za)pisany*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1994.

Po drugie, wyróżnia się mniejszą starannością we wszystkich kontekstach jego użycia: artykulacji, gramatyce, leksyce, składni. Cechuje go również konwersacyjność, sytuacyjność i tendencja do zwięzłości. Po trzecie, jest emocjonalny w całej paale możliwości. Jest to również styl, który charakteryzuje mówiącego. W tym miejscu należy nawiązać do badań socjolingwistycznych zajmujących się funkcjonowaniem grup społecznych i jednostek z uwagi na sposób komunikacji. Potoczność może bowiem różnić się w zależności od licznych kryteriów, takich jak: wiek mówiącego, jego miejsce zamieszkania, status społeczny, wykonywany zawód, zajmowane stanowisko, poziom wykształcenia, pochodzenie etniczne, środowisko, w którym zamieszkuje. Może być również wynikiem relacji pomiędzy interlokutorami i wskazywać na hierarchię zawodową i społeczną, stopień bliskości, szacunek lub jego brak. Potoczność jest też wykładnikiem emocji mówiącego, może zwiększać kontrasty pomiędzy grupami albo uwidaczniać cechy lokalne, typowe dla danej kultury. Poprawne zdefiniowanie tych cech może więc być pomocne w osiągnięciu celu komunikacyjnego i zrozumieniu sytuacji aktu mowy. W odniesieniu do przekładu zmiana stopnia nacechowania wypowiedzi postaci może mieć wpływ na recepcję utworu w nowej przestrzeni kulturowej.

Potoczność w przekładzie jest więc istotnym problemem⁸, który wymaga szczegółowych badań. Jedno jest natomiast pewne – nie sposób oddać wszystkich wymienionych wyżej cech potoczności, gdyż wiele z elementów tego zjawiska można określić jako typowe wyłącznie dla kultury oryginału. Przekład potoczności zatem często balansuje na granicy nieprzekładalności i sztuczności. Studia nad przekładem zjawisk podstandardowych wypracowały już pewien zestaw rozwiązań. Są jednak teksty, dla których gotowe rozwiązania nie istnieją. Jednym z nich jest dramat przeznaczony do wystawienia na scenie. Taki typ tekstu powoduje konieczność wypracowania nowego podejścia, bowiem poza samym przetłumaczeniem tekstu sztuki z języka wyjściowego na docelowy, musi on jeszcze posiadać dodatkowe walory związane z wymogami sceny i dialogu scenicznego. Należy również uwzględnić fakt, że poza płaszczyzną werbalną, potoczność przejawia się także na innych płaszczyznach – kinezycznej, proksemicznej i parajęzykowej⁹. Mimika, ruch i wtręty językowe bohatera przekazują równie ważne informacje, jak te, które padają wprost z jego ust. Na szczęście, poza szeregiem rozwiązań oferowanych przez teoretyków i praktyków przekładu, pojawiają się tutaj nowe, które oferuje system semiotyczny teatru.

W charakterze materiału egzemplifikacyjnego wykorzystałem utwór *Женитьба* (pol. *Ożenek*) przetłumaczony przez Agnieszkę Lubomirę Piotrowską dla Teatru

⁸ Por.: R. Jakobson, *On Linguistic Aspects of Translation*, [w:] *On Translation*, red. R.A. Brower, Harvard University Press, Cambridge 1959, s. 232–239; C. Влахов, С. Флорин, *Непереводимое в переводе*, Международные отношения, Москва 1980; R. Lewicki, *Przekład wobec zjawisk podstandardowych. Na materiale polskich przekładów współczesnej prozy rosyjskiej*, Lublin 1986; L. Berezowski, *Dialect in Translation*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997; R. Lewicki, *Obcość w odbiorze przekładu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2000; B.H. Комиссаров, *Современное переводоведение*, Издательство „ЭТС”, Москва 2002; K. Hejwowski, *Iluzja przekładu*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 2015; T. Szczerbowski, *Polskie i rosyjskie słownictwo slangowe*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2018. i inne.

⁹ Por.: J. Warchala, *Kategoria potoczności w języku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2003, s. 45–47.

Śląskiego w Katowicach¹⁰. Przedstawienie, którego premiera miała miejsce w 2015 roku, wyreżyserował Nikołaj Kolada. Wstępna analiza tekstu wykazała, że potoczność odgrywa w nim rolę przede wszystkim identyfikacyjną i służy do wyrażania emocjonalnego stosunku do obiektu / postaci. Funkcja identyfikacyjna przejawia się w dostarczaniu informacji o pochodzeniu mówiącego, jego statusie społecznym, socjalnym, zawodowym. Jest to istotne, bowiem *Ożenek* Gogola to komedia obyczajowa będąca karykaturą życia drobnego mieszczaństwa 2. poł. XIX wieku Rosji carskiej. Bohaterów *Ożenku* uważa się za szarych, nudnych, a nawet przygłupich. Ich życie nie jest lepsze – toczy się bez większego celu i idei. Co gorsza, oni sami zdają się tego nie zauważać. Komediowość tego utworu leży nie tylko w warstwie fabularnej, ale przede wszystkim w obrazie bohaterów prowincjonalnego Petersburga. Wśród tej galerii nijakości są dwie osoby, dla których Gogol przewidział wyższy cel (ukazanie wartości nacjonalistycznych bliskich Gogolowi i idealizacja patriarchalnych „dobrych czasów” – Arina Pantalejmonowna i Starikow). W związku z tym ich język i wizerunek też różnią się od pozostałych¹¹. Gogol nie mógł wyrazić swoich myśli bezpośrednio, tak więc czynił to, wkładając odpowiednie frazy w usta swych bohaterów.

W niniejszym artykule na podstawie analizy wypowiedzi kilku postaci, podejmę próbę omówienia typowych dla dramatu zjawisk podstandardowych i wskażę sposoby ich realizacji w przekładzie i realizacji scenicznej.

Interesujący materiał badawczy w aspekcie potoczności stanowią wypowiedzi służących – Stiepana i Duniaszy. Zwróćmy zatem uwagę na zachowania mowne Stiepana:

Подколесин. Не приходила сваха? **Степан.** Никак нет.

Подколесин. А у портного был?

Степан. Был.

Подколесин. Что ж он, шьет фрак? **Степан.** Шьет.

Подколесин. И много уже нашил? **Степан.** Да, уж довольно. Начал уж петли метать.

...

Подколесин. Однако ж ведь сукно-то на них будет, чай, похуже, чем на моем? **Степан.** Да, это будет поприглядистее, что на вашем.

Подколесин. Что ты говоришь?

Степан. Говорю: это поприглядистее, что на вашем.

Podkolesin: Swatka nie zaglądała?

Stiepan: Ano nie.

Podkolesin: A u krawca byłeś?

Stiepan: Byłem.

Podkolesin: Co, szyje фрак?

Stiepan: Szyje.

Podkolesin: A dużo już naszył?

Stiepan: Ano sporo. Zaczął już obrzucać dziurki.

...

Podkolesin: Ale tamte fraki są z gorszego sukna niż mój?

Stiepan: A tak. To co dla pana, to będzie szykowniejsze.

Podkolesin: Co mówisz?

Stiepan: Mówię, szykowniejsze sukno będzie dla pana.

¹⁰ Wszystkie cytaty pochodzą z: Н.В. Гоголь, *Собрание сочинений в девяти томах*, т. 4, Изд-во «Русская книга», Москва 1994, <https://ilibrary.ru/text/1234/index.html> [dostęp: 22.05.2020], a także z niepublikowanego tłumaczenia Agnieszki Lubomiry Piotrowskiej.

¹¹ <http://rushist.com/index.php/literary-articles/2834-gogol-zhenitba-analiz> [dostęp: 22.05.2020].

Powyżej przytoczyłem fragment rozmowy Podkolesina – pana – i Stiepana – jego sługi. Abstrahując od hierarchicznej relacji między nimi, widoczna jest lakoniczność wypowiedzi (odpowiedzi) Stiepana, a także używany przez niego zasób słów. Nie powoduje to żadnych problemów natury translatoologicznej, jednak można stwierdzić, że frazy Stiepana w przekładzie nabierają wyrazistości. Dzieje się tak dzięki wykorzystaniu w tłumaczeniu takich wyrażen jak: *ano, a tak, mówię...* Ewentualne dopowiedzenia są również w realizacji scenicznej, w grze aktorskiej. Stiepan w realizacji scenicznej to nierozgarnięty, szalony młodzieniec, który z niesamowitą dozą energii biega po scenie i przedrzeźnia swojego pana. Wykrzykuje po kilka razy te same odpowiedzi, stroi miny, zachowuje się służalczo – jednym słowem wygląda tak, jak wyglądać powinien niewykształcony chłop z głębokiej wsi. Wykładnikami potoczności, a zarazem poziomu oglądy Stiepana jest też niestosowanie przez niego zwrotów adresatywnych przy zwracaniu się do swojego pana. Jednakże, jak się okazuje, samo stosowanie zwrotów adresatywnych nie niweluje przejawów kategorii potoczności. Ilustrują to wypowiedzi Duniaszy, której język, mimo używania wspomnianych form, wydaje się jeszcze bardziej potoczny niż Stiepana.

Дуняшка. Да оне-с выпрыгнули в окошко.

Дуняшка. Да-с, а потом, как выскочили, взяли извозчика и уехали.

Duniaszka: A oni bez okienko skoczyli!

...

Duniaszka: Tak, a potem jak już wyskoczyli, to wsiedli do dorożki i hajda!

Duniaszka w całej sztuce wypowiada niewiele fraz, krząta się tylko i usługuje. Jednak nawet w tych kilku zdaniach, które wypowiada ze sceny, słysząc, na przykład, błąd w rekcji, wykorzystanie niewłaściwego przyimka i użycie formy deminutywnej – *bez okienko wyskoczyli*. Bohaterka stosuje także formę zaimka *оне* – nieużywanego w rosyjskim języku literackim, odbieranego obecnie jako potoczny, archaiczny i dialektalny. W polskiej wersji obserwujemy przesunięcia z jednej warstwy – frazy zawierającej błędne użycie zaimka – do drugiej, w której Duniaszka używa słowa *hajda* w zamiast neutralnego *уехали*. Tłumaczka nie decyduje się na obligatoryjne poszukiwanie odpowiedników dla elementów znaczących, które wykorzystał Gogol – stosując kompensację, oddaje je w innych miejscach, zachowując dzięki temu charakter wypowiedzi danego bohatera.

Zjawiska podstandardowe obejmują wszelkie elementy wulgarne, obraźliwe, rubaszne i grubiańskie. Z tego punktu widzenia sytuacja w przekładzie wydaje się nieskomplikowana z kilku powodów. Bliskość obu języków – rosyjskiego i polskiego pozwala na dużą wariantywność w użyciu tego typu wyrażen. Jedynym ograniczeniem może tu być kreatywność autora. Jednakże te zalety mogą zamienić się w przeszkodę, kiedy tłumacz zacznie wkładać w usta bohaterów wyrażenia pochodzące z innego rejestru niż oryginał. Jest to problem bardzo istotny, bowiem, jak wspomniano już wcześniej, język bohaterów jest nośnikiem istotnych informacji o nich, wieloaspektowo ich charakteryzuje, wskazuje na ich status społeczny i wyraża ich emocje. Ważne jest więc, by w przekładzie zachować kontekst wypowiedzi z całą jego warstwą emocjonalną. Obelgi, przekleństwa i rzucanie epitetami to domena Koczkariowa – przyjaciela Podkolesina, głównego bohatera. Po informacji, że Podkolesin jest swatany, przejmując inicjatywę sam zaczyna go swatać. Koczkariow to jednocześnie typ przyjaciela, który nie zawaha się przed „podłożeniem świni”.

Jest znany z tego, że nie przebiera w słowach. Nie panuje nad emocjami, bywa porywczy, ale jednocześnie dąży do postawionego sobie celu. Z jego ust często padają wyzwiska (większość to reakcja na nieudolne zaloty Podkolesina):

Эдакой мерзавец! – jaki zaprzaniec!; дурак – co za dureń!; эдакой дурак! – tumok!; олух – jołor, просто бревно – kłoda jakaś; глупый человек – co za niedojda; какая противная, подлая рожа! – jaka gnuśna, drańska gęba!; экое противное создание! – obmierzły pierwotniak.

Прикладów takich wypowiedzi Koczkariowa jest w tekście wiele. Nie tylko charakteryzują one bohatera, ale też wyrażają jego stosunek do wydarzeń. Dla języka Koczkariewa typowe jest również wykorzystanie form deminutywnych. Ich natężenie w jego wypowiedziach rodzi często niezamierzony efekt komiczny. Powodem stosowania tego typu leksemów jest potrzeba przekonania Podkolesina do ożenku.

Кочкарев. Ну, а как будет у тебя жена, так ты просто ни себя, ничего не узнаешь: тут у тебя будет диван, собачонка, чижик какой-нибудь в клетке, рукоделье... И, вообрази, ты сидишь на диване, и вдруг к тебе подсядет бабеночка, хорошенькая эдакая, и ручкой тебя.

Koczkariow: No a kiedy będziesz miał żonę, to sam siebie ani domu nie poznasz! Tu będzie stać kanapa, piesek... jakiś czyżyk w klatce, ręczna robótka... No pomyśl: siedzisz na kanapie i nagle przysiadzie się śliczna taka babeczka i rqczką cię tak...

Na przykładzie tej wypowiedzi można zaobserwować, że nadmierne stosowanie zdrobnień czyni wypowiedź infantylną, śmieszoną, nadaje jej cechy potoczności. Oddanie tych zjawisk w przekładzie nie zawsze jest proste, bowiem nie każde analogiczne zdrobnienie w języku polskim jest akceptowalne i naturalne. Ponadto, tłem dla wypowiadanych słów musi być zawsze warstwa wizualna, więc tekst musi dać aktorowi możliwość niewerbalnego przekazania funkcji słowa. Widać to w grze aktora, który przy zdrobnieniach wykonuje, na przykład, infantylne ruchy, kurczy się, moduluje głos, naśladuje mowę dzieci – jak w przytoczonym wyżej fragmencie.

Inną osobą, która posługuje się nadmierną liczbą form deminutywnych, jest swatka Fiokła. Ta bohaterka mówi dużo, często szybko i nieskładnie. Na uwagę zasługują używane przez nią słowa obcego pochodzenia, wypowiadane zwykle błędnie. Jest to w pewnym sensie charakterystyka jej potencjału intelektualnego, a także statusu społecznego.

W wypowiedzi, którą przytaczam poniżej, odnajdujemy wszystkie dotychczas omawiane zjawiska:

Фекла. А еще Никанор Иванович Анучкин. Это уж такой великательный! а губы, мать моя, — малина совсем малина! такой славный. «Мне, говорит, нужно, чтобы невеста была хороша собой, воспитанная, чтобы и по-французскому умела говорить». Да, тонкого поведенья человек, немецкая штучка! А сам-то такой subtilный, и ножки узенькие, тоненькие.

Fiokła: A jeszcze Nikanor Iwanowicz Anuczkin. Ten to już taki delikatny, a usteczka, serdeńko, malina miód malina, taki już milusi. „Ja, gada, wymagam, żeby anna urodna była, wychowana i żeby po francusku mówić umiała”. O, to człowiek wykwinny w obejściu, niemiecka sztuka i сам taki filigranowy, nóżki wazjutkie, cieniutkie.

Warto tu również zwrócić uwagę na powtórzenia: *сам-то такой, малина, со- всем малина* – *malina, miód malina*; wtrącenia: *мать моя – serdeńko, говорит – gada* (tutaj tłumacz zniżył rejestr); pomyłki w rekcji: *по-французскому – po francusku* (szkoda, że nie „po francuskiemu” czy „o francusku”, jak przetłumaczył to Julian Tuwim¹²). Fiokła używa także słów obcego pochodzenia w zniekształconych fonetycznie formach: *элтаж* – zamiast – *этаж, губернахтор* – zamiast – *губерна- тор, сенахтор* – zamiast – *сенатор*¹³. Są to elementy, które w przekładzie zostały pominięte, choć wiąże się to z określonymi stratami semantycznymi. Są to zjawiska mowne typowe dla osób pokroju Fiokły, tak więc brak tej informacji w przekładzie jest istotny. Ciekawe są również wykorzystywane przez Fiokłę frazeologizmy z od- cieniem potoczności typu: *белены объелся* – *szaleju się najadł*. Interesujący jest też fragment, w którym Fiokła i Kockariow obrzucają się obelgami:

Кочкарев (Подколесину): Ты помни, толь- ко кураж, и больше ничего. (Оглядывается и раскланивается с некоторым изумлени- ем; про себя.) Фу ты, какая куча народу! Это что значит? Уж не женихи ли? (Тол- кает Феклу и говорит ей тихо.) С которых сторон понабрала ворон, а?

Фекла (вполголоса): Тут тебе ворон нет, всё честные люди.

Кочкарев (ей): Гости-то несчитанные, кафтаны общипанные.

Фекла: Гляди налёт на свой полёт, а и по- хвастаться нечем: шапка в рубль, а щи без круп.

Кочкарев: Небось твои разживные, по дыре в кармане.

Kockariow (do Podkolesina): Pamiętaj, na- bierz animuszu, nic więcej! (rozkłada się i kła- nia z pewnym zdziwieniem; do siebie) Fu, ale kupa ludzi! Co to znaczy? Czy to przypadkiem nie kandydaci? (popycha Fiokłę i szepcze) Z ja- kich stron tyle wron, co?

Fiokła (półgłosem): Żadne wrony, sami przy- zwoici ludzie.

Kockariow (do Fiokły): W domu butno, a w kieszeni płótno.

Fiokła: Pilnuj swego, nic ci do tego; sam nie masz czym się pochwalić: ani łomu, ani domu, kieszeń na suchoty stęka.

Kockariow: A twoi się dorobili, wszystko wia- trem podszyte. [...]*

Przytoczone wyżej frazeologizmy zostały odnotowane w książce *Пословицы русского народа* Dała. Za ich pomocą Gogol oddaje przede wszystkim koloryt ro- syjskiego folkloru, a także zwraca uwagę na status społeczny bohaterów. W tekście pojawiają się również frazeologizmy autorskie, które z biegiem lat utrwaliły się w języku w charakterze skrzydlatych wyrażań.

¹² M. Gogol, *Ożenek. Rewizor*, tłum. J. Tuwim, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warsza- wa 2006, s. 28.

¹³ Ciekawym leksemem jest tutaj *великатный*. Słownik kozacki (*Казачий сло- варь-справочник*, red. А.И. Скрылов, Москва 1966–1970) odnotowuje to słowo jako *веж- ливый, хорошо воспитанный*. Słownik Dała z 1880 roku (*Толковый словарь Даля*, 2-е из- дание, т. 1, Москва–Санкт-Петербург 1880) roku odnotowuje je jako zniekształconą formę od *великий, дѣликатный* – tutaj: ważny, wysublimowany, ale także grzeczny, uprzejmy. Jak widać, tłumaczka zdecydowała się na wyrażenie odpowiednie kontekstualnie, ale nie to, któ- re miała na myśli Fiokła.

* *Народные пословицы, собранные В. Далем в Пословицах русского народа*, https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/dal/index.php [dostęp: 2.02.2020].

Tłumaczenie takich konstrukcji to dla tłumacza prawdziwe wyzwanie, z którym nie zawsze potrafi on sobie poradzić, zwłaszcza, jeśli w języku docelowym nie występują frazeologizmy z podobnym znaczeniem i nacechowaniem stylistycznym.

W odniesieniu do przytoczonego wyżej fragmentu widzimy, że pewne elementy zostały przetłumaczone dosłownie: *С которых сторон понабрала ворон, а?* – *Z jakich stron tyle wron, co?* Semantyka wyrażenia jest analogiczna jak w języku polskim, tak więc reakcja odbiorcy wtórnego powinna również być taka sama. Pozostałe konstrukcje: *Гостю-то нечитанные, кафтаны общипанные* – *W domu butno, a w kieszeni płótno*, czy: *шапка в рубль, а щип без крын* – *ani łomu, ani domu, kieszeń na suchoty stęka* są potwierdzeniem tego, że tłumacz zdecydował się na przekazanie znaczenia kontekstualnego z zachowaniem funkcji estetycznej i rytmicznej frazeologicznej.

Jednym z ostatnich elementów typowych dla Gogolowskiej potoczności są wyrażenia ekspresyjne i nacechowana składnia. Nadają one wypowiedziom bohaterów dynamiki, emocjonalności, co przekłada się na wykreowanie wrażenia prawdziwej, spontanicznej wypowiedzi potocznej. Ilustrują to poniższe przykłady:

(1) Кочкарёв: Ну, <u>куда</u> же ей женить, ей <u>ли</u> женить?	Koczkariew: <u>Gdzie</u> ona się nadaje do żenienia, ona do żenienia?
(2) Кочкарёв: Скажите, <u>что</u> он мне, Родня, <u>что ли</u> ?	Koczkariew: Powiedzcie, <u>co</u> mnie on obchodzi. Czy to mój krewniak?
(3) Подколесин: Ну, полно, я еду – <u>чего</u> ж ты раскричался?	Podkolesin: No daj już spokój. Dobra, jadę – <u>coś</u> się tak rozwrzeszczał?
(4) Агафья Тихоновна: <u>Будто</u> бы уж все?	Agafia: <u>Nie może być</u> – wszyscy?
(5) Подколесин: Да, это вещь... вещь не того... трудная вещь.	Podkolesin: tak... to taka rzecz... rzecz, nie tego... trudna rzecz.

W zdaniach (1,2,3,4) wykorzystano afektywne partykuły. W przekładzie zachowano tu pewien poziom potoczności, dzięki, na przykład, taki elementom jak „coś”, „co”, „nie może być”, dodatkowo wzmocnionych na scenie w warstwie intonacyjnej. Na uwagę zasługuje też wykorzystanie wielokropka (5), który informuje odbiorcę o braku decyzyjności mówiącego, podkreśla brak precyzji wypowiedzi, nieдомовienia. Brak umiejętności tworzenia spójnej wypowiedzi jest charakterystyczny dla stylu potocznego i jest przejawem emocjonalności.

Nie można ominąć także innych aspektów typowych dla zachowań mownych Podkolesina. Jego niezdecydowanie, powolność i słaba wola znajdują odzwierciedlenie w języku. Gogol nasycił język Podkolesina licznymi zaimkami wskazującymi i słowami bez semantyki, tzw. wypełniaczami (русс. слово-паразит). Wykorzystanie konstrukcji złożonej z trzech zaimków wskazujących eksponuje niekonkretność myśli Podkolesina:

Подколесин. А ведь хлопотливая, черт возьми, вещь женитьба! <u>То, да се, да это.</u>	Podkolesin: Żmudna, do diabła, praca – tai ożenek. <u>I to, i tamto, i siamto.</u>
--	---

To, że nie potrafi on wyrażać się jasno, ukazuje także przykład, w którym bohater używa licznych wypełniaczy, a także stosuje parcelację, powtórzenia i niedopowiedzenia.

Подколесин. Подумаем, подумаем, матушка. Приходи-ка послезавтра. Мы с тобой, знаешь, опять вот эдак: я полежу, а ты расскажешь...

Podkolesin: Pomyślmy, pomyślmy, kochaniutka. Przyjdź no pojutrze. Znowu sobie tak, widzisz, tego: ja poleżę, a ty pooglądasz...

Te same zjawiska obserwujemy w języku Koczkariowa, ale mają one zupełnie inny charakter. Koczkariow to człowiek nieznoszący sprzeciwu. Swoje argumenty, często nielogiczne, wygłasza władczy tonem, nie troszcząc się o sens wypowiedzianych przez siebie słów.

Кочкарев. Ясно отчего. Иван Кузьмич человек... ну, просто человек... человек, каких не сыщешь.

Koczkariow: Wiadomo, dlaczego. Iwan Kuźmicz to człowiek, no po prostu człowiek... człowiek, jakiego ze świecą szukać.

Кочкарев. Да вы только посудите, сравните только: это, как бы то ни было, Иван Кузьмич; а ведь то что ни попало: Иван Павлович, Никанор Иванович, черт знает что такое!

Koczkariow: Niech się pani tylko zastanowi i porówna: przecież to, bądź co bądź, Iwan Kuźmicz, a tamto jakieś byle co: Iwan Pawłowicz, Nikanor Iwanowicz – diabli wiedzą co to jest!

Jak widzimy, w przekładzie udało się zachować omówione wcześniej zjawiska. Złożyła się na to świadoma praca tłumacza, ale też zapewne pokrewieństwo języków – rosyjskiego i polskiego. Dodatkowym elementem ułatwiającym recepcję tego poziomu znaczeń była gra aktorska. Zarówno Marek Rachoń w roli Podkolesina, jak i Marcin Szaforz w roli Koczkariowa świetnie zrozumieli przekaz Gogola. Ich przerysowane zachowania uwypuklają tylko cechy poszczególnych bohaterów.

Gogol w *Ożenku* bawi się językiem. Nie bez kozery uważany jest za mistrza tego języka¹⁴. Łączy język literacki z jego odmianami – urzędowym, kupieckim, językami potocznymi. Dzięki niebywałej umiejętności łączenia wielu stylów i rejestrów potrafi uwypuklić i tak już karykaturalne cechy swoich bohaterów. Wyśmiewa drobnomieszczaństwo prowincjonalnego Petersburga, ale jednocześnie rysuje obraz całej Rosji. Tłumacz stojący w szranki z językiem Gogola musi wiedzieć, jakie są funkcje tych zabiegów, i dlaczego bohaterowie mówią akurat tak, a nie inaczej. Tak jak stwierdziliśmy w pierwszej części artykułu, język podstandardowy wyróżnia się mniejszą starannością we wszystkich kontekstach jego użycia. Przed tłumaczem więc pojawia się wyzwanie – nie tylko wykrycia tych zjawisk, ale też ich adekwatnego przekazania w innym języku dla przedstawicieli innej przestrzeni kulturowej. Lista zjawisk językowych w przypadku twórczości Gogola jest olbrzymia, część z nich pozostała poza obszarem naszych zainteresowań w niniejszym artykule, bowiem wymaga osobnych badań. W *Ożenku* nie spotyka się jednak gwar, dialektów, slangu, typowego dla rosyjskich realiów żargonu – potoczność w języku Gogolowskich bohaterów jest przede wszystkim potwierdzeniem ich pochodzenia, statusu społecznego i emocji.

Na podstawie analizy materiału trudno jednoznacznie stwierdzić, że rezultat pracy tłumaczki – Agnieszki Lubomiry Piotrowskiej – jest satysfakcjonujący.

¹⁴ Ю.А. Барабаш, „Своего языка не знает...”, или Почему Гоголь писал по-русски?, <http://domgogolya.ru/science/researches/1429/#04> [dostęp: 2.06.2020].

Dotychczasowe badania pokazują, że jej przekładom daleko do ideału¹⁵, choć należy docenić jej starania w kwestii zachowania nacechowania wypowiedzi bohaterów.

W ślad za Romanem Lewickim stwierdzam, że w przypadku znaczeń stylistycznych nie ma potrzeby oddawania w stosunku jeden do jednego nacechowania jednostek z pary transland – translat, gdyż mogą być one kompensowane w innych jednostkach tekstu. Zastosowanie kompensacji wiąże się zatem z zastosowaniem ponadwyrazowych jednostek tłumaczenia¹⁶. Słowa, które wybrzmiewają ze sceny Teatru Śląskiego, nie brzmią nienaturalnie ani fałszywie. Uważam, że towarzyszące im zachowanie aktorów, którzy podczas prób stolikowych mogli poznać swoich bohaterów, a których charakterystykę przybliżał sam tłumacz podczas pracy z nimi, pozytywnie wpłynęło na efekt finalny.

Literatura

- Berezowski L., *Dialect in Translation*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997.
- Buttler D., *Miejsce języka potocznego wśród odmian współczesnej polszczyzny*, [w:] *Język literacki i jego odmiany*, red. S. Urbańczyk, Wrocław 1982, s. 17–28.
- Cook J., *Potoczność w przekładzie dialogu powieściowego. Na materiale polskich przekładów współczesnej francuskiej prozy powieściowej*, Universitas, Kraków 2019.
- Gogol M., *Ożenek*. Rewizor, tłum. J. Tuwim, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2006.
- Hejwowski K., *Iluzja przekładu*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 2015.
- Jackbson R., *On Linguistic Aspects of Translation*, [w:] *On Translation*, red. R.A. Brower, Harvard University Press, Cambridge 1959, s. 232–239.
- Lewicki R., *Obcość w odbiorze przekładu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2000.
- Lubocha-Kruglik J., *Między tradycją a nowoczesnością (?)*. O dwóch tłumacz(eni)ach *Ożenku* *Nikołaja Gogola*, „Przegląd Rusycystyczny” 2017, nr 3, s. 71–82.
- Każmierczak M., *Tłumacz wzięty – tłumacz wielki? O przekładach teatralnych Agnieszki Lubomiry Piotrowskiej*, [w:] *Wielcy tłumacze*, red. P. Fast, W. Osadnik, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2012, s. 241–263.
- Klemensiewicz Z., *O różnych odmianach współczesnej polszczyzny*. Warszawa 1953.
- Lewicki R., *Iluzja przekładu*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2017.
- Lewicki R., *Przekład wobec zjawisk podstandardowych. Na materiale polskich przekładów współczesnej prozy rosyjskiej*, Lublin 1986.
- Małek M., *Antroponimy w przekładzie scenicznym*, [w:] *Przestrzenie Przekładu 4*, red. J. Lubocha-Kruglik, O. Małysa, G. Wilk, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2020, s. 175–188.

¹⁵ Por.: J. Lubocha-Kruglik, *Między tradycją a nowoczesnością (?)*. O dwóch tłumacz(eni)ach *Ożenku* *Nikołaja Gogola*, „Przegląd Rusycystyczny” 2017, nr 3, s. 71–82; M. Małek, *Antroponimy w przekładzie scenicznym*, [w:] *Przestrzenie Przekładu 4*, red. J. Lubocha-Kruglik, O. Małysa, G. Wilk, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2020, s. 175–188; M. Każmierczak, *Tłumacz wzięty – tłumacz wielki? O przekładach teatralnych Agnieszki Lubomiry Piotrowskiej*, [w:] *Wielcy tłumacze*, red. P. Fast, W. Osadnik, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2012, s. 241–263.

¹⁶ R. Lewicki, *Iluzja przekładu*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2017, s. 225–227.

- Skubalanka T., *Ekspresywność języka a mowa potoczna*, [w:] *Poetyka i stylistyka słowiańska. Materiały Konferencji Komisji Poetyki i Stylistyki Słowiańskiej Międzynarodowego Komitetu Słowistów*, red. S. Skwarczyńska, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1973, s. 177–183.
- Skudrzyk A., *Język (za)pisany*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1994.
- Szczerbowski T., *Polskie i rosyjskie słownictwo slangowe*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2018.
- Warchała J., *Kategoria potoczności w języku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2003.
- Wilkoń A., *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000.
- Барабаш Ю.А., „Своего языка не знает...”, или Почему Гоголь писал по-русски?, <http://domgogolya.ru/science/researches/1429/#04> [dostęp: 2.06.2020].
- Влахов С., Флорин С., *Непереводимое в переводе*, Международные отношения, Москва 1980.
- Гоголь Н.В., *Собрание сочинений в девяти томах*, т. 4, Изд-во «Русская книга», Москва 1994, <https://ilibrary.ru/text/1234/index.html> [dostęp: 22.05.2020]
- Казачий словарь-справочник*, ред. А.И. Скрылов, Москва 1966–1970.
- Комиссаров В.Н., *Современное переводоведение*, Издательство „ЭТС”, Москва 2002.
- Народные пословицы, собранные В. Далем в Пословицах русского народа*, https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/dal/index.php [dostęp: 2.02.2020].
- Толковый словарь Даля*, 2-е издание, т. 1, Москва–Санкт-Петербург 1880.

Сценический перевод и подстандартные явления Резюме

В настоящей статье автор анализирует перевод подстандартных явлений в сценическом переводе. Во-первых, анализируется понятие этих явлений на основе польских исследований, в том числе, работы Романа Левицкого – *Перевод и подстандартные явления*. Во-вторых, в статье представляются вызовы, стоящие перед переводчиком сценических произведений. Важно учесть, что не все методы, используемые при переводе литературы здесь могут быть здесь применены. В-третьих, автор представляет анализ произведения Н.В. Гоголя – *Женитьба* и его перевод на польский язык. В анализе учитываются факторы, влияющие на переводческие решения и возможные траты в переводе. Подстандартная лексика, выполняющая информативную роль о говорящем персонаже является одним из более сложных элементов в переводе. Сохранение ее полностью, практически невозможно.

Ключевые слова: сценический перевод, подстандартный язык, просторечие

Substandard Phenomena in Stage Translation Abstract

In the article the author states main problems in translating substandard language for stage texts. This paper first gives a brief overview of the substandard phenomena based on Polish researches, inter alia, Roman Lewicki's work – *Przekład wobec zjawisk podstandardowych*. Afterwards, authors bring arguments in favour of challenges which translator must to face in Stage Translation. It should be noted that not all the methods, which are used in literary

translation can be implemented in translation of stage texts. Then, author analyses drama *Marriage* by N.V. Gogol and its translation to Polish language. The analysis show factors which have influence on translator's decisions and possible expenditures. Substandard vocabulary has informational meaning about speaking person and it is one of the most significant elements in translation in general. Maintain in its entirety is virtually impossible.

Key words: stage translation, substandard language, colloquial speech

Maciej Małek, mgr

ORCID: 0000-0001-9786-6924

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Instytut Językoznawstwa

Maciej Małek, M.A.

University of Silesia in Katowice, Institute of Linguistics

e-mail: maciekmalek93@gmail.com

+48 793388939

Iwona Mytyk

Humor utracony w przekładzie

Efekt humorystyczny jest priorytetowym celem, do którego dąży reżyser komedii. W filmach mogą występować różne rodzaje humoru i czasem trudno je oddzielić. Może on przejawiać się w charakterze, wyglądzie, gestach, mimice, intrygach bohatera oraz spiętrzeniu niefortunnnych przypadków i zachowań postaci. Jest to komizm sytuacyjny. Komizm może przejawiać się również w warstwie słownej i odnosić się do języka postaci, zabawnych powiedzeń, mylenia znaczeń wypowiedzianych słów, sposobu wypowiadania się. W tym przypadku mamy do czynienia z komizmem językowym. O ile ingerencja tłumacza w formę komizmu sytuacyjnego jest niemożliwa, o tyle na warstwę słowną ma on znaczący wpływ¹. Zjawisko komizmu to proces, który realizuje się w konkretnych sytuacjach i w wyniku połączenia się ze sobą określonych czynników. Pierwszym czynnikiem jest obiekt komiczny, drugim – obserwator, który zauważa ten obiekt i reaguje na niego śmiechem². W komediach budowanie komizmu językowego jest celowym działaniem reżysera, który chce świadomie wywołać reakcję rozbawienia u odbiorców.

Według Marii Gołaszewskiej film jest sztuką, która w znacznym stopniu nastawiona jest na „doznania ludyczne, zabawowe, rozrywkowe, stąd też pojawia się w filmie często śmieszność, a komizm zyskuje tę samą rangę, co w teatrze i w literaturze”³. Krzysztof Lipiński w swoich pracach zwraca uwagę na związek zjawisk komicznych z konkretną kulturą, społeczeństwem i kontekstem sytuacyjnym. Postrzega on komizm jako „zjawisko językowo-kulturowe, które oddziałuje na płaszczyznę pragmatyczną języka”⁴. Badanie komizmu w odniesieniu do kultury oraz z uwzględnieniem subiektywizmu w procesie interpretacji powoduje, że jest on uważany za problem translatologiczny. Kluczowym punktem dla procesu przekładu językowych elementów komicznych jest rzetelna analiza tekstu wyjściowego w celu prawidłowego określenia strategii, mających na celu wywołać humor u odbiorców tekstu wyjściowego. Jest to faza kognicji opisywana przez Danutę Buttler jako jeden z etapów dekodowania komizmu. Systematyzując, Buttler wyróżnia trzy fazy: fazę szoku – zaskoczenie z powodu inności przedmiotu bądź wydarzenia, fazę kognicji – tłumaczona jako etap zrozumienia mechanizmu tworzenia komizmu. Trzecia faza

¹ A. Belczyk, *Tłumaczenie filmów*, Dla szkoły, Wilkowice 2007, s. 113.

² T. Tomaszewicz, *Przekład audiowizualny*, PWN, Warszawa 2008, s. 182.

³ M. Gołaszewska, *Śmieszność i komizm*, Ossolineum, Wrocław 1987, s. 53–54.

⁴ K. Lipiński, *Vademecum tłumacza*, Print book. Polish, Kraków 2004, s. 173.

to radość wynikająca z interpretacji zjawiska⁵. Mówiąc o technikach przekładu komizmu, musimy uwzględnić fakt, że niektóre z ogólnodostępnych technik tłumaczeniowych nie są adekwatne do tłumaczenia elementów komicznych w przekładzie audiowizualnym. Najbardziej pożądaną techniką tłumaczenia zjawisk komicznych jest użycie ekwiwalentów funkcjonalnych oraz ekwiwalentów znanych odbiorcom tekstu docelowego. Tłumacz powinien odwołać się do wspólnych dla odbiorców języka docelowego zjawisk, które są postrzegane w społeczeństwie kultury docelowej jako śmieszne. Nie jest to zadanie proste, niemniej jednak praktyka translatorska pokazuje, że humor był i do tej pory jest często tłumaczony z powodzeniem.

Materiał ilustracyjny dla niniejszych badań jest oparty na fragmentach dialogów, zaczerpniętych z komedii Juliusza Machulskiego oraz ich tłumaczeniu na język rosyjski w wersji lektorskiej. Komedie filmowe są gatunkiem, wyrosłym na gruncie starożytnej komedii teatru, a definiowana jest jako „utwór filmowy, oparty na humorystycznie ujętej i przetworzonej serii zdarzeń i sytuacji, zazwyczaj zaczerpniętych z życia codziennego i zakończonych happy endem”⁶. Dlatego też wizja świata i sposób widzenia bohaterów w komedii ma charakter zabawowy. Za polskiego „króla” opisywanego gatunku uważa się Juliusza Machulskiego – reżysera popularnych kultowych komedii, takich jak *Seksmisja*, *Vabank*, *Vabank 2*, *Kiler*, *Kołysanka*, *Volta* itd. Na kultowość jego filmów składają się co najmniej dwa czynniki: świetna gra aktorów i szczególna forma dialogów. Na tym etapie artykułu skupmy się na komizmie językowym w komediach Machulskiego, elementach, które go tworzą oraz tłumaczeniu na język rosyjski interesujących nas replik aktorów.

Do najważniejszych chwytów tworzących komizm słowny w filmach Machulskiego, można zaliczyć stylizację mowy na język potoczny, parodię form grzecznościowych, inwersję, zagadki intertekstualne oraz używanie wulgaryzmów w funkcji humorystycznej. Przyjrzyjmy się wymienionym chwytom po kolei.

Podstawowym sposobem tworzenia komizmu jest stylizacja mowy na język potoczny, która dokonywana jest za pomocą wielu zabiegów. W przytoczonych przykładach efekt komiczny uzyskuje się poprzez zastosowanie kolokwializmu wynikającego z przywołania błędu gramatycznego.

Moks: Wiecie, kogo zrobimy następną razą? /Знаете кого мы сделаем в следующий раз?/

Kwinto: Nie będzie następnej razy⁷. (Vabank) /Не будет следующего раза./

Nuta: Podśłuchowywać? Podśłuchowywać? (Vabank 2) /Подслушивать? Подслушивать?/

Analizę powyższego fragmentu rozpoczniemy od przedstawienia źródła komizmu całej sytuacji, które zawarte zostało w replice aktora wybrzmiewającej niedługo po przeprowadzonej z sukcesem konspiracji (napad na bank). Efekt kolokwialności został stworzony poprzez użycie niepoprawnej formy żeńskiej *ta raza*. Należy mieć na uwadze, że współcześnie niegramatyczna forma *ta raza* ma rodowód staropolski

⁵ D. Buttler, *Polski dowcip językowy*, PWN, Warszawa 1974, s. 56–57.

⁶ T. Tomaszewicz, *Przekład...*, s. 182.

⁷ Niektóre przykłady do analizy zostały zaczerpnięte, za zgodą autora, z książki dr Małgorzaty Miławskiej-Ratajczak pt. *Dialog w roli głównej. Polszczyzna we współczesnym kinie na przykładzie wybranych autorów*, Kraków 2018.

i obecna była w języku literackim do IX wieku. Tłumacz zignorował tę informację i zastosował neutralny ekwiwalent, pozbywając się tym samym błędu gramatycznego. Odbiorca nieznający języka polskiego nie ma możliwości oceny bohaterów zgodnie z intencją reżysera, a sceny, które w oryginale śmieszą, pozbawione są elementów komicznych decydujących o ich kultowości. Podobne trudności tłumaczeniowe można dostrzec w kolejnym przykładzie. Druga replika pochodzi z kłótni Nuty z bratem, który prosi go o pomoc w założeniu podsłuchu na telefon. Nuta w amoku alkoholowym nie może wysłowić się, czego efektem jest błąd gramatyczny polegający na niepoprawnej odmianie czasownika *podśluchiwać*. W tym przypadku tłumacz również użył poprawnej formy, zaś efekt komiczny nie został oddany.

Kolejnym sposobem stylizowania mowy na język potoczny jest nagromadzenie struktur potocznych. Zjawisko to możemy zaobserwować w idiolekcie bohatera *Seksmisji* – Maksa.

Maks: Tak mnie jakoś mdli. Jak nie zajaram to... Zaraz, zaraz! /Как-то здесь не очень. Сейчас, сейчас.../

Maks: Rachu ciachu i po strachu. Ciemność, widzę ciemność. /Темно! Темнота! Кругом темнота. Темно!/

Maks: Sfiksowałyście, boście dawno chłopa nie miały! Chłopa wam trzeba! /Мужика Вы давно не имели. Мужика хорошего Вам надо./

W powyższych replikach komizm słowny jest doskonale widoczny - zawiera się bowiem w wypowiedziach Maksa wzbogaconych o wyrażenia slangowe (zajarać, tu: zapalić papierosa), rymowanki (rachu ciachu i po strachu) oraz czasowniki kolokwialne (sfiksować, tu: oszaleć). Świadczą one o emocjonalnym i humorystycznym charakterze wypowiedzi bohatera. W ostatnim przykładzie efekt komizmu potęguje przeniesienie osobowej końcówki z czasownika na spójnik (boście) oraz inwersja. W wersji rosyjskiej tłumacz zdecydował się na pominięcie wyrażen potocznych, co wpłynęło na usunięcie efektu komicznego oraz na długość replik. Wypowiedzi aktora są dłuższe niż lektora, co zwraca uwagę odbiorcy rosyjskojęzycznego.

Następny dialog pochodzi z filmu *Kiler* i rozgrywa się chwilę po uwolnieniu tytułowego bohatera z więzienia przez gangstera Siarę, kiedy to panowie postanowili się relaksować przy alkoholu. Kiler wypowiada następującą replikę:

Kiler: Twardym trza być, nie miętkim. (Kiler) / Надо твёрдым быть, не мягким./

W powyższym przykładzie źródła komizmu upatrywać się można w użyciu partykuły *trza*, która dawniej była formą poprawną, jednak współcześnie używa się jej jedynie w formie żartobliwej. Kolejny leksem, który powoduje humor, to staropolski przymiotnik *miętki*⁸. Obecnie jest to forma niepoprawna, a w jej miejsce przyjęto używać słowo *miękki*. Dodatkowo, efekt komiczny tworzy inwersja (twardym trza być). W porównaniu do oryginału wersja rosyjskojęzyczna cechuje się hiperpoprawnością. Tłumacz zdecydował się na użycie neutralnego odpowiednika, co zaburzyło efekt komiczny.

Kolejnym chwytem zastosowanym podczas tworzenia komizmu słownego jest użycie wulgaryzmów. Ta grupa wyrazów, uważanych powszechnie za obsceniczne,

⁸ M. Jaworski, *Nasz język*, WSiP, Warszawa 1987, s. 7.

jest wykorzystywana czasem w funkcji humorystycznej, co możemy zaobserwować w replice Gabrysi, żony jednego z gangsterów w filmie *Kiler*.

Gabrysia: Kiler, trzysta dolarów? Ochujałeś? Co ja sobie za to kupię? Waciki? (Kiler).
/Киллер, триста долларов? Ты охренел? Что я куплю за это? Ватку?/

Wykorzystany w wypowiedzi bohaterki wulgaryzm *ochujać* oznacza *oszałeć*. Śmieszy on zwłaszcza w kombinacji z pozostałymi pytaniami. Humorystyczny ton wypowiedzi tworzy zestawienie wyrazu wulgarnego ze zdrobnieniem (waciki). W wersji rosyjskiej został użyty wulgaryzm oraz tłumaczenie dosłowne formy zdrobniałej od słowa *wata*. Mimo tłumaczenia dosłownego, znaczenie pozostaje takie samo jak w oryginalne. Swoim wyborem tłumacz dał widzom możliwość prawidłowego odbioru i odpowiedniej interpretacji sceny. Analogiczny problem tłumaczenia wulgaryzmów w funkcji humorystycznej odnajdujemy w przykładzie przytoczonym poniżej:

Kiler: Chce Pan o tym porozmawiać? /Вы хотите об этом поговорить?/
Lipski: Bardzo, kurwa jego mać, chętnie. (Kiler) /Очень хочу./

Dialog ma miejsce, gdy Lipski dowiaduje się, że jeden z gangsterów chce go zabić. Jest tą sytuacją poirytowany, o czym świadczą jego gesty i mimika. W wersji oryginalnej dla podkreślenia emocji bohatera zostało użyte produktywne słowotwórczo przekleństwo – *kurwa mać*. Jak podaje Andrzej Bańkowski przywołany leksem pełni w tym przypadku funkcję pustej partykuły emfaticznej służącej do podkreślenia wyrazu⁹. Umieszczenie przekleństwa między wyrażeniem *bardzo chętnie* powoduje, że cała replika ma wydźwięk emocjonalno-komiczny. W wersji rosyjskojęzycznej pominięto leksykę nienormatywną, w efekcie czego dialog nie odgrywa analogicznej funkcji jak w oryginale. Dodatkowo, wypowiedziane przez lektora repliki są neutralne, a na ekranie obserwujemy emocjonalne gesty i mimikę bohaterów. Wersja rosyjskojęzyczna nie posiada wydźwięku humorystycznego, co ma miejsce w przypadku oryginału.

Biorąc pod uwagę tłumaczenie wulgaryzmów, należy uwzględnić jeszcze jeden fakt, który nie jest zależny od tłumacza. Mimo że radykalne ugrzecznianie dialogów wydaje się nieuczciwe w stosunku do widza, to usuwania leksyki nienormatywnej często domagają się dystrybutorzy i lektorzy czytający listy dialogowe.

Prześledźmy kolejny dialog:

Moks: Jak szef to zobaczy, to nam da auto... Będiesz jeździć – dupą po nieheblowanej desce! /Будешь ездить! Когда шеф увидит, он с нас шкуру содрёт./
Nuta: A kto go stuknął? Kto stuknął? Ostatni raz za kierownik siadłeś! Ostatni raz! (Va-bank). /А кто стукнул? Последний раз ты сидел за рулем./

Powyższy przykład jest bardzo ciekawy. Zawiera bowiem aż trzy elementy tworzące komizm. Pierwszym z nich jest wyrażenie *zjechać dupą po nieheblowanej desce*, które obecnie jest używane do budowania dowcipów. Sama czynność, która wydaje się irracjonalna w tej scenie, śmieszy widza. Tłumacz zdecydował się na użycie wyrażenia *oberwać ze skóry*, które w mniejszym stopniu bawi odbiorcę

⁹ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa 2000, s. 860.

przekładu. Godną uwagi jest również zabawa słowem, która polega na zamianie formy żeńskiej *ta kierownica* na męską *ten kierownik*. Na efekt humorystyczny składają się również powtórzenia, które potęgują komizm słowny. W wersji rosyjskojęzycznej tłumacz po raz kolejny zdecydował się na pominięcie wulgarnych oraz niepoprawnych gramatycznie wyrażen na rzecz form neutralnych. Można z dużą dozą prawdopodobieństwa wnioskować, że wersja rosyjskojęzyczna nie wywołuje tych samych emocji co oryginał.

Innym zabiegiem artystycznym tworzącym komizm językowy jest intertekstualność, o czym możemy przekonać się na podstawie następującej wypowiedzi:

Sztyc: Niebo gwiazdziste nade mną, wszystkie banki przede mną (Vabank II). /Все звезды светят мне, а банки платят мне./

Zaprezentowana replika zawiera w sobie zagadkę intertekstualną polegającą na parafrazie słów Immanuela Kanta *niebo gwiazdziste nade mną i prawo moralne we mnie*. Z fabuły dowiadujemy się, że bohater Sztyc nie jest człowiekiem, którego cechuje uczciwość i moralność, więc u osób znających wersję oryginalną ta replika może wywołać efekt komiczny. Analizując przekład, można domniemywać, że tłumacz nie odczytał prawidłowo wypowiedzi w oryginale, gdyż nie wykorzystał słów Kanta, które brzmią w języku rosyjskim *звездное небо надо мной и моральный закон во мне*.

Podobne trudności tłumaczeniowe dostrzec można w kolejnym przykładzie:

Kramer: Skoro jestem na wolności, wolałbym abyśmy mówili sobie per „Pan”. /Но уж поскольку я на свободе, то называй меня пан./

Sztyc: Nasz Klient, nasz per „Pan”. (Vabank 2) /Слушаю, мой пан./

Dialog rozgrywa się zaraz po konspiracyjnym uwolnieniu Kramera z więzienia. W replice Szytca obserwujemy parafrazę znanego w Polsce powiedzenia *Klient nasz Pan* oraz jego drugiej formy *Nasz Klient, Nasz Pan*. Swobodna przeróbka tekstu powoduje rozbawienie u widza. Tłumacz po raz kolejny nie zagłębił się w wypowiedzianą replikę i użył neutralnego odpowiednika, który nie wzbudza pożądanego efektu.

Kolejne przykłady reprezentują ostatni, zaobserwowany przez nas sposób tworzenia komizmu, a jest nim kombinacja słów o wspólnym rdzeniu.

Wąski: Moim zdaniem, według mnie, kilka niedociągnięć jest. /Ну, несколько недостатков есть./

Siara: Kilka niedociągnięć? A gdzie tu są dociągnięcia? (Kilerów 2-óch) /А где достаточки?/

Źródłem humoru w cytowanym dialogu jest błędne użycie słów mających ten sam rdzeń *niedociągnięcie, dociągnięcie*. Błąd powstał z celowego uznania powyższych słów za antonimy, chociaż nimi nie są. W języku polskim słowo *niedociągnięcie* oznacza brak doskonałości lub wadliwość wykonania czegoś. Natomiast leksem *dociągnięcie* jest używany jako synonim następujących słów: przyciągnięcie, przetaszczenie. Należy założyć, że nieprecyzyjny dobór słów był celowy, co w efekcie doprowadziło do utworzenia komizmu słownego. W przekładzie tłumacz

zdecydował się na zastosowanie antonimów w postaci zdrobnień z sufiksem „-очк-”, tj. *достаточки/недостаточки*. Niestety, i w tym przykładzie efekt komiczny nie został oddany poprawnie.

Ciekawy przykład komizmu słownego można zaobserwować w ostatnim przykładzie:

Szpula: A więc co mam powiedzieć Spiętemu? /Так что мне сказать Застѣгнутому?/
Kwinto: Aby się rozpiął. (Vabank 2) /Чтобы расстегнулся!/

W podanym dialogu humor polega na połączeniu neologizmu *Spięty*, charakteryzującego osobę będącą w stresie psychicznym oraz czasownika potocznego *rozpiąć się* oznaczającego wejście w stan relaksu. Ponadto obserwujemy tu zjawisko homofonii wzmacniające komiczny efekt dialogu. W wersji rosyjskiej zastosowano strategię tłumaczenia dosłownego. W tym przypadku obserwujemy wierność osiągniętą na poziomie semantycznym i formalnym. Wierność pod względem semantycznym definiowana jest jako równoważność treści zawartej w oryginale i tłumaczeniu. Natomiast dokładność formalną osiąga się poprzez zastosowanie tego samego chwytu tworzenia komizmu co w tekście źródłowym. Porównując polski przekład z rosyjskim oryginałem, można zauważyć, że tłumaczowi udało się oddać wspomniany wyżej wydźwięk komiczności.

Podstawowym źródłem komizmu w filmach Machulskiego jest stylizacja na język potoczny. Przejawia się ona w zestawieniach wulgaryzmów ze zdrobnięciami, wypowiedziach eliptycznych, powtórzeniach emfaticznych, nagromadzeniu struktur potocznych, przekształceniu formułek grzecznościowych oraz powiedzeń.

Kolejnym chwytem, który zachęca widza do wspólnej zabawy, są aluzje intertekstualne, które wymagają orientacji i obycia w wielu dziedzinach. Wszystkie przedstawione zabiegi świadczą o niezwyklej biegłości w warstwie językowej twórcy dzieła oraz wyzwaniach, jakie stoją przed tłumaczem. Na podstawie przeanalizowanych przykładów można stwierdzić, że tłumaczenie komizmu wymaga nie tylko kompetencji językowych, ale również wiedzy z zakresu kultury i znajomości mentalności narodu. Należy dodać, że omówione kwestie stanowią wycinek szerszych badań nad przekładem komizmu i nie można ich uznać za wyczerpujące. Na podstawie przeanalizowanego materiału egzemplifikacyjnego w procesie przekładu zaobserwowano usunięcie elementów komicznych z wielu scen, które decydowały w oryginale o kultowości filmu.

Literatura

- Bańkowski A., *Etymologiczny słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa 2000.
- Belczyk A., *Tłumaczenie filmów*, Dla szkoły, Wilkowice 2007.
- Buttler D., *Polski dowcip językowy*, PWN, Warszawa 1974.
- Gołaszewska M., *Śmieszność i komizm*, Ossolineum, Wrocław 2006.
- Jaworski M., *Nasz język*, WSiP, Warszawa 1987.
- Lipiński K., *Vademecum tłumacza*, Print book. Polish, Kraków 2004.
- Miławska-Ratajczak M., *Dialog w roli głównej. Polszczyzna we współczesnym kinie na przykładzie wybranych autorów*, Universitas, Kraków 2018.
- Tomaszkiewicz T., *Przekład audiowizualny*, PWN, Warszawa 2008.

Юмор потерянный в переводе

Резюме

В статье вводится понятие словесного комизма и анализируются способы достижения данного явления. Автор упоминает механизм создания юмора в комедиях и отмечает трудности, с которыми сталкивается переводчик при переводе фильмов, содержащих словесный юмор. В качестве эмпирического материала использовались примеры фрагментов диалогов, встречающиеся в кинокартинах Юлиуша Махульского, которого в Польше считают королем комедии, вместе с их переводами на русский язык. В статье доказывается, что в случае перевода словесного комизма, зрители, которые не знают языка оригинала, часто теряют многие эмоции.

Ключевые слова: комизм, перевод фильма, Юлиуш Махульский, комедия

Humor Lost in Translation

Abstract

The article introduces the concept of verbal comedy and analyzes the means to achieve a given phenomenon. The mechanism of creating humor in comedies was mentioned and the difficulties encountered by the translator when translating texts containing verbal jokes were mentioned. Examples of dialogue fragments found in the films of Juliusz Machulski, considered in Poland as the king of comedy, together with their translations into Russian, were used as empirical material. The article proves that in the case of translating verbal comedy, there is often a loss of emotion in viewers who do not know the original language.

Key words: verbal humor, film translation, Juliusz Machulski, comedy

Iwona Mytyk, mgr, doktorantka
ORCID: 0000-0001-9729-8250
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Iwona Mytyk, PhD student
Pedagogical University of Krakow
e-mail: imytyk@gmail.com

РЕЦЕНЗИИ / REVIEWS

*Ольга Трофимова***«Я с мужем, моя сестра с мужем, сестра мужа с мужем...»**

Рецензия на книгу: В.А. Попов, А.А. Бурькин,

*Русские термины родства: Опыт исследования коммуникативного дискурса,**«Алгебра родства: Родство. Системы родства. Системы терминов родства», вып. 18, РАН Санкт-Петербургский научный центр, АНО «КИО», Санкт-Петербург 2019, 304 с.*

В заголовок рецензии вынесена часть фразы из книги *Легенда и жизнь* Н.А. Тэффи «Я с мужем, моя сестра с мужем, сестра мужа с мужем, и мадам Булкина», позаимствованной в корпусе иллюстраций из книги *Русские термины родства: Опыт исследования коммуникативного дискурса*. В цитате в очень сжатой форме отражается анализируемая в книге система русского родства и свойства. Книга вышла в серии «Алгебра родства», в альманахах которой результаты своих исследований семейных и родственных отношений в культурах народов мира публикуют лингвисты, этнографы, социальные антропологи разных стран. Авторы, два доктора наук, этнограф В.А. Попов и лингвист по основной сфере своих интересов А.А. Бурькин, на протяжении долгого времени изучают феномен и терминологию родства на материале различных, в том числе восточнославянских народов, языков и диалектов.

Нельзя не согласиться с мнением авторов монографии о том, что

русская терминология родства и свойства (ТРС) для исследователя – это и простой, и одновременно чрезвычайно сложный объект для изучения. Он выглядит простым, потому что, как представляется, можно взять самый народный «Толковый словарь живого великорусского языка» В.И. Даля и найти там все, интересующее читателя. Однако этот же объект оказывается сложным потому, что русская ТРС по словарю В.И. Даля и его последователям-русофилам, – это терминология отношений внутри крестьянской или мещанской семьи середины XIX в. Какие термины родства использовались в среде столичной аристократии, семействах помещиков,

военных, духовенства, купцов, чутко следивших за языковыми изменениями, – ответов на такие вопросы пока нет (с. 8)¹.

Следовательно, актуальным становится вопрос: какой социальной реальности соответствует та русская система терминов родства и свойства, которая

извлекается из современных словарей русского литературного языка и которая частично (важно, что практически никогда полностью) представлена в большинстве русских текстов XIX–XX вв.? Она может быть воспроизведена в виде следующего алфавитного списка: *бабка/бабушка, брат, внук, внучатая племянница, внучатый племянник, внучка, двоюродная сестра, двоюродный брат, деверь, дед/дедушка, дочь, дядя, жена, золовка, зять, мать/мама, муж, невестка, отец/папа, племянник, племянница, прабабка/прабабушка, правнук, правнучка, прадед, сват, сватья, свёкор, свекровь, свояченица, сестра, сын, тесть, тётя/тётка, тёща, троюродная сестра, троюродный брат, шурин, ятровь* (с. 17).

В современной языковой ситуации часть этих терминов утрачена, однако многое, хотя и осталось, но, как свидетельствуют опубликованные источники, используется не всегда правильно. Иллюстрации, далеко не единичные в исследуемом корпусе, говорят сами за себя: «*Шурин, зять, деверь, тесть* – ни бельмеса в этом не понимаю!» [Бондарев Ю., *Родственники*] (с. 28); «А пока к Кириллу не вернулась память, советником Аристарха Витке стал его *шурин* (или *деверь* – вечно путаю эту родственную топонимику), брат жены, короче» [Ольховская А., *Страшнее пистолета*] (с. 123).

Родственные отношения в российской действительности напрямую увязаны с «квартирным вопросом», эту связь в её доведенности до абсурда демонстрируют современные тексты, например:

Я одинок и живу в однокомнатной квартире. Совершенно один. Квартирка маленькая, но места много, потому что *тете* нужен простор. Женщина она крупная, а чтобы было еще просторней, врач посадил ее на бессолевую и безводную диету. И весь день она не ест соли и не запивает ее водой. И только перед сном она засыпает в свой рот соли. *Бабушка* от хруста чужих зубов просыпается и кричит из чемодана, что ей мешают читать. А вот *свекру* на полу не спится. Ему, видите ли, холодно на линолеуме. И теперь он спит под линолеумом. И пока *свекор* с *деверем* укладываются, мы с *братом* держим на руках шкаф. Осторожно, чтобы не разбудить *бабушку* [Мелихан К., *Квартирка*] (с. 35).

Изучение места и роли тех или иных терминов или описательных оборотов в русской языковой картине мира – в том виде, как она отразилась в русских текстах (и, соответственно, условий для выбора говорящим одного из вариантов номинации, т.е. коммуникативный аспект исследования), стало возможным благодаря современным цифровым технологиям. Исследовательское поле – огромный массив опубликованных на русском языке художественных, публицистических, а также мемуарных и научных произведений и отдельных изданных рукописных деловых текстов XVIII–XXI вв., интернет-коммуникации, которые вошли в созданную в Санкт-Петербургском Институте

¹ Здесь и далее в скобках указывается страница рецензируемого издания.

лингвистических исследований РАН «Библиотеку лексикографа», включающую на сегодняшний день более 200000 текстов. Выводы, к которым пришли авторы монографии, доказывают справедливость авторского тезиса о том, что электронный ресурс позволяет решить несколько задач, «которые ранее даже не стояли на повестке дня», – это

поведение терминов родства в разных типах дискурса, аксиологические характеристики ТР и ТС, а также стилистические свойства ТРС и их использование в разных жанрах художественной литературы. Аксиологические характеристики ТРС могут наблюдаться с объективностью только на значительном массиве текстов, представляющих либо объемный по времени континуум, либо репрезентативные синхронные срезы (с. 199–200).

Значим при описании специфики функционирования русской СТР в российских исторических условиях следующий пример, напоминающий читателю, насколько важны – и не замечаемы в обычной жизни, пока всё хорошо, – эти базовые родственные отношения: «Прежде всего, ликвидируются семейные связи. Лагерник не имеет права быть *отцом, братом, мужем* и другом. Все это он оставляет, входя в лагерь» [Марголин Ю., *Путешествие в страну эзка*] (с. 28). Насильственное устранение из жизни базовых человеческих отношений и самой возможности использовать в речи базовые термины родства кардинально меняет и систему общества, и психологию человека.

Слова *отец, брат* относятся к базовым терминам родства, *муж* – к базовым терминам свойства. Авторы монографии обращают внимание на то, что

противопоставление кровных родственников как людей более дорогих и близких, чем вся родня по браку, включая *мужа*, [...] нашло свое выражение в культуре и литературе: «– Замуж выйду, *муж* будет; будет *муж* – *свекор* будет; *муж* будет – *сын* родится, а *сын* у *свекра* родится – *деверь* мне будет. А *брата* мне уж нигде не взять – родители мои в Рязани сгорели» [Бородин С., *Дмитрий Донской*] (с. 201).

Тема – из русских баллад², нашедшая своё развитие в теме исторической памяти, воссоздания родословной, значимой для определенной части пишущих по-русски: «Ведь я родился не сам по себе. До меня был мой *папа, двоюродный брат* Лодиного *папы*. Был мой *дед, родной брат* Лодиного *деда*. И общий *прадед*. В сущности, мы из одного древа» [Токарева В., *Рассказы и повести*] (с. 53).

Базовые термины родства (ТР) русских, например, ТР +2 поколения – *дед/бабка*; ТР +1 поколение – *отец/мать*; ТР 0 поколения – *брат/сестра*; ТР –2 поколения – *внук/внучка*, представлены в монографии только словарными определениями и иллюстрациями, во-первых, потому, что встречаются в огромном количестве текстов (от 20% до 75% текстов в исследуемом корпусе), во-вторых, потому, что имеют только одно значение. Но авторов (и читателя тоже!) эти базовые термины привлекают в системных

² См., например, в современном переложении: *Авдотья Рязаночка. Былины в пересказе Бориса Викторовича Шергина*, Детская литература, Москва 1982, <https://www.litmir.me/br/?b=271292&p=1> [дата обращения: 16.12.2020].

отношениях – например, через призму родственных отношений известных исторических деятелей:

На Новый год у меня всегда одна и та же роль – я Дед Мороз. Всегда собираемся всей семьей: я, Наина; Лена и ее муж Валера; Таня и ее муж Леша; три моих внука, дети Лены, – 20-летняя Катя, 17-летняя Маша и двухлетний маленький Ванька; два внука, дети Тани, – 19-летний Борис и четырехлетний Глеб. Итого пять внуков и один правнук, сын Кати, Санечка. В этот последний Новый год Катя впервые пришла со своим мужем, Шурой. ... Недавно у Кати родился сын. Я стал прадедом, а Наина – прабабушкой [Ельцин Б., *Президентский марафон*] (с. 29).

Характеризуя употребление базовых терминов родства, авторы отмечают у них развитие новых значений, например: у слов *прадедушка* и *дедушка* – значения ‘предшественник по занятию, профессии, ремеслу’ (ср.: «Мой *дедушка* Чехов и *прадедушка* Пушкин» [Битов А., *Автобиография*]); ‘предшественник по функции, времени существования’: «*Прадедушка* трех спецслужб»; «*Прадед* тираннозавров был найден в Китае» [интернет]; ‘прототип, прообраз (об изделиях, механизмах, приборах)’: «Понемногу о многом: *Прадедушка* плащей»; «*Прадедушки* современных компьютеров» [интернет]. У слова *прадед* «вырисовывается “зоологическое” значение ‘потомок животного в +3 поколении’: “Тигр присел: – А как же без мяса, Лев?! Всю жизнь и *деды* и *прадеды*... И вдруг – трава? Предки в земле перевернутся!”» [Альтов С., *Собачья радость*] (с. 39–40).

Так как, по словам авторов, именно «коммуникативный дискурс русских терминов родства, супружества и свойства является основным предметом рассмотрения в предлагаемой читателю монографии» (с. 6), при этом преимущественно анализируются отношения второго и третьего порядка, которые можно проиллюстрировать примерами *брат матери*, *сестра жены* и *сын брата отца*, *жена брата матери*, становится понятно, почему одной из проблем, поднятых в монографии, является проблема выбора номинации родственника или свойственника: употребить термин или описательный оборот? Приводя примеры из текстов разной функционально-стилистической природы, авторы в частности указывают: «Предпочтение сочетания *брат мужа* слову *деверь* – характерно для авторов 1930–1950-х гг. и даже более позднего времени: “Если одна наша знакомая найдет комнаты для себя и *брата мужа*, то последний передаст тебе свою”» [Веденеева Н., *Письма*] (с. 170), – особо отмечая исторические научные тексты с принципиальной для них корректностью терминологии: «В 1905 г. Кирилл женился на принцессе Виктории-Мелите Гессенской. Хотя она и принадлежала к царствующему дому, брак этот опять-таки лишил Кирилла и его потомков прав на престол, поскольку: [...] г) невеста была *двоюродной сестрой* Кирилла (а в России на брак кузена с *кузиной* требовалось особое разрешение церкви)» [Бушков А., *Россия, которой не было*] (с. 52).

Отдельная глава монографии посвящена описанию основных моделей коммуникативного дискурса русских терминов родства и свойства. Авторы отмечают наличие в корпусе большого количества текстов, «корректных в лингвистическом плане и позитивных по дидактическим устремлениям описания русской системы родства». Например, характерный пример лингвистического

описания: «В языках славян существует богатая терминология родства: тут и *отец*, и *мать* [...]. Отношение к роду выражалось словами *“дедина”*, *“родина”*, *“отчизна”*, *“община”* – все они обозначают общность владений и общность имущества» [Кондратов А., *От тайны к знанию*]. Типичное этнографическое описание выглядит так: «“Свой своему поневоле *брат*” – родство не ограничивали стены изб. *Сваты, сватья, крестные, божатки* [...] Вестимо, “русский без родства не живет”! Связи по родству и свойству пронизывали встарь деревни и волости» [Полуянов И., *Деревенские святцы по устным народным календарям*] (с. 211–212).

Первую дискурсивную модель авторы называли **модальным фокусированием**. Одной из разновидностей её является

гиперконцентрация отдельных ТС в пределах одного или нескольких рядом расположенных абзацев, после которых эти термины уже не употребляются. В границах текста таким образом достигается [...] эффект минимизации эмоционально-экспрессивной информации, которую несут данные термины, и ее нераспространение в большем объеме текста. [...] Пример: «Вася Конев улыбнулся и, потрогав острый подбородок, сказал: – Вспомнил, я прихожусь жениху *деверем*... – *Деверем* жениха? – рассмеялся я. – А ты знаешь, кто такой *деверь*?» [Козлов В., *Приходи в воскресенье*]. Все три фиксации в тексте слова *деверь* представлены в этой цитате (с. 214–215).

Вторая модель, **семантической девальвации**, имеет две разновидности.

Первая из них – **компенсационная диверсификация** ТРС в одной фразе, т.е. употребление ряда ТРС как однородных членов предложения, а также использование описательных синонимов, поясняющих ТРС, которые находятся уже на грани утраты. [...] Пример: «Знали только, что вот эти двое, в кубовых рубахах и в лаковых сапогах, какие-то *внучатые племянники*; есть здесь *кумы*, дети чьего-то *деверя*, и *дяденьки* и *свояки*. Не знали, что за *свояки*, почему *свояки*. Смотрели на Софьюшку, вываливавшую груды блинов на стол, знали, что *дальняя внучка дедушки*, а им, значит, *какая-то сестра*. И было чудно им, что она их *сестра*, а из этих есть *какие-то далекие братья*» [Шмелев И., *Веселый ветер*] (с. 217).

Вторая разновидность семантической девальвации –

деконструктивная мультипликация, т.е. нанизывание форм родительного падежа, маркирующее крайнюю отдаленность родства и тем самым девальвирующее описываемые родственные или уже псевдородственные отношения. [...] Пример: «Не помню только, кто она. То ли *тетка троюродной племянницы*. То ли *вторая жена первого мужа золовки тещи*» [Хинштейн А., *Какого цвета страх*] (с. 219).

Третья дискурсивная модель –

интеррогация, т.е. использование ТР или ТС, сопровождающееся вопросом относительно их значения и создающее языковой конфликт, при котором один из собеседников уже не понимает (или делает вид, что не понимает, не желая употреблять) значения того или иного ТРС. [...] Пример: «Судя по твоей *матери*, ты хотел бы полноправного домостроя. Разве не так? *Жена* да *убоится мужа* своего. Бия де-

тей в молодости, получишь утеху в старости. *Свекор, свекровь, невестка, зять* и как там еще по домашней иерархии?» [Бондарев Ю., *Искушение*] (с. 221).

Четвертая дискурсивная модель,

показывающая, что традиционная русская СТР начинает расшатываться уже в начале XIX в. – это *эпратив*, т.е. нарочито ошибочное употребление ТС. [...] Так, активно обсуждается вопрос об употреблении слова *шурин* в повести Н.В. Гоголя «Шинель»: «И отец, и дед, и даже шури́н, и все совершенно Башмачкины ходили в сапогах. Осмысленное употребление лексемы <шури́н> имеет пресуппозицией ситуацию <наличие жены>» [Овечкин 2012]. В этом случае, как мы полагаем, [...] русские писатели XIX в. уже как бы посмеиваются над терминологией родства и свойства современного им крестьянства и мещанства, уклоняясь от использования таких слов в отношении своих персонажей иных сословий. Добавляет абсурдности к этому пассажи и подчеркивает нарочито преднамеренную постановку ТС *шури́н* в нелогичный контекст то, что *шури́н* Акакия Акакиевича Башмачкина никак не мог бы носить ту же самую фамилию (с. 226).

Авторы обращают внимание, что выявленные дискурсивные модели

представляют собой недостаточно изученную область коммуникативного синтаксиса, и одна из уже видимых сложностей изучения этой проблемы заключена в том, что эти эффекты не имеют определенной привязки к литературной форме, жанру или тематике текста. Пока понятно одно: наблюдаемые явления тесно связаны с образными и аксиологическими компонентами концептов, манифестируемых в текстах (с. 232).

Рецензируемая монография содержит множество интересных наблюдений в диахроническом, стилистическом, аксиологическом, дискурсном, культурологическом аспектах, на которых нет возможности остановиться в рецензии. Выводы авторов сопровождаются большими списками цитат из классической и современной художественной, мемуарной, научной литературы, из интернет-источников, подтверждающих их объективность. Книга *Русские термины родства: Опыт исследования коммуникативного дискурса* В.А. Попова и А.А. Бурыкина может быть полезна и русским, и иностранным читателям, представителям разных гуманитарных наук.

Ольга Трофимова, д-р филол. наук, проф.

ORCID: 0000-0002-0577-2443

Кафедра русского языка и общего языкознания

Тюменского государственного университета

e-mail: otrofim@rambler.ru

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 1689-9911

DOI 10.24917/16899911.13.20

Studia Russologica 13 (2020)

PA3HOE / VARIA

Adam Karpiński

Wykaz artykułów „Rocznika Naukowo-Dydaktycznego” w serii „Filologia Rosyjska” (1964) i „Prace Rusycystyczne” (1967–1999)

„Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 19, „Filologia Rosyjska”, Kraków 1964

Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie

Redaktor zeszytu: Włodzimierz Gałęcki

Komitet Redakcyjny:

Wincenty Danek (przewodniczący)

Maria Dobrowolska, Zofia Krygowska, Ignacy Zarębski (członkowie)

Autor, tytuł artykułu	strony
Włodzimierz Gałęcki , Od redakcji	3–4
Janusz Henzel , Nowela <i>Roman i Olga</i> Aleksandra Biestużewa a tradycja karamzinowska	5–31
Stella Goldgart , Pierwiastek baśniowy w powieściach Aleksandra Weltmana	33–44
Józef Smaga , Z dziejów rosyjskiej powieści obyczajowej pierwszego trzydziestolecia XIX wieku	45–53
Ewa Lorenc , Petersburskie „Słowo”	55–68
Eugenia Gostyńska , Problemy literatury rosyjskiej na łamach czasopisma „Krytyka”	69–81
Aleksander Doros , Tendencje rozwojowe werbalnych konstrukcji bezosobowych w języku rosyjskim i polskim	83–113
Monika Didiakin , Uwagi o odmianie zaimków ukraińskich w XVII wieku (Na materiale „leksykonu” Pamby Beryndy)	115–124
Ludwika Jochym , Rzeczowniki z sufiksem <i>-очнь</i> w języku rosyjskim i polskie rzeczowniki z <i>-ość</i>	125–141
Krystyna Lorenz , Języki obce w projektach programów polskiej szkoły średniej z lat 1914–1919	142–158

„Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 27, „Prace Rusycystyczne”, tom II, Kraków 1967

Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie

Redaktor zeszytu: Wincenty Danek

Komitet Redakcyjny:

Wincenty Danek (przewodniczący)

Maria Dobrowolska, Zofia Krygowska, Ignacy Zarębski (członkowie)

Jerzy Jarowiecki (sekretarz)

Autor, tytuł artykułu	strony
Przedmowa prof. dr Adama Przybosia	7–10
Monika Leeming , Dwadzieścia lat ofiarnej pracy	11–14
Władysław Szyszkowski , Na posterunku ministerialnym	15–20
Oktawia Opólska-Danecka , Moja współpraca z Włodzimierzem Gałęckim (Ze wspomnień redaktora)	21–23
Krystyna Lorenz , Szkoła metodyczna Włodzimierza Gałęckiego	25–34
Monika Leeming , Zofia Skwarnicka , Bibliografia prac Włodzimierza Gałęckiego	35–39
Stella Goldgart , Powieść Aleksandra Weltmana <i>Szczęście – nieszczęście</i>	41–56
Janusz Henzel , Propozycje metodyczne w zakresie prowadzenia ćwiczeń praktycznych z języka rosyjskiego dla studentów filologii rosyjskiej WSP	57–67
Ludwika Jochym-Kuszlíkowa , Formacje przymiotnikowe z elementem sufik- salnym <i>-ue-</i> we współczesnym języku rosyjskim	69–79
Krystyna Lorenz , Najnowsze czeskie podręczniki do nauki języka rosyjskiego dla szkół ogólnokształcących	81–115
Ewa Sławęcka , Podstawy ideologiczne i metodologiczne twórczości krytycz- no-literackiej Włodzimierza Spasowicza	117–153
Józef Smaga , Epizod w rozwoju rosyjskiej prozy (<i>Łafiertowskaja makownica</i> Antoniego Pogorielskiego)	155–164

„Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 34, „Prace Rusycystyczne”, tom III, Kraków 1970

Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie

Redaktor zeszytu: Janusz Henzel

Komitet Redakcyjny:

Wincenty Danek (przewodniczący)

Jan Flis, Zofia Krygowska, Ignacy Zarębski (członkowie)

Bolesław Faron (sekretarz)

Autor, tytuł artykułu	strony
Janusz Henzel , Od redaktora	7
Janusz Henzel , O niektórych odmianach gatunkowych noweli rosyjskiej koń- ca XVIII i pierwszej połowy XIX w.	9–15
Józef Smaga , Powieść <i>Monasterka</i> (1830–1833) Antoniego Pogorielskiego	17–34
Stella Goldgart , Powieści Aleksandra Weltmana po stu latach	35–49
Zofia Mejszutowicz , Turgieniew a „Kołokoł”	51–60
Albert Łużanowski , Рассказы Н.С. Лескова 70–80-х годов. Вопросы стиля	61–95

Józef Smaga , Setna rocznica urodzin Maksyma Gorkiego. Uwagi na marginesie jubileuszu	75–95
Albert Łużanowski , Письма Ф.В.Гладкова к В.А. Бартеневу. Публикация и комментарий	97–101
Ludwika Jochym-Kuszlíkowa , Przymiotniki z formantem <i>-čiv-</i> w języku rosyjskim i polskim	103–125
Teresa Żeberek , Synonimika i wieloznaczność przyimków we współczesnym języku rosyjskim (na podstawie materiału wybranego z powieści K. Simonowa <i>Żywi i martwi</i>)	127–144
Wiesława Cieślińska , Wyrażenia przyimkowe typu <i>с пук, до ужаса</i> w <i>Słowniku frazeologicznym języka rosyjskiego</i>	145–162
Emilia Wołodźko , Szczególny przypadek zdań rozwijających w rosyjskim języku naukowym	163–178
Krystyna Iwan , Eksperymenty i próby nauczania języków obcych nowożytnych w Polsce w okresie międzywojennym	179–203
Joanna Korzeniewska , System ćwiczeń w mówieniu w procesie nauczania rosyjskiego dialogu sytuacyjnego	205–230
Mieczysława Cieśla , Realizacja praktycznego celu nauczania języka rosyjskiego na kierunku filologii rosyjskiej	231–244
Nadzieja Modlińska , Ćwiczenia w pisaniu na I roku filologii rosyjskiej (na podstawie doświadczeń przeprowadzonych w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie)	245–262
Janusz Henzel , Doświadczenia i wnioski w zakresie stosowania metody reproduktywno-kreatywnej na ćwiczeniach praktycznych z języka rosyjskiego dla studentów filologii rosyjskiej WSP	263–275
Janusz Henzel , Pamięci Włodzimierza Gałęckiego	277–279
Stella Goldgart , Wspomnienie o Annie Zarembinie	281–282

„Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973
Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Redaktor zeszytu: Janusz Henzel

Komitet Redakcyjny:

Wincenty Danek (przewodniczący)

Kazimierz Augustynek, Jan Flis, Juliusz Jasieński, Zofia Krygowska, Jan Kulpa, Henryk Lach, Józef Musielak, Józef Smaga (członkowie)

Bolesław Faron (sekretarz)

Autor, tytuł artykułu	strony
Janusz Henzel , Od redaktora	5
Zofia Dziechciaruk , Rola Mikołaja Polewoja w rozwoju czasopiśmiennictwa w Rosji lat dwudziestych i trzydziestych XIX wieku	9–22
Zofia Mejszutowicz , Niektóre zagadnienia prozy obyczajowej Tadeusza Bułharyna w świetle rosyjskiej krytyki literackiej przełomu lat dwudziestych i trzydziestych XIX wieku	23–29
Fryderyk Listwan , Pierwiastek autobiograficzny w nowelach W.I. Dala	31–39

Albert Łużanowski , Нравственные тенденции в ранней публицистике Лескова	41–48
Albert Łużanowski , Несколько замечаний к статье Н.А. Добролюбова <i>Забитые люди</i>	49–58
Józef Smaga , Żywioł muzyczny w światopoglądzie Aleksandra Błoka	59–69
Nina Kadżuni , Все-таки воинствующая правда!	71–79
Irina Wdowina , Юрий Олеша над страницами романа Ф.М. Достоевского <i>Идиот</i>	81–91
Stella Goldgart , Maryny Cwietajewej eseje o Puszkynie	93–98
Ludwika Jochym-Kuszlíkowa , Uwagi o systemie słowotwórczym języka (na marginesie prac G. Zienkowa)	101–109
Teresa Żeberek , Znaczenie i funkcja przyimka na tle kontekstu	111–117
Wiesława Cieślińska , Stan badań nad związkami frazeologicznymi we współczesnym językoznawstwie radzieckim	119–129
Emilia Wołodźko , Zdania rozwijające w języku rosyjskim	131–154
Stanisław Stawarz , Niektóre zjawiska w języku rosyjskim podlegające interferencji języka polskiego	157–161
Joanna Korzeniewska , Niektóre różnice między rosyjskim językiem książkowym a potocznym	163–180
Edward Szędzielorz , Pojęcie intonacji zdaniowej w językoznawstwie rosyjskim i radzieckim	181–193
Joanna Korzeniewska , Intonacja w procesie nauczania dialogu sytuacyjnego	195–210
Dorota Weber , Nauczanie wzorowej wymowy i intonacji rosyjskiej w klasie V szkoły podstawowej (założenia eksperymentu, wstępne obserwacje i wnioski)	211–216
Jadwiga Gil , Wartości kulturoznawcze podręcznika języka rosyjskiego dla klasy IV liceum ogólnokształcącego	217–227
Dorota Weber , Z badań nad formami pracy domowej uczniów technikum i jej rolę w procesie nauczania języka rosyjskiego	229–240
Janusz Henzel , Pamięci Antoniego Paszkowskiego	243–244
Stella Goldgart , Wspomnienie o Józefie Traczewskiej	245–246

„Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978

Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Redaktor zeszytu: Janusz Henzel

Komitet Redakcyjny:

Henryk Lach (przewodniczący)

Janina Długoszowa, Bolesław Faron, Jerzy Jarowiecki, Juliusz Jasieński, Zofia Krygowska,

Józef Musielak, Ewa Sławęcka, Jan Szmyd, Tadeusz Ziętara (członkowie)

Kazimierz Augustynek (sekretarz)

Autor, tytuł artykułu	strony
Janusz Henzel , Od redaktora	5
Zofia Dziechciaruk , Puszkין w oczach Mikołaja i Ksenofonta Polewojów	9–18
Fryderyk Listwan , Stan badań nad prozą Włodzimierza Dala	19–29
Anna Satała , Dramaty historyczne Aleksandra Ostrowskiego	31–37

Ewa Sławęcka , Miejsce teorii estetycznych Emila Zoli w rosyjskich sporach o sztukę tendencyjną (lata siedemdziesiąte – osiemdziesiąte XIX wieku)	39–53
Vojislav Bojović , Lew Tołstoj w listach do Mikołaja Niekrasowa	55–65
Henryka Krajewska , Z zagadnień poetyki wczesnych szkiców Gleba Uspienskiego	67–73
Stella Goldgart , Na marginesie poematu Aleksandra Błoka <i>Fiółek nocny</i>	75–81
Jadwiga Szędzielorz , Poglądy estetyczne Dymitra Mierieżkowskiego	83–96
Franciszka Kundycka , Gawędy uralskie Pawła Bażowa	97–101
Ludmiła Iwanowa , О творческих исканиях Всеволода Иванова в первой половине 30-х годов	103–112
Danuta Szczepańska , Formy narracji w powieści Bułata Okudźawy <i>Nieszczę- sny Awrosimow</i>	113–117
Wolfgang Bussewitz , Образ ребенка в современной советской детской литературе	119–124
Günther Alder , Герой и действительность в современной советской детской литературе о Великой Отечественной войне	125–129
Ludwika Jochym-Kuslikowa , „Gniazdowa” analiza słowotwórcza w badaniach radzieckich	133–136
Gottfried Kirchner , Роль постфикса -ся в системе залога в современном русском языке	137–148
Teresa Żeberek , Nowsze ujęcia związków wyrazowych w języku rosyjskim	149–155
Emilia Wołodźko , Syntaktyczne konstrukcje synonimiczne ze zdaniami rozwijającymi	157–164
Emilia Wołodźko , Uwagi o wzajemnych transformacjach zdań rozwijających w języku rosyjskim	165–176
Magdalena Worek , O funkcji emocjonalno-wartościującej rosyjskich zaimków osobowych	177–185
Halina Chodurska , Uwagi o morfologii czasownika w gwarach Półwyspu Kolskiego	187–196
Mieczysława Cieśla, Janusz Henzel, Edward Szędzielorz , Uwagi o historii, stanie obecnym i perspektywach nauczania języka rosyjskiego w szkole polskiej	199–212
Joanna Korzeniewska , O wieloznaczności niektórych kategorii w dydaktyce języków obcych	213–220
Edward Szędzielorz , Przegląd badań nad rosyjską intonacją zdaniową prowadzonych poza granicami Związku Radzieckiego	221–228
Jadwiga Gil , Eksperymentalne nauczanie pisowni rosyjskiej w klasach V i VI szkoły podstawowej	229–235
Pamięci Nadziei Modlińskiej	239

„Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982

Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Redaktor zeszytu: Janusz Henzel

Komitet Redakcyjny:

Andrzej Michalik (przewodniczący)

Bolesław Faron, Jerzy Jarowiecki, Juliusz Jasieński, Zofia Krygowska, Henryk Lach, Józef Musielak, Zygmunt Ruta, Ewa Sławęcka, Jan Szmyd, Tadeusz Ziętara (członkowie)
Kazimierz Augustynek (sekretarz)

Autor, tytuł artykułu	strony
Janusz Henzel , Od redaktora	5
Zofia Dziechciaruk , Problemy teoretycznoliterackie w czasopiśmie „Mosskowskij Tieliegraf”	9–30
Fryderyk Listwan , Problem romantyzmu w prozie Włodzimierza Dala	31–63
Ewa Sławęcka , Problemy powieści w refleksji teoretycznej i krytycznoliterackiej Piotra Boborykina	65–85
Ewa Sławęcka , Polonica w pismach krytycznoliterackich Piotra Boborykina	87–99
Jadwiga Szędzielorz , Historiozofia Dymitra Mierieżkowskiego	101–111
Albin Konieczny, Jadwiga Szędzielorz , Евгений Иванов в кругу русских символистов (Из архива писателя)	113–124
Danuta Szczepańska , Lef i poetyka filmu	125–132
Halina Chodurska , Damian Naliwajko i jego <i>Lekarstwo na ospały umysł człowieka</i>	135–142
Barbara Leśniak , Названия женщин по месту жительства или происхождения в русском языке (Структура слов на -анка)	143–152
Maria Stefanów , Struktura i znaczenie jednocłonowych zdań czasowych z wyrażonymi odpowiednikami zespolenia	153–161
Emilia Wołodźko , Słowotwórstwo przysłówków odprzymiotnikowych w języku rosyjskim i polskim	163–180
Emilia Wołodźko , Częstotliwość komparatywnych i superlatywnych form przysłówków w rosyjskiej i polskiej prozie naukowej	181–191
Günther Böhme , Ориентированное на коммуникацию построение упражнений на овладение грамматическими знаниями на уроке русского языка в общеобразовательной 10-летней политехнической школе	195–207
Jadwiga Gil , Próba optymalizacji procesu nauczania kaligrafii rosyjskiej w klasie V szkoły podstawowej	209–220
Jadwiga Gil , Kształtowanie pisemnych wypowiedzi monotematycznych uczniów klas V i VI szkoły podstawowej	221–237
Sylwester Józefiak , Telewizyjne kursy języków obcych w Polsce w latach 1969–1975 (Uwagi o strukturze i założeniach metodycznych)	239–253
Stanisława Józwik, Grażyna Skowrońska , Uwagi o optymalnej strukturze podręcznika języka rosyjskiego dla liceum	255–267
Stanisław Stawarz , Istota i typologia błędów interferencyjnych	269–279
Stanisław Stawarz , Niektóre aspekty interferencji na poszczególnych etapach nauczania języka rosyjskiego	281–287
Edward Szędzielorz , O celowości nauczania intonacji rosyjskiej w dziesięcioletniej szkole średniej	289–298
Anna Kędziora , Типичные ошибки, допускаемые студентами старших курсов отделения русской филологии	299–309
Stella Goldgart , Pamięci Stanisława Nosowicza	311

„Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987

Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Redaktorzy zeszytu: Janusz Henzel, Ludwika Jochym-Kuszlíkowa

Komitet Redakcyjny:

Stanisław Burkot (przewodniczący)

Zygmunt Ruta (wiceprzewodniczący)

Jerzy Jarowiecki, Stanisław Krawczyk, Jerzy Kreiner, Lech Pakuła, Ewa Sławęcka, Józef Tabor, Jan Szmyd (członkowie)

Jacek Chrobaczyński (sekretarz)

Autor, tytuł artykułu	strony
Janusz Henzel, Ludwika Jochym-Kuszlíkowa , Od redaktorów	5
Zofia Dziechciaruk , Z zagadnień poetyki prozy Iwana Bunina (Portret bohaterki prozy erotycznej)	7–17
Andrzej Jawor , Powieść Fiodora Dostojewskiego <i>Idiota</i> w najnowszych badaniach (lata osiemdziesiąte XX wieku)	19–30
Fryderyk Listwan , Problem czasu w nowelach Mikołaja Leskowa	31–44
Aurelia Repelewicz , Świat dźwięków i barw w <i>Petersburgu</i> Andrzeja Biełego	45–55
Barbara Stawarz , List poetycki – historia i teoria (Z badań nad młodzieńczą liryką Aleksandra Puszkina)	57–73
Jadwiga Szędzielorz , Inspiracja religijno-mityczna i mitologiczna w powieściach historycznych Dymitra Mierieżkowskiego	75–86
Reiner Aleithe , Микрополе пассивности в рамках функционально-семантической категории залоговости в русском языке в сопоставлении с немецким	87–93
Reiner Aleithe , Глагольно-именные сочетания как синонимы пассива в современном русском языке	95–100
Tadeusz Borucki , Синтаксический анализ перевода как один из способов конфронтативного исследования структур текста (на материале польского и русского языков)	101–108
Halina Chodurska , Zapomniane konstrukcje składni słowiańskiej w cerkiewno-ukraińskim druku z początku XVII wieku (podwójne przypadki)	109–120
Karin Furhmann , Односоставные предложения с неопределенно-личным значением в современном русском и немецком языках в сопоставительном плане	121–129
Julia Jaworska , Тематическая классификация русских лексических заимствований в современном польском литературном языке	131–145
Ludwika Jochym-Kuszlíkowa , Синтаксическая деривация как функциональное средство языка (на материале польских переводов русской художественной литературы)	147–164
Elżbieta Kossakowska , Paradygmaty słowotwórcze z centrum przymiotnikowym o znaczeniu cech psychiki człowieka w języku polskim i rosyjskim	165–181
Anna Mażulis-Frydel , Analiza fonologicznej struktury sylaby staroruskiej XIII–XVI w.	183–194
Joachim Richter , Так называемое безличное предложение в русском языке и его немецкие эквиваленты (О сопоставительном описании на функционально-семантической основе)	195–207

Joachim Richter, Поле предложения как особый тип функционально-семантического поля 209–217

Emilia Wołodźko, Konstrukcje synonimiczne z przysłówkami w języku rosyjskim i polskim 219–231

Emilia Wołodźko, Przysłówki z rdzeniem liczbowym w języku rosyjskim i polskim 233–246

Emilia Wołodźko, Обстоятельства образа действия с оттенком сравнения (на материале русского и польского языков) 247–261

Teresa Żeberek, O samodzielnym użyciu wyrażenia przysłówkowego 263–272

Teresa Żeberek, O предидируемом компоненте в одном типе безглагольных предложений 273–282

Dorota Dziewanowska, Z doświadczeń nauczania języka rosyjskiego metodą reproduktywno-kreatywną w szkole podstawowej 283–299

Jadwiga Gil, Model optymalizacyjny nauczania grafii rosyjskiej w szkole podstawowej 301–312

Sylwester Józefiak, Ćwiczenia optymalizujące generowanie mowy rosyjskiej w starszych klasach szkoły podstawowej 313–321

Anna Kędziora, К вопросу об использовании текста как коммуникативной единицы в формировании речевых навыков и умений (некоторые теоретические предпосылки) 323–334

Zdzisława Kułyk, Typologia ćwiczeń kształtujących umiejętności konstruowania wypowiedzi pisemnych studentów I i II roku rusycystyki 335–350

Grażyna Skowrońska-Płaczynka, Hasło słownikowe jako jeden z możliwych sposobów glottorealizacyjnego opisu leksyki 351–362

Ute Szalai, К некоторым вопросам использования коммуникативно-функционального подхода к языку для разработки эффективной системы упражнений по развитию навыков и умений говорения на практических занятиях по русскому языку 363–368

„Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992
Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Redaktor zeszytu: Janusz Henzel

Autor, tytuł artykułu	strony
Janusz Henzel , Od redaktora	3
Zofia Dziechciaruk , Iwan Bunin i Gustaw Flaubert (Z typologii postaw twórczych)	5–16
Stella Goldgart , Dostojewski a literatura angielska	17–27
Andrzej Jawor , <i>Kulawy książę</i> Aleksego Tołstoja w kręgu tradycji literackiej przełomu wieków	29–36
Fryderyk Listwan , Czas w opowieści Mikołaja Leskova <i>Wędrowiec urzeczony</i>	37–42
Fryderyk Listwan , Mikołaja Leskova stylizacja na folklor	43–52
Zofia Mejszutowicz-Bocheńska , Borys Pasternak wobec prądów filozoficzno-estetycznych swojej epoki	53–64
Ewa Sławęcka , Czechow wobec myśli pozytywistycznej	65–81

Barbara Stawarz , Gnostycyzm w poezji lirycznej Apollona Majkowa	83–92
Jadwiga Szędzielorz , Dymitr Mierieżkowski – filozoficzna ekspresja powieści i koncepcja bohatera	93–101
Halina Chodurska , Słowo o mikołajku	103–109
Wiesława Cieślińska , Frazeologizmy jednołączliwe w języku rosyjskim i ich polskie ekwiwalenty	111–122
Polina Iwanuszkina , Особенности бессоюзных сложных предложений в произведениях Л.Н. Толстого	123–132
Elżbieta Kossakowska , Znaczenie strukturalne a znaczenie leksykalne w zwach nosicieli cech	133–144
Tadeusz Szczerbowski , Problem „wspólnego świata” (common ground). Próba analizy na przykładzie dramatu Sławomira Mrożka <i>Pieszo</i>	145–151
Dorota Dziewanowska , Analiza danych empirycznych uzyskanych metodą reproduktywno-kreatywną w klasie V w toku eksperymentalnego nauczania języka rosyjskiego	153–166
Dorota Dziewanowska , Z badań nad opanowaniem systemu akcentuacyjnego języka rosyjskiego przez studentów rusycystyki	167–173
Dorota Dziewanowska , Założenia zbioru ćwiczeń z akcentuacji rosyjskiej dla studentów rusycystyki	177–183
Jadwiga Gil , Warianty systemowe modelowania lekcji języka obcego	185–194
Janusz Henzel , Z badań nad poziomem poprawności językowej uczniów klasy V i VI szkoły podstawowej w zakresie mówienia	195–209
Sylwester Józefiak , Z doświadczeń kształtowania sprawności mówienia w eksperymentalnym nauczaniu języka rosyjskiego w klasie VII szkoły podstawowej	211–217
Karla Kose , О развитии фонетических умений как составной части коммуникативной компетенции студентов-филологов	219–229
Joanna Korzeniewska , Kolokacje jako problem glottodydaktyczny	231–242
Stella Goldgart , Pamięci dr Zofii Mejszutowicz-Bocheńskiej	243–244

„Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995
 Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
 Redaktor zeszytu: Ludwika Jochym-Kuszlikowa

Autor, tytuł artykułu	strony
Ludwika Jochym-Kuszlikowa , Od redaktora	3
Wiesława Cieślińska , Janusz Henzel – w sześćdziesiątą rocznicę urodzin	I–II
Marta Augustynek , <i>Głos ojca</i> Andrieja Płatonowa	7–14
Aurelia Kotkiewicz , Koncepcja świata przedstawionego w ekspresjonistycznych utworach Leonida Andriejewa (na przykładzie dramatu <i>Czarne maski</i> i opowiadania <i>On</i>)	15–22
Fryderyk Listwan , Epizod z życia gatunków literackich (<i>Pielgrzym urzeczony</i> Mikołaja Leskova)	23–32
Ewa Sławęcka , „Świat, który stał się obcy...”. Groteska w twórczości Andrieja Płatonowa	33–43

Barbara Stawarz , Czas „przetworzeń”. Gatunek w poezji lirycznej Aleksandra Puszkina w latach 1824–1826	45–59
Michaił Akimowicz Bricyn, Nikołaj Nikołajewicz Pilinski , Терминологическая лексика в современной русской и украинской поэзии	61–71
Halina Chodurska , W kręgu rękopisów średnioruskich (zielniki magiczne)	73–80
Ludwika Jochym-Kuszlíkowa , Rosyjskie i polskie ciągi derywacyjne motywowane nazwami zwierząt	81–89
Marina Nowikowa , Фоносемантический аспект коннотации	91–97
Tadeusz Szczerbowski , Stereotypy etniczne jako element „wspólnego świata”	99–110
Teresa Żeberek , O pewnych typach incipitów literackich tekstów pisanych	111–117
Dorota Dziewanowska , Możliwości uczniów polskich w zakresie opanowania artykulacji rosyjskiej (na materiale nauczania w klasie V szkoły podstawowej)	119–125
Dorota Dziewanowska , Błędy intonacyjne uczniów klasy V i sposoby ich przezwycięzania (na materiale nauczania eksperymentalnego)	127–133
Dorota Dziewanowska , Próby systemowego nauczania akcentuacji rosyjskiej w klasie VI szkoły podstawowej	135–140
Janusz Henzel , Koncepcja optymalizacji nauczania języka rosyjskiego w szkole podstawowej	141–146
Dorota Jaźwiecka-Wrońska , Problemy nauczania wymowy we współczesnej literaturze glottodydaktycznej	147–153
Barbara Lipowska-Krupska , Uwagi o kształtowaniu sprawności mówienia na starszych latach studiów rusycystycznych	155–159
Gisela Roloff , Проблемы и перспективы предмета „русский язык” в школах новых федеральных земель Германии	161–165
Stanisław Stawarz , К вопросу о профессиональной направленности обучения русскому языку как специальности	167–172
Stella Goldgart , Wspomnienie o mgr Janinie Widasze-Słabik	173
Janusz Henzel , Pamięci doktora Stanisława Stawarza	174
Ludwika Jochym-Kuszlíkowa , Bibliografia prac Janusza HENZLA	175–183

„Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999
 Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
 Redaktor zeszytu: Janusz Henzel

Autor, tytuł artykułu	strony
Janusz Henzel , Od redaktora	5
Aurelia Kotkiewicz , Opowiadania Leonida Andriejewa a malarstwo ekspresjonistyczne	9–18
Jadwiga Szędzielorz , Uwagi o specyfice gatunkowej powieści historycznej Dymitra Mierieżkowskiego	19–31
Katarzyna Bernecka-Urban , Aspect Forms in Teaching Russian to American Students	35–41
Katarzyna Bernecka-Urban , Didactic Aids for Teaching Russian Aspect to American Students	43–60

Tadeusz Borucki , Eksperymentalne materiały dydaktyczne do nauczania gramatyki praktycznej dla studentów I i II roku filologii rosyjskiej	61–86
Tadeusz Borucki , Przebieg eksperymentalnego nauczania gramatyki praktycznej na młodszych latach filologii rosyjskiej	87–110
Dorota Dziewanowska , Использование спаренных текстов при параллельном обучении иностранным языкам	111–115
Jadwiga Gil , Языковые ошибки, допускаемые студентами на их первых уроках в школе	117–120
Janusz Henzel , Обучение русскому языку репродуктивно-креативным методом в восьмилетней школе в оценке учителей	121–128
Sylwester Józefiak , Модель управления развитием коммуникативной компетенции учащихся старших классов польской восьмилетней школы в процессе обучения русскому языку	129–133
Sylwester Józefiak , Из опыта преподавания русского и английского языков студентам Краковского педагогического университета	135–141
Tadeusz Borucki, Grażyna Skowrońska-Płaczynka , Wydawnictwo „Жизнь с Богом” – источник русскоязычной религиозной литературы	145–150
James L. Haney , Russian Orthodoxy After <i>Perestroika</i> : Between the Desert and the Promised Land	151–166
Janusz Henzel, Ludwika Jochym-Kuszlikowa , Dwa jubileusze krakowskich uczonych	169
Stella Goldgart , Profesor Ryszard Łużny	169–172
Ludwika Jochym-Kuszlikowa , Profesor Wiesław Witkowski	173–176
Barbara Lipowska-Krupska , Pamięci Jadwigi Gil	179
Stella Goldgart, Janusz Henzel , Pamięci Ryszarda Łużnego	180

PODSUMOWANIE

Wstępy od redaktorów:		10
Artykuły naukowe:		180
w języku polskim:	140	
w języku rosyjskim:	37	
w języku angielskim:	3	
	w tym artykułów:	
	– literaturoznawczych:	67
	– językoznawczych:	51
	– glottodydaktycznych:	60
	– realioznawczych:	2
Artykuły jubileuszowe:		4
Artykuły wspomnieniowe (w tym kronika żałobna):		15
Bibliografie:		2
	autorzy z polską afiliacją:	139
	autorzy zagraniczni:	24

Adam Karpiński, dr

ORCID: 0000-0002-4124-9262

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Instytut Neofilologii (filologia rosyjska)

Adam Karpiński, PhD

Pedagogical University of Cracow, Institute of Neofilology

e-mail: adam.karpinski@up.krakow.pl

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 1689-9911

DOI 10.24917/16899911.13.21

Studia Russologica 13 (2020)

Adam Karpiński

Alfabetyczny indeks autorów artykułów „Rocznika Naukowo-Dydaktycznego” w serii „Filologia Rosyjska” (1964) i „Prace Rusycystyczne” (1967–1999)

A

ALDER GÜNTHER, Герой и действительность в современной советской детской литературе о Великой Отечественной войне, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 125–129.

ALEITHE REINER, Глагольно-именные сочетания как синонимы пассива в современном русском языке, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 95–100.

ALEITHE REINER, Микрополе пассивности в рамках функционально-семантической категории залоговости в русском языке в сопоставлении с немецким, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 87–93.

AUGUSTYNEK MARTA, *Głos ojca* Andrieja Płatonowa, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 7–14.

B

BERNECKA-URBAN KATARZYNA, Aspect Forms in Teaching Russian to American Students, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 35–41.

BERNECKA-URBAN KATARZYNA, Didactic Aids for Teaching Russian Aspect to American Students, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 43–60.

BOJOVIĆ VOJISLAV, Lew Tołstoj w listach do Mikołaja Niekrasowa, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 55–65.

BORUCKI TADEUSZ, Eksperymentalne materiały dydaktyczne do nauczania gramatyki praktycznej dla studentów I i II roku filologii rosyjskiej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 61–86.

BORUCKI TADEUSZ, Przebieg eksperymentalnego nauczania gramatyki praktycznej na młodszych latach filologii rosyjskiej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 87–110.

BORUCKI TADEUSZ (współautor: Skowrońska-Płaczynka Grażyna), Издательство „Жизнь с Богом” – источник русскоязычной религиозной литературы, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 145–150.

BORUCKI TADEUSZ, Синтаксический анализ перевода как один из способов кон- фронтативного исследования структур текста (на materiale польского и русско- го языков), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, 101–108.

BRICYN MICHAŁ (współautor: Pilinski Nikołaj), Терминологическая лексика в со- временной русской и украинской поэзии, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 61–71.

BUSSEWITZ WOLFGANG, Образ ребенка в современной советской детской лите- ратуре, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 119–124.

BÖHME GÜNTHER, Ориентированное на коммуникацию построение упражнений на овладение грамматическими знаниями на уроке русского языка в общеобра- зовательной 10-летней политехнической школе, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 195–207.

C

CHODURSKA HALINA, Damian Naliwajko i jego *Lekarstwo na ospały umysł człowieka*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 135–142.

CHODURSKA HALINA, Słowo o mikołajku, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 103–109.

CHODURSKA HALINA, Uwagi o morfologii czasownika w gwarach Półwyspu Kolskiego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 187–196.

CHODURSKA HALINA, W kręgu rękopisów średnioruskich (zielniki magiczne), „Rocz- nik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 73–80.

CHODURSKA HALINA, Zapomniane konstrukcje składni słowiańskiej w cerkiewno- -ukraińskim druku z początku XVII wieku (podwójne przypadki), „Rocznik Naukowo- Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 109–120.

CIEŚLA MIECZYŚŁAWA, Realizacja praktycznego celu nauczania języka rosyjskiego na kierunku filologii rosyjskiej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 34, „Prace Rusycy- styczne”, tom III, Kraków 1970, s. 321–244.

CIEŚLA MIECZYŚŁAWA (współautorzy: Henzel Janusz, Szędzielorz Edward), Uwagi o historii, stanie obecnym i perspektywach nauczania języka rosyjskiego w szkole pol- skiej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 199–212.

CIEŚLIŃSKA WIEŚŁAWA, Frazeologizmy jednołączliwe w języku rosyjskim i ich polskie ekwiwalenty, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 111–122.

CIEŚLIŃSKA WIEŚŁAWA, Janusz Henzel – w sześćdziesiątą rocznicę urodzin, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. I–II.

CIEŚLIŃSKA WIEŚŁAWA, Stan badań nad związkami frazeologicznymi we współcze- snym językoznawstwie radzieckim, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Ru- sycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 119–129.

CIEŚLIŃSKA WIEŚŁAWA, Wyrażenia przyimkowe typu *с рук, до ужаса* w *Słowniku fra- zeologicznym języka rosyjskiego*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 34, „Prace Rusycy- styczne”, tom III, Kraków 1970, s. 145–162.

D

DIDIKIN MONIKA, Uwagi o odmianie zaimków ukraińskich w XVII wieku (Na materiale „leksykonu” Pamby Beryndy), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 19, „Filologia Rosyjska”, Kraków 1964, s. 115–124.

DOROS ALEKSANDER, Tendencje rozwojowe werbalnych konstrukcji bezosobowych w języku rosyjskim i polskim, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 19, „Filologia Rosyjska”, Kraków 1964, s. 83–113.

DZIECHCIARUK ZOFIA, Iwan Bunin i Gustaw Flaubert (Z typologii postaw twórczych), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 5–16.

DZIECHCIARUK ZOFIA, Problemy teoretycznoliterackie w czasopiśmie „Moskowskij Tieliegraf”, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 9–30.

DZIECHCIARUK ZOFIA, Puszkina w oczach Mikołaja i Ksenofonta Polewojów, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 9–18.

DZIECHCIARUK ZOFIA, Rola Mikołaja Polewoja w rozwoju czasopiśmiennictwa w Rosji lat dwudziestych i trzydziestych XIX wieku, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 9–22.

DZIECHCIARUK ZOFIA, Z zagadnień poetyki prozy Iwana Bunina (Portret bohaterki prozy erotycznej), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 7–17.

DZIEWANOWSKA DOROTA, Analiza danych empirycznych uzyskanych metodą reproduktywno-kreatywną w klasie V w toku eksperymentalnego nauczania języka rosyjskiego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 153–166.

DZIEWANOWSKA DOROTA, Błędy intonacyjne uczniów klasy V i sposoby ich przecięzania (na materiale nauczania eksperymentalnego), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 127–133.

DZIEWANOWSKA DOROTA, Możliwości uczniów polskich w zakresie opanowania artykulacji rosyjskiej (na materiale nauczania w klasie V szkoły podstawowej), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 119–125.

DZIEWANOWSKA DOROTA, Próby systemowego nauczania akcentuacji rosyjskiej w klasie VI szkoły podstawowej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 135–140.

DZIEWANOWSKA DOROTA, Z badań nad opanowaniem systemu akcentacyjnego języka rosyjskiego przez studentów rusycystyki, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 167–173.

DZIEWANOWSKA DOROTA, Z doświadczeń nauczania języka rosyjskiego metodą reproduktywno-kreatywną w szkole podstawowej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 283–299.

DZIEWANOWSKA DOROTA, Założenia zbioru ćwiczeń z akcentuacji rosyjskiej dla studentów rusycystyki, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 177–183.

DZIEWANOWSKA DOROTA, Использование спаренных текстов при параллельном обучении иностранным языкам, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 111–115.

F

FUHRMANN KARIN, Односоставные предложения с неопределенно-личным значением в современном русском и немецком языках в сопоставительном плане, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, 121–129.

G

GAŁECKI WŁODZIMIERZ, Od redakcji, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 19, „Filologia Rosyjska”, Kraków 1964, s. 3–4.

GIL JADWIGA, Eksperymentalne nauczanie pisowni rosyjskiej w klasach V i VI szkoły podstawowej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 229–235.

GIL JADWIGA, Kształtowanie pisemnych wypowiedzi monotematycznych uczniów klas V i VI szkoły podstawowej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 221–237.

GIL JADWIGA, Model optymalizacyjny nauczania grafii rosyjskiej w szkole podstawowej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 301–312.

GIL JADWIGA, Próba optymalizacji procesu nauczania kaligrafii rosyjskiej w klasie V szkoły podstawowej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 209–220.

GIL JADWIGA, Warianty systemowe modelowania lekcji języka obcego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 185–194.

GIL JADWIGA, Языковые ошибки, допускаемые студентами на их первых уроках в школе, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 117–120.

GOLDGART STELLA, Dostojewski a literatura angielska, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 17–27.

GOLDGART STELLA, Maryny Cwietajewej eseje o Puszkynie, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 93–98.

GOLDGART STELLA, Na marginesie poematu Aleksandra Błoka *Fiołek nocny*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 75–81.

GOLDGART STELLA, Pamięci dr Zofii Mejszutowicz-Bocheńskiej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 243–244.

GOLDGART STELLA (współautor: Henzel Janusz), Pamięci Ryszarda Łuźnego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 180.

GOLDGART STELLA, Pamięci Stanisława Nosowicza, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 311.

GOLDGART STELLA, Pierwiastek baśniowy w powieściach Aleksandra Weltmana, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 19, „Filologia Rosyjska”, Kraków 1964, s. 33–44.

GOLDGART STELLA, Powieści Aleksandra Weltmana po stu latach, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 34, „Prace Rusycystyczne”, tom III, Kraków 1970, s. 35–49.

GOLDGART STELLA, Powieść Aleksandra Weltmana *Szczęście – nieszczęście*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 27, „Prace Rusycystyczne”, tom II, Kraków 1967, s. 41–56.

GOLDGART STELLA, Profesor Ryszard Łuźny, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 169–172.

GOLDGART STELLA, Wspomnienie o Annie Zarembinie, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 34, „Prace Rusycystyczne”, tom III, Kraków 1970, s. 281–282.

GOLDGART STELLA, Wspomnienie o Józefie Traczewskiej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 245–246.

GOLDGART STELLA, Wspomnienie o mgr Janinie Widasze-Słabik, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 173.

GOSTYŃSKA EUGENIA, Problemy literatury rosyjskiej na łamach czasopisma „Krytyka”, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 19, „Filologia Rosyjska”, Kraków 1964, s. 69–81.

H

HANEY JAMES L., Russian Orthodoxy After Perestroika: Between the Desert and the Promised Land, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 151–166.

HENZEL JANUSZ, Doświadczenia i wnioski w zakresie stosowania metody reproduktywno-kreatywnej na ćwiczeniach praktycznych z języka rosyjskiego dla studentów filologii rosyjskiej WSP, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 34, „Prace Rusycystyczne”, tom III, Kraków 1970, s. 263–275.

HENZEL JANUSZ (współautor: Jochym-Kuszlukowa Ludwika), Dwa jubileusze krakowskich uczonych, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 169.

HENZEL JANUSZ, Koncepcja optymalizacji nauczania języka rosyjskiego w szkole podstawowej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, 141–146.

HENZEL JANUSZ, Nowela *Roman i Olga* Aleksandra Biestużewa a tradycja karamzinowska, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 19, „Filologia Rosyjska”, Kraków 1964, s. 5–31.

HENZEL JANUSZ, Od redaktora, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 34, „Prace Rusycystyczne”, tom III, Kraków 1970, s. 7.

HENZEL JANUSZ, Od redaktora, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 5.

HENZEL JANUSZ, Od redaktora, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 5.

HENZEL JANUSZ, Od redaktora, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 5.

HENZEL JANUSZ, Od redaktora, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 3.

HENZEL JANUSZ, Od redaktora, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 5.

HENZEL JANUSZ (współautor: Jochym-Kuszlukowa Ludwika), Od redaktorów, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 5.

HENZEL JANUSZ, O niektórych odmianach gatunkowych noweli rosyjskiej końca XVIII i pierwszej połowy XIX w., „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 34, „Prace Rusycystyczne”, tom III, Kraków 1970, s. 9–15.

HENZEL JANUSZ, Pamięci Antoniego Paszkowskiego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 243–244.

HENZEL JANUSZ, Pamięci doktora Stanisława Stawarza, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 174.

HENZEL JANUSZ (współautor: Goldgart Stella), Pamięci Ryszarda Łuźnego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 180.

HENZEL JANUSZ, Pamięci Włodzimierza Gałęckiego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 34, „Prace Rusycystyczne”, tom III, Kraków 1970, s. 277–279.

HENZEL JANUSZ, Propozycje metodyczne w zakresie prowadzenia ćwiczeń praktycznych z języka rosyjskiego dla studentów filologii rosyjskiej WSP, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 27, „Prace Rusycystyczne”, tom II, Kraków 1967, s. 57–67.

HENZEL JANUSZ (współautorzy: Cieśla Mieczysława, Szędzielorz Edward), Uwagi o historii, stanie obecnym i perspektywach nauczania języka rosyjskiego w szkole polskiej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 199–212.

HENZEL JANUSZ, Z badań nad poziomem poprawności językowej uczniów klasy V i VI szkoły podstawowej w zakresie mówienia, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 195–209.

HENZEL JANUSZ, Обучение русскому языку репродуктивно-креативным методом в восьмилетней школе в оценке учителей, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 121–128.

I

IWAN KRYSTYNA, Eksperymenty i próby nauczania języków obcych nowożytnych w Polsce w okresie międzywojennym, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 34, „Prace Rusycystyczne”, tom III, Kraków 1970, s. 179–203.

IWANOWA LUDMIŁA, О творческих исканиях Всеволода Иванова в первой половине 30-х годов, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 103–112.

IWANUSZKINA POLINA, Особенности бессоюзных сложных предложений в произведениях Л.Н. Толстого, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 123–132.

J

JAWOR ANDRZEJ, Kulawy książę Aleksego Tołstoja w kręgu tradycji literackiej przełomu wieków, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 29–36.

JAWOR ANDRZEJ, Powieść Fiodora Dostojewskiego *Idiota* w najnowszych badaniach (lata osiemdziesiąte XX wieku), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 19–30.

JAWORSKA JULIA, Тематическая классификация русских лексических заимствований в современном польском литературном языке, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 131–145.

JAŻWIECKA-WROŃSKA DOROTA, Problemy nauczania wymowy we współczesnej literaturze glottodydaktycznej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 147–153.

JOCHYM LUDWIKA, Rzeczowniki z sufiksem *-ость* w języku rosyjskim i polskie rzeczowniki z *-ość*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 19, „Filologia Rosyjska”, Kraków 1964, s. 125–141.

JOCHYM-KUSZLIKOWA LUDWIKA, Bibliografia prac Janusza Henzla, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 175–183.

JOCHYM-KUSZLIKOWA LUDWIKA, Formacje przymiotnikowe z elementem sufiksальным *-ив-* we współczesnym języku rosyjskim, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 27, „Prace Rusycystyczne”, tom II, Kraków 1967, s. 69–79.

JOCHYM-KUSZLIKOWA LUDWIKA, „Gniazdowa” analiza słowotwórcza w badaniach radzieckich, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 133–136.

JOCHYM-KUSZLIKOWA LUDWIKA, Od redaktora, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 3.

JOCHYM-KUSZLIKOWA LUDWIKA (współautor: Henzel Janusz), Od redaktorów, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 5.

JOCHYM-KUSZLIKOWA LUDWIKA, Profesor Wiesław Witkowski, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 173–176.

JOCHYM-KUSZLIKOWA LUDWIKA, Przymiotniki z formantem *-čiv-* w języku rosyjskim i polskim, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 34, „Prace Rusycystyczne”, tom III, Kraków 1970, s. 103–125.

JOCHYM-KUSZLIKOWA LUDWIKA, Rosyjskie i polskie ciągi derywacyjne motywowane nazwami zwierząt, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 81–89.

JOCHYM-KUSZLIKOWA LUDWIKA, Uwagi o systemie słotwórczym języka (na marginesie prac G. Zienkowskiej), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 101–109.

JOCHYM-KUSZLIKOWA LUDWIKA, Синтаксическая деривация как функциональное средство языка (на материале польских переводов русской художественной литературы), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 147–164.

JÓZEPIAK SYLWESTER, Ćwiczenia optymalizujące generowanie mowy rosyjskiej w starszych klasach szkoły podstawowej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 313–321.

JÓZEPIAK SYLWESTER, Telewizyjne kursy języków obcych w Polsce w latach 1969–1975 (Uwagi o strukturze i założeniach metodycznych), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 239–253.

JÓZEPIAK SYLWESTER, Z doświadczeń kształtowania sprawności mówienia w eksperymentalnym nauczaniu języka rosyjskiego w klasie VII szkoły podstawowej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 211–217.

JÓZEPIAK SYLWESTER, Из опыта преподавания русского и английского языков студентам Краковского педагогического университета, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 135–141.

JÓZEPIAK SYLWESTER, Модель управления развитием коммуникативной компетенции учащихся старших классов польской восьмилетней школы в процессе обучения русскому языку, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 129–133.

JÓŻWIK STANISŁAWA (współautor: Skowrońska Grażyna), Uwagi o optymalnej strukturze podręcznika języka rosyjskiego dla liceum, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 255–267.

K

KADŻUNI NINA, Все-таки воинствующая правда!, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 71–79.

KĘDZIORA ANNA, K вопросу об использовании текста как коммуникативной единицы в формировании речевых навыков и умений (некоторые теоретические предпосылки), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 323–334.

KĘDZIORA ANNA, Типичные ошибки, допускаемые студентами старших курсов отделения русской филологии, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 299–309.

KIRCHNER GOTTFRIED, Роль постфикса -ся в системе залога в современном русском языке, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 137–148.

KONIECZNY ALBIN (współautor: Szędzielorz Jadwiga), Евгений Иванов в кругу русских символистов (Из архива писателя), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 113–124.

KORZENIEWSKA JOANNA, Intonacja w procesie nauczania dialogu sytuacyjnego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 195–210.

KORZENIEWSKA JOANNA, Kolokacje jako problem glottodydaktyczny, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 231–242.

KORZENIEWSKA JOANNA, Niektóre różnice między rosyjskim językiem książkowym a potocznym, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 163–180.

KORZENIEWSKA JOANNA, O wieloznaczności niektórych kategorii w dydaktyce języków obcych, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 213–220.

KORZENIEWSKA JOANNA, System ćwiczeń w mówieniu w procesie nauczania rosyjskiego dialogu sytuacyjnego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 34, „Prace Rusycystyczne”, tom III, Kraków 1970, s. 205–230.

KOSE KARLA, О развитии фонетических умений как составной части коммуникативной компетенции студентов-филологов, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 219–229.

KOSSAKOWSKA ELŻBIETA, Paradygmaty słowotwórcze z centrum przymiotnikowym o znaczeniu cech psychiki człowieka w języku polskim i rosyjskim, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 165–181.

KOSSAKOWSKA ELŻBIETA, Znaczenie strukturalne a znaczenie leksykalne w nazwach nosicieli cech, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 133–144.

KOTKIEWICZ AURELIA, Koncepcja świata przedstawionego w ekspresjonistycznych utworach Leonida Andriejewa (na przykładzie dramatu *Czarne maski* i opowiadania *On*), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 15–22.

KOTKIEWICZ AURELIA, Opowiadania Leonida Andriejewa a malarstwo ekspresjonistyczne, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 9–18.

KRAJEWSKA HENRYKA, Z zagadnień poetyki wczesnych szkiców Gleba Uspienskiego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 67–73.

KUŁYK ZDZISŁAWA, Typologia ćwiczeń kształtujących umiejętności konstruowania wypowiedzi pisemnych studentów I i II roku rusycystyki, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 335–350.

KUNDYCKA FRANCISZKA, Gawędy uralskie Pawła Bażowa, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 97–101.

L

LEEMING MONIKA (współautor: Skwarnicka Zofia), Bibliografia prac Włodzimierza Gałęckiego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 27, „Prace Rusycystyczne”, tom II, Kraków 1967, s. 35–39.

LEEMING MONIKA, Dwadzieścia lat ofiarnej pracy, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 27, „Prace Rusycystyczne”, tom II, Kraków 1967, s. 11–14.

LEŚNIAK BARBARA, Названия женщин по месту жительства или происхождения в русском языке (Структура слов на -анка), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 143–152.

LIPOWSKA-KRUPSKA BARBARA, Pamięci Jadwigi Gil, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 179.

LIPOWSKA-KRUPSKA BARBARA, Uwagi o kształtowaniu sprawności mówienia na starszych latach studiów rusycystycznych, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 155–159.

LISTWAN FRYDERYK, Czas w opowieści Mikołaja Leskowa *Wędrowiec urzeczony*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 29–36.

LISTWAN FRYDERYK, Epizod z życia gatunków literackich (*Pielgrzym urzeczony* Mikołaja Leskowa), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 23–32.

LISTWAN FRYDERYK, Mikołaja Leskowa stylizacja na folklor, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 43–52.

LISTWAN FRYDERYK, Pierwiastek autobiograficzny w nowelach W.I. Dala, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 31–39.

LISTWAN FRYDERYK, Problem czasu w nowelach Mikołaja Leskowa, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 31–44.

LISTWAN FRYDERYK, Problem romantyzmu w prozie Włodzimierza Dala, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 31–63.

LISTWAN FRYDERYK, Stan badań nad prozą Włodzimierza Dala, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 19–29.

LORENC EWA, Petersburgskie „Słowo”, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 19, „Filologia Rosyjska”, Kraków 1964, s. 55–68.

LORENZ KRYSTYNA, Języki obce w projektach programów polskiej szkoły średniej z lat 1914–1919, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 19, „Filologia Rosyjska”, Kraków 1964, s. 142–158.

LORENZ KRYSTYNA, Szkoła metodyczna Włodzimierza Gałęckiego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 27, „Prace Rusycystyczne”, tom II, Kraków 1967, s. 25–34.

LORENZ KRYSTYNA, Najnowsze czeskie podręczniki do nauki języka rosyjskiego dla szkół ogólnokształcących, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 27, „Prace Rusycystyczne”, tom II, Kraków 1967, s. 81–115.

Ł

ŁUŻANOWSKI ALBERT, Несколько замечаний к статье Н.А. Добролюбова *Забитые люди*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 49–58.

ŁUŻANOWSKI ALBERT, Нравственные тенденции в ранней публицистике Лескова, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 41–48.

ŁUŻANOWSKI ALBERT, Письма Ф.В.Гладкова к В.А. Бартеневу. Публикация и комментарий, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 34, „Prace Rusycystyczne”, tom III, Kraków 1970, s. 97–101.

ŁUŻANOWSKI ALBERT, Рассказы Н.С. Лескова 70 – 80-х годов. Вопросы стиля, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 34, „Prace Rusycystyczne”, tom III, Kraków 1970, s. 61–95.

M

MAŻULIS-FRYDEL ANNA, Analiza fonologicznej struktury sylaby staroruskiej XIII–XVI w., „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 183–194.

MEJSZUTOWICZ ZOFIA, Niektóre zagadnienia prozy obyczajowej Tadeusza Bułharyna w świetle rosyjskiej krytyki literackiej przełomu lat dwudziestych i trzydziestych XIX wieku, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 23–29.

MEJSZUTOWICZ ZOFIA, Turgieniew a „Kołokoł”, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 34, „Prace Rusycystyczne”, tom III, Kraków 1970, s. 51–60.

MEJSZUTOWICZ-BOCHEŃSKA ZOFIA, Borys Pasternak wobec prądów filozoficzno-estetycznych swojej epoki, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 53–64.

MODLIŃSKA NADZIEJA, Ćwiczenia w pisaniu na I roku filologii rosyjskiej (na podstawie doświadczeń przeprowadzonych w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 34, „Prace Rusycystyczne”, tom III, Kraków 1970, s. 245–262.

N

NOWIKOWA MARINA, Фоносемантический аспект коннотации, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 91–97.

O

OPÓLSKA-DANECKA OKTAWIA, Moja współpraca z Włodzimierzem Gałęckim (Ze wspomnień redaktora), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 27, „Prace Rusycystyczne”, tom II, Kraków 1967, s. 21–23.

P

PILINSKI NIKOŁAJ (współautor: Bricyn Michaił), Терминологическая лексика в современной русской и украинской поэзии, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 61–71.

PRZYBOŚ ADAM, Przedmowa, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 27, „Prace Rusycystyczne”, tom II, Kraków 1967, s. 7–10.

R

REPELEWICZ AURELIA, Świat dźwięków i barw w *Petersburgu* Andrzeja Biełego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 45–55.

ROLOFF GISELA, Проблемы и перспективы предмета „русский язык” в школах новых федеральных земель Германии, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 161–165.

RICHTER JOACHIM, Поле предложения как особый тип функционально-семантического поля, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 209–217.

RICHTER JOACHIM, Так называемое безличное предложение в русском языке и его немецкие эквиваленты (О сопоставительном описании на функционально-семантической основе), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 195–207.

S

SATAŁA ANNA, Dramaty historyczne Aleksandra Ostrowskiego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 31–37.

SKOWROŃSKA GRAŻYNA (współautor: Jóźwik Stanisława), Uwagi o optymalnej strukturze podręcznika języka rosyjskiego dla liceum, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 255–267.

SKOWROŃSKA-PLĄCZYNTA GRAŻYNA, Hasło słownikowe jako jeden z możliwych sposobów glottorealizmowego opisu leksyki, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 351–362.

SKOWROŃSKA-PLĄCZYNTA GRAŻYNA (współautor: Borucki Tadeusz), Издательство „Жизнь с Богом” – источник русскоязычной религиозной литературы, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 145–150.

SKWARNICKA ZOFIA (współautor: Leeming Monika), Bibliografia prac Włodzimierza Gałęckiego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 27, „Prace Rusycystyczne”, tom II, Kraków 1967, s. 35–39.

SŁAWĘCKA EWA, Czechow wobec myśli pozytywistycznej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 65–81.

SŁAWĘCKA EWA, Miejsce teorii estetycznych Emila Zoli w rosyjskich sporach o sztukę tendencyjną (lata siedemdziesiąte – osiemdziesiąte XIX wieku), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 39–53.

SŁAWĘCKA EWA, Podstawy ideologiczne i metodologiczne twórczości krytycznoliterackiej Włodzimierza Spasowicza, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 27, „Prace Rusycystyczne”, tom II, Kraków 1967, s. 117–153.

SŁAWĘCKA EWA, Polonica w pismach krytycznoliterackich Piotra Boborykina, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 87–99.

SŁAWĘCKA EWA, Problemy powieści w refleksji w refleksji teoretycznej i krytycznoliterackiej Piotra Boborykina, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 65–85.

SŁAWĘCKA EWA, „Świat, który stał się obcy...”. Groteska w twórczości Andrieja Płatowa, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 33–43.

SMAGA JÓZEF, Epizod w rozwoju rosyjskiej prozy (*Łafiertowskaja makownica* Antoniego Pogorielskiego), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 27, „Prace Rusycystyczne”, tom II, Kraków 1967, s. 155–164.

SMAGA JÓZEF, Powieść *Monasterka* (1830-1833) Antoniego Pogorielskiego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 34, „Prace Rusycystyczne”, tom III, Kraków 1970, s. 17–34.

SMAGA JÓZEF, Setna rocznica urodzin Maksyma Gorkiego. Uwagi na marginesie jubileuszu, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 34, „Prace Rusycystyczne”, tom III, Kraków 1970, s. 75–95.

SMAGA JÓZEF, Z dziejów rosyjskiej powieści obyczajowej pierwszego trzydziestolecia XIX wieku, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 19, „Filologia Rosyjska”, Kraków 1964, s. 45–53.

SMAGA JÓZEF, Żywioł muzyczny w światopoglądzie Aleksandra Błoka, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 59–69.

STAWARZ BARBARA, Czas „przetworzeń”. Gatunek w poezji lirycznej Aleksandra Puszkina w latach 1824-1826, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 45-59.

STAWARZ BARBARA, Gnostycyzm w poezji lirycznej Apollona Majkowa, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 83-92.

STAWARZ BARBARA, List poetycki – historia i teoria (Z badań nad młodzieńczą liryką Aleksandra Puszkina), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 57-73.

STAWARZ STANISŁAW, Istota i typologia błędów interferencyjnych, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 269-279.

STAWARZ STANISŁAW, Niektóre aspekty interferencji na poszczególnych etapach nauczania języka rosyjskiego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 281-287.

STAWARZ STANISŁAW, Niektóre zjawiska w języku rosyjskim podlegające interferencji języka polskiego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 157-161.

STAWARZ STANISŁAW, К вопросу о профессиональной направленности обучения русскому языку как специальности, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 167-172.

STEFANÓW MARIA, Struktura i znaczenie jednocłonowych zdań czasowych z wyrażeniami odpowiednikami zespolenia, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 153-161.

SZALAI UTE, К некоторым вопросам использования коммуникативно-функционального подхода к языку для разработки эффективной системы упражнений по развитию навыков и умений говорения на практических занятиях по русскому языку, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 363-368.

SZCZEPAŃSKA DANUTA, Formy narracji w powieści Bułata Okudźawy *Nieszczęsny Awrosimow*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 113-117.

SZCZERBOWSKI TADEUSZ, Problem „wspólnego świata” (common ground). Próba analizy na przykładzie dramatu Sławomira Mrożka *Pieszo*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 145-151.

SZCZERBOWSKI TADEUSZ, Stereotypy etniczne jako element „wspólnego świata”, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 99-110.

SZĘDZIELORZ EDWARD, O celowości nauczania intonacji rosyjskiej w dziesięcioletniej szkole średniej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 289-298.

SZĘDZIELORZ EDWARD, Pojęcie intonacji zdaniowej w językoznawstwie rosyjskim i radzieckim, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 181-193.

SZĘDZIELORZ EDWARD, Przegląd badań nad rosyjską intonacją zdaniową prowadzonych poza granicami Związku Radzieckiego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 221-228.

SZĘDZIELORZ EDWARD (współautorzy: Henzel Janusz, Cieśla Mieczysława), Uwagi o historii, stanie obecnym i perspektywach nauczania języka rosyjskiego w szkole polskiej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 199-212.

SZĘDZIELORZ JADWIGA, Dymitr Mierieżkowski – filozoficzna ekspresja powieści i koncepcja bohatera, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 149, „Prace Rusycystyczne”, tom VIII, Kraków 1992, s. 93–101.

SZĘDZIELORZ JADWIGA, Historiozofia Dymitra Mierieżkowskiego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 101–111.

SZĘDZIELORZ JADWIGA, Inspiracja religijno-mityczna i mitologiczna w powieściach historycznych Dymitra Mierieżkowskiego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 75–86.

SZĘDZIELORZ JADWIGA, Poglądy estetyczne Dymitra Mierieżkowskiego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 83–96.

SZĘDZIELORZ JADWIGA, Uwagi o specyfice gatunkowej powieści historycznej Dymitra Mierieżkowskiego, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 199, „Prace Rusycystyczne”, tom X, Kraków 1999, s. 19–31.

SZĘDZIELORZ JADWIGA (współautor: Konieczny Albin), Евгений Иванов в кругу русских символистов (Из архива писателя), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 113–124.

SZYSZKOWSKI WŁADYSŁAW, Na posterunku ministerialnym, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 27, „Prace Rusycystyczne”, tom II, Kraków 1967, s. 15–20.

W

WDOWINA IRINA, Юрий Олеша над страницами романа Ф.М. Достоевского *Идуот*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 81–91.

WEBER DOROTA, Nauczanie wzorowej wymowy i intonacji rosyjskiej w klasie V szkoły podstawowej (założenia eksperymentu, wstępne obserwacje i wnioski), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 229–240.

WOŁODŹKO EMILIA, Częstotliwość komparatywnych i superlatywnych form przysłówków w rosyjskiej i polskiej prozie naukowej, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 181–191.

WOŁODŹKO EMILIA, Konstrukcje synonimiczne z przysłówkami w języku rosyjskim i polskim, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 219–231.

WOŁODŹKO EMILIA, Przysłówki z rdzeniem liczbowym w języku rosyjskim i polskim, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 233–246.

WOŁODŹKO EMILIA, Szczególny przypadek zdań rozwijających w rosyjskim języku naukowym, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 34, „Prace Rusycystyczne”, tom III, Kraków 1970, s. 163–178.

WOŁODŹKO EMILIA, Słowotwórstwo przysłówków odprzymiotnikowych, w języku rosyjskim i polskim, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 74, „Prace Rusycystyczne”, tom VI, Kraków 1982, s. 163–180.

WOŁODŹKO EMILIA, Syntaktyczne konstrukcje synonimiczne ze zdaniami rozwijającymi, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 157–164.

WOŁODŹKO EMILIA, Uwagi o wzajemnych transformacjach zdań rozwijających w języku rosyjskim, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 165–176.

WOŁODŹKO EMILIA, Zdania rozwijające w języku rosyjskim, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 131–154.

WOŁODŹKO EMILIA, Обстоятельства образа действия с оттенком сравнения (на материале русского и польского языков), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 247–261.

WOREK MAGDALENA, O funkcji emocjonalno-wartościującej rosyjskich zaimków osobowych, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 177–185.

Ż

ŻEBEREK TERESA, Nowsze ujęcia związków wyrazowych w języku rosyjskim, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 64, „Prace Rusycystyczne”, tom V, Kraków 1978, s. 149–155.

ŻEBEREK TERESA, O pewnych typach incipitów literackich tekstów pisanych, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 177, „Prace Rusycystyczne”, tom IX, Kraków 1995, s. 111–117.

ŻEBEREK TERESA, O samodzielnym użyciu wyrażenia przymkowych, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 263–272.

ŻEBEREK TERESA, Synonimika i wieloznaczność przymków we współczesnym języku rosyjskim (na podstawie materiału wybranego z powieści K. Simonowa *Żywi i martwi*), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 34, „Prace Rusycystyczne”, tom III, Kraków 1970, s. 127–144.

ŻEBEREK TERESA, Znaczenie i funkcja przymka na tle kontekstu, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 49, „Prace Rusycystyczne”, tom IV, Kraków 1973, s. 111–117.

ŻEBEREK TERESA, О предидируемом компоненте в одном типе безглагольных предложений, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 116, „Prace Rusycystyczne”, tom VII, Kraków 1987, s. 273–282.

Adam Karpiński, dr

ORCID: 0000-0002-4124-9262

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Instytut Neofilologii (filologia rosyjska)

Adam Karpiński, PhD

Pedagogical University of Cracow, Institute of Neofilology

e-mail: adam.karpinski@up.krakow.pl

Spis treści / Contents

Od redaktorów / From the Editors	3
Языкознание и Глоттодидактика / Linguistics and Glottodidactics	
Ольга Аллисон	
Гендерно-когнитивная специфика языковой личности (на материале аннотирования текстов) Gender-cognitive Peculiarities of Language Users Through Text Summarising	5
Gabriela Dudek-Waligóra	
Typologia gatunków współczesnego dyskursu politycznego (na przykładzie działalności Władimira Władimirowicza Putina) The Typology of Speech Genres of Contemporary Political Discourse (On the Example of Speeches of Vladimir Vladimirovich Putin)	15
Marcin Dziwisz	
Rosyjskie pseudonimy graczy komputerowych – na przykładzie wybranych gier ze sfery e-sportu Russian Nicknames of Computer Players – At Esports Sphere Games Conventions	27
Jadwiga Grunwald	
Agresja werbalna w Sejmie (na przykładzie wypowiedzi posłów Sejmu VI kadencji) Verbal Aggression in the Sejm at the Example of Speeches of the Members of the Polish Parliament During the 6th Term	39
Józefa Kobylińska, Ewa Młynarczyk	
Stróża – rodzinna wieś Profesora Józefa Smagi Stróża – a Family Village of Professor Józef Smaga	53
Anna Paluch	
Представление российских элит через призму ономастической языковой игры (на материале повести В. Сорокина День опричника) Characterization of Russian Elites Through Onomastic Interplay (A Case Study of 'Den' Oprichnika' (The Oprichnik's Day) by V. Sorokin)	59
Joanna Patyk	
Безличные предложения с безличными и личными глаголами в безличном значении в переводе с русского на польский язык (на материале произведения Р. Гальего Белое на чёрном) Non-nominative Constructions with Impersonal Verbs and Personal Verbs in Impersonal Sense Translated from Russian into Polish (Based on the Work of Gallego R. White on black)	70

Monika Wrońska

Прямая линия с Владимиром Путиным
 как предмет новостей польских СМИ
 Direct Line with Vladimir Putin
 as a Subject of News from the Polish Media

84

Halina Zajęc-Knapik

Autonomia w nauczaniu języków obcych – wybrane założenia
 teoretyczne i propozycje w zakresie praktycznego nauczania
 Autonomy in Teaching Foreign Languages – Selected Theoretical
 Hypotheses and Proposals in the Scope of Practical Teaching

92

Снежанка Добрева Георгиева

Текст рецензии учителя – грамматические показатели,
 дидактические реальности и перспективы
 Teacher's Review – Grammatical Features, Didactic
 Models and Perspectives

108

Геннадий Ковалев

Откуда же появился русский мат?
 So Where Did the Russian Dirty Language (Mat) Come From?

119

Литературоведение /The Study of Literature

Izabella Malej

Błok i Freud: figura melancholii
 Blok and Freud: A Figure of Melancholy

130

Кадиша Нурғали

Национальная картина мира в русскоязычной и русской поэзии
 Казахстана второй половины XX – начала XXI веков
 National Picture of the World in Russian-speaking and Russian
 Poetry of Kazakhstan Second Half of the Twentieth – Beginning
 of the Twenty-first Centuries

147

Светлана Фокина

«Островной сюжет» в контексте ностальгической авторефлексии
 в лирике Александры Петровой
 "Island Plot" in the Context of Nostalgic Autoreflexy
 in the Lyrics of Alexandra Petrova

162

Переводоведение / Translation Studies

Jakub Bober

Specyfika przekładu tekstów o tematyce wojskowej
 Features of Translation of Military Vocabulary

174

Szymon Bryzek

O tłumaczeniu tytułów piosenek autorskich (na materiale
twórczości Włodzimierza Wysockiego i Bułata Okudźawy)
On the Translation of the Author's Song Titles (On the Material
of Vladimir Vysotsky's and Bulat Okudzhava's Works)

187

Maciej Małek

Zjawiska podstandardowe w przekładzie scenicznym
Substandard Phenomena in Stage Translation

194

Iwona Mytyk

Humor utracony w przekładzie
Humor Lost in Translation

206

Рецензии / Reviews

Ольга Трофимова

«Я с мужем, моя сестра с мужем, сестра мужа с мужем...»
Рецензия на книгу: В.А. Попов, А.А. Бурыкин, *Русские термины
родства: Опыт исследования коммуникативного дискурса*,
«Алгебра родства: Родство. Системы родства. Системы терминов
родства», вып. 18, РАН Санкт-Петербургский научный центр,
АНО «КИО», Санкт-Петербург 2019, 304 с.

213

Разное / Varia

Adam Karpiński

Wykaz artykułów „Rocznika Naukowo-Dydaktycznego”
w serii „Filologia Rosyjska” (1964) i „Prace Rusycystyczne”
(1967–1999)

219

Adam Karpiński

Alfabetyczny indeks autorów artykułów
„Rocznika Naukowo-Dydaktycznego” w serii „Filologia Rosyjska” (1964)
i „Prace Rusycystyczne” (1967–1999)

231